ISSN 1011-727X

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi

Journal of Atatürk Research Center

CİLT/VOLUME: XXXV | GÜZ/AUTUMN: 2019 | SAYI/ISSUE: 100

Bahar ve Güz Dönemlerinde Yayımlanan Hakemli Dergi
Peer Reviewed Journal Published in Spring and Autumn

Levent Şahverdi Arşivi

ISSN 1011 - 727X

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ATATÜRK SUPREME COUNCIL FOR CULTURE, LANGUAGE AND HISTORY
ATATÜRK RESEARCH CENTER

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi

Journal of Atatürk Research Center

CİLT/VOLUME: **XXXV** | GÜZ/AUTUMN: **2019** | SAYI/ISSUE: **100**

Bahar ve Güz Dönemlerinde Yayımlanan Hakemli Dergi
Peer Reviewed Journal Published in Spring and Autumn

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ /
JOURNAL OF ATATÜRK RESEARCH CENTER
CİLT / *VOLUME*: **35 / GÜZ /** *AUTUMN* **2019 / SAYI** *ISSUE*: **100**
AAM Derg.
ISSN : 1011-727X

- Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığınca Bahar ve Güz dönemlerinde yılda iki kez yayımlanan hakemli bir dergidir.
- Derginin Yazım dili Türkçe ve İngilizce'dir. Ancak her sayıda üçte bir oranını geçmeyecek şekilde, diğer dillerde yazılmış makalelere de -Yayın Kurulu kararıyla- yer verilebilir.
- Yayımlanan makale/yazıların yazarlarına telif ücreti, hakemlerine ise inceleme ücreti ödenir.
- Dergiye gönderilen yazı ve fotoğraflar iade edilmez. Bu dergide yayımlanan makale / yazılardaki bilimsel içerik ve fikirlerin sorumluluğu yazarlarına aittir.

- *It is a peer reviewed journal published in spring and autumn, twice a year, by Atatürk Research Center.*
- *The official languages of the journal are Turkish and English. However, articles written in other languages, so long as the ratio of one-third in every issue is not exceeded, can be published pursuant to the decision of Board of Editors.*
- *Texts and photos sent for the journal are not returned. The authors are responsible for the scientific contents and ideas in the articles / texts published in the journal.*
- *Authors of the articles / texts published in the journal are paid a loyalty. Reviewers of the articles / texts published in the journal are paid a review fee.*

AAM Dergisinin Tarihi:
Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi yayın hayatına 1984 yılında başlamıştır. Yayımlandığı tarihten itibaren 4 ayda bir olmak üzere Mart, Temmuz ve Kasım aylarında yılda üç (3) sayı olarak yayımlanmıştır. 2015 yılından itibaren ise Bahar ve Güz olmak üzere yılda iki sayı olarak yayımlanmaya devam etmektedir.

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, TÜBİTAK ULAKBİM Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı (SBVT) Komitesince 2016 yılı, 93. Sayısından (Bahar 2016) itibaren veri tabanına alınmaya uygun bulunarak TrDizin'de dizinlenmektedir. Ayrıca dergimiz SOBİAD (Sosyal Bilimler Atıf Dizini) tarafından da dizinlenmektedir. Dergimizin tüm sayılarına Kurum web sayfamız ve DergiPark (TÜBİTAK ULAKBİM Dergi Sistemleri) üzerinden ücretsiz olarak erişilebilmektedir.

History of the Journal of Atatürk Research Center
The Journal of Atatürk Research Center was first published in 1984. Since the date of its first publication, the journal has been published once in every 4 months, namely in March, July and November in three (3) issues each year. As of 2015, it continues to be published in two issues per year as Spring and Fall.

The Journal of Atatürk Research Center is indexed in TrDizin by the TÜBİTAK ULAKBİM Social and Humanities Database (SBVT) Committee, which is eligible to be included in the database from the 93th issue (Spring 2016). Our journal is also indexed by SOBI-AD (Social Sciences Citation Index), All the issues of our journal can be accessed free of charge through our Institution web site and DergiPark (TÜBİTAK ULAKBİM Journal Systems).

İLETİŞİM ADRESİ
Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı
Ziyabey Cad. No: 19 Balgat- Çankaya / ANKARA
Tel: (0312) 2856511-2855512
Fax: (0312)2855527
e-mail: dergi@atam.gov.tr
Web: http://www.atam.gov.tr

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ
JOURNAL OF ATATÜRK RESEARCH CENTER

CİLT/VOLUME: **XXXV** GÜZ/AUTUMN: **2019** SAYI/ISSUE: **100**

Sahibi / *Owner*
Atatürk Araştırma Merkezi adına Başkan / *Owner on behalf of Atatürk Research Center*
Prof. Dr. Adnan SOFUOĞLU
Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı - ANKARA

Yayın Kurulu / *Editorial Board*

Prof. Dr. Hasan Tahsin FENDOĞLU
Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi - Ankara

Prof. Dr. Hayati AKYOL
Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi - Ankara

Prof. Dr. Mehmet CANATAR
İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi - İstanbul

Prof. Dr. Mehmet HACISALİHOĞLU
Yıldız Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi - İstanbul

Prof. Dr. Neşe ÖZDEN
Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi- Ankara

Prof. Dr. Yasemin DOĞANER
Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü - Ankara

Doç. Dr. Yüksel ÖZGEN
Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi - Çankırı

Dr. Öğr. Üyesi Adem BAŞPINAR
Kırklareli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi - Kırklareli

Dr. Öğr. Üyesi Hatice GÜZEL MUMYAKMAZ
Yozgat Bozok Üniversitesi Eğitim Fakültesi - Yozgat

Yazı İşleri Müdürü / *Journal Administrator*

Hüseyin TOSUN
Atatürk Araştırma Merkezi - Ankara

Editör / *Publishing Executive*

Aynur YAVUZ AKENGİN
Atatürk Araştırma Merkezi - Ankara

Halit Aytuğ TOKUR
Atatürk Araştırma Merkezi - Ankara

Orhan İSTANBUL
Atatürk Araştırma Merkezi - Ankara

HABERLEŞME / *INFORMATION*
Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı
Ziyabey Caddesi Nu: 19 06520 Balgat / ANKARA
Tel: (0 312) 285 65 11 - 285 55 12 • Fax: (0 312) 285 55 27
e-mail: dergi@atam.gov.tr • web: http://www.atam.gov.tr

Basıldığı Yer: SARIYILDIZ OFSET LTD. ŞTİ - Tel: 0 312 395 99 95
Basım Tarihi: Kasım 2019 - Ankara

Levent Şahverdi Arşivi

DANIŞMA KURULU / ADVISORY COMMITTEE

Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN	Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı - Ankara TÜRKİYE
Prof. Dr. Yakup MAHMUDOV	Azerbaycan Milli İlimler Akademisi - Bakü/AZERBAYCAN
Nihat BÜYÜKBAŞ	Atatürk Araştırma Merkezi Başkan Yardımcısı - Ankara TÜRKİYE
Prof. Dr. Abdullah İLGAZİ	Dumlupınar Üniversitesi - Kütahya/TÜRKİYE
Prof. Dr. Adnan SOFUOĞLU	Hacettepe Üniversitesi - Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Arshi KHAN	Aligarh Muslim University - HİNDİSTAN
Prof. Dr. Cesar ROSS	Santiago Üniversitesi - ŞİLİ
Prof. Dr. Cengiz HAKOV	Sofya/BULGARİSTAN
Prof. Dr. Çağrı ERHAN	Altınbaş Üniversitesi - İstanbul TÜRKİYE
Prof. Dr. Erden KAZHYBEK	KAZAKİSTAN
Prof. Dr. Ewa SIEMIENIEC GOLAS	Jagiellonian University - POLONYA
Prof. Dr. Hacı Murad DONOGO	Dağıstan - RUSYA FEDERASYONU
Prof. Dr. Halil BAL	İstanbul Üniversitesi - İstanbul/TÜRKİYE
Prof. Dr. Hamit PEHLİVANLI	Kırıkkale Üniversitesi - Kırıkkale/TÜRKİYE
Prof. Dr. Husnija KAMBEROVİC	Saraybosna/BOSNA-HERSEK
Prof. Dr. İbrahim Halil El-ALLAF	Musul Üniversitesi - Musul/IRAK
Prof. Dr. İsmail COŞKUN	İstanbul Üniversitesi - İstanbul/TÜRKİYE
Prof. Dr. Kemal ÇELİK	Başkent Üniversitesi - Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Mahmut Ali El-DAVUD	Arap Tarihçiler Birliği Üyesi - IRAK
Prof. Dr. Mehmet CANATAR	İstanbul Üniversitesi - İstanbul/TÜRKİYE
Prof. Dr. Mehmet TEMEL	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi - Muğla/TÜRKİYE
Prof. Dr. Muhammed ARNAUT	World of Islamic Science and Technology University Amman/ ÜRDÜN
Prof. Dr. Mustafa Sıtkı BİLGİN	Yıldırım Beyazıt Üniversitesi - Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Mustafa TURAN	Gazi Üniversitesi - Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Mustafa YILMAZ	Hacettepe Üniversitesi - Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Necati Fahri TAŞ	Erzincan Üniversitesi - Erzincan/TÜRKİYE
Prof. Dr. Neşe ÖZDEN	Ankara Üniversitesi - Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Ömer Osman UMAR	Fırat Üniversitesi - Elazığ/TÜRKİYE
Prof. Dr. Ömer TURAN	Orta Doğu Teknik Üniversitesi - Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Recep ŞKRİYEL	Novi Pazar Devlet Üniversitesi - SIRBİSTAN
Prof. Dr. Selami KILIÇ	Atatürk Üniversitesi - Erzurum/TÜRKİYE
Prof. Dr. Selma YEL	Gazi Üniversitesi - Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Stefano TRINCHESE	Univ. G.D'Annunzio Chieti Pescara - Roma/İTALYA
Prof. Dr. Şükrü HANİOĞLU	Princeton Üniversitesi - ABD
Prof. Dr. Uğur ÜNAL	Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü - Ankara/TÜRKİYE
Doç. Dr. Hasan CİCİOĞLU	Doğu Akdeniz Üniversitesi - Gazimağusa/KKTC
Doç. Dr. İrade MEMMEDOVA	Azerbaycan Milli İlimler Akademisi - Bakü/AZERBAYCAN
Bedrettin KORO	Tarih Bilimleri Uzmanı - KOSOVA
Janos HOVARİ	Budapeşte / MACARİSTAN

BU SAYININ HAKEMLERİ / ABRITRALS FOR THIS ISSUE

Prof. Dr. Ahmet Ali GAZEL	Afyon Kocatepe Üniversitesi - Afyonkarahisar / TÜRKİYE
Prof. Dr. Esin DAYI	Atatürk Üniversitesi - Erzurum / TÜRKİYE
Prof. Dr. Hakkı UYAR	Dokuz Eylül Üniversitesi - İzmir / TÜRKİYE
Prof. Dr. Hale Fatma ŞİVGİN	Gazi Üniversitesi - Ankara / TÜRKİYE
Prof. Dr. Hamit PEHLİVANLI	Kırıkkale Üniversitesi - Kırıkkale / TÜRKİYE
Prof. Dr. İsmail ÖZÇELİK	Kırıkkale Üniversitesi- Kırıkkale / TÜRKİYE
Prof. Dr. Kaya Tuncer ÇAĞLAYAN	Ondokuz Mayıs Üniversitesi- Samsun / TÜRKİYE
Prof. Dr. Kemal ARI	Dokuz Eylül Üniversitesi - İzmir / TÜRKİYE
Prof. Dr. Mesut ÇAPA	Ankara Üniversitesi - Ankara / TÜRKİYE
Prof. Dr. Mustafa ÇOLAK	Samsun Üniversitesi - Samsun / TÜRKİYE
Prof. Dr. Mustafa YILMAZ	Hacettepe Üniversitesi - Ankara / TÜRKİYE
Prof. Dr. Nejla GÜNAY	Gazi Üniversitesi- Ankara / TÜRKİYE
Prof. Dr. Niyazi ÇİÇEK	İstanbul Üniversitesi - İstanbul / TÜRKİYE
Prof. Dr. Rahmi Deniz ÖZBAY	Marmara Üniversitesi - İstanbul / TÜRKİYE
Prof. Dr. Sadiye TUTSAK	Uşak Üniversitesi - Uşak / TÜRKİYE
Prof. Dr. Yasemin DOĞANER	Hacettepe Üniversitesi - Ankara / TÜRKİYE
Doç. Dr. Alev Gözcü	Dokuz Eylül Üniversitesi - İzmir / TÜRKİYE
Doç. Dr. Aysun Demirez GÜNERİ	İstanbul Üniversitesi - İstanbul / TÜRKİYE
Doç. Dr. Funda Selçuk ŞİRİN	Kocaeli Üniversitesi - Kocaeli / TÜRKİYE
Doç. Dr. Necdet AYSAL	Ankara Üniversitesi - Ankara / TÜRKİYE
Doç. Dr. Orhan AVCI	Kırıkkale Üniversitesi - Kırıkkale / TÜRKİYE
Doç. Dr. Serdar SARISIR	Ankara Üniversitesi - Ankara / TÜRKİYE
Doç. Dr. Seydi Vakkas TOPRAK	Adıyaman Üniversitesi - Adıyaman / TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Oğuzhan AYDIN	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi - Ankara / TÜRKİYE

Levent Şahverdi Arşivi

İÇİNDEKİLER / *CONTENTS*

Nuri KÖSTÜKLÜ "Tarih Öğretiminde Kavramların Yeri ve Önemi: Problemler ve Öneriler"
The Place and Importance of Concepts in History Teaching: Problems and Suggestions 309
DOI: 10.33419/aamd.642309

Muttalip ŞİMŞEK "Trablusgarp Savaşı'nda Alman Kızılhaç (Salib-i Ahmer) Cemiyeti'nin Çalışmaları"
The Works of the German Red Cross (Salib-i Ahmer) Society in the Tripoli War 325
DOI: 10.33419/aamd.642317

Nejla GÜNAY "Bolşevik İhtilalinin Ardından Osmanlı Devleti'nin Rusya'daki Yeni Rejime Bakışı"
The Stance of the Ottoman Empire to the New Regime in Russia after the Bolshevik Revolution 353
DOI: 10.33419/aamd.642336

Mithat Kadri VURAL **"**Belgelerin Gözünden Hasan Tahsin ve "İlk Kurşun" Meselesine Yeniden Bakmak"
A New Perspective to the Issue of Hasan Tahsin and "The First Bullet" through Documents 377
DOI: 10.33419/aamd.642346

Mehmet GÜNDÜZ "Hacı Bedir Ağa'nın Millî Mücadeledeki Rolü ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki Faaliyetleri"
The Role of Haci Bedir Aga in National Struggle and the Activities in the Grand National Assembly of Turkey 415
DOI: 10.33419/aamd.642373

Süleyman Hilmi BENGİ "Ülkelerin Bağımsızlık Mücadeleleri ve Haber Ajansları İlişkisi – Anadolu Ajansı Örneği"
The Relationship Between Countries Struggle for Independence and News Agencies- the Case of Anadolu Agency 449
DOI: 10.33419/aamd.639889

Fahri KILIÇ "Azerbaycan'ın Latin Alfabesine Geçişinin Türkiye'deki Alfabe Tartışmalarına Etkisi"
Impact of Azerbaijan's Adoptıon of Latin Alphabet on the Alphabet Discussions in Turkey 479
DOI: 10.33419/aamd.642401

Levent Şahverdi Arşivi

Nadir YURTOĞLU "Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Liman ve İskele Politikaları (1923-1960)"
Pier and Port Policies in Turkey during the Republic Period (1923-1960)..... 505
DOI: 10.33419/aamd.642423

Mustafa KILINÇ "Basında Atatürk Orman Çiftliği (1925-1938)"
Atatürk Forest Farm in the Press (1925-1938).....555
DOI: 10.33419/aamd.642446

M. Gökhan POLATOĞLU "Cumhuriyet Dönemi'nde Hayvancılığın Sanayiye Tatbikine Bir Örnek: Merinos Yetiştiriciliği"
A Sample For Applicability of Animal Breeding to Industry during Republic Period: Merino Breeding..... 585
DOI: 10.33419/aamd.642459

Işıl TUNA "Uşak'ta Vatan Cephesi (12 Ekim 1958-27 Mayıs 1960)"
The Fatherland Front in Uşak (12 October 1958 – 27 May 1960) 621
DOI: 10.33419/aamd.642480

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi Yayın İlkeleri..... 647

Publication Principles of the Journal of Atatürk Research Center..... 653

Levent Şahverdi Arşivi

TARİH ÖĞRETİMİNDE KAVRAMLARIN YERİ VE ÖNEMİ: PROBLEMLER VE ÖNERİLER*

NURİ KÖSTÜKLÜ**

ÖZ

Bilimsel düşüncenin yerleşmesi ve gelişmesinde veya daha geniş anlamda, öğrenmenin istenilen düzeyde gerçekleşmesinde kavramların yeri ve önemi inkar edilemez. Bu yüzdendir ki, bütün bilimlerde o disipline has terminoloji teşekkül etmiştir. Tarih öğretiminde de istenilen başarının elde edilebilmesinde kavramların doğru kullanımı çok önemlidir.

Vakıa bu iken, günümüz Türk tarih literatüründe, tarih yazımında ve öğretiminde "terminolojisi meselesi" ciddi bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu bildiride, Türk tarih araştırmalarında ve ders kitaplarında, tarih terminolojisinin kullanımından kaynaklanan problemler, örnekler çerçevesinde analiz edilerek öneriler geliştirilmiştir.

Anahtar kavramlar: Tarih, Türk Tarihi, Tarih Öğretimi, Tarih Terminolojisi.

---

* Türk Tarih Kurumu tarafından 10-13 Nisan 2017 tarihlerinde Ankara'da düzenlenen **Uluslararası Prof. Dr. Halil İnalcık- Tarih ve Tarihçilik Sempozyumu**na sunulan bildirinin gözden geçirilmiş halidir.

** Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, nkostuklu@erbakan.edu.tr
ORCID: 0000-0003-4583-284X DOI: 10.33419/aamd.642309
Makale Gönderim Tarihi: 02.08.2018 Makale Kabul Tarihi: 09.10.2019

Levent Şahverdi Arşivi

THE PLACE AND IMPORTANCE OF CONCEPTS IN HISTORY TEACHING: PROBLEMS AND SUGGESTIONS

ABSTRACT

It is indisputable that the concepts have an important place in the settlement and development of scientific thought or in a broader sense, in actualising the learning at a desired level. That is why a special terminology has been developed for each discipline. It is very important to use the concepts accurately to achieve the desired success in history teaching.

In spite of this fact, we confront "the issue of terminology" as a serious problem in historiography and history teaching in Turkish history literature.

In this paper, the problems caused by the use of history terminology in Turkish history researches and in textbooks were analysed and some suggestions were developed.

Keywords*:* History, Turkish history, teaching history, history concepts.

Levent Şahverdi Arşivi

GİRİŞ

Bilimsel düşüncenin yerleşmesi ve gelişmesinde veya daha geniş anlamda, öğrenmenin istenilen düzeyde gerçekleşmesinde kavramların yeri ve önemi inkâr edilemez. Bu yüzdendir ki, bütün bilimlerde o disipline has terminoloji teşekkül etmiştir. Tarih öğretiminde de istenilen başarının elde edilebilmesinde kavramların doğru kullanımı çok önemlidir. Tarih araştırmalarında ve tarih ders kitaplarında yer alan tarihî kavramları, *evrensel nitelikli* ve *milli nitelikli* olanlar şeklinde iki alana dağıtabiliriz. Diğer ülke tarihlerinde de yer alan ortak kavramlar mesela: "medeniyet", "insan hakları", "demokrasi", "cumhuriyet", "krallık", "icatlar", vb. "*evrensel*" özellik taşırken; yalnızca Türk tarihine mahsus, "Sened-i ittifak", "Kuvâ-yı milliye", "Misak-ı milli" vb. kavramlar ise "*millî*" niteliklidir. Şüphesiz kavramlar üzerindeki böyle bir tasnifi daha ziyade, oluşmasında toplumların kendilerine has kültürlerinin etkili olduğu bilim dallarında, bazı sosyal bilimlerde ve özellikle tarih disiplininde yapabiliriz.

Tarih terminolojisi içinde yer alan evrensel nitelikli kavramların, daha ziyade Fransız ihtilali ve sanayi inkılabı sonrası Batı'da gelişen modern tarih çalışmalarıyla literatüre girmiş olmaklığından kaynaklanan bazı problemleri beraberinde getirdiğini düşünüyoruz. Bir başka ifade ile, günümüz tarih literatüründe yer alan bazı evrensel kavramların içinin Batı dünyası tarafından kendi bakış açısıyla doldurulmuş olduğu gerçeği ile karşı karşıyayız. Öbür taraftan evrensel özelliğin dışında kalan kavramların, zaman içerisinde, postmodern tarih anlayışının da tesiriyle "sadeleştirmek", "anlaşılır hale getirmek" vb. masumane gerekçeler arkasında bilerek veya bilmeyerek tahrif ve tahrip edildiğini görüyoruz. Hâlbuki, kavramlar özel isim statüsünde olup tercümesi veya sadeleştirilmesi yapılması durumunda anlam kaymalarının olabileceği tabiidir. Öbür taraftan, pekçok kavram ait olduğu zaman, mekân ve kültüre göre anlam kazanmıştır. Dolayısıyla, gerçeği ve tarihi doğru kavrayabilmek için, tarihî kavramları ait olduğu dönem ve şartlar çerçevesinde olduğu gibi anlayabilmek durumundayız.

Bu genel girişten sonra, tarih öğretiminde kavramlar ve konu ile ilgili problemleri anlayabilmek için öncelikle problemin oluşmasına zemin hazırladığını düşündüğümüz modern tarih ve postmodern tarih yazıcılığının gelişimine kısaca bakmamız gerekecektir.

Levent Şahverdi Arşivi

I. "Tarih Öğretiminde Kavramlar ve Problemler" Açısından Modern Tarih ve Post-Modern Tarih Yazıcılığına Kısa Bir Bakış:

Modern tarih anlayışının tam olarak tarihlemesi yapılamasa ve aydınlanma çağının bunda etkisi olduğu söylense de[1], yukarıda da kısmen vurguladığımız üzere, Fransız İhtilali, Sanayi İnkılabı, sömürgecilik ve oryantalizm kavramlarıyla iç içe geliştiğini kabul edebiliriz. Bir başka ifade ile modern tarih anlayışının, bu kavramların teşekkül ettiği 18.yy. sonlarında itibaren Avrupa'da yeşermeye başladığını söyleyebiliriz. Bu dönemin en belirgin özelliği ise, teokratik anlayışın yerini pozitivist anlayışa bırakmış olmasıdır. Pozitivizmin kurucusu olarak kabul edilen Auguste Comte'a göre, toplumun tarihi safhaları bütün beşeriyetin tekamül safhaları planında cereyan eder. Tarihî gelişmeler sosyal-psikolojik unsurlar tarafından tayin edilir. Bunun kanunları da tarihî gelişmeler arasındaki mukayeseler yoluyla anlaşılır, olaylarda hiçbir zaman ilahî sebep aranmaz[2]. Bu anlayış modern tarih anlayışının temel özelliklerinden biri olmuştur.

Modern tarih anlayışının teşekkülünde etkili olan pozitivist tarih telakkisinin bir önemli özelliği de tarihi "daha çok büyük adamların tarihi" olarak tanımlamasıdır. Çünkü iktidara dair belgeler daha fazladır. Yani tarihin öznesi iktidar veya iktidara yakın olanlardır. Kaybedenler veya ötekiler değildir[3]. Dünya tarihi perspektifinde düşünecek olursak bu aslında, tarihi; güçlülerin, hâkimlerin yani emperyal güçlerin yönlendirdiği veya belirlediği hatta yorumladığı anlamına gelmektedir.

Tabii ki burada, "yönlendirme", "yorumlama" dendiğinde öncelikle dil, uslub ve kavramlar akla geliyor. Bu noktada geçmiş olayları anlamada maddî kanıtların varlığına önem veren pozitivist tarih algısına ciddi eleştiriler de olmuştur.

Bu eleştirileri geliştirenlerin başında Alman Hermeneutik ekolü gelir. Bu ekole göre; yazılı metinler aslında dilsel ürünlerdir ve dil, bireyin olduğu kadar toplumun da evreni anlama ortamıdır. Yani birey de toplum da, her tarihsel çağda , dilsel sözcüklere yüklenen ortak anlamlar aracılığıyla evreni

1 Ahmet Şimşek- Akif Pamuk, "Tarih Yazıcılığının Dünü Bugünü ve Yarını Üzerine Kısa Bir Bakış", **Tarih Nasıl Öğretilir**,Yeni İnsan Yay., Ankara 2010, s.23

2 Fritz Stern (Ed.), **The Varieties of History-From Volteire to the Present**, New York, 1973, s.120-144'den nakleden, Mehmet Saray, **Bilimsel Araştırma Yöntemleri El Kitabı**, İstanbul, 2003, s.75.

3 A. Şimşek-A. Pamuk, a.g.m., s. 23.

Levent Şahverdi Arşivi

kavrarlar. Öyle ki dil bu haliyle anlamların taşıyıcısıdır. Böyle olduğu içindir ki, dil aynı zamanda her tarihsel çağda, insanların evreni nasıl kavradıklarını yorumlamamızı sağlayan ortam olarak tarihin de taşıyıcısıdır. Dolayısıyla, tarihçi o dönemin insanı olmaya çalışmalıdır. O dönemin kavramlarını, o dönemdeki anlamlarıyla ortaya koymalıdır. Bu anlama yalnızca filolojik çözümleme ile değil, dönemin tinsel yani maddi olmayan, manevi-ruhî algısı içerisinde kavranabilir[4]. Bu eleştiri, şüphesiz tarih yazımında ve öğretiminde dilin ve dolayısıyla kavramların önemine dikkat çekiyor.

Postmodernizme gelince; bu kavramın disiplinlerarası kabul edilmiş ortak bir tanımı olmasa da, aydınlanma çağının mirası olan rasyonalizme, pozitivizme ve modern çağın tüm meşrulaştırıcı söylemlerine, üst anlatılarına karşı çıkan, bilginin geçmişte temellendirildiği büyük öykülerin gerçekliğinden kuşku duyan bir akım olarak bilinir[5]. Batı medeniyetinde 20.yy. ortalarından itibaren sosyal, siyasal, kültürel, ekonomik, askeri, teknolojik vb. alanda meydana gelen radikal değişim ve dönüşümlerin postmodernizmin ortaya çıkışına zemin hazırladığı kabul edilir[6].

Burada, araştırma konumuzu ilgilendiren yönü ile, postmodernizmin tarih algısına bakacak olursak; postmodernizm, geçmişin inşasında dilin kullanılma şeklini mercek altına alır. Postmodern söyleme göre, tarihin içeriği sadece tarihî doküman ve kaynakların incelenmesi değil tasvir ve yorumlama da kullanılan dil ve dilin doğası tarafından şekillenir. Postmodern tarihçilere göre, çoğu yazılı formda olan arşiv belgeleri, tarihçilerin yazıları, resmi yazışmalardan oluşan kaynaklar ve bu kaynaklardan elde edilen deliller geçmişe değil geçmişe ilişkin yapılmış diğer yorumlara işaret eder. Tarih, tarihçinin yorumuyla inşa edilir. Dolayısıyla burada yorum ve kullanılan dil ve uslup önemlidir, etkilidir. Tarih, kesinliği kanıtlanmış olaylar ve açıklamalar olarak değil, farklı yorumlamalara açık bir söylem olarak kabul edilir. Tarih, bir sosyal bilimden ziyade, edebi bir metin ve ürün olarak algılanır[7]. İşte bu anlayış, tarihi kavramların insan algısına göre, zamana göre değişebileceği veya değiştirilebileceği sonucunu doğuruyor.

---

4 Doğan Özlem, **Tarih Felsefesi,** İstanbul, 1992, s.177-180.

5 Ahmet Cevizci, **Felsefe Sözlüğü**, 2. Baskı, Ankara, 1996, s.560-561.

6 Kaya Yılmaz, "Post-modernist Tarih Yaklaşımı: Postmodernizmin Tarih Eğitimi İçin Doğurguları", **Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,** Temmuz 2013, S 34, s. 200.

7 Kaya Yılmaz, a.g.m., s.201-203.

Levent Şahverdi Arşivi

Buraya kadar ana hatlarıyla ele aldığımız ve tarih yazımı ve öğretiminde "kavramlar" üzerine ciddi sonuçlar doğurduğunu düşündüğümüz modern tarih ve postmodern tarih anlayışının yanısıra bazı siyasi ve sosyal gelişmelerin de problemin oluşmasında etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Şimdi Türkiye'deki tarih literatürüne "kavramlar"la ilgili problemin nasıl yansıdığına örnekler çerçevesinde bakmak istiyoruz.

II. Türk Tarih Literatüründe "Kavramlar" Meselesi Üzerine Bazı Tespitler

Yukarıda da vurguladığımız üzere, tarih araştırmalarında ve öğretimde etkili olan tarih ders kitaplarında "kavramlar" konusunda bazı problemlerin olduğunu düşünüyoruz. Bu problemlerin kaynağını; 1- Batıda gelişen modern tarih anlayışı ve bununla ilişkili oryantalist tarih yazımı, 2- Postmodern tarih anlayışı, 3- Siyasi ve ideolojik yaklaşımların etkilerinde aramak gerektiği kanaatindeyiz.

Batıda skolastik felsefenin yerini klasik felsefeye bırakmaya başlamasıyla birlikte, "düşünme" ve "akl"a verilen değer bazı köklü sosyal, siyasî ve ekonomik değişimleri beraberinde getirdi. Fransız İhtilali, Sanayi İnkılabı, sömürgecilik, oryantalizm vb. kavramlar bu süreçte gelişti. Bu kavramlar zaman içerisinde "bilim" kavramı üzerinde de etkili olmaya başladı. Özellikle "tarih" dahil sosyal disiplinlerin bilimsel bir metodla değerlendirilmeye başlandığı bu dönemden itibaren, bu disiplinlerin kavramları da Batı tarafından doldurulduu veya en azından Batı'nın bakış açısı, söz konusu kavramların teşekkülünde etkili oldu. Batı'nın kendi kurumları veya algısı çerçevesinde, dünya tarihi tanımlanmaya başlandı. Bu durum Türk tarih literatürünü de etkiledi. Çarpıcı bazı örneklerle meseleye açıklık kazandırmak istiyoruz;

Osmanlı Devleti'nin resmî adı, dönemin bütün Osmanlı kaynaklarında "Devlet-i Aliyye", "Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye", "Devlet-i Al-i Osman" , "Devlet-i Seniyye" ifadeleriyle yani "devlet" kavramı ile karşılandığı halde, bugün ders kitaplarımız da dahil olmak üzere literatüre yaygınca "Osmanlı İmparatorluğu" adının girmiş olması, Batı'daki tarih çalışmalarındaki "Ottoman Empire"ın tercümesinden kaynaklanmaktadır. Yani Batı, "öteki"ne kendi bakış açısıyla bakmakta, adlandırmayı kendine izafeten yapmaktadır. Bu ise tarihi gerçeklikleri ve olguları olduğundan başka göstermeye veya saptırmaya hizmet eder. "Osmanlı İmparatorluğu" kavramının yanlışlığı meselesi

Levent Şahverdi Arşivi

tarafımızdan ve bazı araştırmacılar tarafından uzunca tartışıldığı için[8] burada bu konunun analizine girmeyeceğiz.

Bir örnek daha vermek istiyoruz; Rusya'nın panslavist politikalarının etkili olduğu döneme gelinceye kadar, "Türkistan", "Türkeli" olarak bilinen yani "Türk'e aidiyetlik" ifade eden coğrafya, 1917 ihtilalinden sonra yavaş yavaş "Orta Asya" olarak adlandırılmaya başlanmıştır. 14 Ekim 1924 tarihinde "Türkistan" kavramı Sovyet Rusya siyasi literatüründen tamamen çıkarılmış[9], 1925 yılından itibaren Sovyet literatüründe "Orta Asya" olarak kullanılmaya başlanmış, Batılı araştırmacılar da 1950'den bu yana "Orta Asya (Central Asia)" kavramını kullanagelmişlerdir[10]. Gerçeğinden uzaklaştırılarak sun'i olarak oluşturulan bu isimlendirmeler, kanaatimizce sömürgecilik ve oryantalist anlayışın tarihi kendine göre yorumlamasından başka bir şey değildir[11].

Son zamanlarda tartışılmaya başlanan, ama yakın zamana kadar tarih literatüründe ve ders kitaplarında, kabullenilen bir bilgi olarak yaygınca yer alan İslam öncesi Türk inancının "Şamanizm" olduğu hükmü, XVIII.yy'da literatüre girmiş idi. İlk kez Rus seyyah ve araştırmacıların "gezi" ve "rapor"larında yer alan bu kavram[12] daha sonra 19.yy. ikinci yarısından itibaren Batılılarca kullanılmış[13] ve buradan da Türk tarih literatürüne girmiş idi. Hâlbuki, Türklerde "şaman" bulunmakla birlikte, bir "din" olarak "Şamanizm" kavramı yoktu[14].

Bu ve buna benzer daha pek çok örnek gösterebiliriz. Burada bizim amacımız örnekleri sıralamak değil, bir makale sınırlarının çerçevesinde birkaç

8 Bu konuda Bkz., Nuri Köstüklü, **Sosyal Bilimler ve Tarih Öğretimi**, Konya, 1998, s.192; Mehmet Maksutoğlu**, Osmanlı Tarihi (1289- 1922)**, İstanbul, 2009.

9 Baymirza Hayıt, "Türkistan Terimi Üzerine", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, S 53.

10 Baymirza Hayıt, "Sovyetler Birliği ve Hür Dünya Açısından Türkistan'ın Stratejik Önemi", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, S 21.

11 "Orta Asya" ve "Türkistan" kavramlarının ayrıntılı analizi için Bkz., Nuri Köstüklü, **a.g.e.**, s.191-192; Alaattin Yalçınkaya, **Sömürgecilik-Panislamizm Işığında Türkistan 1856'dan Günümüze**, İstanbul, 2006, s.19-25; Baymirza Hayıt, a.g. makaleler.

12 S.A. Tokarev, Rannie Formi Religii, Moskva, 1990, (10.Bölüm)'den tercüme eden Abdüsselam Arvas, "Şamanizm", **Uluslararası Türkçe Edebiyat Eğitim Kültür Dergisi,** S 3/3, 2014.

13 Sadettin Gömeç, "Şamanizm ve Eski Türk Dini", **Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,** 1998, S 4, s.41.

14 "Şamanizm" kavramının analizi için Bkz., Abdülkadir İnan, **Eski Türk Dini Tarihi**, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul, 1976; İbrahim Kafesoğlu, **Eski Türk Dini,** Kültür Bakanlığı yay., Ankara, 1980.

Levent Şahverdi Arşivi

örnek üzerinden, Türk tarih literatüründe bazı kavramların Batı'daki modern tarih çalışmaları ve oryantalist çalışmalarla; kendi bakış açıları ve yorumlarınca tahrif ve tahrib edildiği, bir başka ifade ile "Batı"nın, "ötekinin tarihi"ni kendine göre yorumlama meselesinin tespitidir.

Türk tarihi terminolojisindeki problemlerin kaynağını buraya kadar anlatılanlardan hareketle yalnızca Batıdaki modern veya oryantalist tarih çalışmalarında aramak doğru değildir. Söz konusu çalışmalardan etkilenen Türk tarihçileri, Türkologlar hatta devlet adamları da olmuştur. Birkaç örnek verecek olursak; Osmanlı tarihçiliğinin duayenlerinden olan Ömer Lütfi Barkan'ın klasikleşmiş makalesinin adı: "İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri"[15] dir. Burada, "kolonizatör" kavramı ithal bir kavram olup, Türk tarihiyle ilgili realiteyi karşılamadığı kanaatindeyiz. Buradaki problem "derviş" hareketlerinin ve tekkelerin inşasının Batı'nın ancak kendi şartlarında anlamı olan "kolonizatör" kavramı ile izah edilmesidir. Öte yandan, aynı makale başlığında Türk-İslam tarih terminolojisine uygun "fütuhat" yerine "istila" kavramının konması da, oryantalist çalışmalardan etkilenme olarak görülmelidir diye düşünüyoruz[16].

Fuad Köprülü'nün meşhur eseri kendi sağlığında Türkiye'de "Osmanlı Devletinin Kuruluşu" adıyla yayınlandığı halde, ölümünden sonra yapılan baskılarda yayına hazırlayan akademisyenler tarafından adı "Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu"[17] olarak değiştirilmiştir. Burada ciddi bir terminoloji problemiyle karşı karşıyayız.

Yine Osmanlı tarihi ile ilgili bazı akademik çalışmalarda[18] Osmanlı toprak düzeninin, tamamıyla Batı'nın sosyolojik şartları çerçevesinde ortaya çıkan "Feodalizm" kavramıyla açıklanmasını doğru bulmuyoruz[19].

---

15 Ömer Lütfi Barkan, "İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri", **Vakıflar Dergisi,** Nu:2, Ankara, 1942, s.279-304.

16 "İstila", "fütühat"a tercih edilirse, o zaman Sultan II. Mehmet'e "*Fâtih*" yerine "*Müstevli*" denilmesi sonucu ortaya çıkar ki, bu ise Türk tarih terminolojisine "Fatih Sultan Mehmet" kavramına aykırı düşer. Tabii ki bir makalenin kavramlar açısından ismi üzerindeki bu değerlendirmelerimiz, sözkonusu makalenin değerine ve Ömer Lütfi Barkan'ın ilmî şahsiyetine gölge düşürmez.

17 Fuad Köprülü, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu**, 2. Baskı, (Yay. Haz., Adnan Erzi), 1972; 3. Baskı (Yay. Haz., Orhan Köprülü), Akçağ Yay. Ankara 2003.

18 Mesela Bkz., Halil Berktay, "The Search fort he Peasant in Western and Turkish History/ Historiography", **New Approaches to State and Peasant in Ottoman History,** London ,1992.

19 Osmanlı'daki Tımar sistemi ile Feodalite'nin farklı kavramlar olduğuna ayrıntılı analiz için Bkz., S. Özçelik, "Avrupa Feodalitesi ile Türklerin Tımar teşkilatının Mukayesesi",

Levent Şahverdi Arşivi

Selçuklu kültür ve medeniyeti çerçevesinde önemli bir konu alanı olan Mevlana ile ilgili değerlendirmelerde de Batı medeniyet dairesi için anlamı olan "Hümanizm" kavramından etkilenme örneklerine sıkça rastlıyoruz.

18 Mayıs 2002 tarihinde New York'taki "Türk Günü"nde bir konuşma yapan dönemin Turizm Bakanı Mustafa Taşar, konuşmasının sonunda şöyle dedi: *"Büyük hümanist Mevlâna*'nın bu sözlerini Türk halkının da ABD halkıyla paylaştığını belirtmek isterim." Burada Mevlana'yı ve Selçuklu-Türk medeniyetini izahta doğru kavramların seçilmeyişi veya Batı'dan etkilenme problemiyle karşı karşıyayız[20].

Kavramlar konusunda Batı'daki tarih çalışmalarından etkilenen ve ancak Batı'nın kendi tarihi realitesiyle anlam kazanan kavramların Türk tarih literatürüne olduğu gibi iktibas edildiğini gösteren örnekleri artırmak mümkündür.

Türk tarih terminolojisinde dikkati çeken problemlerin bir diğer kaynağı da postmodern tarih anlayışı veya tarih yazımında ideolojik-siyasi yaklaşımlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yukarıda da işaret edildiği üzere, postmodern anlayışa sahip olanlar tarihin inşasında yazılı doküman ve kaynaklardan ziyade kullanılan dil, üslup ve yorumun etkili olduğunu söylerler. Dolayısıyla onlara göre, günün şartlarındaki dil ve üsluba göre kişinin yorumu tarihi belirler. Tabii ki biz burada, postmodern tarih anlayışının edebî ve felsefî etkilerinin analizinden ziyade, araştırma başlığımızla belirlenen "kavramlar" üzerindeki tesirine temas edeceğiz.

Zeki Sarıhan'ın 3 ciltlik *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*[21] yoğun bir mesai, emek ve sabırla hazırlanmış bir çalışmadır. Ancak, yazar araştırmasının başında çalışmanın metoduyla ilgili şu ifadeleri kullanıyor; "Metinlerin anlaşılmasını kolaylaştırmak amacıyla dilin sadeleştirilmesi yoluna gidilmiştir. Aynı amaçla bazı kurum adları da bugünkü dille verilmiştir. 'Vilayat-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti' yerine 'Doğu İlleri Hakları Savunma Derneği',

İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası, C XVII, S 3, 4; Hilmi Ziya Ülken, **Sosyoloji Sözlüğü**, M.E.B. Talim ve Terbiye Dairesi Yayınları, İstanbul, 1969, s.76; Halil Cin, **Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması**, Kültür Bak. Yay., Ankara, 1978, s.111-114.

20 "Mevlana" için "Hümanist" ifadesinin kullanılmasının yanlışlığına dair pek çok bilimsel çalışma vardır. Mesela Bkz., Nurullah Çetin, "Mevlana Hümanist Bir Şair midir?", **Edebiyat Ufku**, 31 Ağustos 2008.

21 Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü,** Öğretmen Dünyası Yay., C I, Ankara, Temmuz 1982; C II, Ankara, 1984; C III, Ankara, Ocak 1986.

Levent Şahverdi Arşivi

'Harbiye Nezareti' yerine 'Savaş Bakanlığı', 'Sedaret' yerine 'Başbakanlık'…gibi". Nitekim metin boyunca kurumların ve pekçok özel ismin tercümesinin yapıldığı bir başka ifade ile yazar tarafından yorumlandığını görüyoruz. "Trakya Paşaeli Osmanlı Haklarını Savunma Derneği", "Deniz Bakanlığı", "Milli Savunma Derneği", "Trabzon Milli Hakları Koruma Derneği" daha niceleri…Burada tabii ki ciddi problemler karşımıza çıkıyor. Herşeyden önce "metinlerin anlaşılmasını kolaylaştırmak" gerekçesinin arkasında tarihî kavramlar ve özel isimlerin değiştirilmesi en temel dil bilgisi kurallarına aykırıdır. Kaldı ki, hiçbir kavram tercüme edilen kavramın mutlak karşılığı da değildir, belki en yakın karşılığıdır. "Harbiye Nezareti"ne, "Savaş Bakanlığı" denilemez. Kurumlar ait olduğu yer ve dönemin şartları içinde anlam kazanırlar. Aynı mantıkla; Kral, Şah, Padişah, Hakan, Melik, vb. kavramlar birbirinin mutlak karşılığı olarak kullanılamaz, çünkü her birinin ait olduğu kültür ve medeniyet içindeki anlamı farklıdır.

"Anlamayı kolaylaştırmak" gerekçesi ile tarihî kavramları değiştiren tarih çalışmalarının örnekleri çoktur.

Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Nutuk'u "Söylev" adıyla yayına hazırlarken metodunu şöyle açıklamaktadır; "Söylev'de anlatılan, günümüzde ve ileride bütün kuşaklarca bilinmesi gereken düşünce ve olayların hepsini içeren bölümleri olduğu gibi *Türkçeleştirdik*… Söylev'in Atatürkçü düşünce açısından önem taşımayan ayrıntılara ilişkin kimi bölümleri kısalttık…"[22].

Burada sorgulanması gereken önemli problemler bulunmaktadır. 1- "Bilinmesi gereken düşünce ve olaylar" ile "Atatürkçü düşünce açısından önem taşımayan ayrıntılar" hangi kritere göre belirlenmiştir? Yazara göre önem taşımayan bir olgu veya kavram, bir başkası için önemli olamaz mı? Tabii ki burada yazarın tercihi ve yorumu ön plandadır. Öte yandan, "Türkçeleştirdik" derken -kelimeleri bir tarafa bırakıyoruz- kavramlar da anlam kayması olmayacak mı? Hatta Atatürk, "Türkçe" konuşmadı mı? Soruları akla geliyor. Sözkonusu yayında pek çok örneği olduğu üzere, "Türkçeleştirmek" veya "sadeleştirmek" adı altında kavramlarda yapılan değişikliklerin tarihî gerçeklikleri doğru anlamaktan bizi uzaklaştıracağı kanaatindeyiz[23].

22 Gazi M. Kemal Atatürk, **Söylev**, Basıma hazırlayan: Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, C I, 18.Baskı, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1988, s.29.

23 Nutuk ile Söylev adı altında yapılan çalışmalarda "kavram" problemleri çokça görülmektedir. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu'nun yayına hazırladığı Söylev ile ilgili ayrıntılı bir analiz için Bkz., Aydın Taneri, "Nutuk Söylev Farkı", **Töre**, Aralık 1984.

Levent Şahverdi Arşivi

Meseleye yine değişik örnekler çerçevesinde açıklık getirmek istiyoruz;

Yakın Türk tarihiyle ilgili pek çok yayında ve tarih ders kitaplarında Mondros Mütarekesi sonrası Atatürk'ün önderliğinde girişilen mücadele için "Kurtuluş Savaşı" kavramı sıkça kullanılmaktadır. Hâlbuki, bu ifade "İstiklal Savaşı" veya daha geniş anlamda "*Millî Mücadele*" olarak kullanılmalıdır. "Kurtuluş Savaşı" kavramının olayların yaşandığı 1919-1923 yıllarında kullanılan "İstiklal Savaşı" veya "Millî Mücadele" kavramını tam karşılaması mümkün değildir. Bugün sömürge Afrika ülkelerinin esaretten kurtulmak için vermiş oldukları mücadele, tamamıyla İngiliz hâkimiyetine girmiş olan Hindistan'ın esirlikten kurtulmak için verdiği mücadele, "Kurtuluş Savaşı" olabilir. Ancak Türkiye'nin Mondros Mütarekesi sonrası düştüğü durum, yukarıdaki ülkelerin durumundan çok farklıdır. Türkler bu dönemde hürriyetini tamamen kaybetmedi, bir esirlik veya sömürge dönemi yaşamadı. Türklerin verdiği mücadele *esirlikten kurtulmak için değil esarete düşmemek için* verilen bir mücadeledir. Dolayısıyla bu iki durumu muhakkak ayırt etmek lâzımdır. Yoksa bu kavramı yanlış kullanmakla, ilk ve ortaöğretimdeki çöğrencilerin tarih öğretiminden alması gereken "*kendine güven duygusu*"nun olumsuz yönde gelişmesine zemin hazırlanmış olur. Kaldı ki, dönemin kaynaklarında, bütün yazışmalarında ve Atatürk'ün Nutuk'unda "Kurtuluş Savaşı" ifadesine rastlanmaz, millî marşımızın adı da "Kurtuluş marşı" değil "İstiklal Marşı'dır". Dönemin gazilerine "kurtuluş madalyası" değil "*İstiklal Madalyası*" verilmiştir. O dönemde "*İstiklal Mahkemeleri*" kurulmuştur. Bu kavramlar değiştirilemez. Bu konu, çeşitli ilmî platformlarda, yeri geldiğince tarafımızdan dile getirildi. 1993'te MEB Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı'na, talep üzerine verdiğimiz raporda da[24] yer almış idi. 1994 sonunda basılan ve 1995'te okuyucuya sunulan T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı tarafından yayınlanan İstiklal Harbi İle İlgili Telgraflar adlı yayının son iki belgesi (ki bunun biri kapak resmi olarak konmuştur), yukarıdaki görüşlerimizi teyit bakımından oldukça önemlidir. Burada;

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Müşîr Fevzi (Çakmak), Başvekâlet-i Celileye gönderdiği 30.12.1341 (1925) tarihli resmî yazıda;

24 Raporun tam metni için Bkz., Nuri Köstüklü, **a.g.e.**, s.203- 205.

Levent Şahverdi Arşivi

"Anadolu İstiklal mücadelelerine resmî ve tarihî bir isim vermenin pek muvafık olacağı düşünüldüğünden 'Türkiye Kurtuluş Harbi' veya 'Türkiye İstiklal Mücadelesi veya Muharebeleri' isimlerinden" hangisinin uygun olacağını sormuştur.

Birkaç gün sonra 12.01.1926 tarihinde Başvekil İsmet imzasıyla, Genelkurmay Başkanlığına gönderilen resmi yazıda; "*Anadolu istiklal mücadelelerine 'İstiklal Harbi' isminin verilmesi muvafık görülmüştür, efendim"*[25] cevabı verilmiştir.

Bunun gibi, Millî Mücadele dönemine ait "Kuvâ-yı Milliye", "Misak-ı milli", "Heyet-i Milliye" vb. daha pek çok kavramların "sadeleştirme" veya "Türkçeleştirme" adı altında değiştirilme örneklerine çok rastlıyoruz[26].

Sınırlı örnekler çerçevesinde dile getirmeye çalıştığımız tarihi kavramlar üzerinde yapılacak tahrifat ve tahribatın, tarihî gerçeklikleri doğru anlamamıza engel olacağı aşikardır.

"Anlaşılır olmaklık" gerekçesinin arkasında kavramlar üzerinde yapılan tahrifat örneklerinin yakın tarihimizde yoğunlaşmış olması da galiba bir tesadüf olamaz. Bunun arkasında bazı ideolojik tarih yaklaşımlarının olabileceği akla geliyor. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş felsefesi ve değerlerinin önemli bir bölümü, onu hazırlayan Millî Mücadele ve TBMM Dönemi kavramlarında saklı bulunduğundan, Cumhuriyet Dönemini, ideolojik bakış açılarıyla yorumlamak isteyenler, tabiî olarak, Millî Mücadele dönemi terminolojisi üzerinde değişiklikler, yorumlar yapabilmektedirler. "Sadeleştirme" veya "anlaşılır olma" gerekçesi altında, Millî Mücadele dönemi terminolojisini değiştirenlerin, aynı gerekçe ile daha önceki dönemlerin terminolojisini (Mesela; Nizam-ı Cedid, Sened-i İttifak, Tanzimat Fermanı, Kanun-i Esasi vb.) değiştirmeden, olduğu gibi kullanmayı tercih etmeleri, ideolojik yaklaşımın bir delili olarak dikkatimizi çekmektedir[27].

25 **T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı**, İstiklal Harbi İle İlgili Telgraflar, Ankara, 1994, s. 608-611.

26 Bu konuda ayrıntılı örnekler ve değerlendirmeler için Bkz., Nuri Köstüklü, "Atatürk ve Milli Mücadeleyi Anlamak veya Türk İnkılap Tarihinde Terminoloji Meselesi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Kasım 2000, S 48, s.889- 911.

27 Mesela Bkz., Suna Kili, **Atatürk Devrimi,** T. İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1981.

Levent Şahverdi Arşivi

SONUÇ VE ÖNERİLER

Her bilim dalında olduğu gibi, Tarih'in yazımı, tarih eğitimi ve öğretiminde de kavramların yeri ve önemi büyüktür. Bu yüzden tarihin doğru algılanması ve öğretimi hususunda tarih terminolojisinin doğru kullanılması önem arz etmektedir. Ancak, Türkiye'deki tarih araştırmaları ve özellikle tarih ders kitaplarında bu konuda ciddi problemlerin bulunduğu tespit edilmiştir. Bu problemlerin daha ziyade; Batı'da gelişen modern tarih ve oryantalizmin tesirlerinden, postmodern tarih anlayışı ve bazı ideolojik yaklaşımlardan kaynaklandığını düşünüyoruz.

Söz konusu problemlerin giderilmesinde her şeyden önce; kavramların ait olduğu, kültür ve medeniyet dairesi, dönem ve şartlara göre anlam kazanmış olduğu prensibinden hareket edilmek lâzım geldiği kanaatindeyiz. Evrensel nitelikli kavramları bir tarafa bırakacak olursak, diğer kültür ve medeniyetlerin kendi şartlarında ortaya çıkmış ve anlam kazanmış olan kavramlarının Türk tarihine iktibas edilmesini, Türk tarihinin ithal kavramlarla yazımını ve algılanmasını doğru bulmuyoruz.

Öte yandan, bir nevi özel isim statüsünde bulunan kavramların "sadeleştirme" ve "anlaşılır olmaklık" gerekçesi arkasında yorumlanması hatta daha açıkçası tahrif edilmesinin, "tarihî gerçeklikleri" ortaya koymaktan ziyade onu saptırmaya yol açacağını düşünüyoruz. Kavramlar, ait olduğu zaman ve coğrafyada ve dönemin kaynaklarında nasıl kullanıldı ise, aynı anlamda ve tahrif edilmeden kullanılmasının, tarihin doğru inşasına katkı sağlayacağı kanaatindeyiz.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

-Arvas, Abdüsselam., "Şamanizm", **Uluslararası Türkçe Edebiyat Eğitim Kültür Dergisi,** S 3/3, 2014.

-Atatürk, Gazi M. Kemal, **Söylev,** Basıma hazırlayan: Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, C I, 18.Baskı, Çağdaş yayınları, İstanbul, 1988.

-Barkan, Ömer Lütfi, "İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri", **Vakıflar Dergisi**, Nu:2, Ankara, 1942.

-Berktay, Halil, "The Search fort he Peasant in Western and Turkish History/ Historiography", **New Approaches to State and Peasant in Ottoman History,** London, 1992.

-Cevizci, Ahmet, **Felsefe Sözlüğü**, 2. Baskı, Ankara, 1996.

-Cin, Halil, **Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması**, Kültür Bak. Yay., Ankara, 1978.

-Çetin, Nurullah, "Mevlana Hümanist Bir Şair midir?", **Edebiyat Ufku,** 31 Ağustos 2008.

-Gömeç, Sadettin, "Şamanizm ve Eski Türk Dini", **Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,** S 4, 1998.

-Hayıt, Baymirza., "Türkistan Terimi Üzerine", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi,** S 53.

-Hayıt, Baymirza, "Sovyetler Birliği ve Hür Dünya Açısından Türkistan'ın Stratejik Önemi", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi,** S 21.

-İnan, Abdülkadir., **Eski Türk Dini Tarihi**, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul, 1976.

-İstiklal Harbi İle İlgili Telgraflar, **T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı**, Ankara, 1994.

-Kafesoğlu, İbrahim, **Eski Türk Dini**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1980.

-Kili, Suna, **Atatürk Devrimi**, T. İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1981.

-Köstüklü, Nuri, **Sosyal Bilimler ve Tarih Öğretimi**, Günay Ofset, Konya, 1998; Çizgi Kitabevi Yay., Konya, 2014.

-Köstüklü, Nuri, "Atatürk ve Milli Mücadeleyi Anlamak veya Türk İnkılap Tarihinde Terminoloji Meselesi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** S 48, Kasım 2000.

Levent Şahverdi Arşivi

-Köprülü, Fuad, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu**, 2. Baskı, (Yay. Haz., Adnan Erzi), 1972; 3. Baskı (Yay. Haz., Orhan Köprülü), Akçağ Yay., Ankara, 2003.

-Maksutoğlu, Mehmet, **Osmanlı Tarihi (1289- 1922)**, İstanbul, 2009.

-Özçelik, S.,"Avrupa Feodalitesi ile Türklerin Tımar Teşkilatının Mukayesesi", İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası, C.XVII, sayı:3, 4.

-Özlem, Doğan, **Tarih Felsefesi**, İstanbul, 1992.

-Saray, Mehmet, **Bilimsel Araştırma Yöntemleri El Kitabı,** İstanbul, 2003.

-Sarıhan, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, Öğretmen Dünyası Yay., C I, Ankara, Temmuz 1982; C II, Ankara, 1984; C III, Ankara, Ocak 1986.

-Şimşek, Ahmet - Pamuk, Akif, "Tarih Yazıcılığının Dünü Bugünü ve Yarını Üzerine Kısa Bir Bakış", **Tarih Nasıl Öğretilir**, Yeni İnsan Yay., Ankara, 2010.

-Stern, Fritz., (Ed.), **The Varieties of History -From Volteire to the Present,** New York, 1973.

-S.A. Tokarev, **Rannie Formi Religii**, Moskva, 1990.

-Taneri, Aydın, "Nutuk Söylev Farkı", **Töre**, Aralık 1984.

-Ülken, Hilmi Ziya, **Sosyoloji Sözlüğü**, M.E.B. Talim ve Terbiye Dairesi Yayınları, İstanbul, 1969.

-Yalçınkaya, Alaattin, **Sömürgecilik-Panislamizm Işığında Türkistan 1856'dan Günümüze**, İstanbul, 2006.

-Yılmaz, Kaya., "Post-modernist Tarih Yaklaşımı: Postmodernizmin Tarih Eğitimi İçin Doğurguları", **Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,** S 34, Temmuz 2013.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

TRABLUSGARP SAVAŞI'NDA ALMAN KIZILHAÇ (SALİB-İ AHMER) CEMİYETİ'NİN ÇALIŞMALARI

MUTTALİP ŞİMŞEK*

ÖZ

Cenevre Sözleşmesi'yle (1864) birlikte savaş meydanlarında yaralanan veya esir düşen askerlerin din, dil ve milliyetine bakılmaksızın korunması düsturu benimsenmiş ve bunun için uluslararası düzeyde tanınan kızılhaç/kızılay toplulukları kurulmaya başlanmıştı. Alman Kızılhaç Topluluğu da bunlardan birisidir ve Osmanlı Devleti'nin İtalya ile yaptığı Trablusgarp Savaşı'nda (1911-1912) Osmanlı cephesinde sağlık hizmeti vermiştir. Savaşın patlak vermesiyle Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin yardım çağrısına olumlu cevap veren Alman Kızılhaç'ı 1912 yılının Şubat-Haziran ayları arasında, yaklaşık beş ay süreyle Aziziye yakınlarında yer alan Garyan Kasabası'nda bir askerî hastane kurarak sağlık çalışması yürütmüştür.

Bu çalışmada, evvelâ Trablusgarp Savaşı'nın nedenleri kısaca açıklanacak, daha sonra Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin yaptığı yardım çağrısı neticesinde Alman Kızılhaç Merkez Komitesinin bu çağrı karşısındaki tutumu hakkında bilgi verilecektir. Ayrıca, Trablusgarp'a gönderilen sağlık ekibinin kimlerden teşekkül ettiği, personelin ve bölgeye gönderilecek malzemelerin hangi vasıtalarla Trablusgarp'a ulaştırıldığı detaylı bir şekilde ortaya konacaktır. Sağlık ekibinin Garyan Alman Askerî Hastanesi'ni kurduktan sonra yürüttüğü çalışmalar ve karşılaşılan güçlükler ayrı ayrı değerlendirilecek; doktorların tutuğu kayıtlar ışığında, bölgenin sağlık haritası ve hastalıklara göre tedavi edilenlerin sayısı tablolar halinde verilecektir. Son olarak yaralanan (mermi veya şarapnel parçasıyla) Türk askerleri ve bunların tedavileri ile ilgili örnekler verilecek; Alman sağlık ekibinin Garyan'dan ayrılışıyla bölgedeki çalışmaların hangi kuruluş tarafından yürütüldüğü izah edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Trablusgarp Savaşı, Osmanlı Devleti, Alman Kızılhaç Cemiyeti, Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Garyan Alman Askerî Hastanesi.

---

* Dr., Millî Eğitim Bakanlığı, Müdür Yardımcısı, Şehit Mustafa Çuhadar Ortaokulu, Konya, mutsimsek@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1184-2345 DOI: 10.33419/aamd.642317
Makale Gönderim Tarihi: 21.01.2019 Makale Kabul Tarihi: 09.10.2019

Levent Şahverdi Arşivi

THE WORKS OF THE GERMAN RED CROSS (SALİB-İ AHMER) SOCIETY IN THE TRIPOLI WAR

ABSTRACT

Together with the Geneva Convention (1864), the principle of protecting soldiers who were wounded or enslaved on the battlefields, regardless of their religion, language and nationality, was adopted, and internationally recognized red crosses were established. The German Red Cross Society was one of them and it carried out important works on the Ottoman front line in the War of Tripoli (1911-1912), which the Ottoman Empire had with Italy. In the February-June period of 1912, the German Red Cross, which responded positively to the call of the Hilal-i Ahmer Society with the outbreak of the war, conducted a health study by establishing a military hospital in the town of Gharian, near Aziziye, for about five months.

In this study, firstly the reasons of the war of Tripoli will be briefly explained, and then the call of the Ottoman Hilal-i Ahmer Society will be informed about the attitude of the German Red Cross Central Committee against this call. In addition, the medical team sent to Tripoli will be formed and the personnel and the materials to be sent to the region will be introduced to Tripoli in a detailed manner. After the health care team has established the Gharian German Military Hospital, the work and difficulties will be evaluated separately. In the light of the records of the doctors, the health map of the region and the number of those treated according to the diseases will be given as tables. Finally, examples of Turkish soldiers who are injured (with bullets or shrapnel pieces) and their treatments will be given; with the departure of Gharian, the German medical team will explain the organization of the work in the region.

Keywords: The War of Tripoli, The Ottoman Empire, German Red Cross Society, Hilal-i Ahmer Society, Gharian German Military Hospital.

Levent Şahverdi Arşivi

GİRİŞ

Trablusgarp Savaşı, savaş teknolojisindeki dönüşüm (ilk defa uçak kullanılması) ve cephe gerisinde yaralı askerlerin tedavisi ile ilgili uluslararası yardımlaşma anlayışında yaşanan değişim açısından dünya siyasî tarihinde önemli bir yere sahiptir. Harplere göklerdeki mücadelenin de dâhil olmasıyla birlikte uluslararası kızılay ve kızılhaç cemiyetleri din ve millet farkı gözetmeksizin savaşın askerler ve bombardımana uğrayan bölgedeki sivil halk üzerinde yaptığı tahribatı gidermek için seferber olmaya başladılar. Bunun en güzel örneklerinden birisi de Osmanlı Devleti ile İtalya arasında meydana gelen Trablusgarp Savaşı'dır.

Bilindiği gibi, Trablusgarp Vilayeti ve Bingazi Sancağı 1551 yılından 18 Ekim 1912 tarihinde İtalya ile imzalanan Quchy (Uşi) Antlaşması'na kadar tam 361 yıl Osmanlı hâkimiyetinde kalmıştır. Ne var ki, Kuzey Afrika'da yer alan Mısır, Tunus ve Cezayir 19. yüzyılda yaygınlaşan sömürgeci anlayışın bir tazahürü olarak Batılı devletlerin hedefinde olmuş ve husûsiyle nasıl İngilizler Mısır'ı, Fransızlar Cezayir ve Tunus'u işgal etmişse, 1878 Berlin Antlaşması'nda herhangi bir kazanım elde edemeyen İtalya için Trablusgarp[1] da, Akdeniz'de bir üs elde etme siyasetinin merkezinde yer almıştır. İtalya bu amacına ulaşmak için 1887 yılından itibaren İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya ve Rusya ile kimi zaman açık kimi zaman da gizli anlaşmalar yapmak suretiyle Trablusgarp'ta olası bir işgalin zeminini oluşturmuştu[2]. Neticede 1911 yılının ortalarından itibaren Trablusgarp'la ilgilendiğini bâriz bir şekilde ortaya koyan İtalya, bu dönemde Havran ve Yemen isyanlarının yanı sıra Arnavutluk ayaklanmaları ile uğraştığı için zor durumda olan Osmanlı Devleti'ne 29 Eylül 1911 tarihinde harp ilan etti. Böylece yaklaşık bir yıl sürecek ve Osmanlı'nın Afrika'daki son toprak parçasının da elinden

1 Aslında İtalyanlar'ın Trablusgarp bölgesinde varlık göstermesi, 17. yüzyılda Katolik misyonerlerin bölgede okullar açması ile başlamıştır. 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde sadece İtalyanların Trablus şehrinde 6, Bingazi'de 5, Homs'ta 3 ve Derne'de 2 olmak üzere toplam 15 okulu vardı ve bu okullarda yaklaşık 3 bin çocuk eğitim alıyordu. Bu dönemde İtalya kendi ülkesinde öğrenci başına 4 Franktan fazla harcama yapmazken, Trablusgarp'taki bu okullar için oldukça yüksek miktarlarda harcama yapıyor, bölge ile olan ekonomik ve ticarî faaliyetlerini artırmak amacıyla vapur seferleri düzenliyor ve önemli merkezlerde bankalar açıyordu. Gottlob Adolf Krause, **Tripolitanisches Kriegstagebuch**, Hrsg: Peter Sebald, Edition Falkenberg, Bremen 2014, s. 34.

2 Hale Şıvgın, **Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006, s. 1-8; Kemal Beydili, "Trablusgarp Savaşı", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C Ek-2, s. 613.

Levent Şahverdi Arşivi

çıkmasıyla neticelenecek olan savaş başlamış oluyordu. Harp başlar başlamaz İtalya, başta Trablus olmak üzere Derne, Tobruk, Homs ve Bingazi gibi önemli şehirleri bombalamaya başladı ve çok kısa bir süre içerisinde sahil bölgelerini işgal etti. Savaşa hazırlıksız yakalanan ve işgale karşı koyamayan Türk kuvvetleri, Trablusgarp Kumandan Vekili Miralay Neşet Bey'in talimatıyla Trablus şehrinin yaklaşık 40 km güneyindeki Aziziye kasabasına çekildi[3].

Trablusgarp ve Bingazi'de İtalyanlara karşı Türk askerleri ve Meşrutiyet'in ilanında önemli rol oynayan gönüllü genç subayların teşkilatlandırdığı yerel Arap milis kuvvetleri büyük bir mücadele verdiler. Bu süreçte savaş hattı kadar cephe gerisindeki yardım çalışmaları da ayrı bir öneme sahipti. Savaşın başlamasıyla birlikte Harbiye Nezareti, Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti'ne bölgedeki yaralı ve hasta askerlerin tedavisi için kullanacağı malzemelerin bakım ve onarımını yapmasını ve bölgeye gitmek üzere en kısa zamanda hazırlıkları tamamlamasını bildirdi. Bunun üzerine, Hilal-i Ahmer Cemiyeti Türk ordusunun sağlık ihtiyaçlarına cevap verebilmek amacıyla ihtiyaç duyduğu finansal kaynağı karşılamak üzere evvelâ İstanbul maliyesinden borç aldı. Daha sonra bütün dünyaya yardım çağrısı yaptı. Mısır'dan Hindistan'a, Bosna'dan Güney Afrika'ya kadar birçok ülkeden bu çağrıya cevap gecikmedi. Bu şekilde yapılan bağışlar sayesinde yaklaşık 15 gün gibi kısa bir sürede cemiyet, Trablusgarp'taki askere yardım edecek duruma geldi[4].

Diğer yandan Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Cenevre Sözleşmesi (1864) ile kurulan Milletlerarası Kızılhaç/Kızılay Komitesi'nin bir üyesi olduğundan bazı Avrupa ülkelerindeki Salib-i Ahmer (Kızılhaç) cemiyetlerine de yardım talebini iletti. Bu yardım talebine Almanya ve İngiltere olumlu cevap verdi. İngiltere, Fransa ve İtalya hükûmetlerini bilgilendirdikten sonra yardım çalışmasına başladığı için İngiliz Salib-i Ahmer'ine ait bir sağlık heyeti savaş başladıktan aylar sonra Trablusgarp'a gelebildi. Alman Salib-i Ahmer Cemiyeti yardım çağrısına hemen olumlu cevap verdiği gibi hızlı bir şekilde hazırlıklara başladı. Trablusgarp'a gidecek Alman sağlık heyetine Berlin'deki

3 Şıvgın, **a.g.e.**, s. 45-68.

4 Harbiye Nezareti'nden gelen talep üzerine Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umûmisi 7 Ekim 1327 (1911) tarihinde aldığı bir kararla Trablusgarp'a ilk olarak üç sağlık heyeti gönderme kararı aldı. İlk sağlık heyeti Tıp Fakültesi öğretim üyelerinden ve aynı zamanda Hilal-i Ahmer Merkez-i Umûmi üyesi Dr. Kerim Sebati Bey'in başkanlığında altı doktor, bir eczacı, on beş hasta bakıcı ile bir muhasebeciden oluşuyordu. Bu ilk heyet Marsilya üzerinden Trablusgarp'a gitmek üzere yola çıktı ve Tunus'un Sfaks Limanı'nda karaya çıkarak Aziziye'ye ulaştı. Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin, **Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a**, C I, TDV Yayınları, Ankara 2002, s. 50-59.

Levent Şahverdi Arşivi

Osmanlı Kulübü, 5 Ocak'ta Berlin Sefiri Osman Nizami Paşa ve Bahriye eski Nazırı Mahmut Muhtar Paşa'nın da katılımıyla bir ziyafet vererek alınan bu karardan duyulan memnuniyeti belirtmiş oldu[5].

Bu çalışmada ilk olarak, 5 Ocak'taki buluşmadan yaklaşık bir hafta sonra savaş bölgesine hareket edecek olan Alman sağlık heyetinin Trablusgarp'a yolculuğu ve bölgeye götüreceği malzemeleri nasıl naklettiği ile ilgili hususlar ortaya konacaktır. Ayrıca, Alman sağlık heyetini oluşturan personelin durumu, heyetin hizmet edeceği yeri seçerken kararın ne şekilde alındığı ve Alman Askerî Hastanesi'nin nerede kurulduğu hakkında bilgi verilecektir. Bunlara ilaveten, yeri geldiğinde Alman Salib-i Ahmer ve Osmanlı Hilal-i Ahmer cemiyetlerine mensup sağlık heyetlerinin çalışma düzenleri karşılaştırılacak; Alman ekibinin hangi alanlarda sağlık hizmeti verdiği ve tutulan istatistikler ışığında, bölgenin sağlık haritasının nasıl bir yapı arzettiği kısaca değerlendirilecektir. Yaklaşık beş ay gibi kısa bir sürede, başta hasta ve yaralı askerler olmak üzere bölge halkının sağlık sorunlarıyla ilgilenen, bu dönemde yaygın olarak görülen bulaşıcı hastalıklara karşı büyük mücadeleler veren ve özellikle bombardıman sonucu ağır yaralar alan Türk askerlerini tedavi eden Alman Salib-i Ahmer Cemiyeti'nin çalışmalarını genel olarak ortaya koymak bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

I. Alman Salib-i Ahmer (Kızılhaç) Cemiyeti'nin Trablusgarp'a Hareketi ve Çalışma Ortamının Oluşturulması

Alman Salib-i Ahmer Cemiyeti (Das Deutsche Rote Kreuz)[6] 1864 Cenevre Sözleşmesi'yle ortaya çıkan ve evrensel bir girişim olan kızılhaç/kızılay hareketinin önemli bir parçasıydı. Kızılhaç İsviçre'de kurulduktan sonra Prusya bu harekete katılan ilk ülkelerden biriydi. Bu yönde ilk adım 6 Şubat 1864 tarihinde Berlin merkezli *"Savaştaki Yaralı ve Hasta Askerlere Yardım için Prusya Merkez Komitesi"* adlı bir cemiyetin kurulmasıyla atıldı. Bu teşkilat aynı zamanda Alman Kızılhaç Cemiyeti'nin de temelini oluşturdu. Cemiyet ilk olarak teşkilat yapısını güçlendirerek Prusya genelinde temsilcilikler açmayı planladı ve kısa zamanda 16 eyalette şubeler açtı. Bu şubelerin 25 temsilciliği vardı ve bunlara bağlı 60 bölge birliği oluşturuldu. Kızılhaç teşkilatı büyüdükçe DRK de buna paralel gelişti ve binlerce üyesi

5 Akgün ve Uluğtekin, **a.g.e.**, s. 52.

6 Bundan sonra Alman Salib-i Ahmer Cemiyeti (Das Deutsche Rote Kreuz) kısaca "DRK" olarak belirtilecektir.

Levent Şahverdi Arşivi

ile Kızılhaç'ın 3. büyük topluluğu haline geldi. İşte ülke genelinde böylesine yaygın bir teşkilata sahip olan DRK için olası bir seferberlik halinde gerekli olan personeli ve malzemeyi temin etmek pek de zor olmayacaktı[7].

Trablusgarp Savaşı başladıktan sonra DRK Genel Kurulu 4 Aralık 1911 tarihinde bir toplantı yaptı ve Traplusgarp'a personel ve malzeme gönderme kararı aldı. Aslında toplantıda hem Osmanlı Devleti'ne hem de İtalya'ya yardım etme kararı alınmıştı. İtalya, DRK tarafından kendilerine ulaşan yardım teklifini reddetti. Osmanlı Devleti ise Hilal-i Ahmer Cemiyeti aracılığıyla Batılı Kızılhaç topluluklarına zaten bir yardım çağrısında bulunduğu için bu teklifi kabul etti. Bunun üzerine DRK, Trablusgarp'a göndermek üzere bir sağlık ekibi hazırladı ve bu ekibe 10 Ocak 1912'de Hamburg'ta olmaları talimatını verdi. Sağlık ekibinde üç doktor (Başhekim Tübingen Üniversitesi'nden Prof. Dr. Göbel, Cerrah Dr. Fritz Ludwigsburg ve Berlin Şehir Hastanesi'nden Prof. Dr. Schütz), on iki hasta bakıcı[8], üç eczacı, bir kimyacı, bir elektrik teknisyeni, bir tesisatçı, bir boyacı, bir marangoz ve bir de hemşire bulunuyordu[9].

Sağlık ekibini Tunus'a Alman Levante-Linie Şirketi'ne ait Pera adlı bir nakil gemisi götürecekti ve yapılan plana göre sağlık ekibi bölgede üç ay kalacaktı. Bu üç ay zarfında sağlık çalışmaları için gerekli olan bütün malzemeler, konserveler ve kuru gıda ürünleri gemiye yüklendi. Gemiye yüklenen bütün bu malzemeler yaklaşık 48 ton ağırlığındaydı. Deniz yolculuğundan sonra bu malzemelerin kara yoluyla çalışma bölgesine nakledilmesi büyük bir sorun olarak sağlık ekibini düşündürüyordu. Bir diğer sorun da çetin çöl şartlarıydı. Gerçi, DRK çalışanları daha evvel Güney Afrika'da bir süre bulundukları için çöl şartlarına yabancı değildi. Ancak her hâlükârda Trablusgarp'ın fizikî ve iklim yapısı Alman ekibini oldukça zorlayacaktı. Yaklaşık iki hafta süren deniz yolculuğundan sonra ekip o dönem için güvenli olan Tunus'un Ben Gardane Limanı'na ulaştı. Bu dönemde Ben Gardane bölgesi Fransızların kontrolünde idi ve Alman sağlık ekibi hiçbir

7 Dieter Riesenberg, **Das Deutsche Rote Kreuz, Eine Geschichte 1864-1990**, Ferdinand Schöning, München 2002, s. 28-40.

8 Almanya'nın farklı şehirlerinden gelen bu hasta bakıcıların isimleri şunlardı: Duckstein, Stiegler, Weihmann, Scheider, Wisser, Banzhaf, Griesbeck, Knecht, Kraatz, Scheuring, Schwittal ve Hirscher.

9 Ludwig Kimmle, "Die Hilfexpeditionen des Deutschen Roten Kreuzes nach Tripolitanien (1912) und nach dem Balkan (1912-1913)", **Beiträge zur Kriegsheilkunde, Aus den Hilfsunternehmung der Deutschen Vereine vom Roten Kreuz Während des İtalienisch-Türkischen Feldzuges 1912 und des Balkankriegs 1912-13**, Hrsg: Central-Komitee der Deutschen Vereine vom Roten Kreuz, Springer Verlag, Berlin 1914, s. 1-2.

Levent Şahverdi Arşivi

sorunla karşılaşmadan gemideki malzemeleri limana boşalttı. Sağlık ekibini Tunus Alman Konsolosu Graf von Hardenberg ve bölgede bulunan Alman işadamları karşıladı. Bunların yardımıyla, malzemelerin Aziziye'ye taşınması için 300 deve ve on iki araba kiralandı. Sağlık ekibi Trablusgarp sınırına ulaşınca kendilerini 24 askerden oluşan bir Türk süvari birliği karşıladı. Kumandan Hakkı Bey ve Teğmen Mustafa Bey'in de aralarında olduğu bu birlik ekibin güvenli bir şekilde yolculuk etmesini sağlayacaktı. Neticede bu büyük kafile 5 Şubat'ta Aziziye'ye ulaştı. DRK'nin hangi bölgede çalışacağı hususu ordu kumandanı, Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti yetkilileri ve DRK sağlık ekibinin başkanı olan Dr. Göbel arasında istişâre edildi ve en uygun yerin Aziziye yakınlarında ve Garyan Dağı eteklerinde bulunan Garyan Kasabası olduğu kararlaştırıldı[10].

Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Aziziye'de büyük bir askerî hastanesi bulunuyordu ve burada yeni bir sağlık ekibine şimdilik ihtiyaç yoktu. Hilal-i Ahmer Cemiyeti bölgeye üç sağlık heyeti göndermişti ve bu ilk heyet Aziziye'ye gelerek bir okul binasında 160 yataklı büyük bir hastane kurmuştu. Hastanede altı askerî doktorun yanında Paris'ten gelen 5 Müslüman doktor daha görev yapıyordu[11]. Gerçi Garyan'da da Hilal-i Ahmer'e ait küçük bir poliklinik vardı ve bu poliklinikte iki doktor hizmet veriyordu. Ancak hem İtalyan bombardımanı ile yaralanan askerlerin tedavisine hem de bölgedeki halkın sağlık ihtiyaçlarına cevap verebilecek durumda değildi. Neticede, Alman sağlık ekibi 11 Şubat'ta Garyan'a gelince kuracakları hastane için uygun bir yer aramaya başladı. Onlara bu konuda en büyük yardımı Garyan Kaymakamı Hadi Bey ve Garyan Kumandanı Tahir Bey yapmıştı. Kendilerine tahsis edilen yer Aziziye yolu üzerinde ve Osmanlı askerlerinin karargâhına yakın, zeytin ağaçlarıyla çevrili bir arazi idi. Sağlık ekibi çadırları kurmaya başlamadan evvel bir kurulum planı yaptı. Kurulacak çadırların 3,5 m yüksekliğinde ve 5-6 m genişliğinde olmasına dikkat edilmişti. Her çadır 14-18 kişinin kalabileceği büyüklüğe sahipti. 18 Şubat'a kadar toplam 12 çadır kuruldu. Doktorlar, hastabakıcılar ve tedavi gören hastalar için ayrı ayrı çadırlar hazırlanmıştı.

10 Dr. Göbel, "Berichte über die Hilfexpedition nach Tripolitanien, Die Zusammenstellung und Reise der Abordnung, Einrichtung und Betrieb des Lazaretts, Krankenbewerbung, Klinische Tätigkeit und Erfahrung", **Beiträge zur Kriegsheilkunde, Aus den Hilfsunternehmung der Deutschen Vereine vom Roten Kreuz Während des İtalienisch-Türkischen Feldzuges 1912 und des Balkankriegs 1912-13**, Hrsg: Central-Komitee der Deutschen Vereine vom Roten Kreuz, Springer Verlag, Berlin 1914, s. 32-38.

11 Akgün ve Uluğtekin, **a.g.e.,** s.61.

Levent Şahverdi Arşivi

Çadırlardan biri mutfak, bir diğeri de depo olarak kullanılacaktı. Alman askerî hastanesinin kapladığı alan yaklaşık 145 m uzunluğa ve 106 m genişliğe sahipti. Sağlık ekibi Trablusgarp'a gelmeden evvel Berlin'deki bir şirketten çadır kurma eğitimi aldığı için bütün çadırları kendileri kurmuş, zorlandıkları durumlarda bölgedeki halktan yardım almışlardı[12]. Tedavi için tahsis edilen çadırlarda yaklaşık 60 hastanın kabul edilmesi planlanmıştı. Gerekli olursa bu kapasite 80-85 hastaya kadar çıkarılabilecekti[13].

Alman sağlık ekibi ayrıca bombardıman veya silahlı çatışma sonucu yaralanan askerlere cerrahi bir müdahale yapmak gerekirse, bu yaralıların hijyenik bir ortamda ameliyat edilebilmesi amacıyla o sıralar boş olan okul binasında bir poliklinik oluşturmuştu. Burada bir oda bekleme, bir diğeri de muayene odası olarak düzenlendi. Yine odaların biri ameliyathane, bir diğeri de sıtma ve tifo gibi bulaşıcı hastalıkların tetkikinde kullanılmak üzere laboratuvar (bakteriyoloji) olarak hazırlandı. Binada ayrıca bir röntgen odası, bir de pansuman ile gerekli görüldüğü zaman kullanılmak üzere enjeksiyon malzemelerinin bulunduğu eczahane vardı. Poliklinik (okul) ile askerî hastane arası uzaklık 10 dakikalık bir yürüme mesafesinde idi. Alman sağlık ekibinin tecümanlığını da yapan Dr. Hüsnü Bey'in yardımıyla Prof. Göbel poliklinikte Şubat ayı ortasından itibaren hizmet vermeye başladı. Netice itibariyle başlardaki düzensizlik, hem çadırların kurulması, hem de polikliniğin tam olarak çalışmaya başlamasıyla giderildi ve personel arasında görev dağılımı yapılarak düzenli bir sistem oluşturuldu[14].

II. Garyan'da Sağlık Çalışmaları

Garyan'da Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin yanında Alman ve İngiliz Salib-i Ahmer Cemiyetleri de birer askerî hastane kurarak sağlık çalışması yürütüyordu. Alman Salib-i Ahmer'i için Trablusgarp toprakları yeni bir tecrübe idi. Ancak bu, ülke dışında yürütülen ilk görev değildi. Daha evvel

12 Göbel, a.g.m., s.45-46.

13 **Das Rote Kreuz: Offizielles Organ des Schweizerischen Centralvereins vom Roten Kreuz, des Schweiz Militärsanitätsvereins und des Samariterbundes**, "Das Deutsche Rote Kreuz in Tripolis", Band 20 (1912), s. 335.

14 Dr. Fritz, "Die Poliklinische Wirksamkeit und ihre wissenschaftlichen Ergebnisse", **Beiträge zur Kriegsheilkunde, Aus den Hilfsunternehmung der Deutschen Vereine vom Roten Kreuz Während des İtalienisch-Türkischen Feldzuges 1912 und des Balkankriegs 1912-13**, Hrsg: Central-Komitee der Deutschen Vereine vom Roten Kreuz, Springer Verlag, Berlin 1914, s. 100.

Levent Şahverdi Arşivi

DRK, Güney Afrika'da meydana gelen Boer Savaşı (1899-1902) ile Rus-Japon Savaşı'nda (1904-1905) cephe gerisinde yürüttüğü sağlık ve yardım çalışmalarıyla uluslararası bir tecrübe kazanmıştı. Buraya gönderilen sağlık personelinin bir kısmı da bu bölgelerde (özellikle Prof. Göbel ve Prof. Schütz Güney Afrika'da bulunmuş ve tropik iklime âşinalık kazanmışlardı) hizmet etmiş ve Trablusgarp'a gönderilecek ekibe gönüllü olarak girmişlerdi. Bu gönüllülük esası sayesinde Alman sağlık ekibi yaklaşık beş aylık bir sürede cephede yaralanan onlarca Türk askeri ve Arap gönüllü savaşçıyı tedavi ettiği gibi Garyan ve çevre bölgelerden gelen yüzlerce hastaya da sağlık hizmeti vermişti.

Garyan Alman Askerî Hastanesi'nde görev dağılımı şu şekilde yapılmıştı: Prof. Göbel poliklinik ile ilgilenecek ve gerektiğinde cerrahî müdahaleyi yürütecekti. Prof. Schütz salgın hastalıklarla ilgilenecek ve genel olarak hastaların kontrolünden sorumlu olacaktı. Dr. Fritz ise çadırların düzeni ile tedavi sürecinde hastabakıcılara rehberlik edecekti. Prof. Göbel ameliyatları yaparken ihtiyaç olursa Dr. Fritz ona yardım edecek ve Dr. Hüsnü Bey ise hastalara narkoz verecekti. Ameliyathanede işler genelde yoğun oluyordu. Özellikle cephede yaralanan veya uçakların bombardımanı sonucunda şarapnel parçası isabet eden askerlerin büyük bir kısmı buraya getiriliyor ve ameliyat ediliyordu. Örneğin, boynundan yaralanan bir subay hemen ameliyata alınmıştı. Başka bir askerin ayağına bir kurşun isabet etmiş ve önden giren mermi arkadan çıkarak bilek kemiklerini parçaladığından lokal anastezi ile ameliyat edilmişti. Yine yüzüne şarapnel parçası isabet eden bir asker ile yüzüne gelen bir kurşunun burun, ağız ve damağına zarar veren bir yaralıya cerrahî müdahale Prof. Göbel ve ekibi tarafından yapılmıştı. DRK istatistiğine göre, ameliyathaneye kabul edilen hastaların büyük bir kısmı kurşun yarası (schußverletzung) olanlardan meydana geliyordu ve bunların da ekserisi yapılan müdahalenin ve iyi bir tedavi sürecinin ardından sağlığına kavuşuyordu.[15]

Poliklinik içerisinde yer alan laboratuvardan Prof. Schütz[16] sorumluydu. Onun ölümünden sonra bölümün işlerine Dr. Otten bakmaya başladı. Labora-

15 Göbel, a.g.m., s. 65-66.

16 Biraz sonra bilgi verileceği üzere, Prof. Schütz ve hasta bakıcı Stiegler bir hasta ziyareti esnasında tifoya yakalanacak ve çok geçmeden hayatlarını kaybedecekti. Alman hastabakıcılardan Duckstein da arkadaşları gibi tifoya yakalanmış ve çok geçmeden vefat etmişti. **Kızılay Arşivi**, 149/10. Hayatını kaybeden bu üç sağlık personeli arkadaşları tarafından yapılan dinî törenin ardından çadırların yakınlarında bulunan bir zeytin ağacının altına defnedildiler. H.C. Seppings-Wright, **Trablusgarp ve Balkan Savaşlarında, Hilal Altında İki Yıl**, Çev. Derin Türkömer, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2013, s. 119.

Levent Şahverdi Arşivi

tuvarda salgı, kan, idrar ve dışkıdan alınan numunelerden bakteriyolojik, mikroskobik ve kültürel testler yapılabiliyordu. Diğer yandan hastane için gerekli olan ve kaynaklardan taşınan su kullanılmadan evvel laboratuvarda test ediliyordu. Bu testler tifo, dizanteri vb. hastalıkların önlenmesi açısından önemliydi. Poliklinikte bir de röntgen cihazı vardı. DRK sağlık ekibi Trablusgarp'a gelirken yanlarında bir röntgen cihazı getirmişti, ancak aralarında bu cihazı kullanacak uzman bir personel bulunmuyordu. Kemik kırıklarının tespitinden akciğer enfeksiyonu, zatürre ve tüberküloz gibi hastalıklara, bazı kalp rahatsızlıklarının tespitinden sindirim sistemindeki problemlere kadar pek çok alanda röntgen cihazına ihtiyaç duyulduğundan bu makineyi çalıştırıp kullanma görevi ekipte bulunan elektrik teknisyenine verildi. Teknisyen kısa zamanda cihazın nasıl kullandığını öğrendi ve hastaların hizmetine sundu. Neticede polikliniğe sadece kemik, kas ve eklem sorunlarıyla gelen yaklaşık 80 hasta röntgen cihazından elde edilen veriler ışığında tedavi edilmişti.

Askerî hastanede iyi bir düzen kurulmuştu. Çadırlar hastaların rahat bir tedavi süreci geçirmeleri için uygun malzemelerle tefriş edilmişti. Örneğin üç numaralı çadırda tifoya yakalanan ağır hastalar tedavi ediliyordu. Tifodan kurtulanlar ve nispeten hafif düzeyde hasta olanlar dört numaralı çadırda kalıyordu. Ameliyat olduktan sonra belirli bir süre müşahade altında tutulması gereken hastalar ile zührevi hastalıktan dolayı tedavi görenler ise beşinci çadırda kalıyordu. Alman hastabakıcılar rahatsızlandığında dinlenmeleri gerekirse veya herhangi bir tedavi durumu ortaya çıkarsa onlar için de altıncı çadır tahsis edilmişti. Yatak sayısı 12-14 arası değişen bu çadıra aynı zamanda, yaralanan Türk subayları da kabul ediliyordu[17].

Alman Askerî Hastanesi'nde çadırların büyüklüğü ve içerisindeki eşyaların tanzimi Osmanlı Hilal-i Ahmer ve İngiliz Salib-i Ahmer hastanelerine kıyasla oldukça iyi bir vaziyette idi. Örneğin, buradaki çadırlar oldukça büyüktü ve her çadırda karyola, şilte, battaniye, dolap, masa, sürahi, bardak gibi hastaların rahatı için gerekli olan malzemeler mevcuttu. Bunların yanında hastaların temizliği için her çadırda banyo bölümü vardı. Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Trablusgarp'a gönderdiği 3. heyetin başkanı olan ve Garyan'a

17 Max Otten, "Arbeiten der Inneren und Bakteriologischen Abteilung, Beobachtungen und Lehren", **Beiträge zur Kriegsheilkunde, Aus den Hilfsunternehmung der Deutschen Vereine vom Roten Kreuz Während des İtalienisch-Türkischen Feldzuges 1912 und des Balkankriegs 1912-13**, Hrsg: Central-Komitee der Deutschen Vereine vom Roten Kreuz, Springer Verlag, Berlin 1914, s. 124.

Levent Şahverdi Arşivi

geldiğinde Hilal-i Ahmer çadırının yanında İngiliz ve Alman hastanelerini de gezen Dr. Mehmed Emin Bey, Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Müfettiş-i Umûmiliği'ne gönderdiği 14 Mayıs 1912 tarihli raporda gözlemlerini şu şekilde belirtmişti:

> *"Bu heyetlerin (Alman ve İngiliz) hastabakıcılarına gelince, zabt-u rabt ilişmiş, terbiyeli, vazifeşinas, intizamperver efendilerdir. Sabah akşam vakt-i muayyende hastaların derece-i harâretlerini kayıt ederler. Hummâ-yı şedîdeden muzdarib olan marazâyı kemâl-i mülâyemetle banyo içine sokarlar. Ağırca hastalara muayyen zamanlarda ilaç, süt içirirler. Öğrenmiş oldukları birkaç kelimât ve tabirât-ı Arabiye ile hastalara hilm ve nezaketle muâmele etmeyi bilirler. Elhâsıl âğuş-u şefkatlerine atılan marazaya hakkıyla bakarlar. Bizim getirdiğimiz hastabakıcılardan belki iş bilen var ise de bunlar çil yavrusu gibi öteye beriye dağılmış olduğundan hiç birinden istifade edilemedi. Hummâ-yı tifoidi istilası içinde çabaladığım bir demde yanımda bir tek hasta bakıcı bulunmaması hayretlere sezâdır. Doğruyu söylemek lazım gelirse bizim Hilal-i Ahmer heyetleri maa't-teessüf Alman ve İngilizler gibi mevcudiyetlerini gösterememişlerdir. Bizim heyetleri bunlarla mukayese eder isek kendimizi bilâ-mübâlağa hızır mertebesinde görüyoruz. Bu satırlar hâşâ cemiyet-i muhteremeyi istihza maksadıyla yazılmış olmayıp hakikati olduğu gibi arz etmeyi vazifeden ad eyledim."*[18]

Dr. M. Emin Bey belki Garyan'daki Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne ait hizmetleri, Alman ve İngilizlerin ortaya koyduğu çalışmalarla kıyasladığında yetersiz bulmuştu. Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Garyan'ın dışında Aziziye, Bingazi, Homs, Trablus, Ayn-Zara, el-Hudere ve Derne'de de sağlık hizmeti veriyordu ve belki bir ikisi istisna edilirse, belirtilen yerlerde gayet başarılı çalışmalar yürütüyordu. Örneğin, Prof. Göbel Almanya'ya dönmek üzere 7 Nisan'da Garyan'dan ayrılıp Tunus'a giderken Aziziye'ye de uğramış ve buradaki Hilal-i Ahmer Hastanesi'ni ziyaret etmişti. Hastanedeki çalışmaları yakından görme imkânı bulan Göbel, 1912 yılı başlarındaki durumuna göre Hilal-i Ahmer'in personel ve malzeme bakımından oldukça iyi bir seviyeye geldiğini ifade etmiştir[19]. Diğer yandan, savaşı Türk ordusu tarafından takip eden İngiliz gazeteci H.C. Seppings-Wright, Trablusgarp ve Balkan Savaşları'na dair kaleme aldığı hatıratında, Garyan'daki Hilal-i Ahmer çadırında bulunan ilaçların ve ameliyat malzemelerinin ihtiyaçları

18 **Kızılay Arşivi**, 149/10, Lef. 2.

19 Göbel, a.g.m., s. 70.

Levent Şahverdi Arşivi

karşıladığını ve sağlık personelinin verdiği hizmetin mükemmel olduğunu; Aziziye'de Hilal-i Ahmer'e ait iki büyük hastane çadırının bulunduğunu ve burada pek çok hastanın tedavi edildiğini belirtmektedir[20].

DRK Trablusgarp'a sağlık ekibiyle birlikte hem personele, hem de yaklaşık 60-100 hastaya üç ay boyunca yetecek miktarda un, kuru gıda ve konserve göndermişti. Ancak hastaların yeterli beslenmesi için daha fazla gıdaya ihtiyaç vardı. Bunun için Garyan ve çevresinden taze et, yumurta ve süt satın alınıyor, çadırlarda kalan hastalara veriliyordu. Kalabalık olduğu bir dönemde hastanenin günlük yumurta ihtiyacı 100, ekmek ihtiyacı ise 300'ü buluyordu. Gıda ihtiyacının bir kısmı da haftada bir kurulan Garyan Pazarı'ndan karşılanırdı. Sabah kahvaltısı genellikle 07.00 gibi verilirdi. Saat 10.00-12.00 arasında hastabakıcılar vizite için çadırları dolaşıyordu. Hastalara öğle yemeği 12.30-13.00 arasında, akşam yemeği ise 18.00'den itibaren veriliyordu. Zayıf hastalar için kahvaltı ile öğle yemeği arasında az da olsa şekersiz gıdalar dağıtılırdı. Ayrıca hastalara öğleden sonra kahve, ateşli hastalara ise kaynatılmış ve filtreden geçirilmiş su verilirdi[21].

Poliklinikte muayene için hasta kabulu öğleden sonra saat 15.00'ten itibaren başlıyordu. Yoğunluğa göre burada çalışmalar saat 18.00'e kadar sürerdi. Bölge halkından polikliniğe başvuran hastalara numaralı bir kart (hasta takip kartı) verilirdi ve tedavi süreci bu kart üzerinde tutulan kayıttan takip edilirdi. Hastalar bir sonraki muayeneye bu kartı getirmek zorundaydı. Doktorların halkla iletişimini büyük oranda Dr. Hüsnü Bey sağlıyordu. Kendisi Arapça'nın dışında Fransızca'yı da iyi derecede biliyordu. Dr. Hüsnü Bey aynı zamanda Dr. Otten'e de çalışmalarında yardım ederdi[22].

Savaş geniş bir alanda yapıldığından Hilal-i Ahmer, yaralanan Türk askerine cepheye yakın bölgelere kurmuş olduğu çadır hastaneler sayesinde sağlık hizmeti götürebiliyordu. Hilal-i Ahmer cephede yaralanan askerlerin hastanalere daha çabuk taşınması için yaklaşık 100 kişiden oluşan

20 Seppings-Wright, **a.g.e.**, s. 67 ve 75. Benzer bilgiler için bk. Akgün ve Uluğtekin, **a.g.e.**, s. 62.

21 Göbel, a.g.m., s. 57-58. Garyan Alman Askerî Hastanesi'ni ziyaret eden İngiliz gazeteci H.C. Seppings-Wright burada gözlemlediği düzenle ilgili şu ifadeleri kullanmıştı: *"Yemekler açık havada, büyük bir zeytin ağacının gölgesinde, yere sabitlenmiş iki masada yeniyordu. Hastanenin başında iki Alman ve iki Türk hekim vardı. Günlük işler büyük bir intizam içinde yürütülmekteydi. Hekimlerden biri her günün iki saatini mıntıka halkının tıbbî bakımına ayırmıştı ki, kolay iş değildi bu çalışma".* Seppings-Wright, **a.g.e.**, s. 119.

22 Fritz, a.g.m., **s**. 100.

Levent Şahverdi Arşivi

"teskereci (sedyeci)" adıyla sağlık kolları kurmuştu. Tamamen Araplardan oluşan sedyeciler yaralı askerleri cepheden hastaneye taşıdıkları gibi çadır hastanelerde tedavi olanağı bulunmayan hastaları en yakın şehir hastanelerine de götürüyordu. Hilal-i Ahmer Cemiyeti bu görevlilerin her birine ayda 10 Frank ödüyordu[23]. Buna benzer bir ekibi de DRK kurmuş, bunun için at ve deve kiralamıştı. Özelikle cephede yaralanan askerlerin hızlı bir şekilde hastaneye taşınması ve duruma göre müdahale edilmesi gerekiyordu. Bu nedenle ameliyathane, her an bir cerrahî müdahale yapılacak şekilde hazır bulunduruluyordu. Garyan'daki DRK hastanesine cephede ateşli silahla yaralanmış toplam 31 asker getirilmiş ve bunlar tedavi edilmişti[24].

Garyan'da askerî hastane ve poliklinik tam olarak faaliyete geçince Alman sağlık ekibi ilk olarak küçük bir araştırma yapmış ve bölgenin, tabir yerinde ise, bir sağlık haritasını çıkarmıştı. Buna göre, Garyan'da en büyük sorun tifo, sıtma, humma ve dizanteri gibi bulaşıcı hastalıklara davetiye çıkaran bir ortamın bulunmasıydı. Özellikle tifo bölgede yaygın olarak görülüyordu ve temizliğe riayet edilmediği için binlerce insan hayatını kaybediyordu. Garyan'daki Türk askerleri arasında da tifo yaygındı. Bu hastalıkla mücadelede Hilal-i Ahmer sağlık personeli zorlanıyor, tifo hastalarına ayrı bir çadır tahsis edemediğinden diğer hastalarla aynı ortamlarda tedavilerini yürütüyordu. Alman sağlık ekibi bu tür hastalıklarla mücadele için büyük bir seferberlik başlattı. İlk olarak çadırların ortasına büyük bir su deposu kondu ve burada toplanan su kaynatıldıktan sonra kullanılıyordu. Elleri yıkamak için her çadıra çift lavabo yerleştirildi[25]. Ağır hastaların tedavisi kendilerine tahsis edilen çadırlarda yapılıyor ve diğer hastalarla teması mümkün olduğunca engelleniyordu. Dr. Schütz Garyan gelir gelmez bölgede tifo hastalığının yaygın olduğunu görmüş ve hemen bir ekip oluşturarak hastaları tedavi etmek istemişti. Yanına Hilal-i Ahmer doktorlarından Nedim Bey ile Alman hastabakıcı Stiegler'i de alan Dr. Schütz, tedbirsiz bir şekilde evleri ziyaret etmeye başladı. Dr. Schütz ve ekibi çok geçmeden tifoya yakalandı. Dr. Nedim Bey bir süre sonra sağlığına kavuştuysa da, Dr. Schütz ve hastabakıcı Stiegler tifoya yenik düştü. Bu ölümler DRK için büyük bir kayıp oldu. Bu haber Berlin'e ulaşınca onun yerine Münih Yüksekokulu'nda görev yapan Dr. Max Otten görevlendirildi[26]. Dr. Schütz'ün ölümü Alman sağlık ekibi için

23 Akgün ve Uluğtekin, **a.g.e.**, s. 62

24 Kimmle, a.g.m., s. 9.

25 Göbel, a.g.m., s. 48 ve 61.

26 DRK, Max Otten'e Trablusgarp'ta devam eden savaş nedeniyle bölgede bulunan Alman sağlık ekibine katılması için 7 Mart'ta bir görevlendirme tebliğinde bulundu. 21 Mart'ta

Levent Şahverdi Arşivi

bir ders oldu ve bulaşıcı hastalıklarla mücadeleye daha fazla önem verildi. Tifo ile mücadelede DRK, Osmanlı Hilal-i Ahmer ve İngiliz Salib-i Ahmer[27] heyetleriyle iş birliği dahi kurdu. Ancak, Garyan'da halk mağara-evlerde yaşadıkları ve temizliğe dikkat etmedikleri için Alman sağlık ekibi bölgeden ayrılana kadar bu tür hastalıkları bir türlü ıslah edememiştir[28].

Garyan ve çevresinde tifonun dışında sıtma, tüberküloz, dizanteri, cüzzam, kala-azar ve çiçek hastalığı gibi bulaşıcı hastalıklar da görülüyordu. Bunlardan sıtma, Garyan ve çevresinde tifodan sonra en fazla görülen bulaşıcı hastalıktı. Bu hastalığa yakalananların büyük bir kısmı ayakta tedavi edilip gönderiliyordu. Laboratuvarda yapılan kan testi neticesinde sıtma teşhisi konulan hastalara özellikle kinin (sulfato) veriliyordu. Bu tür hastalığa Türk askerleri de ister istemez yakalanıyor, gerekli tedbirler alınmadığı için bazıları hayatını kaybediyordu. Yapılan bir istatistiğe göre, 21 Şubat'tan 8 Nisan'a kadar Garyan Alman Askerî Hastanesi'ne enfeksiyon hastalıklarından şikayet eden toplam 195 hasta gelmişti. Bunlardan 112'si tifo,17'si sıtma, 11'i dizanteri, 9'u ateşli humma ve 46'sı ise diğer enfeksiyon hastalığı teşhisi ile tedavi altına alınmıştı. Bu dönemde tifodan 11, ateşli hummadan 1 ve diğer enfeksiyon hastalıklarından 4 hasta hayatını kaybetmişti. Sıtma ve dizanteri teşhisiyle takip edilen hastalar ise tedavi neticesinde sağlıklarına kavuşmuştu[29].

III. Garyan ve Çevresinin Sağlık Haritası

Alman sağlık ekibi Garyan'da bir askerî hastane kurduktan sonra çalışmalara başladı. Öncelikli görev, cepheden yaralı gelen askerleri tedavi etmekti. Geri kalan zamanlarda da bölge halkına sağlık hizmeti vermek amaçlanmıştı. Burada çalışan personelin kendi ifadesine göre, 5-6 günlük yürüme mesafesinden bile Garyan'a hastalar geliyordu ve Alman sağlık

---

Berlin'den hareket eden Dr. Otten, Marsilya üzerinden Tunus'a ulaştı. Burada kendisini üç Alman sağlık çalışanı karşıladı. Tunus'ta Fransızlara ait bir göz polikliniğine uğrayarak burada birkaç gün kaldı. Çevre bölgeleri ziyaret ettikten sonra nihayet 14 Nisan'da Garyan'a ulaştı. Otten, a.g.m., s. 119; Fritz,a.g.m., s. 100.

27 Garyan'da sağlık çalışması yürüten bir diğer Batılı yardım kuruluşu da İngiliz Salib-i Ahmer (Kızılhaç) Cemiyeti idi. Özellikle tifo ile mücadelede Alman ve İngiliz Salib-i Ahmer cemiyetlerinin büyük katkısı olmuştur.

28 Kimmle, a.g.m., s. 10. Trablusgarp'taki Hilal-i Ahmer heyeti de tifodan muzdaripti. Bu hastalık nedeniyle personel kaybı yaşamaya başlayan heyet İstanbul'daki genel merkezden takviye personel istemek zorunda kaldı. Genel merkez 11 Aralık 1911'de Dr. Emin Bey'in başkanlığında 29 kişilik bir sağlık heyetini bölgeye gönderdi. Akgün ve Uluğtekin, **a.g.e.**, s. 64.

29 Otten, a.g.m., s. 132-141.

Levent Şahverdi Arşivi

ekibi beş aylık süre zarfında yaklaşık bin hastanın muayene ve tedavi işlerini yürütmüştü. DRK sağlık birimlerinden 11'i Alman (bunların 8'i DRK çalışanı), 2'si İngiliz, 7'si İtalyan olmak üzere toplam 20 Avrupalı; 251'i asker, 49'u subay ve memur, 11'i sivil (askerî birimlerde çalışan) olmak üzere toplam 311 Türk ordusu mensubu ile bölge halkından (Arap ve Berberiler'in tamamı, Sudan'dan Tunus'a giden kervan yolu üzerindeki Bedeviler, Şerifler, ve Tuaregler) toplam 719 hasta[30] tedavi edilmişti. Tedavi gören hastalar yaşlarına göre tasnif edildiğinde bunların 137'si çocuk, 913'ü yetişkin; cisiyetlerine göre tasnif edildiğinde ise 184'ü kadın, 866'sı erkekti[31].

Alman sağlık ekibi Gayran'da çalıştığı süre içerisinde yaptıkları bütün çalışmaları kaydettikleri için genel olarak bölgenin bir *"sağlık haritası (Gesundheitskarte)"* çıkmış oluyordu. Buna göre, Garyan ve çevresinde görülen hastalıklar uzmanlık alanlarına göre taksim edildiğinde 13 farklı başlık ortaya çıkmaktadır. Bunlar enfeksiyona bağlı hastalıklar, sinir sistemi hastalıkları, solunum sistemi hastalıkları, dolaşım sistemi hastalıkları, beslenme organları hastalıkları, idrar ve üreme organları hastalıkları, zührevî hastalıklar, göz hastalıkları, kulak hastalıkları, cilt hastalıkları, dolaşım sistemi hastalıkları, mekanik yaralanmalar ve diğer hastalıklar şeklinde tasnif edilmişti. Bunların da kendi içerisindeki hastalık türüleri ve sayıları şu şekildeydi[32]:

1. Enfeksiyon ve Genel Hastalıklar

Çiçek Hastalığı	3	Cüzzam	2
Tifo[33]	85	Kala-azar[34]	3
Humma	2	Romatizma	1
Sıtma	52	Kanzsızlık	2
Grip	2	Skorbüt[35]	10
Tüberküloz[36]	28	Kötü huylu ülser	16
Dizanteri	25	**Toplam**	**231**

30 Bunlar arasında 33 Arap güvenlik görevlisi ve bir miktar gönüllü Arap savaşçı da bulunuyordu.

31 Fritz, a.g.m., s. 103.

32 Bu bilgiler bölgede üç ay boyunca görev yapan Dr. Fritz tarafından tutulan defterlerden alınmıştır. Fritz, a.g.m., s. 104-105.

33 Farklı türleri de dâhil.

34 *"Dumdum humması"* diye de bilinir ve sıtmanın bir türüdür.

35 C vitamini eksikliğine bağlı olarak ortaya çıkan hastalık.

36 Farklı türleri de dâhil. Örneğin 20 yaşında bir Türk askerinde ayak tüberkülozu vardı. Bk.: **Aynı eser**, s. 109.

Levent Şahverdi Arşivi

2. Sinir Sistemi Hastalıkları

Epilepsi	3	Histeri hastalığı	2
Sinir sistemi hastalığı	8	Felç	1
Beyin hastalıkları	2		
Omurilik hastalıkları	1	**Toplam**	**17**

3. Solunum Sistemi Hastalıkları

Sinüzit	2	Zatürre	7
Bronşit	20	Zatülcenp[37]	5
Gırtlak hastalıkları	3	**Toplam**	**37**

4. Dolaşım Sistemi Hastalıkları

Kalp kası iltihabı	15	Derialtı iltihabı	6
Hemoroid	6		
Lenf bezleri hastalığı	1	**Toplam**	**28**

5. Beslenme Organları Hastalıkları

Diş	27	Bademcik iltihabı	1
Farenjit	5	Gastrit	26
Mide ülseri	1	Bağırsak iltihabı	23
Mide ağrıları	11	Körbağırsak iltihabı	2
Safra kesesi taşı	2		
Bağırsak solucanı	3	**Toplam**	**101**

6. İdrar ve Üreme Organları Hastalıkları

Böbrek iltihabı	2	Böbrek taşı	7
Böbrek büyümesi şüphesi	1		
Cinsel organ hastalığı	1	**Toplam**	**11**

7. Zührevi Hastalıklar

Bel soğukluğu	15	Epididimit[37]	2
Frengi	55	**Toplam**	**72**

37 Bir akciğer hastalığı.

38 Testiste oluşan ve bakteriyel enfeksiyon yoluyla bulaşan bir hastalık.

Levent Şahverdi Arşivi

8. Göz Hastalıkları

Trahom[39]	107	Konjonktivite hastalığı	72
Gözyaşı kanalı hastalığı	4	Kornea hastalığı	17
Lens hastalığı	22	Gözün kırıcı	
Göz kapağı hastalığı	4	sistemindeki bozukluklar	4
Göz tansiyonu	1	**Toplam**	**231**

9. Kulak Hastalıkları

Dış kulak hastalığı	3	Orta kulak hastalığı	15
Sağırlıkla ilgili sorunlar	1	**Toplam**	**19**

10. Cilt Hastalıkları

Cilt tahrişi	7	Akut ve kronik deri dökülmesi	84
Alt bacak ülseri	2	Parmaklarda doku bozukluğu	1
Selülit	9	İyi huylu tümör	7
Çıban	7		
Nasır	1	**Toplam**	**118**

11. Eklem Hastalıkları

Kemik zarı hastalığı	1	Kemik iliği iltihabı	1
Sakatlık	1	Artrit (bilek iltihabı) hastalığı	1
Düztaban rahatsızlığı	1	Ayak kasları rahatsızlığı	1
Kas romatizması	22	Dizde kemik sürtmesi	2
Tendon iltihabı	1		
El bileği kisi	1	**Toplam**	**32**

39 *"Mısır göz hastalığı"* olarak da bilinen Trahom hastalığı, gözün saydam tabakasında yaralar çıkması yoluyla oluşan ve körlükle sonuçlanabilen bir hastalıktır. Bu hastalık, temiz olmayan ortamlarda daha kolay yayılma imkânı buluyordu. Ayrıca sineklerin hastalıklı gözlere teması ve insanların göz temizliğini ihmal etmeleri trahom hastalığının daha da yayılmasını sağlıyordu. Leonhard Bauer, **Volksleben im Lande der Bibel**, Leipzig 1903, s. 240.

Levent Şahverdi Arşivi

12. Mekanik Yaralanmalar

Çürük	7	Eklem incinmesi	2
El kırığı	1	Darbe ve kesik yaraları	4
Kafa kırığı	2	Dikme	3
Omuz kırığı	1	Ezilme	8
Kaburga kırığı	2	Isırık	5
Burkulma	2	Yanık	4
Kas bozukluğu	1		
Silah yarası	35	**Toplam**	**77**

13. Diğer

Bunaklık	1	Genel vücut zayıflığı	5
Maskeli depresyon	5	**Toplam**	**11**

Hastalıkların neredeyse yarısından fazlasını enfeksiyon ve göz hastalıkları oluşturuyordu. Trablusgarp topraklarında Alman sağlık ekibini en fazla meşgul eden tifo, sıtma, dizanteri ve tüberküloz gibi hastalıklar ile mücadele olmuştur. Hatta tifo ile mücadele uğruna Prof. Schütz hayatını kaybetmiş, ancak bu hastalıkla mücadele bırakılmamış ve ekibin Garyan'dan ayrılışına kadar da devam etmiştir. Göz hastalıkları içerisinde yer alan trahom hastalığı da (% 11 gibi bir paya sahip) bölgede önemli sağlık sorunlarından biri olarak görülüyor.

DRK'nin Garyan'da verdiği sağlık hizmetleri içerisinde cerrahî müdahaleler de önemli bir yere sahipti. Ameliyathaneden sorumlu olan Prof. Göbel, bölgede bulunduğu süre zarfında gerçekleştirdiği operasyonların kaydını tutmuştu. Buna göre Göbel, toplam 13 yüz ameliyatı (kulak, göz, dudak, göz kapağı, dil, çene, alın ve yanak bölgesi) yapmış ve bu hastaların tamamı sağlığına kavuşmuştu. Boyun bölgesinden (boyundaki ülserli lenf bezlerine müdahale) sorun yaşayan iki hastaya müdahale edilmiş ve ikisi de iyileşmişti. Göğüs ve üst sırt bölgesinden (sırtta kırşun yarası, sırtta apse ve diğer göğüs rahatsızlığı) toplam yedi hasta ameliyat edilmişti. Bu hastalardan birisi hayatını kaybederken birisi iyileşmiş, geri kalan beş hasta ise Alman sağlık ekibinin bölgeden ayrılmasına bağlı olarak Hilal-i Ahmer Hastanesi'ne nakledilmişti. Karın ve alt sırt bölgesinden (şarapnel parçasının neden olduğu yaralar, tüberküloz ve apandisit) toplam 13 hastaya cerrahî müdahalede bulunulmuş, bunlardan 11'i sağlığına kavuşurken iki hasta ise Hilal-i Ahmer

Levent Şahverdi Arşivi

Hastanesi'ne gönderilmişti. Kollardan (büyük bir kısmı kurşun yarası ve şarapnel parçasının neden olduğu yara) toplam 14 hasta ameliyat edilmiş, bu hastaların hepsi de iyileşmişti. Son olarak bacaklardan (büyük bir kısmı kurşun yarası ve şarapnel parçasının neden olduğu yaralar ile tifodan kaynaklanan kangren yaraları) toplam 17 hasta ameliyata alınmıştı. Bunlardan birisi ölmüş, diğerleri tedavi edildikten sonra Hilal-i Ahmer Hastanesi'ne gönderilmiştir[40].

IV. Savaş Yaralanmaları ve Tedavi Edilen Askerler

Trablusgarp Savaşı, savaş teknolojisinde yaşanan değişim açısından ayrıca değerlendirilmelidir. Rus-Japon Savaşı'nda el bombası kullanılmıştı, ancak Trablusgarp'ta ilk defa uçaklardan atılan bombalar hem savaşın mukadderatı, hem de insanlar üzerinde yaptığı tahribat nedeniyle önemli bir etkiye sahip oldu. İtalyanlar bu savaşta üç uçak ve karşı cepheyi tarassut amacıyla zeplin kullanmışlardı ki bu, Osmanlı ordusu için daha evvel karşılaşılmamış bir durumdu. Özellikle İtalyan piyadesinin kullandığı tüfeklerden çıkan nikel kaplamalı kurşunlar (6,5 mm kalibreli, 3 cm uzunluğunda ve 12 gr ağırlığında) isabet ettiği askerin veya gönüllü Arap savaşçıların vücudunda ağır tahribata neden oluyordu. Bu savaşta İtalya sadece Osmanlı karargâhlarını veya diğer askerî noktaları değil, harp hukukunu göz ardı ederek halkın kalabalık olarak bulunduğu mekânları da bombalamıştı[41]. Öyle ki, Cenevre Sözleşmesi'ne göre savaş yaralıları ve esirlerin düşman görülmeyerek tarafsız kabul edilmeleri, bu kimselere yardım ve hizmetin insanlık borcu olduğu kabul edilmiş ve uluslararası kızılhaç/kızılay yardım kuruluşlarına cephe gerisindeki çalışmaları esnasında hiçbir şekilde dokunulmayacağı belirtilmiş olmasına rağmen İtalya, Hilal-i Ahmer'in Ayn-Zara'da bulunan hastanesini de bombalamaktan çekinmemiştir[42].

Cephede yaralanan ve Garyan'a getirilen Türk askerlerinin büyük bir kısmı Alman Askerî Hastanesi'nde tedavi ediliyordu. Hatta cepheden Aziziye, Ayn-Zara veya Benî Âdem gibi bölgelerdeki Hilal-i Ahmer hastanelerine taşınan, ancak malzeme eksikliğinden dolayı cerrahî müdahale yapılamayan ağır yaralı askerler de hızlı bir şekilde Garyan'a sevk ediliyordu.

40 Göbel, a.g.m., s. 95-97.

41 İtalyan uçaklarının Zanzur'da bir pazaryerini bombalaması sonucu biri bebek altı sivil yaşamını yitirmiş, onlarcası da yaralanmıştı. Üstelik pazaryeri ordugâha oldukça uzak bir yerde kurulmuştu. Yani pilotların nereyi bombaladıklarını seçememeleri mümkün değildi. Seppings-Wright, **a.g.e.**, s.94-95.

42 Akgün ve Uluğtekin, **a.g.e.**, s. 79-80.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu şekilde Alman sağlık ekibi tarafından ameliyat edilen askerler daha rahat bir tedavi süreci için tekrar geldikleri bölgelerdeki Hilal-i Ahmer çadırlarına gönderiliyordu. Örneğin, Kastamonulu Hüseyin oğlu Süleyman Benî Âdem'de bomba ile yaralanmış ve Garyan'a gönderilmişti. Kırşehirli Hacı Ali de aynı şekilde Benî Âdem'de yaralanmış ve 15 Mart 1912 tarihinde Garyan'a getirilmişti. Hacı Ali 24 yaşındaydı ve sol bacağından ağır bir yara almıştı. Alman sağlık ekibi tarafından iki defa ameliyat edildikten sonra yarası sarılıp Aziziye Hilal-i Ahmer Hastanesi'ne gönderildi. Kastamonulu Salih Hasan ise Ayn-Zara'da yedi şarapnel parçası ile yaralandıktan sonra önce Aziziye'ye, daha sonra da Garyan'a gönderilmişti. Salih Hasan 21 yaşındaydı ve Garyan'da yapılan müdahalenin ardından tekrar Aziziye'ye gönderilmişti. Ankaralı Mustafa Hüseyin de Ayn-Zara'da şarapnel parçaları ile yaralanan askerlerimizdendi. Diğer arkadaşları gibi onun da tedavisi Alman sağlık ekibi tarafından yapılarak Aziziye'ye gönderilmişti.

Osmanlı ordusunda görev yapan Prizrenli Cemal Halit ise 2 Mayıs 1912 tarihinde Benî Âdem'de bir uçaktan atılan bomba ile yaralanmış ve Alman doktorlar tarafından yapılan müdahalenin ardından bir süre Garyan'daki askerî hastanede tedavi edilmişti. Yozgatlı Onbaşı Halil Ali ise bir arkadaşının silahından çıkan kurşunla yaralanmıştı. Bu Türk askeri 23 yaşındaydı ve bir ihmal sonucu bacağından yaralanmıştı. Garyan'daki poliklinikte narkoz verilerek ameliyat edilmiş, Alman sağlık ekibi bölgeden ayrılırken tedavisi devam ettiği için Aziziye'deki Hilal-i Ahmer Hastanesi'ne gönderilmişti[43]. Farklı bölgelerden Garyan'a getirilen yaralı askerler cerrahî müdahalenin ardından bir süre Alman sağlık birimlerinde tedavi edildikten sonra Aziziye'ye gönderiliyordu. Bunun nedeni Garyan'daki hastanede yer olmaması değil, biraz sonra bilgi verileceği üzere, Alman sağlık ekibinin Almanya'ya dönüş için hazırlanmaya başlamasıdır.

43 Ağır yaralanan gönüllü Arap savaşçıları da aynı şekilde Alman sağlık ekibi tarafından tedavi ediliyordu. Örneğin, Garyan'dan Ali b. Hamud tedavi edildikten sonra Alman sağlık ekibi buradan ayrılırken tamamen iyileşmediği için Aziziye'deki Hilal-i Ahmer çadırına gönderildi. Musab Ferraş da bomba ile yaralanan Arap askerlerdendi. İlk müdahale Aziziye'de yapılmış, ancak yeterli olmayınca Garyan'a gönderilmişti. 29 Mayıs 1912'de Alman Askerî Hastanesi'ne geldiğinde nabzı çok düşük olan bu asker ameliyata alındıysa da kurtarılamamış ve şehit düşmüştür. Göbel, a.g.m., s. 77-92.

Levent Şahverdi Arşivi

V. Alman Askerî Hastanesi'nin Kapanması ve Sağlık Ekibinin Almanya'ya Dönüşü

DRK Trablusgarp'a Alman sağlık ekibini üç aylık bir görev için göndermişti. Bütün planlama ve ekiple birlikte gönderilen malzemeler de bu süre göz önüne alınarak hazırlanmıştı. Ancak, personelin yolculuğu istisna edilecek olursa Garyan'da sağlık hizmeti verilen süre Şubat ayı başlarından Haziran ayının sonlarına kadar devam etmiştir. Dolayısıyla planlanan üç aylık süre aşılmış ve sağlık ekibi iki ay daha bölgede kalmıştır. Ancak hemen belirtelim ki, ekibin en önemli ismi olan ve ameliyathaneyi idare eden Prof. Göbel bölgede üç aylık görevini tamamladıktan sonra 7 Nisan 1912'de Garyan'dan ayrılmıştı. Yanında her ikisi de tifoya yakalanmış olan Alman hastabakıcılardan Weihmann ve İngiliz gazeteci Alan Ostler[44] de vardı. Onlara Binbaşı Talat Bey eşlik ediyordu. Göbel önce Aziziye'ye uğradı ve burada Kumandan Neşet Bey ile bir görüşme yaptı. Aziziye Hilal-i Ahmer Hastanesi'ni ziyaret ederek yanında bulunan tıbbî mazlemeleri onlara bıraktı. Dr. Göbel Aziziye'de bulunan İngiliz Salib-i Ahmer temsilcisiyle de görüştükten sonra Benî Âdem, Sansur, Sauja ve Regdalin üzerinden Sfaks'a, buradan da Tunus'a geçmiştir. Ekip, Tunus'un Ben Gardane Limanı'ndan bir gemi ile Marsilya üzerinden Almanya'ya dönmüştür. Prof. Göbel'in gidişiyle ameliyathaneye Dr. Fritz bakmaya başladı. Nisan ayı başlarından Haziran ayının sonlarına kadar hastanedeki çalışmaları Dr. Fritz ve Dr. Otten idare etti. Onlara hem sağlık çalışmalarında hem de halkla iletişim hususunda Dr. Hüsnü Bey yardım ediyordu[45].

Bu arada Osmanlı Devleti savaşın uzaması ve Balkanlarda meydana gelen huzursuzluk nedeniyle Trablusgarp meselesini kapatıp diğer sorunlarla ilgilenmek istiyordu. Aynı şekilde İtalya da bir an evvel Trablusgarp meselesinin kendi lehine neticelenmesi için Avrupalı devletler nezdinde teşebbüste bulunmaya başladı. Haziran ayı ortalarından itibaren Batılı devletler, İstanbul ve Roma arasında arabulucu olabileceklerini deklare etmeye başladılar. Neticede bu süreç 18 Ekim 1912 tarihinde İsviçre'nin Quchy (Uşi) kentinde imzalanan antlaşmayla son buldu ve Osmanlı Kuzey Afrika'daki son toprak parçasını da kaybetmiş oldu[46].

---

44 İngiliz gazeteci Alan Ostler Trablusgarp Savaşı'nı takip etmek için bölgeye gelmiş, ancak kısa bir süre sonra tifoya yakalanmıştır. Garyan'daki DRK askerî hastanesinde tedavi görmüş ve sağlığına kavuşmuştur. Ostler, Prof. Göbel ile birlikte Almanya'ya dönmüş, oradan da İngiltere'ye gitmiştir. Seppings-Wright, **a.g.e.**, s. 75.

45 Göbel, a.g.m., s. 69.

46 Şıvgın, **a.g.e.,** s. 127-128.

Levent Şahverdi Arşivi

Batılı devletlerin iki taraf arasında arabulucu olmaya başlaması ve sulh görüşmelerine giden yolun açılmasıyla birlikte Alman Salib-i Ahmer Cemiyeti Trablusgarp'taki sağlık ekibini geri çekme kararı aldı. Yapılacak ilk iş çadırlarda bakımı devam eden hastaların başka yerlere nakledilmesiydi. Bunun için en uygun yer Aziziye'deki Hilal-i Ahmer'e ait hastaneydi ve kısa süre içerisinde hastalar oraya taşındı. Alman sağlık ekibi 29 Haziran 1912 tarihinde Garyan'dan ayrıldı. DRK Almanya'dan gönderdiği bütün sağlık malzemelerini Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne devretti. Yaklaşık 10 bin Sterlin değerindeki çadırlar, ilaçlar ve diğer bütün malzemeler Alman dostluğunun bir göstergesi olarak bölgedeki yaralılara hizmet vermesi için Türk doktorlara bırakıldı[47]. Trablusgarp Savaşı müttefik iki ülkenin sağlık ve yardım çalışmalarında birlikte hareket etmelerinin güzel bir örneğiydi. Aslında Trablusgarp'taki bu görev paylaşımı Birinci Dünya Savaşı için bir prova niteliği taşıyordu ve bu savaşta da Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti ile Alman Salib-i Ahmer Cemiyeti aynı dayanışmayı sergileyecektir.

47 Seppings-Wright, **a.g.e.**, s. 121.

Levent Şahverdi Arşivi

SONUÇ

19. yüzyılın ortalarından itibaren harp meydanlarında yaralı ve esir askerlere yardım anlayışında önemli değişiklikler meydana geldi ve bunun neticesinde uluslararası kızılhaç/kızılay cemiyetleri teşekkül etti. Özellikle Kırım Savaşı, Boer Savaşı ve Rus-Japon Savaşı'nda kızılhaç ve kızılay cemiyetleri önemli hizmette bulundular. Bu cemiyetlerin cephe gerisinde aktif hizmet verdiği bir diğer savaş da Trablusgarp Savaşı'dır. Batılı kızılhaç topluluğu içerisinde önemli bir yere sahip olan Alman Kızılhaç Cemiyeti, bu dönemde hem Osmanlı Devleti'nin Almanya ile olan siyasî ve askerî yakınlığının etkisiyle, hem de Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nden gelen yardım çağrısına bağlı olarak cephede yaralanan veya hastalanan askerlere yardımcı olmak amacıyla Trablusgarp'a gitme kararı aldı.

Berlin'deki genel merkezin kararıyla üç doktor, on iki hastabakıcı ve diğer yardımcı personel yaklaşık beş (üç ay planlanmıştı) aylık bir görev için 1912 yılının Ocak ayında bölgeye gönderildi. Malzemelerin nakli ve çadırların kurulmasıyla şubat ayının ortalarından itibaren yürütülen sağlık çalışmaları neticesinde Alman sağlık ekibi hem Türk askeri ve gönüllü Arap savaşçılarına, hem de bölge ahalisine hizmet etmiş ve yüzlerce hasta ve yaralıyı tedavi etmiştir. Osmanlı cephesinde faaliyet yürüten Hilal-i Ahmer ve İngiliz Kızılhaç Cemiyeti'yle kıyaslandığında Alman Kızılhaç Cemiyeti gerek eğitilmiş personel, gerek kullanılan malzeme ve gerekse burada kurulan sistem sayesinde beklenenin üzerinde bir hizmet ortaya koymuştur. Alman Askerî Hastanesi'nin özellikle donanımlı bir ameliyathaneye sahip olması ve burada her türlü cerrahî müdahalenin gerçekleştirilmesi, cephede yaygın bir sağlık sitemine sahip olmasına rağmen bombardıman sonucunda ağır yaralanan askerlere malzeme eksikliğinden dolayı müdahale etmekte zorlanan Hilal-i Ahmer için büyük bir avantaj olmuştur. Dolayısıyla Garyan'daki Alman sağlık birimleri Hilal-i Ahmer'in yetersiz kaldığı durumlarda Türk askeri ve subaylarının tedavisini sürdürmüştür.

DRK Genel Kurulu Trablusgarp'ta üç aylık bir hizmet planı yapmış olsa da, savaşın gidişatına bağlı olarak Alman sağlık ekibi bölgede yaklaşık beş ay kalmış ve bu süre zarfında, Hilal-i Ahmer 3. Heyet Başkanı Emin Bey'in ifadesiyle, Alman doktor ve çalışanları fevkalade bir çalışma ortaya koymuşlardır. Bu ekipten bazıları Balkan savaşlarında ve daha sonra Birinci Dünya Savaşı'nda yine cephede bir DRK çalışanı olarak hizmete devam etmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları, Kitap ve Makaleler

Akgün, Seçil Karal, Murat Uluğtekin, **Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a**, C I, TDV Yayınları, Ankara 2002.

Bauer, Leonhard, **Volksleben im Lande der Bibel**, Leipzig 1903.

Beydili, Kemal, "Trablusgarp Savaşı", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C Ek-2, s. 613-616.

Das Rote Kreuz: Offizielles Organ des Schweizerischen Centralvereins vom Roten Kreuz, des Schweiz Militärsanitätsvereins und des Samariterbundes, "Das Deutsche Rote Kreuz in Tripolis", Band 20 (1912), s. 333-336. (yy)

Dr. Fritz, "Die Poliklinische Wirksamkeit und ihre wissenschaftlichen Ergebnisse", **Beiträge zur Kriegsheilkunde, Aus den Hilfsunternehmung der Deutschen Vereine vom Roten Kreuz Während des İtalienisch-Türkischen Feldzuges 1912 und des Balkankriegs 1912-13**, Hrsg: Central-Komitee der Deutschen Vereine vom Roten Kreuz, Springer Verlag, Berlin 1914, s. 98-118.

Dr. Göbel, "Berichte über die Hilfexpedition nach Tripolitanien, Die Zusammenstellung und Reise der Abordnung, Einrichtung und Betrieb des Lazaretts, Krankenbewerbung, Klinische Tätigkeit und Erfahrung", **Beiträge zur Kriegsheilkunde, Aus den Hilfsunternehmung der Deutschen Vereine vom Roten Kreuz Während des İtalienisch-Türkischen Feldzuges 1912 und des Balkankriegs 1912-13**, Hrsg: Central-Komitee der Deutschen Vereine vom Roten Kreuz, Springer Verlag, Berlin 1914, s. 32-97.

Kızılay Arşivi, 149/10, Lef. 2.

Kimmle, Ludwig, "Die Hilfexpeditionen des Deutschen Roten Kreuzes nach Tripolitanien (1912) und nach dem Balkan (1912-1913)", **Beiträge zur Kriegsheilkunde, Aus den Hilfsunternehmung der Deutschen Vereine vom Roten Kreuz Während des İtalienisch-Türkischen Feldzuges 1912 und des Balkankriegs 1912-13**, Hrsg: Central-Komitee der Deutschen Vereine vom Roten Kreuz, Springer Verlag, Berlin 1914, s. 1-31.

Krause, Gottlob Adolf, **Tripolitanisches Kriegsta.g.e.,buch**, Hrsg: Peter Sebald, Edition Falkenberg, Bremen 2014.

Levent Şahverdi Arşivi

Otten, Max, "Arbeiten der Inneren und Bakteriologischen Abteilung, Beobachtungen und Lehren", **Beiträge zur Kriegsheilkunde, Aus den Hilfsunternehmung der Deutschen Vereine vom Roten Kreuz Während des Italienisch-Türkischen Feldzuges 1912 und des Balkankriegs 1912-13**, Hrsg: Central-Komitee der Deutschen Vereine vom Roten Kreuz, Springer Verlag, Berlin 1914, s. 119-144.

Riesenberg, Dieter, **Das Deutsche Rote Kreuz, Eine Geschichte 1864-1990**, Ferdinand Schöning, München 2002.

Seppings-Wright, H.C., **Trablusgarp ve Balkan Savaşlarında, Hilal Altında İki Yıl**, Çev. Derin Türkömer, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2013.

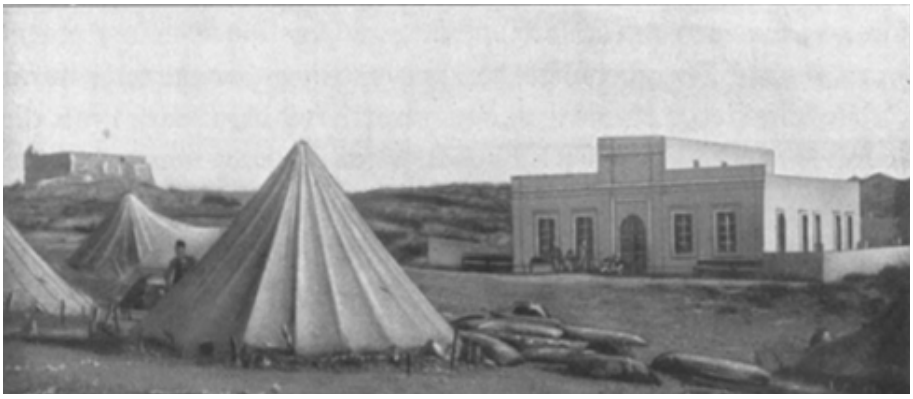
Şıvgın, Hale, **Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006.

Levent Şahverdi Arşivi

EKLER

EK-1: Garyan'daki Alman Askerî Hastanesi Çadırı.

EK-2: Alman Doktorlar Tarafından Poliklinik Olarak Kullanılan Okul Ve Türk Ordusuna Ait Çadırlar.

EK-3: Alman Askerî Hastanesi Depo Ve Mutfak Çadırları.

Levent Şahverdi Arşivi

EK-4: Prof. Göbel Bir Hastayı Muayene Ederken.

EK-5: Garyan Alman Askerî Hastanesi Personeli.

EK-6: Dr. Hüsnü Bey, Prof. Dr. Göbel Ve Dr. Fritz

Kaynak (EK.1-6): Beiträge zur Kriegsheilkunde, Aus den Hilfsunternehmung der Deutschen Vereine vom Roten Kreuz Während des Italienisch-Türkischen Feldzuges 1912 und des Balkankriegs 1912-13, Hrsg: Central-Komitee der Deutschen Vereine vom Roten Kreuz, Springer Verlag, Berlin 1914.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

BOLŞEVİK İHTİLALİ'NİN ARDINDAN OSMANLI DEVLETİ'NİN RUSYA'DAKİ YENİ REJİME BAKIŞI*

NEJLA GÜNAY**

ÖZ

Rusya, XX. yüzyıl başlarında iç ve dış politikasında yeni durumlarla karşılaştı. İçerde Rus halkı, XIX. yüzyıl sonlarında rejim karşıtı hareketler başlatmıştı. Dış politikada ise Berlin Antlaşması'ndan sonra Balkan devletlerinin bağımsızlık hareketlerinde Rusya'nın oynadığı rolü göz önüne alan İngiltere, bu devletin Anadolu ve Asya'da etkin olmasını istemediğinden Rusya'yı Anadolu ve Kafkasya'da meşgul etmek için Ermenileri kışkırttı. Ayrıca Uzak Doğu'da Japonya'yı Rusya'ya karşı girişebileceği bir savaş için teşvik edip destekledi. Bütün bunlar sonucunda Rusya'nın 1890'dan itibaren Ermeni tebaası ile ilişkileri bozuldu. XX. yüzyılın başında Kafkasya'da Ermeni-Azerbaycan Türkleri ve Gürcüler arasında çok ciddi çatışmalar yaşandı. Bu çatışmalarda sosyalizmi savunan işçi sınıfının çok büyük etkisi oldu. Rusya, 1905 yılında da Japonya karşısında giriştiği savaşı kaybetti. Politik zorluklar yaşayan Rus Çarlığı Meşrutiyet rejimini ilan etmek zorunda kaldı. Rusya'nın kendisi için bir tehdit olmaktan çıktığını gören İngiltere, bundan sonra Almanya'ya karşı Rusya ile ittifak kurdu. Bu iki devlet Fransızları da yanlarına alarak Birinci Dünya Savaşı'na birlikte girdi.

Birinci Dünya Savaşı esnasında savaşın getirdiği ağır yük Rusya'nın iç işlerindeki karışıklıkları artırdı. Siyasi görüş ayrılıkları baş gösteren ekonomik sıkıntılarla daha da belirginleşti ve başlangıçta halk hareketleri olarak başlayan olaylar, Bolşeviklerle Menşeviklerin birlikte hareket ettiği büyük bir ihtilale dönüştü. Mart 1917'de baş-

* Bu makale, "Mülkiye Uluslararası İlişkiler Kongresi Ekim Devrimi'nin 100. Yılı: Sovyetler Birliği, Soğuk Savaş, Uluslararası Sistem, 16/17 Ekim 2017, Ankara" adlı etkinlikte bildiri olarak sunulmuştur.

** Prof. Dr., Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Bölümü, gunaynejla@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5895-8359 DOI: 10.33419/aamd.642336
Makale Gönderim Tarihi: 04.12.2017 Makale Kabul Tarihi: 13.02.2019

Levent Şahverdi Arşivi

layan olaylar, Rus Çarı II. Nicholas'ın tahtından feragat etmesine 25 Ekim1917'de Petrograd Garnizonunun Bolşeviklere katılıp aynı gece II. Sovyet Kongresi'nde Bolşevik Programı'nın onaylanmasına kadar sürdü.

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı sırasında en büyük düşmanlarından biri olan Çarlık Rusya'sıydı. Dolayısıyla Rusya'da meydana gelen bu rejim değişikliği Osmanlı Devleti'nin cephedeki düşmanlarından birini azaltsa da beraberinde bazı yeni problemler getirdi. Bolşevik İhtilali'nden sonra Osmanlı Devleti'ne sığınan mülteciler boyutu birçok araştırmacının dikkatini çekmiş ve bu konuda çeşitli akademik çalışmalar yapılmıştır. Bunlara B. Bakar, K. Acar ve U. Karadoğan'ın çalışmaları örnek gösterilebilir:

Görüldüğü üzere bu konuyla ilgili çalışmalar genellikle İstanbul'a gelen Rus mülteciler üzerinde yoğunlaşmaktadır. Oysaki mülteciler meselesi Osmanlı Devleti için Bolşevik ihtilalinin sonuçlarından sadece biridir. Bu araştırmanın kapsamı Bolşevik İhtilali'nden sonra Osmanlı-Rusya ilişkileridir. Araştırmada iki konuya odaklanılacaktır: İlk bölümde Bolşevik İhtilali'nden sonra yeni hükûmet kuruluncaya kadar devam eden belirsizlik döneminde Osmanlı hükûmeti ve Osmanlı aydınlarının Rusya'daki gelişmelere nasıl baktığı incelenecektir. İkinci bölümde ise; Osmanlı Devleti'nin bu ihtilal sebebiyle karşılaştığı problemler ele alınacaktır. Bu problemler arasında; Osmanlı Devleti'nin doğu ve batı bölgelerinde ortaya çıkan salgın hastalıklar, Trabzon limanından Rusya'ya gönderilen mallar, piyasalarda görülen Rus parası istilası, bazı Rus askerlerinin doğu sınırından Osmanlı'ya sığınması, Rusya'ya kaçırılan asâr-ı atika, Osmanlı-Rus sınırında karşılaşılan bazı olaylar ve sığınanların muhasım devlet tebaasından sayılıp sayılmayacağı gibi konular vardır. Osmanlı yöneticilerinin, değişik konularda karşı karşıya kalınan bu problemlere ne gibi çözümler getirdiği de araştırmanın kapsamında yer alacaktır. Bu şekilde Osmanlı elitinin Rusya'daki yeni rejime bakışının ne olduğunun ortaya konması amaçlanmaktadır.

Bu çalışmada; Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgeleri ana kaynak olarak kullanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Rus Çarlığı, Bolşevikler, 1917, Mülteciler.

Levent Şahverdi Arşivi

THE STANCE OF THE OTTOMAN EMPIRE TO THE NEW REGIME IN RUSSIA AFTER THE BOLSHEVIK REVOLUTION

ABSTRACT

In Russia, the movements against the regime by the people started at the end of the 19th century. The abundance of the gains of Russia from the Berlin Treaty in 1878 disturbed England because of the role Russia played in the independence movements by the Balkan States and that they could also be very active in Anatolia and Asia. England provoked Armenians to keep Russia busy in Anatolia and Caucasus. It also provoked and supported Japan in the Far East for a war it could fight against Russia. Because of all these, the Russian-Armenian relations deteriorated after 1890. In the beginning of the 20th century, serious clashes between the Armenians, Azerbaijan Turks and Georgians in Caucasus. On these clashes, the worker class which supported socialism had a significant impact. Hence, the Russian Tsar had to announce Constitutionalism. England, who realized Russia was no longer a threat, formed an Alliance with Russia against Germany, and along with the French they joined World War I together.

The heavy burden that the World War I brought increased the disorder in Russia. The economic problems resulted in more polarized political views and the movements by the people finally led to a riot in which the Bolshevik and the Menshevik acted together. The events that started in March 1917 continued until the abdication of Nikolai the Second and the joining of the Petrograd Garrison to the Bolsheviks as well as the confirmation of the Bolshevik Program by the Second Soviet Congress on October 25th, 1917.

One of the biggest enemies of the Ottoman Empire in World War I was the Tsarate of Russia. Hence, the regime change resulted in one less enemy for the Empire to fight with. However, it also brought some additional problems with it. The extent of the refugees that came to the Ottoman Empire attracted the attention of numerous scientists and different academic studies have been performed on this issue. Some examples include the works of B. Bakar, K. Acar and U. Karadogan.

As is seen, the studies on this issue mostly focus on the Russian Refugees who came to Istanbul. On the other hand, the refugee problem is only one of the outcomes of the Bolshevik Revolution on the Ottoman Empire. The scope of this study is the Ottoman-Russian relations after the Bolshevik Revolution. This study will focus on two aspects: 1) The views of the Ottoman Government and Ottoman Intel-

Levent Şahverdi Arşivi

lects on the developments in Russia during the era of uncertainty after the Bolshevik Revolution, 2) the problems the Ottoman Empire faced due to this revolution, among which the epidemics that occurred in the eastern and western parts of the Empire, the assets that were sent to Russia from the Port of Trabzon, the invasion of Russian currency in the market, the defection of some Russian soldiers to the Ottoman Empire, the antics that were smuggled to Russia, some events that happened along the Ottoman-Russian border, and whether the refugees would be given citizens of an enemy state status could be included. This study will elucidate on how the Ottoman governors resolved these problems. Doing so, the views of the Ottoman elites on the new regime could be revealed. In this study, the main resources will be documents from the Ottoman Archives.

Keywords: Ottoman Empire, Russian Tsardom, Bolshevik, 1917, Refugees.

Levent Şahverdi Arşivi

GİRİŞ

Rus Çarlığının Son Döneminde Osmanlı Rus İlişkileri Çarlık Rusya'sının Yıkılması

Birinci Dünya Savaşı devam ediyorken Rusya'da Bolşeviklerin iş başına gelmesiyle, Bolşeviklerle eski rejim yanlısı veya Bolşevik karşıtı kesimler arasında bir iç savaş çıktı. Bu iç savaşta Bolşeviklerin oluşturduğu ordu Kızıl Ordu olarak adlandırıldı. Bolşevik karşıtlarının oluşturduğu ordu ise Beyaz Ordu şeklinde anıldı ve bu ordunun sayısı 1919'da 100 bine ulaştı. Beyaz Ordu'nun önemli bir kısmını Çarın ordusundaki subaylar ve devrime en başından beri karşı koyan Don-Kuban bölgesindeki Kazaklardan oluşmakla beraber kısa sürede bunlara yenileri eklendi. Ancak içindeki çeşitliliğe rağmen Beyaz Ordu temelde bir subay hareketiydi ve onların amaç ve ideallerini yansıtmaktaydı. Bu subaylar ve generallerin çoğu düşünüldüğünün aksine zengin ailelerden gelmiyordu; onların Bolşevik karşıtlığının temel sebebi, Bolşeviklerin sanayi başta olmak üzere ülke ekonomisini ve kaynaklarını devletleştirmeleri ve toprak dağıtmaları değil, yönetimi bir darbeyle, zorla ele geçirip orduyu dağıtmalarıydı. Subay ve generallere göre ordunun dağılması rejimin dağılması anlamına gelmekteydi. Bu ordu içinde yer alanların aralarında bir ideolojik birlik yoktu. İçlerinde eski ordu ve hükûmet mensuplarının yanı sıra birçok küçük burjuva, zanaatkâr, esnaf, işçi ve işveren ve hatta köylüler vardı[1]. Öte yandan bu kargaşadan faydalanarak kendi özerk devletlerini kurmak isteyen Ukraynalılar, Gürcüler, Kalmuklar ve diğer bazı millî unsurlar Bolşeviklere karşı mücadeleye girişecekleri emareleri gösterdiler. Bir süre sonra iç savaş dış güçlerin müdahaleleriyle daha karmaşık bir hâl aldı. İtilaf Devletleri Çarlık Rusya'sı ile bağlantı kurdukları bazı limanların Almanların eline geçmemesi için Nisan 1918'de kuzey limanları Murmansk ve Arhangelsk'e çıkarma yaptılar. Bu esnada diğer bağlantı limanı Pasifikteki Vladivostok'u da kontrol altına aldılar. Bu İngiltere ve Fransa'nın Bolşevik karşıtı güçlerle temas kurmasına zemin hazırladı. Rusya'daki iç savaş bu şekilde komünizme karşı bir Haçlı seferine dönüştü[2].

Bolşevikler; doğudan Çek kuvvetleriyle Amiral Kolçak tarafından, batıda Leh ordusu ve Baltık bölgesinde General Yudeniç ordusu, kuzeyde durum-

1 Kezban Acar, "Rusça Kaynaklarda Gelibolu ve Beyaz Ruslar", **Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı**, S 20, Yıl: 14, Bahar 2016, s.3.

2 Bülent Bakar, **Esir Şehrin Misafirleri Beyaz Ruslar,** Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2012, s.2-3.

Levent Şahverdi Arşivi

dan istifade etmek isteyen Mannerhaym komutasındaki Fin ordusu ve General Miller'in güçleriyle, güneyde ise General Denikin kuvvetleri tarafından kuşatılmıştı. Bu tablo onların işinin hiç de kolay olmadığını göstermekteydi. General Alekseyev ve General Kornilov komutasındaki Gönüllü Ordu, 1918 yazı boyunca parlak başarılar elde etti. Gönüllü Ordu, eski ordu bakiyesi bazı subaylar, askerî okul öğrencileri, üniversite öğrencileri, hatta liseli gençlerden oluşmuştu. Silah ve mühimmat bakımından yetersiz olan bu ordunun moralı yüksekti. Bolşevikler ise askerî bakımdan henüz organize olamamışlardı. Gönüllü Ordu ile Don Kuban Kazakları, Bolşevikleri tüm Kuzey Kafkasya ve Don bölgesinden silmeyi başardı. Bu dönemde Ukrayna, Alman-Avusturya işgalindeyken, en kuzey ve en doğudaki Rus limanları İtilaf Devletleri işgalindeydi. Almanya'nın 11 Kasım 1918'de mütareke yapması ve Birinci Dünya Savaşı'nın bitmesiyle Sovyet Rusya için yeni bir dönem başladı. Almanların Ukrayna'yı boşaltmasıyla, Güney Rusya'yı kontrol etmek için bu bölgenin önemli bir askerî güç tarafından kontrol altına alınması gerekiyordu. Bununla beraber İtilaf Devletleri yeni bir askerî yük ve sorumluluk almak istemediler ve Güney Rusya bu devletlerce iki farklı yapay kuşağa bölündü. İngiltere kendisini Trans-Kafkasya bölgesinin işgaliyle sınırlarken Fransızlar kendi kontrol bölgelerinde agresif bir tutuma büründüler. Fransa 13 Mart 1919'da yaptığı açıklamada Odesa bölgesinin en yüksek otoritesi olduğunu ilan etti ve yerel Rus güçlerinin de desteğini alarak Bolşeviklere karşı operasyonlara başladı. Sovyet ordularına doğrudan saldırı niteliğindeki bu politika bir süre sonra hezimetle sonuçlandı. Böylece nispeten zayıf olan Bolşevik ordusu, Fransız ordusunu Güney Rusya'dan tamamen çıkarmaya muvaffak oldu[3]. Ancak bu başarı uzun sürmedi. Lenin ve diğer Bolşevik liderler, 1918-1922 yılları arasında otoritelerine başkaldıran ve yukarıda bahsi geçen gruplardan müteşekkil Beyaz Ordu'yu ve Beyazları mağlup etmeyi başardılar. Bu galibiyeti sağlayan etkenleri ise; Lenin'in her şeyi "Sovyetler/Meclisler" adına yaptığını iddia etmesi, devrim öncesinde vaat ettiği gibi köylülere toprak vermesi ve Rusya'nın barış anlaşmaları yapmak suretiyle devrim öncesinde söz verildiği gibi savaştan çekilmesiydi.

Başarıda bunların yanı sıra Bolşeviklerin Rusya'nın sanayi merkezlerini ve demiryolları ve ulaşım ağıyla çok geniş bir araziyi kontrol etmesinin de payı vardı[4].

3 Bakar, **Esir Şehrin Misafirleri**, s.3-4.

4 Acar, "Rusça Kaynaklarda Gelibolu", s.4.

Levent Şahverdi Arşivi

Rusya'da meydana gelen bu olayların Osmanlı Devleti'nde çeşitli etkiler göstermesi kaçınılmazdı. Öncelikle Osmanlı Devleti, etrafında olup biten olaylardan etkilenmeye açık bir coğrafya ve sosyal yapıdaydı. İkinci olarak 1905 yılında İran ve Rus Çarlığı'nda meydana gelen olaylar Osmanlı Devleti'ni de etkilemişti ve Anadolu'nun doğusunda bu iki ülkede Meşrutiyet rejimi ilan edilmesinden kaynaklanan bir dizi olay yaşanmıştı[5]. Üçüncü olarak Birinci Dünya Savaşı'nın devam ediyor olması da Rusya'daki devrimi Osmanlı Devleti açısından önemli kılmaktaydı. Çünkü Osmanlı topraklarının bir bölümü çarın orduları tarafından işgal edilmişti. Rusya'nın savaştan çekilmesi Almanya'yı güçlendireceği için savaşın genel seyri açısından İtilaf Devletleri'nin durumunu zorlaştıracağı aşikârdı. Son olarak da Osmanlı Devleti, ilişkileri nasıl olursa olsun Rusya ile sınır komşusuydu. Bu bildiride Rusya'da çarlığın yıkılması sürecinde Osmanlı Devleti'nin gelişmeleri nasıl takip ettiği ve ne gibi problemlerle karşılaştığı konusuna odaklanılacaktır.

Bolşevik İhtilali'nin Osmanlı Devleti'ne Yansımaları

Osmanlı aydınları, Rusya'da olup bitenleri imkânları ölçüsünde takip etmekteydi. Yerinden haber alma açısından sıkıntıları olan Osmanlı matbuatı birçok konuda olduğu gibi bu konuda da Avrupa matbuatını haber kaynağı olarak kullanmaktaydı. Bu da hâliyle bölgeden sağlıklı haberler alınamamasına yol açıyor ve birçok haber metni Osmanlı aydınlarının bu konuyla ilgili kafa karışıklığını gözler önüne seriyordu. Osmanlı matbuatı genel olarak muhasım devletlerin iç durumlarının nasıl olduğunu ele alan haberler yaptıkları gözlenmekte ve Rusya'nın durumu da yakından takip edilmekteydi[6]. Fakat zaman zaman yazıların içeriğini doldurmakta zorlandıkları görülmekteydi. Mesela Rusya'da kanlı ihtilal şeklinde atılan manşetlerin açıklandığı metinlerde bu kanın nerede nasıl döküldüğü izah edilemiyordu. Çünkü özellikle İngiliz Reuters kaynaklı haberlerde St. Petersburg'ta karışıklıklar olmadığına dair haberler servis edilmekteydi ama özellikle Almanlar bu haberleri kuş-

5 Bu olayların en önemli sebebi İran gibi Müslüman bir ülkeyle Rusya gibi koyu mutlakiyetle idare edilen bir ülkede bile Meşrutiyet ilan edilmesi sonucunda Osmanlı Devleti'nde de bu rejimin ilan edilmesi gerektiğiyle ilgili taleplerdi. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Nejla Günay, **Zoraki İttifaktan Yol Ayrımına İttihat Terakki ve Ermeniler**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, s.55-106.

6 "Rusya'da Buhran Devam Ediyor" başlığı altında verilen haber, Tasvir-i Efkâr gazetesinin 21 Eylül 1917 tarihli nüshasında yer almış ve gazetenin ikinci sayfasının iki sütunu buna ayrılmıştı. Rusya'daki durum ve grupların faaliyetleri çok ayrıntılı bir şekilde ortaya konmaya çalışılmıştı. Bkz. **Tasvir-i Efkâr**, numara:3339, 21 Eylül 1917.

Levent Şahverdi Arşivi

kuyla karşılamaktaydı. Çünkü İngiliz haber ajansı, İngiltere aleyhine yapılan gösterileri ve hareketleri önemsiz gibi yansıtmayı tercih etmekteydi[7].

Osmanlı aydınları, Rusya'daki bu gelişmenin bir barış yapılmasına vesile olabileceği görüşünde birleşmekte ve olumlu karşılanmaktaydı. Ancak Osmanlı kamuoyu, 11 Kasımdan itibaren haber kaynağı yelpazesini genişletme ihtiyacı duyduğu ve Fransız ve İngiliz basınına ilaveten Alman, Avusturya ve Macar basınını da takip etmeye başladığı görülmektedir. Bu sefer Rusya'da olan biten daha gerçekçi bir şekilde kamuoyuna aktarılmıştır[8].

Osmanlı hükûmetinin konuyu dış temsilciliklerinden gelen bilgiler doğrultusunda araştırdığı görülmektedir. Buna göre ilk bilgiler Stockholm Maslahatgüzarı Esat Bey tarafından 3 Kasım'da Babıali'ye bildirildi. Bu mesajda, Bolşeviklerin başarılı olup iktidara gelmesi durumunda "tazminatsız ve ilhaksız" bir barış siyaseti izleyecekleri belirtiliyordu. Kopenhag'tan Safa Bey'in Ekim İhtilali'nden hemen önce Hariciye Nezaretine gönderdiği yazılarda da Rusya'da "iki-üç ay içinde" bir Bolşevik İhtilali olacağı ve idareyi ele geçirecek olanların mezalime başvuracakları bildiriliyordu. Rusya'da ihtilal olduğuna dair Osmanlı makamlarına ilk haber veren de Stockholm Maslahatgüzarı Esat Bey idi ve bunun tarihi 8 Kasım'dı:

> "Daha evvelki yazı ve telgraflarla bildirdiğim tahminler gerçekleşmiş ve Bolşevikler St. Petersburg'u kan dökmeksizin ele geçirmişlerdir. Geçici hükûmet ilga edilmiş, Nazırlar tevkif edilmiştir. Bolşevikler tarafından bir barış akdi teklifi beklenilmektedir."[9]

Osmanlı basınında yer alan haberler ve yorumlarda da barış beklentilerinin iyice arttığı görülmektedir. Yeni Rusya'nın şimdi Sosyalistlerin iş başına gelmesiyle bu tarihi görevi yerine getirme şansını yakaladığını belirten Yunus Nadi, yine de ihtiyatı elden bırakmayıp "Yeni idare elbette daha ziyade sulhe taraftar addedilebilmekle beraber henüz bu hususta vazıh ve kati bir yol tutmuş değildir….Rusya'nın yeni hükûmeti gerçekten barış istiyorsa, gerek tek başına ve gerekse müttefikleriyle birlikte barışı gerçekleştirebilir."[10] Osmanlı kamuoyu en çok barış konusuyla ilgilenmekle beraber neler olabileceği konu-

7 Bu konuyla ilgili tespitler için bkz. Uygur Kocabaşoğlu-Metin Berge, **Bolşevik İhtilâli ve Osmanlılar**, İletişim, İstanbul 2006, s.98, 99, vd.

8 Reuter kaynaklı haberlerin yanı sıra Alman matbuatıyla ilgili bir haber örneği için bkz. **Tasvir-i Efkâr**, numara: 52290, 24 Teşrinisani 1917.

9 Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s.327.

10 **Tasvir-i Efkâr**, 12 Kasım 1917.

Levent Şahverdi Arşivi

sunda çeşitli fikirler de tartışmaya açılmıştı. Genel kanı, Bolşeviklere karşı içerden ve dışardan tahrikler olacağı noktasındaydı. Bunun bir barışı zaruri kılacağı görüşü hâkimdi. Ayrıca Bolşevikler başarısız olsa bile bu süreçte hem devrim karşıtlarının hem de Bolşeviklerin güç kaybedeceği yönündeydi. Dolayısıyla Rusya'nın bundan sonraki süreçte askerî ve siyasi güç olma ihtimalinin az olduğu vurgulanmaktaydı[11]. Yunus Nadi, bu durumu şöyle ifade etmektedir: "…Ne olursa olsun şurası unutulmamalıdır ki yeni Rusya son dâhili ihtilal ve teşevvüşleri ile harbe salih olmak kabiliyetinden geriye ne kalabilmiş ise onları da kaybetmiştir. Lenin tarafı galip gelmeyerek Kerenski tarafı galip gelse bile artık Rusya'nın harbte oynayabileceği maddi hiçbir rolü kalmamış olacaktır. Rusya'nın hemen hemen münferid sulhüne muadil olan bu hal dahi bizim nazarımızda ihmal olunmayacak bir neticedir…"[12]

Bolşevikler karşı devrim tehlikesini atlattıktan sonra 20 Kasım'dan itibaren barış görüşmeleriyle ilgili hazırlıklara başladılar. Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren diğer bir gelişme ise Bolşeviklerin Rus Çarlığı'nın yaptığı gizli anlaşmaları açıklamaya başlamasıydı. Gizli anlaşmaların açıklanmasından sonra ortaya çıkan gerçekler, Osmanlı aydınları tarafından şaşkınlıkla ve öfkeyle karşılandı. 4 Aralık tarihli Sabah gazetesinde İsmail Müştak (Mayakon) Bey, "Gizli Muahedeler Rezaleti"ni anlattığı başyazısında, gizli anlaşmaların Türkiye'nin kendini korumak için savaştığını gösterdiğini ileri sürmekteydi. İngiltere ve Fransa'yı hayatımızın düşmanları olarak niteleyen yazar, "Osmanlı âlemi bu müthiş suikastın hatırasını asla unutmayacaktır." diye haykırıyordu[13].

Bolşeviklerin barış teklifi ve İtilaf Devletleri'nin Osmanlı'ya gerçekte nasıl baktıklarını gösteren belgeleri ortaya dökmeleri Osmanlı kamuoyunda Bolşevik İhtilali'nin desteklenip Bolşeviklere karşı bir sempati duyulmasını beraberinde getirdi[14]. Ancak Osmanlı aydınlarının bu tutumunu onların sosyalizme karşı temkinli davrandıkları hususunu hatırda tutmak gerekir. Rusya'nın barış konusunda askerlerine kati emirler vermesi, ordusunu terhis etmeye başlaması Osmanlı kamuoyunda barış umutlarını artırdı. Ancak bu sefer de diğer İtilaf Devletleri'ni de kapsayan bir barış yapılabilecek mi yoksa

11 Kocabaşoğlu&Berge, **Bolşevik İhtilâli ve Osmanlılar**, s.108.

12 Kocabaşoğlu&Berge, **Bolşevik İhtilâli ve Osmanlılar**, s.111, **Tasvir-i Efkâr**, 15 Kasım 1917.

13 Kocabaşoğlu& Berge, **Bolşevik İhtilâli ve Osmanlılar**, s.116.

14 **Tasvir-i Efkâr**, numara: 53399, 3 Kanunuevvel 1917.

Levent Şahverdi Arşivi

sadece Rusya ile mi bir anlaşma yapılacak konusu tartışmaya açıldı[15]. 22 Kasımda Almanlarla Ruslar arasında başlayan ateşkes görüşmeleri, daha sonra Avusturya, Bulgaristan ve Osmanlı Devleti'ni de içine alacak şekilde genişledi ve 15 Aralık 1917 tarihinde Brest-Litovsk'ta ateşkes için bir ön anlaşma imzalandı[16]. Bu kolektif anlaşma uyarınca Türk-Rus harbini sona erdirmek üzere ayrı bir anlaşma yapılması gerekiyordu. Bu da 18 Aralık 1917'de imzalanan "Erzincan Mütarekesi" idi. Brest Litovsk'taki görüşmelerde Osmanlı heyeti; Atina eski Sefiri Galip Kemali (Söylemezoğlu) Bey, Zeki ve İzzet paşalardan oluşuyordu. Erzincan Mütarekesi ise daha alt rütbeli yetkililerce imzalandı. Böylece iki ülke arasında üç yıldan fazla süren savaş bitmiş oldu[17].

Rusya'da Bolşevik ayaklanması başladığında yönetimi elinde bulunduran İttihat ve Terakki Fırkası, Bolşevikleri yakından takip etti ve Teşkilat-ı Mahsusa kadrolarından bazılarını Rusya'ya göndererek onarın Beyaz Ordu'ya karşı Kızıl Ordu'da savaşmasına onay verdi. Bolşevik İhtilali sırasında Osmanlı sadrazamı olarak olan Talat Paşa, Avrupa'daki bazı devlet adamlarıyla yaptığı görüşmelerden elde ettiği izlenimin de etkisiyle kapitalist ülkelerin Türkiye hakkında gaddarane fikrin derecesini anlar ve Rusya'ya "tevcih-i nazar etmeye" karar verir[18]. Her ne kadar bütün dünya "Bolşevizm"e şiddetle aleyhtar bulunuyorsa da Talat Paşa Bolşeviklerle anlaşmak lüzumunu ihtiyacını hissetmiştir. Rusya ile yapılacak mütareke hakkında Hariciye Nazırı Ahmet Nesimi Bey'in, Meclis-i Mebusan'da, Türk tarafının beklentilerinin ne olduğunu anlattığı konuşma çok büyük coşkuyla karşılandı[19]. Ancak Bolşeviklerle Talat Paşa, Ahmet Nesimi Bey ve Ahmet İzzet Paşa'dan oluşan Türk heyeti arasında yapılan görüşmelerde Bolşevik Rusların, bazı konulara özellikle Ermeniler konusuna Çarlık Rusya'sından çok da farklı bakmadıkları anlaşıldı. Osmanlı Devleti barış görüşmelerinde, "Bence bu Brest-Litovsk sulh müzakeratı pek mühimdir." diyen Sadrazam Talat Paşa tarafından temsil edilmek suretiyle bu konuyu ne kadar önemsediğini ve mücadeleci davranacağını göstermiş oldu. Bolşeviklerin barış yaptıktan sonra Almanya ve Avusturya- Macaristan'da da Bolşevik İhtilali yapmayı tasarladıkları da

15 **Tasvir-i Efkâr**, numara: 53300, 1 Kanunuevvel 1917.

16 Kocabaşoğlu&Berge, **Bolşevik İhtilâli ve Osmanlılar,** s.124.

17 Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s.331-334.

18 Emel Akal, "Rusya'da 1917 Şubat ve Ekim Devrimlerinin Türkiye'ye Etkileri/ Yansımaları", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce**, İletişim, C 8, İstanbul 2008, s.123-124, 134.

19 **Tasvir-i Efkâr**, numara: 53397, 4 Kanunuevvel 1917.

Levent Şahverdi Arşivi

anlaşılınca Almanlar bir an evvel barış yapıp ayrılıkçı Ukraynalıları Bolşeviklere karşı destekleme kararı aldı. Osmanlı Devleti'nin iç yazışmalarına yansıdığına göre Rusya adına görüşmeleri yürüten Leon Trotskiy, dört devletin (Almanya, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan) Ukrayna'nın bağımsızlığı kararını onaylamaları üzerine buna itiraz etmiş ve bir beyanatta bulunmuştu. Buna göre Trotskiy; "Rusya açısından savaş bitmiştir." diyerek savaşa devam etmeyeceklerini, bütün cephelerdeki ordularını terhis ettiklerini bildirmiş ancak bir barışa yanaşmayacaklarının da sinyalini vermişti[20]. Bunun üzerine müttefik devletler Rus arazisi üzerinde ilerlemeye başladı. Osmanlı Devleti açısından bu karışıklık daha da özel bir anlam taşımaktaydı. Çünkü Sovyetler, Doğu Anadolu'da Ermenileri silahlandırıp barışı ağırdan almaya gayret etmeye başlayınca Enver Paşa, Talat Paşa'nın tavsiyesini dikkate alarak III. Ordu Komutanı Vehip Paşa'ya, Erzincan istikametinde ilerleme emri verdi. Bunun üzerine 12 Şubat 1918'de askerî harekâta başlandı ve işgal altındaki Türk topraklarının çok büyük kısmı kurtarıldı. Akabinde Bolşeviklerle 27 Şubat'ta müzakereler yeniden başladı ve nihayet 3 Mart 1918'de imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması'yla Almanya ve müttefikleri ile Rusya arasındaki savaş sona erdi[21].

Brest-Litovsk Antlaşması ile Rusya savaş öncesi nüfusunun üçte birini, topraklarının dörtte birini, gelirinin %27'sini ve sanayiinin yaklaşık yarısını kaybetti. Büyük Devletler arasındaki ilişkilerde görülmedik bir şekilde, tek taraflı tavizlerle yapılan bu barış anlaşmasının en kârlı taraflarından birisi de kuşkusuz Osmanlı Devleti oldu. Çeşitli haklar, garantiler yanı sıra Doğu Anadolu'da, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı öncesindeki sınırlara kavuştu. Bu, savaş alanında hezimete varan yenilgiye uğramış bir taraf için küçümsenmeyecek bir kazançtı. Öte yandan 1856 Paris Antlaşması'ndan sonra Rusya'ya karşı ilk defa galip gelinmesi, hem idarecilerde hem de kamuoyunda sevinçle karşılandı ve olumlu bir psikolojik hava yarattı. 5 Mart 1918 tarihli Vakit gazetesi, Brest-Litovsk barışını Osmanlılar açısından çok güzel özetleyen şu başlığı atmıştı: "Sulhün Şehitlerimize ve Gazilerimize üç Mükafatı: Kars, Batum, Ardahan".

Osmanlı hükûmeti üyelerinin de basına yansıyan düşünceleri farklı değildi. 7 Şubat 1918 tarihli Sabah gazetesine göre; Adliye Nazırı ve Hariciye

20 **Başbakanlık Osmanlı Arşivi** (BOA), **Babıali Evrak Odası** (BEO), 4508/338061, lef 1 (1336 C 08).

21 Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s.367-384.

Levent Şahverdi Arşivi

Nazır Vekili Halil Bey, Rusya'ya karşı iyi niyetler beslendiğini ancak bu ülkedeki gelişmelerin endişe verici olduğunu belirtip Brest-Litovsk'ta Rus murahhaslarının tavrından ihtilal ateşini bütün Avrupa'ya yayarak orada çıkan yangınları bekleyeceklerinin anlaşıldığını söylemişti. Hariciye Nazırı Vekili'nin mecliste yaptığı açıklamaya göre, Osmanlı Devleti başlıca şu üç şeyi istemişti ve elde etmişti[22]:

1- İşgal altındaki topraklarımızın derhal boşaltılıp geri verilmesi

2- 93 Harbi sonrasında Osmanlı Devleti'nden koparılan üç sancağın iadesi

3- Savaştan önce Rusya ile imzalanmış her türlü anlaşmanın geçersiz sayılması. Osmanlı Devleti, Sovyet Rusya ile bir barış anlaşması imzalamasına rağmen Ukrayna meselesi nedeniyle bu konuda temkinli hareket etme ihtiyacı duydu. Çünkü barış metninin Berlin'de onaylanması gerekiyordu. Rusya'nın Ukrayna'nın bağımsızlığını kabul etmek zorunda kaldığı anlaşma metni de Viyana'da tasdik edildikten sonra yürürlüğe konacaktı ve bu henüz yapılmamıştı. Bunun sonucunda Osmanlı hükûmeti, anlaşmanın henüz yürürlüğe girmediği gerekçesiyle Ukrayna ve Rusya vatandaşlarının düşman devletler statüsünde kabul edilmesi gerektiği yönünde karar aldı ve bu kararın titizlikle uygulanması konusunu ilgili nezaretlere emretti[23]. O dönemde Rusya'daki karışıklıklar nedeniyle Osmanlı topraklarına sığınan Rus vatandaşlarının sayıca çok olması bu konunun tekrar tekrar Osmanlı hükûmetinin gündemine gelmesine sebep oldu. Ancak Osmanlı hükûmeti bu konudaki tavrını değiştirmedi[24].

Rusya'nın İç Durumu

Bolşevikler yönetime hâkim olduktan sonra içerde de bazı düzenlemeler yapıp bir emirname yayımladılar. Buna göre; Rusya'da asilzadelik kaldırıldı, rütbe ve unvanlar lağvedilerek Rus halkı statü açısından eşitlendi, asilzadelere ait servetin Zemstvo'lara, servet sahiplerinin ellerindeki taşınır ve taşınmaz malların da mahalli idarelere devredilmesi emredildi[25].

22 Kocabaşoğlu&Berge, **Bolşevik İhtilâli ve Osmanlılar**, s.140-143.

23 **BOA**. BEO, 4508/338061, lef 1 (1336 C 08). Aynı konuyla ilgili Meclisi Vükela kararı için bkz. MV, 211/130 (1336 C 07).

24 **BOA**. BEO, 4513/338442, lef 1-2, (1336 B 17).

25 Kocabaşoğlu&Berge, **Bolşevik İhtilâli ve Osmanlılar**, s.129.

Levent Şahverdi Arşivi

Aralık ayının ikinci yarısında basında yer alan Rusya ile ilgili haberler adeta bu ülkenin yakın geleceğini haber veriyordu[26]. Sovyet yönetiminin güçlendiğine ve sertleşmekte olduğuna ilişkin haberlerin yanı sıra yabancı entrika ve müdahaleleri, iç savaş hazırlık provalarıyla "Rusya İmparatorluğu'nun parçalanacağı" beklentisi güçleniyordu. Ukrayna'nın bağımsızlıkçı, ayrılıkçı girişimleri, Don bölgesindeki olaylar, Volga boyundaki çatışmalar vs. Osmanlı basınının gündemindeydi. Hatta gazete haberlerinde Rusya'nın nasıl parçalanacağına dair haritalar yayımlanıyordu[27]. Böyle de olsa Osmanlı aydınları Rusya'dan gelecek barış anlaşması haberlerini dört gözle beklemekteydi.

Rusya, savaş gündeminden düşse bile dünya kamuoyu onu izlemeye devam etti. Çünkü Rusya Marksizmi uygulayacak ve sosyalist bir toplum oluşturacaktı. Öncelikle bunun sonuçlarının nasıl olacağı merakla takip edilmekteydi. İkinci olarak Rusya savaştan çekilmişti ama hem iç savaştan hem de yabancı müdahalelerinden yakasını kurtaramayacaktı. Yıllarca sürecek iç savaş, idamlar ve salgın hastalıklardan kaynaklanan kayıplar da eklendiğinde milyonlarca Rus'un hayatına mal olabilirdi. Osmanlı Devleti de Rusya'da olup bitenleri merak ve endişe içinde takip etti. Bu konuda 25 Temmuz 1918 tarihinde, Harbiye Nezareti Umur-u Şarkiyye İdaresi Kafkas Şubesi tarafından bir rapor hazırlandı. "Rusya'nın Ahval-i Hazırası Hakkında Rapor" adlı 28 sayfalık bu belgede, Rusya'nın 1918 yılı ortalarındaki durumu ayrıntılı bir şekilde inceleniyordu. Bu rapora göre; Rusya'nın iç durumu son derece karışık ve bozuktu. Bunun başlıca nedeni ise ülkedeki genel iaşe bunalımı ile Bolşeviklerin genel diktatörlük kurmaya yönelik faaliyetleriydi. İtilaf Devletleri'nin Rusya'daki karşı ihtilalci hareketlere destek olduklarına da değinen raporda, Almanların barışa kadar Sovyetlerin iş başında kalmalarına taraftar oldukları, barıştan sonra ise Almanya'nın çıkarlarının da Sovyet yönetimiyle çeliştiği anlatılmaktaydı. Ülkedeki bozuk mali ve ekonomik durumun başlıca sebebinin Kızıl Ordu mensuplarına verilen maaşlar, çalışmayan işçilere verilen yevmiyeler gibi nedenlerle masrafların artması, buna karşılık gelirlerin azalması ve etkin bir şekilde toplanamaması olduğu belirtiliyordu. Rusya'da durumun düzelmesi ve bu ülke ile ekonomik ilişkilerin başlayabilmesi için Bolşevik yönetiminin izlediği politikayı değiştirmesi yani ticaret serbestisi tanıması, mülkiyet hakkını iade etmesi, ekonomik hayata müdahale etmekten vaz geçmesi gerektiği uyarısında bulunuluyordu[28].

26 **Tasvir-i Efkâr**, numara: 52317, 21 Kanunuevvel 1917.

27 Mesela bkz. **Tasvir-i Efkâr**, numara: 52320, 24 Kanunuevvel 1917.

28 Kocabaşoğlu&Berge, **Bolşevik İhtilâli ve Osmanlılar***,* s.152. Umur-u Şarkıyye İdaresi Kafkas Şubesi, **Rusya'nın Ahval-i Hazırası Hakkında Rapor**, Matbaa-i Askerîye, Dersaadet 1334.

Levent Şahverdi Arşivi

Rusya'daki gelişmeler hiç şüphesiz orada yaşayan Müslümanları da etkilemekte ve bu yönüyle Osmanlı halifesini de ilgilendirmekteydi. Bolşeviklerin Müslümanlara yönelik saldırıları ve Müslümanların maruz kaldığı mezalim gazete haberlerine konu oluyordu. Bu da bazı aydınların bu konuda neler yapılması gerektiği yönünde görüşlerini paylaşmasına yol açtı. Yeni Mecmua'nın 4 Nisan tarihli sayısında Ziya Gökalp'in bu konuyla ilgili bir makalesi yayımlandı: "Rusya'daki Türkler Ne Yapmalı?". Ziya Gökalp bu yazısında, Türklerin umumi ve ebedi vatanı olan Turan'ın tarihte üç kez Türk, üç kez de yabancı hâkimiyetine girdiğini, çarlığın yıkılışı ile bölgenin yeniden (dördüncü kez) Türklerin hâkimiyetine girdiğini anlatıyor ve şunları söylüyordu: "Evet bugün Rusya'daki Türk kardeşlerimizin ebedi surette istiklal kazanacakları bir zamandır." Ancak bu istiklalin kazanılması için sistemli hareket edilmesi gerektiğini belirten Ziya Gökalp, Rusya'daki Türklere üç yol öneriyordu: 1-Rusya'daki kavimler birbirinden ayrı küçük yönetimler değil, hepsinin birleşmesiyle büyük bir devlet tesisine çalışmalıdırlar. 2-. Bu birleşme "fütuhat" yoluyla değil, Almanya örneğinde olduğu gibi siyasi bir birlik oluşturma şeklinde gerçekleştirilmelidir. 3- Rusya Türkleri, herkesin sevdiği, bilgili, yetenekli, her açıdan meziyetli bir "reis" etrafında birleşmelidirler[29].

Osmanlı hükûmeti, başka ülkelerin vatandaşı olan kişilerle ilgili uygulamalarında herhangi bir ayrım gözetmeksizin aynı muameleyi yapmaktaydı. Ancak İtilaf Devletleri'nin kendi topraklarında yaşayan Müslümanlarla Hristiyanlara farklı muamelede bulundukları, Hristiyanlara ayrıcalıklı davrandıkları Kırım Cemiyet-i Hayriyesi Reisi Orhan Bey'in bir dilekçeyle başvurmasıyla ortaya çıktı. Bu gelişme üzerine Kırım'dan gelen Müslümanlara ayrıcalık gösterilmesi kararlaştırıldı[30].

Diğer Devletlerin Bolşeviklere Bakışı ve Osmanlı Devleti'nin Tutumu

1918 sonbaharında Beyaz Ordu'nun başına Anton Denikin geçmişti. Onun döneminde, "Rusya, tek ve bölünmez!" sloganı altında birleşen Beyaz Ordu, Kazaklardan ve dört Gönüllü Ordu birliğinden oluşmaktaydı. İngiltere'nin bu ordunun başarılı olması için destek verdiği görülmektedir. Nitekim 18 Ekim 1919 tarihinde bir miralay ve iki yüzbaşıdan oluşan Rus Tetkik Heyeti ile Cravford (Karavfov) adlı bir İngiliz zabiti, askerî kıyafetleriyle Trabzon'daki ambarları gezerek Rus Gönüllü Ordusu'nun ihtiyaçları birçok

29 Kocabaşoğlu&Berge, **Bolşevik İhtilâli ve Osmanlılar***,* s.166.

30 **BOA**. BEO, 4521/33906 (1336 N 20).

Levent Şahverdi Arşivi

eşya ve levazımat malzemesiyle şeker vs. gibi iaşe toplama talebinde bulundu. Durum 9. Ordu Kıtaat Müfettişliği tarafından hükûmete bildirildi. Hükûmet, bahsedilen levazım ve iaşenin ordunun ve ahalinin ihtiyacı olduğunu ve kesinlikle verilmesine müsaade edilmemesini, şayet ısrar edecek olurlarsa Osmanlı hükûmetiyle müttefik devletler arasında konuyla ilgili görüşmeler yapılıp ona göre hareket edileceğinin bildirilmesi emredildi. İngiltere Fevkalade Komiserliği ile yapılan görüşmeler sonucunda Amiral Caltholpe imzasıyla gelen yazıda; Rusya Gönüllü Ordusu için Trabzon'dan erzak toplanmasının uygun olmadığı, ancak alınmak istenen savaş malzemesinin Rusya ordusuna ait olmasından dolayı verilmesi gerektiği, Trabzon'daki İngiliz kontrol zabitinin bu malzemeyi almak için memur edildiği, kendisine zorluk çıkarılmaması istenmekteydi[31].

Rus Gönüllü Birlikleri, Bolşeviklere karşı 1919 yılında bazı başarılar elde etti ve Moskova yakınlarına kadar geldi. Ancak Kasım ayında başlayan Bolşevik taarruzu sonucunda geri çekilmek zorunda kaldı. Mart 1920'de ise Denikin'in ordusu bütün Ukrayna ve Kuzey Kafkasya bölgesinden geri çekilmek zorunda kaldı ve ordusu dağıldı[32]. Aynı dönemde Antant Devletleri Yüksek Meclisi, Avrupa'daki durumu analiz etmek suretiyle Rusya'daki iç savaşın son derece büyük bir tehlike ve asayişsizlik kaynağı olduğunu gördüler. Onlar için yapılması gereken en doğru şey savaşı durdurmaktı. Bunun üzerine, 1920 Nisan ayı başında Denikin Güney Rusya'daki Beyaz Ordu Birlikleri Komutanlığı'ndan istifa ederek Rusya'yı terk etti. Bir İngiliz torpidosuyla Novorossiisk'ten İstanbul'a geldi. Kısa süre sonra Londra'ya ve diğer Avrupa başkentlerine gitti. İstanbul'da bulunduğu sırada, İngiliz hükûmeti İstanbul'daki Yüksek İngiliz Komiseri aracılığıyla, Denikin'e gizli bir telgraf göndererek yeni bir teklif yaptı. Telgrafta "Rusya'daki iç savaşı devamının, Avrupa'daki koşullar göz önüne alındığında büyük bir tehlike" arzettiğini belirtti ve Danikin'e Kırım'da genel bir af ilan edilmesini de dikkate alarak ya ordu ile ya da tek başına Sovyet hükûmetine geri dönmesini önerdi. Bunun karşılığında ona askerî olmasa da diplomatik destek sözü verdi. Ancak Denikin Bolşeviklerle barış önerisini ve Sovyet Rusya'ya geri dönme tavsiyesini reddetti[33]. Çünkü Vrangel komutasında Kırım'da toplanan Beyaz Ordu, Kızıl

31 **BOA**. BEO, 4596/344629 (1338 M 22).

32 Denikin'in askerlerinden biri Hopa'daki Nizamiye Taburuna sığınmış ve burada yılancık hastalığından vefat etmiştir. Konuyla ilgili yazışmalar için bkz. **BOA**. BEO, 4613/345906 (1338 Ca 04).

33 Acar, **Rusça Kaynaklarda Gelibolu**, s.5-6.

Levent Şahverdi Arşivi

ordu karşısında yenilgiye uğramış ve Vrangel ve beraberindekiler buradan ayrılmak zorunda kalmışlardı[34].

Osmanlı hükûmeti, Rusya konusuna Avrupa'nın nasıl yaklaştığını anlamaya çalışıyordu. Bunun için Avrupa basınını takip edilmekte ve sonuca varılmaya çalışılmaktaydı. 1919 yılının ilk haftalarında İngiltere ve Fransa'nın Rusya ve Bolşeviklere nasıl baktığı çok önemliydi. Çünkü Osmanlı Devleti'nin durumu Paris'te yapılacak konferansta görüşülecekti. 15-17 Ocak tarihi Le Monte ve Daily News gazetelerinin ilgili sayfaları Osmanlı hariciyesi tarafından tercüme ettirilmiştir. Buradan anlaşıldığına göre; Fransa'nın Bolşevikler dışında kurulacak her hükümetle anlaşma, İngiltere Başbakanı Lloyd George'un ise Bolşeviklerle uzlaşma konusuna hazır olduğudur. Daily News, 15 Ocak 1919 tarihli nüshasında; İngiltere'nin Rusya'da askerî harekât yapmak istemediğini, Amerikalıların ise bunu hiçbir zaman onaylamadıklarını yazmaktadır. 16 Ocak 1919 tarihli Le Monte gazetesi benzer fikri aktardıktan sonra daha ayrıntılı bilgiler vermekte Fransa'nın, barış konferansına Rus Çarlığı adına eski Dışişleri Bakanı Sazonov'un katılması fikrini savunduğunu ve Sazonov'un bu niyetle Paris'e geldiğini bildirmektedir. Buna karşılık İngiliz gazetelerinden Lanchaster Guardian, İngiltere'nin barış konferansına Bolşevikleri davet etmek istediği haberini yazdı. 17 Ocak tarihli Le Monte gazetesi ise Sazonov'un Rusya'yı temsil edemeyeceği, onun Rusya'da sadece küçük bir grup tarafından desteklendiği, Sazonov'u Rusya'nın temsilcisi gibi görmenin hayalperestlik olduğu görüşünü yansıtmaktadır.[35]

Osmanlı Devleti'nin Bolşevik İhtilali Nedeniyle Karşılaştığı Problemler ve Alınan Tedbirler

Mali Problemler

Rusya'daki karışıklıklar, Rus toplumunun bir kısmının yeni arayışlara girmesine sebep oldu. Kitlesel göç hareketleri başladı. Bu göçlerin istikametlerinden biri de Osmanlı topraklarıydı. Rus göçmenler gelirken beraberlerinde kendi paralarını getirip bunu Osmanlı piyasasına sürdüler. Bunun önünü

34 Umut C. Karadoğan, "İşgal Döneminde İstanbul ve Gelibolu'da Bolşevik Aleyhtarı Wrangel Ordusu", **Bilig**, Sayı: 57, Bahar 2011, s. 137. Ayrıca krş. Elnur Ağayev, "1920'lerin Başında İstanbul'a Rus Göçü(Sayıları, Maddi Durumları, Ülkelerine Geri Dönüşleri", **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 3, Cilt: 1, 2012, s. 388.

35 Belgenin diğer eklerinde Rusya'daki iç savaş hakkında bilgiler verilmektedir. Bkz. **BOA**. **Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti, 2. Şube Evrakı** (DH. EUM. 2. Şb), 67/24 (1338 R 08).

Levent Şahverdi Arşivi

almak mümkün olmayınca Osmanlı hükûmeti; piyasada Rus parasının artmasının ticari menfaatlere aykırı olduğunu, zaten Rus parasının Osmanlı sınırlarına sokulmasının daha önce yasaklandığını, buna riayet etmeyenlerin cezalandırılacağını ilan etti. Çünkü Rusya'da olan bitenden habersiz olan kişilerin hiçbir değeri olmayan bu paralarla iş yapmaları durumunda büyük zarara uğrayacakları aşikârdı[36]. Bu konuyla ilgili olarak Fransa, İngiltere ve İtalya Fevkalade Komiserleri de Osmanlı hükûmetini uyardı. Osmanlı hükûmeti, 17 Şubat 1919 tarihinde sorunu çözümleyebilmek amacıyla Rus paralarını tedavülden kaldırma kararı aldı[37]. Ancak Maliye Nezaretinin Sadaret Makamına gönderdiği bir yazı bu kararın tam olarak uygulanmadığını ortaya koydu. İstanbul'da işgalci güçlerin tayin ettiği polislerin limandan 50 bin ruble para geçirmelerine izin vermiş, bu miktar daha sonra 100 bin rubleye çıkarılmıştır. Bunun neticesinde vapurlar, kayıklar dolusu ruble İstanbul'a sokulup Galata'da alenen satışa sunulmuştur. Konuyla ilgili olarak Hariciye Nezareti Fransız, İngiliz ve İtalyan komiserlikleriyle görüşmeler yapmış ve bu uygulamanın zahiri olduğu anlaşılmıştır. Öte yandan Rusya'da kurulan çeşitli hükûmetler para basmakta ve bu konuda istikrar bulunmamaktadır. Osmanlı hükûmetince işgalci güçlerin Rus rublesinin Osmanlı topraklarına girişine katiyen izin vermemeleri ve 12 Ağustos 1919 tarihli müşterek kararnamenin uygulanması hususunda 14 Nisan 1920 tarihinde yeni bir karar alındı[38].

Rusya'dan gelenlerin yanlarındaki parayı İstanbul'daki Rus bankası aracılığıyla Osmanlı lirasıyla değiştirmelerinin önü açıldı[39]. Bu kararın alınmasıyla Osmanlı topraklarındaki Ruslar tamamen muhtaç duruma düştüler. Çünkü mültecilerin iaşesini karşılayacak hiçbir kaynağın olmaması onların barındıkları yerlerdeki mahalli idareleri çok zor duruma sokacak ve konunun çözümlenmesi açısından çeşitli formüller düşünülecektir[40]. Mesela Rusya ve civarından Osmanlı topraklarına gelenlerden bir kısmı geri dönmek, dönerken de Osmanlı hükûmetinin tedavülde olmadığı gerekçesiyle el koyduğu paralarını tekrar almak istediler. Bu şekilde gelen talepler birçok bürokratik işlemi beraberinde getirdi[41].

---

36 **BOA**. BEO, 4559/341905, lef 1-3 (1337 C 16).

37 **BOA**. BEO, 4559/341905, lef 4 (1337 C 16).

38 İstanbul'a gelen Rus Başkumandan General Fisher'in durumuyla ilgili yazışmalar için bkz. **BOA**. BEO, 4626/346913 (1338 B 24).

39 **BOA**. BEO, 4631/347261 (1338 Ş 13).

40 **BOA**. BEO, 4622/346603 (1338 C 26).

41 Gürcü tebaasından Müeyyiz Avram adlı kişnin el konan parasını alıp Batum'a dönmek istediğiyle ilgili yazışmalar için bkz. **BOA**. BEO, 4660/349485 (1339 S 14).

Levent Şahverdi Arşivi

Osmanlı Devleti'nin karşı karşıya kaldığı diğer bir husus ise Rus sığınmacılar için çeşitli yardım malzemelerinin Osmanlı sınırından geçirilmesi sırasında gümrük vergisinden muaf tutulmasıyla ilgili taleplerdi. Mesela 1920 yılı ilkbaharında Osmanlı topraklarına doğru New York'tan yola çıkan "Export Steamship Corporation" şirketine ait "Masillion Bridge" adlı gemide Rus mülteciler için yardım malzemesi bulunduğu, bunlardan gümrük vergisi alınmaması, bu malzemelerin muhtaçlara dağıtılmak üzere Franklin A. Gillord'a teslim edilmesi Amerikan Fevkalade Komiserliği tarafından Osmanlı hükûmetinden resmen talep edilmiş, Osmanlı hükûmeti de bu talebi uygun görmüştü[42]. Bu konuyla ilgili taleplerin çoğalması üzerine Maliye Nezareti bir kararname çıkararak "Rus mültecilerine mahsus olmak üzere transit depolarından azami 100 bin liraya kadar satın alınacak mekulat ve melbusat gümrük rüsumundan muaftır." demek suretiyle bu konuda bir sınırlama getirme ihtiyacı duydu. Ancak Sadaret Makamı bu kararnamenin yürürlüğe konma imkânı olmadığı gerekçesiyle bu düzenlemeyi reddetti[43].

Mültecilerin masraflarının karşılanabilmesi amacıyla Rus Kızılhaç Cemiyeti tarafından yardım toplanması talebi, Osmanlı topraklarında yardım toplama yetkisinin kanunlar çerçevesinde sadece Kızılay'a ait olması nedeniyle kanuna aykırı olmakla beraber bu yardımın toplanmasının zaruriyeti dikkate alınmış ve Meclis-i Vükela, 26 27 Kanunuevvel 1919'da geçerli olmak üzere özel izin vermiştir[44].

Rus Mültecilerden Kaynaklanan Problemler

Bolşevik İhtilali'nden sonra Osmanlı topraklarına çok sayıda Rus sığınmacı geldi. Başlangıçta bu kişileri ilgilendiren organizasyonu ve iaşelerinin bir kısmını İstanbul'daki Fransa Fevkalade Komiserliği üstlendi. Ancak bu kişilerin Trakya ve İstanbul'da dağınık bir alana yerleştirilmesi Osmanlı hükûmetinin çok da hoşuna gitmedi. Bunun en büyük sebebi, Rus sığınmacıların bulundukları kamplardan kaçarak dağlara, köylere yayılıp çeşitli suçlar işlemesi[45] ve yıllardır yoklukla mücadele eden bölge halkının bir salgın riski ile karşı karşıya kalmasıydı. Bu yüzden Osmanlı Hariciye Nezareti Fransa

42 **BOA**. BEO, 4620/346477 (1338 C 19); BOA. BEO, 4623/346720 (1338 B 04).

43 **BOA**. BEO, 4669/350144 (1339 R 21).

44 **BOA**. BEO, 4668/350063 (1339 R 11).

45 **BOA**. BEO, 4671/350290 (1339 Ca 08).

Levent Şahverdi Arşivi

nezdinde girişimlerde bulunarak göçmenlerin en kısa zamanda başka bölgelere sevk edilmesini, kalması zorunlu olanların belli bölgelerde toplanmasını ve salgın riskini ortadan kaldırmak için Uluslararası Hıfzıssıhha Heyeti'nin bölgede çalışmalar yapmasını talep etti[46]. Ancak Fransızlar, Nisan 1920 itibarıyla yardımları kestiler ve mültecilerin iaşesi tamamen bulundukları yerlerdeki mahalli idarelere kaldı[47].

Mültecilerin kontrolsüz bir şekilde Karadeniz sahillerinden iç bölgelere dağılma ihtimalinden de çekinen hükûmet ilgili birimleri tedbirli olmaları, içeriye Rus ve Rum muhacir geçmesine müsaade edilmemesini istedi[48].

Tabiiyet Talepleri

Bolşevik İhtilali'nin Osmanlı'ya bir diğer etkisi Osmanlı tabiiyetine geçmek isteyen Rus vatandaşlarıyla ilgili taleplerin artması konusundaydı. Bu yöndeki taleplerin yoğunluğu karşısında karar vermekte zorlanan Osmanlı hükûmeti, Hukuk müşavirliğinden görüş sormak suretiyle konuyu hukuki bir zemine oturtma eğilimine girdi. Buna göre kişilerin Osmanlı tabiiyetine kabul edilebilmeleri için en az beş yıl süreyle Osmanlı topraklarında ikamet olmaları akil baliğ olmaları gerekiyordu. Aile büyükleri vatandaşlığa kabul edilen çocuklar yaşlarını doldurduklarında Osmanlı vatandaşı sayılamazlar. Bunun dışına çıkılması ancak müracaat eden kişinin olağanüstü meziyetlere sahip olması durumunda söz konusu olabiliyordu. Vatandaşlık talebinde bulunan kişilerin kendi uyruklarını terk ettiklerine dair bağlı bulundukları devletten izin almaları gerekiyordu. Ancak Rus göçmenler kaçarak Osmanlı topraklarına gelmişlerdi ve böyle bir durum onlar için söz konusu değildi. Bu durumda bu kişiler muhacir statüsü içerisinde vatandaşlığa alınabilirlerdi. O zaman da her kime vatandaşlık verildiyse tekrar eski ülkesine dönmeye çalışmayacak ve buna dair senet imzalayacaktır. Hukuk müşavirliği; daha önce bu tip vakalardan bir kısmının işlerine geldiğinde Osmanlı vatandaşlığından kaynaklanan tüm imkânları kullandıklarını ama bazen de eski tabiiyetlerini dile getirip o durumlarından kaynaklanan bazı avantajlar elde etmeye çalıştıklarını, bunun aksi bir kanaat oluşması durumunda ve mutlaka bu göçmenlerin Osmanlı vatandaşlığına geçme hususunda niyetli olduklarına ikna olunması durumunda buna müsaade edilmesi gerektiğini bildirdi. Ayrıca

46 **BOA**. BEO, 4669/350134 (1339 R 19).

47 **BOA**. BEO, 4671/350290, lef 2, (1339 Ca 08).

48 **BOA**. **Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi** (DH. ŞFR), 107/46 (1338 Ca 19).

Levent Şahverdi Arşivi

göçmenlerin İstanbul'daki Fransa, İngiltere ve İtalya Komiserliklerini araya koyarak bazı taleplerde bulunma ihtimallerinin yüksek olduğunu, bunun da bazı problemlere yol açabileceği uyarısında bulundu[49].

Osmanlı hükûmetinin tabiiyet taleplerini kabul etmek için hevesli olmadığının anlaşılmasından sonra bazı Rus göçmenlerin ihtida etme yolunu seçtiği, ama bunun da Osmanlı vatandaşlığının yolunu açmak için kolaylık getirmediği görülmektedir[50]. Hükûmet, Rus sanayi erbabının dahi vatandaşlığa alınmaması kararını 11 Nisan 1922'de yetkili makamlara bildirdi[51].

Salgın Riski

Rusya'dan gelen gemiler salgın hastalık riskini artırmaktaydı. Sıhhiye Nezareti, Bahriye Nezaretine bağlı bir motorun Canik Mutasarrıflığı emrine verilmesini temin edip onları bu konuda tedbirli olmaları konusunda ikaz etti[52]. Hükûmet, özellikle Çatalca ve civarında iskân edilmiş Rus göçmenlerden kaynaklı bir salgın ihtimalinden korkmakta ve bunu sık sık Fransa Fevkalade Komiserliği ile paylaşıp tedbirli olunmasını istemekteydi[53]. Çünkü Çilingir bölgesine yerleştirilen muhacirler arasında kolera salgını baş göstermiş ve günde 20-30 arasında insanın vefat ettiği bilgisi alınmıştı. Salgın, İstanbul'un su ihtiyacını karşılayan Terkos'a yakın bir bölgede söz konusu olduğu için hayati önem taşımaktaydı. Bu konuda alınan önlemlerden biri de Çatalca ve Hadımköy istasyonlarından yolcu alınmasının yasaklanmasıydı[54].

Diğer

Osmanlı hükûmeti, 1920 yılı başlarında, savaş sırasında Rus işgaline uğrayan şehirlerden Prof. Uspenski marifetiyle Rusya'ya kaçırılan tarihî eserlerin Türkiye'ye iade edilmesi için çalışma başlattı. Ancak Rusya'da istikrarlı bir hükûmet bulunmaması ve Bolşeviklerle imzalanan barış anlaşması henüz tasdik edilmediği için uygun zamanın beklenmesi kararlaştırıldı[55].

Rus mültecilerinden bazılarının diploması olmadığı hâlde doktorluk yaptıkları belirlenerek bunlara karşı önlemler alındı[56].

49 **BOA**. BEO, 4678/350809 (1339 B 21).

50 **BOA**. **Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye Evrakı** (DH. İ. UM), 19-15/1-12 (1339 R 14).

51 **BOA**. DH. İ. UM, 20-30/14-59 (1340 Ş 15).

52 **BOA**. DH. İ. UM, 11-4/6-75 (1339 R 28).

53 **BOA**. DH. İ. UM, 19-15/1-23 (1339 R 21).

54 **BOA**. DH. İ. UM, 19-15/1-26 (1339 R 28).

55 **BOA**. BEO, 4669/350120 (1339 R 18).

56 **BOA**. BEO, 4687/351523 (1339 Za 11).

Levent Şahverdi Arşivi

SONUÇ

Bolşevik İhtilali gerçekleştiğinde Birinci Dünya Savaşı devam etmekteydi ve Rusya, Osmanlı Devleti'nin amansız düşmanlarından birisiydi. O yüzden Rusya gibi bir düşmanın savaştan çekilmesi, Osmanlı hükûmetini ve kamuoyunu savaşın seyrinin değişmesi konusunda ümitlendirdi. Rusya ile birlikte İngiltere ve Fransa'nın da çöküşe gidebileceği düşüncesi Osmanlı aydınlarının zihnini meşgul etti. İhtilalin dünyaya çok yeni fikirler sunduğu gerçeği Osmanlı aydınları arasında çok cılız bir şekilde tartışıldı. Çünkü Osmanlı Devleti için en önemli konu, Rusya ile bir barış yapılıp savaş hâlinin sona erdirilmesi konusundaydı.

Osmanlı Devleti ve Rusya Brest-Litovsk antlaşmasını imzalayarak iki ülke arasındaki savaşı bitirdi. Ancak Rusya'da meydana gelen bu büyük hareket hem komşusu olması hem de daha sonra savaşı kaybettiği için Osmanlı topraklarının İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmesinden dolayı bazı problemlerle karşılaştı. Osmanlı Devleti, barış yapıp Rus savaşını sona erdirdi ama Rusya'nın içinde yaşadığı problemin bir kısmı Osmanlı topraklarına kaydı.

Bolşeviklerin ortaya attığı sosyalist fikirlerin Anadolu'da yayılması ihtimali Osmanlı aydınlarını meşgul eden bir husus oldu. İhtilal sonucunda Anadolu'ya bir Rus göçü oldu ve bundan kaynaklanan problemler Osmanlı hükümetini yaklaşık üç yıl meşgul etti.

Osmanlı Devleti, Rus savaşını sona erdirdiği için Bolşevik İhtilali'ni başlangıçta çok olumlu bulsa da daha sonraki dönemlerde bu ihtilalin fikri yönünün Anadolu'yu etkilememesi için daha temkinli hareket etme ihtiyacı duydu.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Belgeleri

Babıali Evrak Odası Belgeleri (BEO), 4508/338061, lef 1 (1336 C 08). BEO, 4508/338061, lef 1 (1336 C 08).

BEO, 4513/338442, lef 1-2, (1336 B 17).

BEO, 4521/339067, (1336 N 20).

BEO, 4596/344629 (1338 M 22).

BEO, 4613/345906 (1338 Ca 04).

BEO, 4559/341905, lef 1-3, (1337 C 16).

BEO, 4559/341905, lef 4, (1337 C 16).

BEO, 4626/346913 (1338 B 24).

BEO, 4631/347261 (1338 Ş 13).

BEO, 4622/346603 (1338 C 26).

BEO, 4660/349485 (1339 S 14).

BEO, 4620/346477 (1338 C 19); BEO, 4623/346720 (1338 B 04).

BEO, 4669/350144 (1339 R 21).

BEO, 4668/350063 (1339 R 11).

BEO, 4671/350290 (1339 Ca 08).

BEO, 4669/350134 (1339 R 19).

BEO, 4671/350290, lef 2, (1339 Ca 08).

BEO, 4669/350120 (1339 R 18).

BEO, 4687/351523 (1339 Za 11).

BEO, 4678/350809 (1339 B 21).

BOA. **Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi** (DH. ŞFR), 107/46 (1338 Ca 19).

BOA. **Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye Evrakı** (DH. İ. UM), 19-15/1-12 (1339 R 14). BOA. DH. İ. UM, 20-30/14-59 (1340 Ş 15).

BOA. DH. İ. UM, 11-4/6-75 (1339 R 28). BOA. DH. İ. UM, 19-15/1-23 (1339 R 21). BOA. DH. İ. UM, 19-15/1-26 (1339 R 28).

Levent Şahverdi Arşivi

BOA. **Dâhiliye nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 2. Şube Evrakı** (DH. EUM. 2. Şb), 67/24, (1338 R 08).

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV), 211/130 (1336 C 07).

Gazeteler

Tasvir-i Efkâr, numara:3339, 21 Eylül 1917.

Tasvir-i Efkâr, numara: 52290, 24 Teşrinisani 1917.

Tasvir-i Efkâr, 12 Kasım 1917.

Tasvir-i Efkâr, 15 Kasım 1917.

Tasvir-i Efkâr, numara: 53399, 3 Kanunuevvel 1917.

Tasvir-i Efkâr, numara: 53300, 1 Kanunuevvel 1917.

Tasvir-i Efkâr, numara: 53397, 4 Kanunuevvel 1917.

Tasvir-i Efkâr, numara: 52317, 21 Kanunuevvel 1917.

Tasvir-i Efkâr, numara: 52320, 24 Kanunuevvel 1917.

Araştırma ve Tetkik Eserler

Acar, Kezban, "Rusça Kaynaklarda Gelibolu ve Beyaz Ruslar", **Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı**, S 20, Yıl 14, Bahar 2016, ss.1-33.

Ağayev, Elnur, "1920'lerin Başında İstanbul'a Rus Göçü (Sayıları, Maddi Durumları, Ülkelerine Geri Dönüşleri", **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, S 3, C 1, 2012, ss.386-397.

Akal, Emel, "Rusya'da 1917 Şubat ve Ekim Devrimlerinin Türkiye'ye Etkileri/Yansımaları*",* **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce**, İletişim, C 8, İstanbul 2008.

Bakar, Bülent, **Esir Şehrin Misafirleri Beyaz Ruslar**, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2012.

Günay, Nejla, **Zoraki İttifaktan Yol Ayrımına İttihat Terakki ve Ermeniler**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015.

Karadoğan, Umut C, "İşgal Döneminde İstanbul ve Gelibolu'da Bolşevik Aleyhtarı Wrangel Ordusu", **Bilig**, S 57, Bahar 2011, ss.135-157.

Kocabaşoğlu, Uygur-Berge, Metin, **Bolşevik İhtilâli ve Osmanlılar**, İletişim, İstanbul 2006.

Levent Şahverdi Arşivi

Kurat, Akdes Nimet, Türkiye ve Rusya, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.

Umur-u Şarkıyye İdaresi Kafkas Şubesi, **Rusya'nın Ahval-i Hazırası Hakkında Rapor**, Matbaa-i Askerîye, Dersaadet 1334.

Levent Şahverdi Arşivi

BELGELERİN GÖZÜNDEN HASAN TAHSİN VE "İLK KURŞUN" MESELESİNE YENİDEN BAKMAK

MİTHAT KADRİ VURAL*

ÖZ

Hasan Tahsin'in "ilk kurşunu" atarak Millî Mücadeleyi başlattığı tezi tarih anlatımına sonradan eklemlenmiştir. Başta Nutuk olmak üzere Millî Mücadele tarihini anlatan birincil el kaynaklarda "Hasan Tahsin" ve "ilk kurşun" anlatısı yer almaz. Bu çalışma Hasan Tahsin'in "ilk kurşunu" atarak Millî Mücadeleyi başlattığı tezine eleştirel bir yaklaşımla yeniden bakmayı amaçlamaktadır. Tarih biliminin araştırma yöntemlerine uygun olarak öncelikle birinci el kaynaklar taranmıştır. Nitekim Osmanlı arşivinde zengin bir belge içeriği ile karşılaşılmıştır. Ardından konuyla ilgili yabancı arşiv belgelerine başvurulmuş ve son olarak da dönemin Türk basınında yer alan haberler değerlendirmeye alınmıştır. Görgü tanıklarının aktardıkları ise geniş bir literatürü kapsadığı için ayrı makale konusu olarak düşünülmüş ve söz konusu çalışmanın dışında bırakılmıştır.

Anahtar Kelimler: Hasan Tahsin, İlk Kurşun, İzmir, Osman Nevres.

* Dr., Dokuz Eylül Ünversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, mithat.vural@deu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-3900-7109 DOI: 10.33419/aamd.642346
Makale Gönderim Tarihi: 05.02.2019 Makale Kabul Tarihi: 09.10.2019

Levent Şahverdi Arşivi

A NEW PERSPECTIVE TO THE ISSUE OF HASAN TAHSIN AND "THE FIRST BULLET" THROUGH DOCUMENTS

ABSTRACT

The thesis that Hasan Tahsin initiated the national struggle by being the first to open fire was later added to historical narrative. The narrative about "Hasan Tahsin" and "the first bullet" can't be found in the primary sources about the history of national struggle, notably in Nutuk. With a critical approach, this study aims to re-examine the thesis that Hasan Tahsin initiated the national struggle by being the first to open fire. In accordance with the historical methods, primary sources were first reviewed. As a matter of fact, a large number of documents were found in the Ottoman archives.Then, foreign archive documents related to the subject were revised, and finally the news in the Turkish press at that time were also investigated. Since eyewitness reports cover an extensive literature, it was considered a separate article subject and was left out of the study.

Keywords: Hasan Tahsin, The first bullet, Izmir, Osman Nevres.

Levent Şahverdi Arşivi

GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra 18 Ocak 1919'da başlayan Paris Barış Konferansı'nda Yunanistan Başbakanı Eleftheros Venizelos, yenilmiş Osmanlı Devleti'nden bir "Yunan İmparatorluğu" çıkarma peşindeydi. Bu konuda en başından beri kendisini "*Perikles zamanından beri Yunanistan'dan çıkan en büyük devlet adamı*" olarak niteleyen İngiltere Başbakanı Lloyd George'u ikna etmeyi başarmıştı. Venizelos'un Paris'teki performansından oldukça etkilenen İngiliz diplomat Harold Nicolson babasına yazdığı mektupta bu durumu "*Lenin ve O, Avrupa'daki gerçek iki büyük adam*" sözleriyle aktaracaktır[1]. Venizelos ilk olarak 4 Şubat 1919'da Barış Konseyi'ne, Wilson ilkeleri çerçevesinde bölgede yaşayan Rumların çoğunlukta olduğunu öne sürerek İzmir'in, Yunanistan'a bırakılması gerektiğini savundu. Hatta bölgenin bir an önce Yunan egemenliğine bırakılmaması halinde Batı Anadolu'da bulunan Rumların katliam tehdidiyle karşı karşıya olduğunu öne sürdü. Bunun üzerine 12 Şubat'ta İngiltere ve Fransa'nın önerisiyle Yunan tezlerinin araştırılması konusunda bir komisyon kurulması kararlaştırıldı. Bu süreçte Venizelos, Yunanistan İçişleri Bakanına gönderdiği telgrafta, İzmir'de bulunan örgüt liderleriyle bağlantıya geçmesi ve yerli Rumları "*Enosis konusunda ne kadar istekli olduklarını ortaya koymaları konusunda*" cesaretlendirmesi talimatını verdi[2]. Ayrıca bunun hiç bir şekilde hükûmetten gelen bir emir doğrultusunda gerçekleştirildiği izlenimi verilmemeliydi. Nitekim İzmir'de bütün çabaların merkezinde Metropolit Hrisostomos yer alacaktı.

I. İzmir'in Yunan Ordusu Tarafından İşgali

İzmir ve Batı Anadolu kıyılarının gizli anlaşmalarla İtalya'ya tanınmış sınırlar içinde olması, İtalya ile Yunanistan'ı karşı karşıya getirdi. Yunanistan'ın hamlesine karşılık İtalyan Hükümeti ise bölgedeki Türklerle yapılacak işbirliği neticesinde İzmir'in Yunanistan'a bırakılması ihtimalinin ortadan kalkabileceğini düşünmekte ve bu konuda harekete geçmek için politikalar geliştirmeye çalışmaktaydı. Bu arada İtalya'nın Batı Anadolu kıyılarına yönelik işgal politikası ve İzmir'in İtalyan kuvvetleri tarafından işgal olasılığının yarattığı tedirginlik, büyük devletleri İzmir ile ilgili Yunanistan lehine karar almaya

1 Giles Milton, **Kayıp Cennet Smyrna 1922 Hoşgörü Kentinin Yıkılışı**, Şenocak Yayınları, İzmir, 2009, s. 39.

2 Gürhan Yellice, "Megali İdea Mı Mare Nostrum Mu? Mondros Mütarekesi'nden İzmir'in İşgaline İtalyan-Yunan İlişkileri ve Propaganda Savaşı, 1918-1919", **Tarih Okulu Dergisi**, S XXXVI, Ekim 2018, s. 181.

Levent Şahverdi Arşivi

itecekti. Fethiye, Kuşadası ve Marmaris'e yapılan İtalyan çıkartması dışında İzmir Körfezi'ne İtalyan gemilerinin gönderilmesi Nicolson'un ifadesiyle "*Yunanlılara fark etmeden büyük bir yardım*" anlamına gelmekteydi[3]. Nitekim 24 Nisan'da İtilaf Devletlerinin İtalyanlara Adriyatik'te bir liman olan Fiume'yi vermeyi reddetmelerinden dolayı İtalya Başbakanı Vittorio Emanuele Orlando'nun konferansı terk etmesi İzmir ile ilgili karar sürecini hızlandıracaktı.

İtalya'nın muhalefetine rağmen Mayıs ayı başında ABD, İngiltere ve Fransa liderleri arasında yapılan görüşmelerin ardından Yunanistan donanmasının İzmir'e çıkarma yapması konusunda uzlaşmaya varıldı. Bu doğrultuda 14 Mayıs günü İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiser Vekili Amiral Richard Webb, Sadrazam Damat Ferit Paşa'ya İzmir tabyalarının işgal edileceğine yönelik bir nota verdi. Aynı gün içinde İzmir'de, İngiltere'nin Yüksek Komiseri olarak görev yapan Amiral Somerset Arthur Gough Calthorpe ise Vali İzzet Bey ile 17. Kolordu Komutanı Ali Nadir Paşa'ya aynı notayı, İngiltere'nin İzmir Konsolosu James Morgan ile İngiliz Yarbay Ian Smith aracılığıyla iletti. Vali İzzet Bey notayı aldıktan sonra Iron Duke zırhlısına giderek Calthorpe ile görüşür. 14 Mayıs akşamı ise Amiral Calthorpe'nin İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edileceğini bildiren notası James Morgan tarafından Vali İzzet Bey'e, Yarbay Ian Smith tarafından ise Ali Nadir Paşa'ya verilir. Ayrıca Türk yetkililer tarafından işgal sırasında kargaşa çıkmaması için önleyici tedbirler alınması, özellikle de Türk birliklerinin kışlalarında tutulmaları gerektiği bildirilir[4]. Bu hareketlilik şehirde büyük heyecana yol açar. Morgan ve Smith'in hükümet konağının çıkışında dışarıda bekleyen kalabalık tarafından etrafları çevrilir. İçlerinden biri İngilizce olarak şunları söyler: "*İngilizlerin, İzmir'in Yunan toprağı olmasına müsaade etmemesi gerekir. Bunu kabul etmeyeceğiz, biz daha ölmedik. Burada büyük kötülükler yaşanacak, biz ölebiliriz fakat başkaları da ölecek*"[5]. Hükümet konağı önünde bekleyen gençler Ali Nadir Paşa ile de karşılaşıp "*Paşa ne yapmak lazımsa söyleyiniz yapalım. Bizi eli kolu bağlı düşmana teslim mi edeceksiniz?"* diye sorarlar[6].

3 Giles Milton, **a.g.e**., s. 97.

4 Buğra İnal, "Bir İngiliz Subayının Gözünden İzmir'in İşgali ve Yaşananlar", **Büyük Taarruzun 90. Yıldönümünde Uluslararası Millî Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, C II, Ankara, 2014, s. 1215.

5 **F.O.** 608/104/4, No: 112973, Amiral Calthorpe'nun 20 Mayıs Tarihli Raporu, Aktaran İsmail Ediz, **Diploması ve Savaş İngiliz Belgelerinde Batı Anadolu'da Yunan İşgali**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s. 151.

6 Haydar Rüştü Öktem, **Mütareke ve İşgal Anıları**, Haz. Zeki Arıkan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara,1991, s. 66.

Levent Şahverdi Arşivi

Müslüman ahalinin önde gelenleri Yunan işgaline engel olmak için çare üretmeye koyulurlar. İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nin çatısı altında özellikle Türk Ocakları üyeleri ve Mekteb-i Sultani öğretmenlerinin içinde yer aldığı bir grup çeşitli toplantılarda işgale karşı yapılması gerekenleri tartışır. Bu arada Mekteb-i Sultani'de toplantılar devam ederken, Vali İzzet Bey ile görüşmek üzere bir heyet seçilir, görüşme sırasında heyetin endişelerine karşılık Vali; bir ilhakın söz konusu olmadığını, evlerine geri dönmelerini, hükümetin ülkenin haklarını ve Müslümanların çıkarlarının savunulmasına yönelik tedbirler alacağından emin olmaları gerektiğini bildirir[7]. Vali ile görüşmelerden bir sonuç çıkmayınca Mekteb-i Sultani'de toplantı halinde olan grup bir takım kararlar alır: İşgale karşı koymamak, barışçıl yollarla direnmek için İlhak-ı Red Heyet-i Millîyesi diye anılacak bir kurul seçmek, protesto mitingi düzenlemek. Mekteb-i Sultani dışında bir toplantı da Türk Ocağı'nda yapılır. Türk Ocağındaki toplantıda Mustafa Necati: "*Tehlike yaklaştı. Rumlar harıl harıl silahlanıyor ve bir şeyler bekliyorlar. Biz ise kalemle, muhtıra ve nutuklarla nümayiş ve alayişle iş görmeğe çalışıyoruz. Bu doğru değildir. Her ihtimale karşı bütün Türklüğün silahlanması icab eder. Ona göre teşkilat yapmalıyız*" önerisinde bulunur[8]. Ancak Mustafa Necati'nin teklifi arkadaşları tarafından yeteri kadar desteklenmez. Bunun üzerine Necati, Heyet-i İdare Azalığı'ndan istifa eder. Diğer yandan Anadolu ve Duygu gazeteleri sahibi Haydar Rüştü, Hüsnü ve Osman Beyler ile İzmir'e üç dört gün önce gelmiş olan Miralay Kazım Bey olası işgale karşı direniş konusunu görüşmüşlerdir. Bu görüşmede Kazım Bey'in de onayıyla düşmana karşı silahlı direnişin İzmir haricinde mümkün olabileceği ve bunun için de eli silah tutanın İzmir'i terk ederek Ödemiş cihetlerine çekilmesinin icap edeceğinin rast gelen vatandaşlara telkin edilmesi kararlaştırılmıştır. Celal Bayar'ın Ödemiş'e gitmesi ve Gökçen Efe ile birleşerek düşmana karşı direniş hazırlığında olması bu kararda etkili olmuştur[9].

Türk Ocağındaki toplantıda da İzmir halkının işgale karşı olduğunu göstermek için miting düzenleme kararı alınır. Maşatlıkta yapılacak olan mitinge yönelik birden fazla çağrı metinleri oluşturulur. Redd-i İlhak Cemiyetinin hazırladığı beyanname Haydar Rüştü Öktem'in onayıyla Anadolu gazetesi matbaasında basılır. Bu çabaların sonucunda Maşatlıkta büyük bir kalabalık

7 Selçuk Ural, Mehmet Okur, "Vali İzzet Bey'in Kaleminden İzmir'in İşgali", **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,** S 17, Erzurum, 2001, s 269.

8 Haydar Rüştü Öklem, **a.g.e.**, s. 63.

9 **A.g.e.**, s. 66.

Levent Şahverdi Arşivi

toplanır, burada yapılan konuşmalarda Müslüman ahali Yunan işgaline karşı direnişe çağrılır.

15 Mayıs sabahı İngiliz, Fransız ve Yunan savaş gemilerinin koruması altında Yunan birliği "Bölgedeki kanun ve düzeni sağlamak adına" İzmir'e çıkar. Bu sırada limanda bulunan Amerikan filosu da İtalyanları gözetlemekle meşguldür. İzmir'i işgal ile görevlendirilen Yunan birliklerinin komutanı Zafiriu, Leon gemisiyle Körfez'e gelir. Zafiriu gelir gelmez Yunan Averof gemisinin kaptanı Mavroudis'le birlikte Amiral Calthorpe'u ziyaret eder. İngiliz Amiral, Yunan subaylarını özellikle yerli Rumların gösterilerine engel olmaları konusunda uyarır. Ayrıca olası bir direnişe karşı Yunan askerlerinin karaya çıktığı esnada Osmanlı askerlerinin kışlalarına hapsedilmesi kararlaştırılır. Şehre giren Yunan birlikleri işgal sırasında olası bir direnişi engellemek için mümkün olduğunca hızlı hareket edecek, Türk ve Rum mahallelerinin arasına girerek olası çatışmayı engelleyecektir. Bu doğrultuda Yunan kuvvetlerinin bir bölümünün demiryolu şirketi Pier'e, bir başka birliğinin Karantina'ya konuşlandırılması planlanmıştı. Üçüncü birlik rıhtıma yerleşecek ve böylece Müslümanların yaşadığı bölge Hristiyan bölgesinden ayrılmış olacaktı. Plana göre Averof kaptanı Mavroudis Karantina'ya çıkarma yapacağı için kışlanın önünden geçmesi gerekmeyecekti. Buna rağmen Karantina'da Türk kalabalıklar olduğu öğrenilince oraya çıkartma yapmaktan vazgeçildi. Karantina'da bir direniş hareketinin planlandığı hakkında ihbar alınması da bunda etkili oldu. Böylece gemideki askerler Yunan işgal güçlerinin komutanı Zafiriu'dan habersiz olarak rıhtıma çıkarıldı ve hükümet konağı ve kışlaya doğru yürümeye başladı. İngilizlere göre Zafiriu, Yunan birliklerinin kışlalardan uzak tutulması konusunda gerekli emirleri vermemiş Türk yetkililerini de konuyla ilgili bilgilendirmemişti[10].

İzmir Metropoliti Hrisostomos karaya çıkan ilk Yunan taburunu takdis etti. İzmir çevresinden gelen yerli Rumlar, bayraklar ve çiçeklerle Efsun askerlerini karşılamaya gelmişti. Bu gelişmeler Türkler arasında büyük infial uyandırmaktaydı. Hatta USS Manley'in komuta subayı Robert Berry, Yunan askerlerinin gemiden disiplinsiz bir şekilde indiğini ve bu durumun kendisini dehşete düşürdüğünü belirtecektir. Berry'i şaşırtan bir diğer durum ise yerli

10 **F.O.** 608/104/4, No: 14241, Morgon'ın 20 Mayıs tarihli raporu, Rapor No: 21. Aktaran İsmail Ediz, **Diploması ve Savaş İngiliz Belgelerinde Batı Anadolu'da Yunan İşgali**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s. 158.

Levent Şahverdi Arşivi

Rumların askerlere yönelik şiddetli sevgi gösterileri olmuştu[11]. Pasaport'tan Konak Meydanı'na ancak bir saatte gelebilen Efsun alayı saat kulesi ve kışlayı geçip Kemeraltı girişine geldiğinde bir veya bir kaç el silah sesi duyuldu. Bunun üzerine önce Yunan askerleri saat kulesi civarına çekilip siper alarak yaklaşık 45 dakika boyunca kışlaya, hükümet konağına ve alana bağlanan caddeler ile binalara ateş etmeye başladı. Yunan askerlerinin açtığı ateş sonucunda çok sayıda Müslüman hayatını kaybetmiş, şehirde yerli Rumların da katılımıyla yağma başlamış ve işgal büyük bir kaosa yol açmıştır.

II. Osmanlı Belgelerinde "İlk Kurşun" ve Hasan Tahsin

İşgalin ilk günü yaşanan olaylar Osmanlı ve uluslararası kamuoyunu uzun süre meşgul etmiştir[12]. Yunan işgaline yönelik tepki, devletin kurum ve kuruluşlarınca bir çok yayının neşredilmesine neden olur. Başta İzmir olmak üzere Batı Anadolu'da Yunan ordusunun neden olduğu can, mal kayıpları, resmi ve sivil binaların tahribi, yağma hareketleri, işgale karşı tepkiler, gösteri ve mitingler, toplantılar başta resmi yazışmalar olmak üzere çok sayıda rapor ve dokümana girmiştir. Birinci elden kaynak niteliği taşıyan bu dokümanlar arasında "*15 Mayıs 1919'da Konak'ta neler yaşandı?*" sorusuna cevap arayan birçok resmi rapor ve yazışma mevcuttur. Bu resmi yazışmalarda özellikle çatışmanın başlangıcı, yani "ilk kurşun" meselesi, bütün anlatının merkezine oturmaktadır. Her ne kadar "ilk kurşunun" kim ve kimler tarafından atıldığı konusunda çeşitli yaklaşımlar olsa da hiç bir resmî metinde Hasan Tahsin[13]

11 Giles Milton, **a.g.e.**, s. 102.

12 İzmir işgali sırasında ölen ve yaralananların sayısı tam olarak bilinmemesine rağmen, Türk belgelerine göre İzmir ve banliyölerinde öldürülen Türklerin sayısı 2000'in üzerindedir. Engin Berber, "Yunan İşgali Geldikleri Gibi Gidemediler", **NTV Tarih**, S 4, İstanbul, Mayıs 2009, s. 32.

13 1918 yılı içinde İzmir'e yerleşen ve burada Hasan Tahsin Recep Bey olarak bilinen Osman Nevres'in yaşam öyküsü ile ilgili çok farklı veriler ortaya konmuştur. Selanik doğumlu olan Nevres Bey'in aile kökenlerinden, doğum tarihine, göz rengine hatta boyu ve dış görünüşü de dahil olmak üzere birçok konuda farklı bilgiler mevcuttur. Şemsi Efendi ve Fevziye mekteplerinde temel eğitimini tamamlayan Osman Nevres, İstanbul'a gelip Darülfunun'a kayıt olmuştur. II. Meşrutiyet'in ilanında sonra ise İttihat ve Terakki tarafından Paris'e tahsile gönderildiği bilinir. Burada 5 yıl eğitim gördükten sonra İstanbul'a dönmüş, 1914 yılının başında Balkan Komitesi üyeleri olan İngiliz Buxton kardeşlere suikast düzenlemesi için Hasan Tahsin kimliğiyle Bükreş'e gönderilmiştir. Suikast teşebbüsünden sonra yakalanmış ve 5 yıl hapse mahkum edilmiştir. 1916 yılının sonlarına gelindiğinde 2 yıldan fazla hapiste kaldıktan sonra Alman ordularının Bükreş'e girmesi üzerine kurtulmayı başarmıştır. İstanbul'a döndükten kısa bir süre sonra 1917'nin başında verem tedavisi için İttihat ve Terakki tarafından bu sefer İsviçre'ye gönderilir.

Levent Şahverdi Arşivi

veya Osman Nevres ismi, ilk kurşunu atan kişi olarak gösterilmemektedir. İşgal sırasında hükümet konağı ve kışlanın, Yunan askerleri tarafından basılması ve bir çok subay ve memurun tutuklanıp Pasaport ve Alsancak limanındaki gemilere hapsedilmesi İzmir'deki sivil ve askeri Osmanlı bürokrasisini doğal olarak başlangıçta dağınıklığa itmiştir. Bürokrasinin çeşitli unsurları görevlerinin başına döndükten hemen sonra yaşanan gelişmeleri bütün ayrıntıları ile başta Harbiye Nezareti olmak üzere ilgili kurumlara raporlarla bildirmişlerdir. İşgal sırasında Kolordu Karargahını doğrudan hedef alan Yunan askerleri bir çok subayın ve askerin ölmesine yol açmıştı. Saldırının ardından kışlaya giren Yunan askerleri burayı yağma ederek başta 17. Kolordu Komutanı Ali Nadir Paşa olmak üzere subay ve askerleri tutuklayıp limandaki Yunan gemilerine götürmüştür. Serbest bırakıldıktan sonra görevine dönen Ali Nadir Paşa başından geçenleri ayrıntılı bir şekilde Harbiye Nezareti'ne aktarır.

20 Mayıs 1919 tarihli rapora göre Kolordu Karargahı'nın teslimi sırasında 7 kişinin şehit edildiği, yine karargâha mensup subay ve sivil memurlardan 51 kişinin durumunun meçhul olduğu belirtilmektedir. Raporda çatışmanın ilk başlangıcı üzerinde de durulmuş ve "ilk kurşunun" bir Rum tarafından atılmış olabileceği öne sürülmüştür:

> "*Yunan kıtaatı saat 11'den itibaren büyük bir Yunan bayrağı takılı uzun bir sırık omzunda kavmiyetçilerle yerli Rumlardan müteşekkil bir cem-i gafir kolbaşı ile kolun yanlarını ihata ederek alkışlar, 'Zito Venizelos' sedalarıyla kışlanın önünde mürura başladı... Kışla cephesini kamilen ona mülasık dükkan ve garnizonları geçerek sağa tramvay yoluna döndükten biraz sonra Rumlardan biri tarafından olması pek muhtemel revolver endahtını müteakip Yunan askeri derhal kışlaya karşı mevzi alarak kışla cephesini mütemadiyen ve la-yenkati olmak üzere ateşe tutmuş ve yine Kışla karşısına vaz edilmiş bir hafif makineli tüfeği ateşlerine iştirak ettirmişlerdir*"[14].

Ayrıca kışlaya yönelik Yunan askerinin saldırısı üzerine "*vakanın kasdi olduğuna tamamen kani olan*" Ali Nadir Paşa, ateş kesildikten sonra nizamiye kapısına çıktıklarını ve burada "*Haysiyet ve şeref ve namus-ı hükümet*

Burada özellikle Prens Sabahattin ile temasından dolayı İstanbul'a geri çağrıldığı iddia edilmektedir.1918 yılında 6 ay İstanbul'da yaşadıktan sonra İzmir'e gelerek ticaretle uğraşacaktır. İzmir'de Sulh ve Selamet Cemiyeti'nin temsilciğini de yapan Hasan Tahsin bir süre sonra Hukuk-ı Beşer gazetesini çıkarır.

14 **İzmir Fecayii**, "1 İzmir'in Suret-i İşgali, Harbiye Nezareti ve Umum Jandarma Kumandanlığına Gelen Raporlar ve sair Vesikalar", b.y., t.y., s.13-14.

Levent Şahverdi Arşivi

ve askeriyeyi payimal eden ve şimdiye kadar tarihin kaydetmediği cinayet ve fecayii ve harekete" maruz kaldıklarını belirtir. Ardından da Ali Nadir Paşa ve maiyeti ağır hakaret, saldırı ve yağma altında limandaki Yunan gemilerine götürülmüş, 18 Mayıs sabah saat dokuza kadar da alıkonmuştur.

Ali Nadir Paşa'nın raporu üzerine Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa, Harbiye Nezaretine yazdığı tezkerede Kolordu Komutanı Ali Nadir Paşa için "*idaresizliğinin dahl-ı küllisi olduğu kanaatindeyim*" diyerek muhakeme edilmesini ister. Bunun üzerine Müşir Kazım Paşa riyasetinde Erkan-ı Divanı Harbi işi tetkike başlar. Muhakeme sırasında Erkan-ı Harp binbaşılarından Abdülhamit Efendi, 56. Tümen Kumandanı Kaymakam Hürrem Bey, Kurmay Yüzbaşı Gönenli Nazmi'nin ifadelerine başvurulur. Muhakeme sırasında 15 Mayıs 1919'da yaşananlar bütün ayrıntılarıyla ortaya dökülmesine karşın Hasan Tahsin ve "ilk kurşun" ile ilgili herhangi bir ifade dile getirilmez[15].

15 Mayıs 1919 ile ilgili yazılmış bir diğer önemli metin ise şehrin en önemli mülki idare amiri olan Vali İzzet Bey'in işgalin üzerinden üç ay geçtikten sonra, 16 Ağustos 1919 tarihli kendi el yazıyla Fransızca kaleme aldığı yirmi altı sayfalık beyanattır. Beyanname, İtilaf Devletleri tarafından oluşturulan ve İzmir işgali başta olmak üzere Yunanlıların Ege Bölgesi'nde gerçekleştirdikleri ihlalleri araştırmak amacıyla kurulan Müttefiklerarası Tahkik Komisyonu'nun incelemeleri sırasında iddiaların doğruluğunu ispatlamak için hazırlanmıştır. Komisyona sunulan beyanname de Vali İzzet Bey, işgal gününü tüm ayrıntılarıyla aktarır ve özellikle meseleyi "ilk kurşuna" getirir. Kesinlikle hükûmet konağından ve halkın arasından Yunan askerine ateş açılmadığını vurgular, ardından da ilk silahı atanın kendisi açısından meçhul olduğunun altını çizer:

> "*İlk kurşunu sıkanın kim olduğunu bilmiyorum. Çünkü o anda engellendim, konakta kuşatıldım ve bütün gün boyunca torpido gemisinde tutuklu kaldım. Daha sonra bunun bir Yunanlı olduğunu öğrendim. Başkaları da zenci biri olduğunu iddia ediyorlardı. Fakat yaygın olan iddialara göre onun bir Yunanlı olması gerekir. Müslüman halkın ve Osmanlı askerlerinin sokaklarda Yunanlıların üzerine ateş ettiklerini*

15 Yıllar sonra Fahrettin Altay, Belleten dergisinin 89. Sayısında "İzmir Faciasının Muhakemesi" başlığı altında işgal sırasında kolordu kumandanı olan Ali Nadir Paşa'nın muhakeme fezlekesini değerlendirir. Daha da ötesi Fahrettin Altay makalenin sonunda işgal günü hayatını kaybedenleri rahmetle anarken özellikle Albay Süleyman Fethi Bey'in adını öne çıkartır. Fahrettin Altay, "İzmir Faciasının Muhakemesi", **Belleten**, C 23, S 89, Yıl 1959, s. 156.

Levent Şahverdi Arşivi

sanmıyorum... Kışladan Yunan askerlerine ateş edildiği iddia edilmektedir fakat ben bunun doğrulayamam. Fakat kesin olarak ve de açıkça ifade edebilirim ki ne Konak'tan ne de halkın arasından işgal ordularının üzerine ateş açılmamıştır"[16].

Görüldüğü gibi tam da çatışmanın başladığı noktada bulunan hükümet konağının ve kışlanın yaşananlara bizzat şahit olan amirleri, aynı zamanda konuyla ilgili idari soruşturma açmaya en yetkili iki bürokrat olan İzmir Valisi ve Kolordu Komutanı'nın raporlarında "ilk kurşunu" Hasan Tahsin veya başka bir Müslümanın attığına dair bir ifade geçmez.

"İlk kurşunun" kim tarafından ve niçin atıldığının anlaşılamadığını ifade eden diğer bir resmi metin de İzmir Heyet-i Tahkikiye azasından Kaymakam Arif Bey'e aittir. Arif Bey de Vali İzzet Bey ve Kolordu Komutanı Ali Nadir Paşa gibi "ilk kurşunun" Yunanlılar tarafından kışlaya saldırmak için fırsat olarak kullanıldığı kanaatindedir:

"*Yunan Efsun alayı kolbaşında üç metre tulunda bir Yunan bayrağı açılmış olduğu halde yürüyüş nizamında mahfel-i askeri önünden geçerek kışlanın kapısı önünde durdu ve bir iki dakika sonra da yine Kemeraltı cihetine yürüyüşüne devamla kışlanın şarkında ve ittisalindeki kıraathane önünden Karantina Caddesi'ne doğru ilerleyerek tevakkuf etti. Yerli Rum ahalisi bu Efsun alayının her tarafını kuşatarak "Zito" sedalarıyla ve Rumca birçok elfaz ile mezkur alayı efradını tehyiç etmekteydiler. Bu sırada bir revolver sesi işitildi. Fakat kimin tarafından kimin üzerine ve ne için atıldığı anlaşılamadı. Anlaşılan cihet bu silahın ne sebeb-i endaht ve ne de hedef-i isabeti tahkike lüzum görülmeksizin Efsun alayının kışla ve hükümete karşı ateş etmeye imkan gören kıtaatının hemen münasip surette mevzi alarak şiddetli bir ateş açması ve bizim taraftan katiyen mukabele görmeyen bu ateşin bir çeyrek saatten ziyade imtidad etmesi ve ateşe birkaç Yunan makineli tüfeğinin dahi iştirak etmesi ve bir Yunan sefinesinin de kışlayı topa tutmak üzere kışlaya takarrüb eylemesi idi*"[17].

16 **Başkanlık Osmanlı Arşivi**, DH.İ.UM. EK, 66/12. Ayrıca Bkz. Selçuk Ural, Mehmet Okur, "Vali İzzet Bey'in Kaleminden İzmir'in İşgali", **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S 17, Erzurum, 2001, s 267-274. Mehmet Karayaman, "İzmir Valisi İzzet Bey'in Kaleminden İzmir'in İşgali", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, VI/15, Güz /2007, s. 12.

17 **İzmir Aydın Ayvalık ve Havalisi Yunan İşgali Hakkında Makamat-ı Askeriyeden Mevrud Raporlar**, İkinci Kitap, Matbaa-i Askeriye, Dersaadet, 1335, s. 10-11.

Levent Şahverdi Arşivi

İşgal sırasında Yunan askerleri tarafından tutuklanarak Leon torpidosuna götürülen Osmanlı bürokratları arasında yer alan İzmir Rüsumat Başmüdürü Agah Efendi de yaşanan kargaşa hakkında bilgi verir. Tutuklandığı sırada saldırıya uğrayıp, fesi parçalanan ve "Zito Venizelos" diye bağırmaya zorlanan Agah Efendi'nin raporunda "ilk kurşunun" atılma anı şu ifadelerle yer alır: "*Yunan asakiri trampet çalarak kışlaya doğru yürümeye başladılar. Tarifi nakabil büyük bir elem, fakat yine soğukkanla şu manzarayı uzaktan görüyor idik. Asakirin bir hayli miktarı geçtikten sonra uzaktan işitilen bir el silah sesini müteakip ne kadar sivil ahali ve asker geçmiş ise bunların gayr-ı muntazam bir surette ve kemal-i tehalükle kaçıştıkları görüldüğü gibi silah sesleri de tezayüd ettiğinden kapı ve pencereleri mükemmelen kapayarak hadisa(ta) muntazır olduk*"[18].

Konuyla ilgili başvuru niteliği taşıyan en önemli belgelerden biri ise 20 Mayıs 1919'da Harbiye Nezareti'ne sunulan İzmir Jandarma Alay Kumandanı Kaymakam Süreyya Bey'in kaleme aldığı rapordur. Bu raporu önemli kılan ise Süreyya Bey ile Mıntıka Müfettişi Yüzbaşı Ziya Efendi'nin hadiseyi pencereden izliyor olmasıdır. Rapora göre; "*...askerlerin önünde elinde bir tabanca olan bir sivil Rum muhterizane ilerleyen Yunan askerini teşci etmekteydi. O esnada kışlık kapısı karşısında toplanmış olan İslamlardan mürekkeb gayr-ı müsellah on onbeş kişilik kadar bir kitlenin üzerine bir efzun neferi hücum ederek kitle-i mezkureyi dipçik ve süngü ile darb ve taarruz ettiği sırada bir el silah endaht ve bunun üzerine Yunan askerleri tarafından ateş...*" açılmıştır[19]. Süreyya Bey'in aktardıkları farklı bir anlatıya işaret etmektedir, bir Efsun askerinin silahsız Müslüman bir gruba dipçik ve süngü ile saldırdığı sırada bir el silah sesi duyulmuş ve bunun üzerine Yunan askerleri tarafından ateş açılmıştır. Bütün bu ayrıntılara rağmen Süreyya Bey de ilk silahı ateşleyenin kimliği hakkında bilgi verememektedir. Raporun devamında subayların tutuklu olarak Kordon istikametine götürüldükleri, yerli Rumların fiili saldırısına maruz kaldıkları, hatta Rumların kafileyi imha edeceği sırada insaniyetperver bir Fransız zabitinin kılıç çekerek saldırganların üzerine yürümesiyle hayatlarının kurtulduğu belirtilir. Tutukluların vapura götürülmesiyle tekrar kötü muamele başlamış ve Yunan askerlerinin hakaret ve fiili saldırısına uğramışlar, vapurda askerler ile ahali birbirinden ayrılmış, iki gün boyunca tutuklu kaldıktan sonra tahliye edilmişlerdir.

18 **A.g.e.**, s.4.

19 **A.g.e.**, s.22-23.

Levent Şahverdi Arşivi

Mıntıka Müfettişi Yüzbaşı Ziya Bey de, "ilk kurşun" konusunda yerli Rumları işaret etmektedir. Jandarma Kumandanlığına gönderdiği raporda anlattıklarına göre; etrafında bazıları revolverleri olan sivil Rumların bulunduğu Efsun taburu, kışlayı sükunet ve intizam ile geçip köşeyi döndükten ve kışla ile arasında 300 metre kadar bir mesafe meydana geldikten sonra nereden atıldığı anlaşılamayan ve en kuvvetli ihtimal müfreze etrafından bulunan revolverli kişilerden birisinin belki de kendi ihtiyarı dışında tabancasının patlamasıyla olaylar başlamıştır. 15 Mayıs günü ve sonrası ile ilgili bir çok ayrıntı içeren Ziya Bey'in raporunu konumuz açısından önemli kılan ise Hasan Tahsin'den bahsediyor olmasıdır. Albay Süleyman Fethi Bey, Başkatip Şükrü, Kolağası Necati Bey gibi isimler şehit zümrenin başta gelenleri olarak sayılırken bu isimlere Hasan Tahsin de şu ifade ile dahil edilmiştir: "*Hukuk-ı Beşer gazetesi sahibi olup Kordon üzerinde parça parça edilmek suretiyle şehit edilen Tahsin Recep Bey...*"[20].

Hasan Tahsin'in isminin geçtiği ender metinlerden biri de 13 Haziran 1919 tarihli İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti tarafından Osmanlı sulh murahhaslarından Tevfik Paşa'ya takdim edilen muhtıradır. Söz konusu raporda ise Hasan Tahsin'in evinde hayatını kaybettiği yazılır. Ayrıca işgal sırasında hayatını kaybedenlerin başında ilk olarak Miralay Fethi Bey, Ahz-ı Asker Heyeti mümeyyizlerinden Nadir Bey, Alay Katibi Fahreddin Efendi ve Ahz-ı Asker levazım dairesinden Ahmet Bey'in isimleri verilir.

İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti Yunan işgaline karşı sivil direnişin en önemli merkezi konumundaydı[21]. Dolayısıyla örgütlü bir yapı olarak bilgiye ulaşma potansiyelinin büyüklüğü raporda yer alan ayrıntılarda kendini gösterir. Raporda aktarılanlara göre Sanayi Mektebi talebesinden 28 numaralı İhsan Efendi Ziraat Bankası önünde Efsunlar tarafından boğazlanmıştır. Polis santral memurlarından Fahri ve Refik Hüseyin Efendiler vazifeleri başında asker tarafından bir sureti vahşiyanede şehit edilmiştir. Urla Polis komiseri Giritli Hüseyin Efendi Ziraat Bankası önünde parça parça edilmiştir. Hukuk-ı Beşer gazetesi sahip ve Ser-muharriri Tahsin Recep Bey ikametga-

20 Raporun içeriği için Bkz. Celal Bayar, **Ben De Yazdım**, C 6, Sabah Kitapları, İstanbul, s. 198. Celal Bayar aynı eserinde "İşgal Günü Patlayan Silah, Kim Attı?" başlığı altında konuya yer ayırmış, Ahenk gazetesi başyazarı Şevki Bey'in kendisine yazdığı mektuba dayanarak "ilk kurşun" konusunda Saatçi Aziz Efendi'nin ismini işaret etmiştir. Celal Bayar, **a.g.e.**, s. 50-51.

21 Bakınız. İzzet Öztoprak, **İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2014.

Levent Şahverdi Arşivi

hında şehit edilmiştir. Köylü gazetesi mürettiplerinden iki masum yavrucak parçalanmıştır. İzmir inzibat askeri memurlarından Cuma ovasında eşraftan Ahmet Ağa'nın mahdumu Refik Efendi tüyleri ürpertecek bir vahşetle boğazlanmıştır. Hükümet karşısında askeri otelinde misafir erkek, kadın ve çocuk olmak üzere 8 kişi parçalanmıştır. Süvari polislerinden Halit Efendi feci bir şekilde şehit edilmiştir. Ayatzigonadan Manisalı Sağır Hasan ve Ispartalı Koviyos Ahmet umumhaneci İskona Mariyanti'nin oğlu tarafından şehit edilmiştir. İzmir Pasaport kayıkçılarından 45 kadar Müslüman boğularak boğazlarına zincir bağlanmak suretiyle şehit edilmiş ve denize atılmıştır. Tilkilik Maliye Tahsil Şubesi Memuru Nuri Bey, Köylü matbaası önünde elliye yakın süngü darbesiyle şehit edilmiştir. Sabık polis memurlarından ve İzmir'in Dolaplı Köyü mahallesinden Giritli Ahmet Efendi asker tarafından parça parça edilmiştir. Eşref Paşa mahallesinden Sandalcı Tatar Hüseyin boğazlanmıştır. Son derece ayrıntılı bilgiler içeren raporda soyulan ve yağma edilen dükkan ve işyerlerinin isimleri tek tek sıralanır[22].

14 Mayıs günü İtalyan Konsolosluğu'ndaki arkadaşlarından İzmir'in Yunan ordusu tarafından işgal edileceğini ilk duyanlardan olan ve ardından birçok tanıdığını harekete geçirmeye çalışan Maliye müfettişlerinden Muvaffak Bey tarafından tanzim kılınan rapora göre ise "ilk kurşun" yerli Rumlar tarafından atılmıştır. Yunan askerleri Hükümet Konağı ile kışlanın önünden geçerken yerli Rumların tahriklerine rağmen sükûnetini korumaktadır. Yunan askerleri kışladan iki yüz metre kadar ilerledikten sonra iki silah atılır. Daha sonra hastanede tedavi altında bulunan bir polis neferinin verdiği bilgiye göre atılan bu iki el silahla Komiser Hüseyin Efendi yerli Rumlar tarafından öldürülmüştür: "*El-yevm hastanede taht-ı tedavide bulunan bir polis neferinin ifadesine nazaran teyakkuz ve faaliyeti hasebiyle Rumların husumetini celb etmiş olan Komiser Hüseyin Efendi yerliler tarafından atılan bu kurşunlarla şehit edildi*"[23].

Bu arada işgal günü İzmir'de bulunan ve olaylara şahit olmuş birçok kişi İzmir'i terk etmiş, civar illere giderek gördüklerini, duyduklarını aktarmışlar ve bu bilgiler de resmi raporlara girmiştir. M. Şefik Bey imzalı 22 Mayıs 1919 tarihli Aydın 57. Tümen Kumandanlığından gönderilen rapor olay günü Kışlada bulunan ve Yunan askerleri tarafından tutuklanan 17. Kolorduya mensup

22 **İzmir Fecayii**, "1 İzmir'in Suret-i İşgali, Harbiye Nezareti ve Umum Jandarma Kumandanlığına Gelen Raporlar ve sair Vesikalar", b.y., t.y., s.28-32.

23 **A.g.e**., s. 39.

Levent Şahverdi Arşivi

Matbuat Sansür Müdürü Yüzbaşı Faik ve memuru Üsteğmen Zekai Efendilerin yazılı ifadelerini içermesi bakımından ilginçtir. Görgü tanıklarının anlattıklarına göre; "*Yunan alayı hükümet dairesi arasındaki meydana geldiklerinde kışladan bir ateş patlatılmamış iken sebepsiz yere kışla üzerine Yunanlılar ateş açmışlar ve on dakika devamdan sonra 15 kadar subay ve üst rütbeli subay sebepsiz yere şehit ve 40 kadarı da yaralanmıştır*"[24].

Öte yandan İzmir'in işgali 23 Nisan 1920'de Ankara'da açılan Büyük Millet Meclisi'nin de gündemine gelir. Bu konuda söz alanlar arasında üç kişinin ismi dikkat çeker. İşgalden kısa bir süre önce İzmir'den ayrılıp Ödemiş'e geçen ve burada Millî Mücadele'nin örgütlenmesinde rol oynayan, İttihat ve Terakki Cemiyeti İzmir Katib-ı Mesulü olan Mahmut Celal (Bayar), Adana Fransız işgaline uğradığında İttihatçı kimliğinden dolayı şehri terk edip İzmir'e gelen ve işgal günü yaşananlara bizzat şahit olan İsmail Safa Bey, işgal sırasında İzmir'de bulanan Türk direnişinin önemli isimlerinden olan Mustafa Necati. Ancak her üç kişi de Hasan Tahsin'den söz etmek bir yana "ilk ateşin" menşei hakkında herhangi bir bilgi de vermemiştir. TBMM'nin 15 Mayıs 1920 tarihli oturumunda İzmir'in işgalinden dolayı Ankara ahalisi tarafından gönderilen bir protesto metni gündeme alınmış ve Meclis'e takdim edilen bu metin genel kurulda okunduktan sonra Saruhan milletvekili Mahmut Celal Bey söz almıştır. Celal Bey konuşmasında "ilk kurşundan" bahsetmediği gibi Yunan ordusunun doğrudan saldırıya geçtiğini söylemektedir: "*İzmir, efendiler 15 Mayıs yevmi meşumunda işgal edilmiştir. Yunan ordusu o güzel İzmir'in güzel kordonuna ayak bastığı zaman bana bir ecnebi arkadaşımın dediği gibi, kudurmuş bir köpek (şiyen anraje) gibi milleti İslâmiyeye saldırdı. Orada ne ulemanın haysiyeti ve ne eşrafın şerafeti gözetildi ve ne ahalinin hukuku muhafaza edildi*". Konuşmasının devamında sözü, İzmir'in işgal günü söz konusu olduğunda ilk akla gelen isim olan Miralay Fethi Bey'e getirir ve şunları ifade eder: "*Yunan askerleri Kışlaya girdiler ve karşılarına çıkanları sormadan süngülediler. Orada, muhterem kumandanlarımızdan Miralay Fethi Bey muvacehelerine çıktığı zaman kendisine 'Kralımız namına yemin edeceksin, zito diye bağıracaksın' dediler. 'Yaşasın padişahım ve milletim' diye bağırdığı için düşman süngüleri ile sinesi delindi ve alkanlar içerisinde yere serildi*"[25].

24 **İzmir Fecayii**, s. 27-28.

25 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre:1, Cilt 1, İçtima Senesi: 1, Onaltıncı İçtima, (15.5. 1336 Cumartesi), Ankara, TBMM Matbaası, 1959, s. 306-308.

Levent Şahverdi Arşivi

Celal Bayar'dan sonra Mersin mebusu İsmail Safa Bey söz alır, İsmail Safa Bey, Celal Bayar'dan farklı olarak işgal günü İzmir'dedir: "*Ben, İzmir faciası tarihin yüzünü̈ kızartırken İzmir'de idim. Yani bu kanlı facianın şahidi oldum. Halâ bu kanlı, hunin ve meşum hatıra dimağımda en şedit bir ıstırap uyandırıyor. Onun için İzmir'de gördüklerimi, İzmir'de gördüğüm facianın ateşi harapkârisini burada sizlere anlatmak istiyorum*". İsmail Safa Bey'in aktardıklarına göre direnişçiler; Yunan işgalinin gerçekleşeceğinin kesinleşmesi üzerine şehirde harp etmenin çok acı ve felakete yol açacağını ileri sürerek müdafaayı dışarıda yapmayı kararlaştırır. Ancak son bir çaba olarak İzmir limanında İngiltere, İtalya, Amerika ve Fransa zırhlılarının bulunmasından dolayı bütün Müslümanlar rıhtıma giderek İzmir'de yüzbinlerce Türk-Müslümanın olduğu göstermek istenir. Avrupa bu hakikat karşısında ihtimal utanır, sakınır, bir faciaya, bir kıtale meydan vermez diye ümit edilir. Geceden bütün mahallere haber salınır ve halk akın akın Maşatlığa toplanır. Aslında hiç kimse ne yapacağını ve yapılması gerektiğini bilmiyordur. Sabah olunca rıhtıma gidilse de, bir vakaya sebep olur kaygısı baskın çıkmış ve bir kaç kişinin Amiral Calthorpe'a gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Bu karar üzerine üç murahhas Yunan işgalinin medeniyet için, tarih için, beşeriyet için bütün insanlık için büyük bir faciaya yol açacağını anlatmak için zırhlıya giderek Amiral ile görüşür. Amiral'ın cevabı "*Siz mağlup olduğunuzu bilmiyor musunuz?*" olur. Yunan ordusunun rıhtıma çıktığı sırada bir fenalık ile karşılaşmamak için Müslüman ahali hükmet konağı civarına toplanmıştır. Bu arada İsmail Safa'nın verdiği bilgilere göre Yunanlılar iki üç aydan beri Metropolithaneye vapurlar ile silah ve elbise taşıyor, Rumlar Kiliseye sivil girip diğer taraftan silahla birlikte asker olarak çıkıyordur.

Konuşmasının bundan sonraki kısmında; arkalarındaki Rumlarla birlikte Yunan askerlerinin işgal amacıyla kışlaya doğru hareket ettiğini belirterek konuyu ilk silahın patlamasına getirir: *"Yunan askeri, önünde Rumlar, büyük bir kafile halinde hükûmetten döndüler, kışlaya gelecekler. Bu arada bir silah patladı. Silah patlar patlamaz, Yunan askeri süngüleri silahın üzerlerinde olduğu halde geliyorlardı, sokakta kimi gördülerse süngülediler. Halk tabiî bu silah patlar patlamaz büyük bir tevahhuş gösterdi. Bir kısmı Maşatlığa, bir kısmı İslâm mahallâtına çarsı içerisine doğru omuz omuza kaçmaya başladılar. Bunları arkalarından bir yaylım ateşiyle taradılar"*[26]. İlk silah patla-

26 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre:1, Cilt 1, İçtima Senesi: 1, Onaltıncı İçtima, (15.5. 1336 Cumartesi), Ankara, TBMM Matbaası, 1959, s. 309-312.

Levent Şahverdi Arşivi

dıktan sonra Yunan ordusu esas olarak içerden herhangi bir müdafaa olmamasına hatta bir zabit teslim bayrağı çekmesine rağmen arkadan ve önden kışlayı ateşe tutmuştur. Kışlaya girdikten sonra ise yetmiş seksen kadar zabiti elleri yukarda rıhtıma doğru kafile halinde ikişer ikişer sevk etmeye başlarlar. Rıhtım yolu üzerindeki evlerin balkonundan Rumlar kafileye ateş eder. Leon zırhlısından da kafile üzerine ateş açılmış, ateşe muhafız neferleri de katılınca ve kafiledekilere süngüleriyle saldırınca doksan zabitin otuzu hayatını kaybetmiştir. İsmail Safa, bütün olaylar esnasında beş bin Türk'ün hayatını kaybettiğini de belirtir.

TBMM'nin çeşitli oturumlarında defalarca söz alan Saruhan milletvekili Mustafa Necati de İzmir'in işgali gündeme geldiğinde Süleyman Fethi Bey'in ismini anmadan geçmemiştir. 9 Temmuz 1921 tarihli oturumda: "*Efendiler, bütün Hristiyan milletlerin donanmaları İzmir körfezinde bulunurken düşman süngüsü; düşman gemileri önünde Türk kumandanı Miralay Fethi Beyi süngüledi"* ifadeleri ile başladığı konuşmasına İzmir'de işgal günü üç dört bin Müslümanın öldürüldüğünü belirterek devam etmiştir[27]. TBMM'nin 13 Eylül 1922 tarihli oturumunda ise İstanbul Mebusu Ali Rıza Bey'in, İzmir'de Yunanlılar tarafından şehit edilmiş olan Miralay Süleyman Fethi Bey'in ailesine İzmir'in istirdadı münasebetiyle taziyet telgrafı çekilmesine dair takriri ele alınmıştır. Mustafa Necati yaptığı konuşmada "*Efendim, İzmir işgalinde bulunduğum için Süleyman Fethi Bey'in sureti şahadetine tamamıyla vâkıfım*" diyerek Süleyman Fethi Bey'e "yaşasın Venizelos" diye bağırmasını teklif ettiklerini ancak Fethi Bey'in buna karşılık "*Bir Türk kumandanı bir Türk Miralayı kendi kumandanlarından ve kendi milletinden başkasının yaşamasını temenni etmez*" dediğini ve Yunan süngüleri karşısında teklifleri reddettiğini belirtmiştir. Mustafa Necati konuşmasını şu sözlerle bitirir: "*Bu zatın yaptığı bu fedakârlık kalpler üzerinde iyi tesirat icra etmiş ve bu defa inkılabın âmili hakisi olmuştur. Bu itibarla Fethi Bey'in namının bu sevimli günde tezkârını Meclisi Âli için şerefli addeder ve ailesine beyanı taziyet edilerek teessüratımızın tebliğini de bilhassa rica ederim*".[28]

27 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 1, Cilt 11, İçtima Senesi 2, Kırksekizinci İçtima, (9.7.1337), Ankara, TBMM Matbaası, 1958, s. 216.

28 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre:1, Cilt 1, İçtima Senesi 3, Yüzbirinci İçtima, (13.9.1338), Ankara, TBMM Matbaası, 1960, s. 13.

Levent Şahverdi Arşivi

III. Basında Hasan Tahsin ve "İlk Kurşun" Meselesi

İşgalin ardından İzmir basını sansür altında olmasına rağmen işgal ile ilgili haberleri kısıtlı da olsa aktarmaya devam eder. İşgale karşı yayın yapan ve tepkileri sayfalarına aktaran 17 Mayıs tarihli Ahenk gazetesi bir yandan Yunan İşgal Kuvvetleri Komutanlığı'nın tebligatını yayınlarken diğer yandan da işgal sırasında tutuklananların tahliyelerinin başladığını bildirir. Ayrıca işgal sırasında maktul düşenlerinin cesetlerinin ise Gureba-yı Müslimin Hastanesi'nin karşısındaki Cemal Paşa Konağı'nda bulunduğunu ve akrabalarını yitirenlerin oraya başvurması gerektiğini beyan eder. Ahenk gazetesinin 18 Mayıs tarihli sayısında ise işgalin ülkeyi "feci bir matem içinde bıraktığı" dile getirilirken, Hasan Tahsin'in de "kargaşalık esnasında şehit düştüğü" ifade edilir, hiç bir şekilde "ilk kurşunu" Hasan Tahsin'in attığına dair bir bilgi veya imaya yer verilmez: "*Hukuk-ı Beşer refikimizin ser muharriri Hasan Tahsin Recep Bey'in de kargaşalık esnasında şehit düştüğünü kemal-i teessüfle öğrendik. Cenab-i Allah gani rahmet eylesin...*"[29].

Kargaşanın nasıl başladığı ise Islahat gazetesinden Sabitzade Emin Süreyya tarafından aktarılır. Vali İzzet Bey'e yönelik eleştiriler üzerine Valiyi savunmak için kaleme aldığı yazısında, olaylar sırasında Vali'nin odasında bulunduğunu belirtir. Emin Süreyya'nın halkın galeyanda olduğunu ifade etmesi üzerine İzzet Bey önlem alması için polis müdürü Fikri Bey'e emir vermiş ancak Fikri Bey'in "*İfa-yı vazifeden acizim*" demesi üzerine ise Vali, Kolordu Komutanı Ali Nadir Paşa'ya "*Mikdar-ı kafi süvari müfrezesinin izamını*" telefonla beyan etmiştir. Kışlanın bir kapısından çıkan süvariler emir telakki etmek üzere hükümete girerken, diğer taraftan, Yunan askerleri hükümet civarındaki kahvenin önünden geçmektedir. Bütün bu olayları defterdarın odasından izleyen Sabitzade Emin Süreyya kargaşanın başlangıç anını şu sözlerle aktarır: "*Bu esnada meçhul bir semtten, patlayan silah sedası hadisenin vukuuna sebebiyet vermiştir*"[30].

19 Mayıs 1919'dan itibaren İzmir'de yaşanan hadiseler İstanbul basınında da yer almaya başlar. Tasvir-i Efkar gazetesi İzmir'in işgalinin bütün memlekette heyecan ve üzüntü yarattığından söz eder[31]. 20 Mayıs tarihli Vakit gazetesi işgal günü yaşananları aktarırken ilk olarak Yunan askerleri ve Rum-

29 **Ahenk**, 18 Mayıs 1919.

30 Sabitzade Emin Süreyya, "Tarihi Bir Şahadet Vali İzzet Beyefendi Hakkında", **Islahat**, 27 Mayıs 1919.

31 **Tasvir-i Efkar**, 19 Mayıs 1919.

Levent Şahverdi Arşivi

lar tarafından silah kullanılması üzerine çatışmanın başladığını yazar: "*İşgal sırasında Yunan kıtaatı ve bunlara peyrev olan yerli Rumlardan mürekkep bir cemm-i gafir tarafından... Nümayişler devam ettiği sırada daire-i hükümete gelen Yunan kıtaatı ve yerliler tarafından silah istimal edilmiş ve bunu müteakip müsademe başlamıştır*"[32]. Sabah gazetesinin haberinde de benzer bir açıklama söz konusudur ve yazılanlara göre ilk ateşi Yunanlılar açmıştır. Habere göre; önünde Yunan bayrağı taşıyan yaşlı bir Rum'un bulunduğu Yunan müfrezesi daireyi hükümet köşesinde görünmüş ve orada hükümetten izahat bekleyen Müslüman ahaliye ateş açılmış, Yunanlıların açtığı bu ateş üzerine İzmir'de o kanlı hercümerç başlamıştır[33].

Bu arada İstanbul gazetelerinde Hasan Tahsin'in kaybından ilk olarak 24 Mayıs 1919 tarihinde bahsedilir. Ancak bu yayınların hiçbirinde Kordon'da "ilk kurşunu" atanın Hasan Tahsin olduğu ifade edilmez. İkdam gazetesi İzmir'den gelen bir mülteciye dayandırdığı haberinde "*Ahz-ı Asker Fethi, Hukuk-ı Beşer sahibi Hasan Tahsin Recep, tüccardan Bakırcızade Hafız Sabri, otuzu mütecaviz yüksek rütbeli zabitan şehit edildi...*"[34]. Ardından Tasvir-i Efkar gazetesi 26 Mayıs 1919'da Hasan Tahsin'in resmini de yayınlayarak altına şunları yazar: "*Dünkü nüshamızda İzmir gazetelerinden naklen İzmir işgali esnasında şerbet-i şehadeti nuş eylediğini yazdığımız Tahsin Recep Bey merhumun resmini ber veçhi bala vaz-ı enzar-ı teessür eyliyoruz... Merhum Hasan Tahsin Bey, Balkan Harbi esnasında düşmanlarımızı müdafaa etmiş olan Meşhur Buxton biraderlerine karşı Romanya'da istimal-i silah eylemiş ve ahiren İzmir'de Hukuk-ı Beşer unvanla gazeteyi neşr eylemeye başlamıştı*"[35].

İstanbul basınında İzmir işgali ile ilgili en geniş yayınlardan biri 25-26 Mayıs 1919 tarihli Sabah gazetesinde neşredilmiş ve "İzmir Nasıl İşgal Edildi" başlığı altında "*Dün İzmir'den gelen ve hadiseyi işgali bizzat görmüş olan bir zatın kaleme almış olduğu notlar...*" yayınlanmıştır. Notlar 14 Mayıs 1919 Çarşamba günü Amiral Calthorpe'un İzmir'e gelişiyle başlar. Vali İzzet Bey ile Amiral arasındaki görüşmenin içeriği aktarıldıktan sonra işgale karşı tepkiler üzerinde durulur. 15 Mayıs sabahı yaşananlar ise şu şekilde aktarılır:

32 **Vakit**, 20 Mayıs 1919.

33 **Sabah**, 22 Mayıs 1919.

34 **İkdam**, 24 Mayıs 1919.

35 **Tasvir-i Efkar**, 26 Mayıs 1919.

Levent Şahverdi Arşivi

> "*Kışla'nın işgalini hükûmet konağının balkonundan görmek üzere hükümete gittim. Bu sırada Yunan askeri her tarafında yerli Rumlardan mürekkep bir kafile arasında kışla önünden geçiyor, tramvay caddesine sapıyordu. O sırada vuku bulan bir kargaşalıkta silahlar patladı. El bombaları atılmaya başladı. Askerin başındaki zabit seri bir kumanda ile ateş emri verdi. Askerler hemen yere yatarak şiddetli ateşe başladı. Arka taraftan gelen mitralyözlerle de devamlı ateş açılarak hükümet konağı, kışla ve civarı kurşun yağmurları altında kaldı. Daire-yi hükümette bulunan memurin ve dışarıdan gelmiş olanlar yarım saat kadar ölüm tehlikeleri içerisinde korkunç dakikalar geçirdi... Hükümet konağından beyaz bir bayrak asıldı, süngülü askerler içeriye girerek, hepimizi bir yere topladı. Fesler yerlere atılarak çiğnendi, 'eller yukarı', 'Zito Venizelos' nidaları hükümet konağını çınlattı. Vali, defterdar, polis müdürü, jandarma kumandanı, mektupçu ve sair memurin zabıtan hükümette bulunan eşraf, gazeteciler ve sair hep başlar açık eller kalkık bir kafileyi azime süngülü asker marifetiyle dışarıya sevk olundu...*"

Ardından kafileye hareket emri verilir ve Kordon yoluyla giderken Gümrük önüne gelmeden durdurulur, içlerinden birisinin Yunan zabitine Vali İzzet Bey'i göstermesi üzerine liman reisi tarafından Vali ve mahdumu kafileden ayrılır. Zat'ın aktardığına göre; Müslümanlardan 400'ü aşkın kişi hayatını kaybetmişti. Gümrük altından Atpazarına kadar bütün çarşı dükkanlar kırılarak yağma edilmiş, Köylü matbaası darmadağınık bir hale getirilmişti[36].

Öte yandan 2 Haziran 1919 tarihli İkdam gazetesi "*İzmir'in Yunanlılar tarafından suret-i işgali muhtelif şekillerde tasvir ve kayd edildi. Vekayi-yi mezkure hakkında en sahih malumatı alabilmek üzere esna-i işgalde İzmir'de Kolordu Kumandanlığında bulunan ve ahiren maiyeti ile birlikte şehrimize avdet eden Nadir Paşa'ya müracaat eyledik" diyerek* o sırada İstanbul'da bulunan Ali Nadir Paşa ile gerçekleştirilen mülakatı yayınlar. "İzmir'in İşgalinin Hakiki Safhaları Hakkında Malumat...." başlığı altında Nadir Paşa'ya kargaşanın nasıl başladığı sorusu da yöneltilir. Nadir Paşa ise verdiği yanıtta Yunan askerleri tramvay yoluna döndükten biraz sonra Rumlardan biri tarafından olması pek muhtemel bir revolverin patlatılmasını takiben Yunan askerlerinin derhal kışlaya karşı vaziyet alarak kışla cephelerini hiç ara vermeksizin ve kesintisiz ateşe tuttuğunu belirtmiştir[37].

36 **Sabah**, "İzmir Nasıl İşgal Edildi", 26 Mayıs 1919.

37 **İkdam**, 2 Haziran 1919.

Levent Şahverdi Arşivi

Bütün bunların ötesinde uzun yıllar İzmir'in işgali, her yıldönümünde tekrar hatırlanmıştır. Nitekim işgal sırasında hayatını kaybedenler anılmış, kargaşanın nasıl başladığı üzerinde durulmuş öte yandan Hasan Tahsin'in olaylar sırasında hayatını kaybettiği belirtilse de hiç bir yerde "ilk kurşunu" attığına değinilmemiştir. Örnek vermek gerekirse; Yunan işgaline karşı direnişin önemli isimlerinden olan ve kargaşa esnasında İzmir'de bulunan, Yunan işgali altında beş gün İzmir'de gizlendikten sonra İstanbul'a kaçmayı başaran Mustafa Necati, Vasıf Çınar ile birlikte daha sonra Balıkesir'de "İzmir'e Doğru" gazetesini çıkarır. İlk sayısı 16 Kasım 1919'da çıkan ve 27 Haziran 1920'ye kadar 74 sayı çıkabilen gazetede "İzmir'e Doğru" başlığı altında gazetenin bu ismi kullanmasından hareketle İzmir'in işgali ele alınır. Bunun yanında 16 Mayıs 1920 tarihli sayıda ise: "*Dün 15 Mayıs tarih-i meşumu; bütün Türklüğün en şeni ve zehirli hançerler altında mukaddesat-ı diniye ve mevcudiyetinin payimal edildiğini görmek ve müttezih olduğu kara bir gündü*" ifadeleri ile başlayan yazı işgal gününü anlatmaktadır[38]. Sadece bu yazı da değil gazetenin bundan sonraki sayılarında da İzmir'in işgali defalarca konu edilmesine rağmen hiçbir sayıda Hasan Tahsin ile ilgili bir ifade yer almamaktadır.

15 Mayıs 1920 günü yayınlanan İkdam gazetesi "İzmir İşgal-i Faciasının Sene-i Devriyesi" başlığı altında şehit olan isimler arasında "*Hukuk-ı Beşer sahibi Hasan Tahsin Recep*" Bey'in de ismi sayılmış ve ardında da "*Bu şehitleri millet kalbinde saklıyor*" ifadeleri kullanılmıştır[39]. Bir yıl sonra 15 Mayıs 1921 tarihinde İleri gazetesinde ise "*Kara Bir Günün Sene-yi Devriyesi: İzmir'in İşgali*" başlığını kullanılarak, Süleyman Fethi Bey, Hasan Tahsin ve 17. Kolordu Sıhhiye Reisi Kaymakam Şükrü Bey'in resimlerinin altında "*İzmir'i Yunan istilasına karşı ilk müdafaa eden ve ilk şehit olan üç kahraman...*" ifadeleri yer almıştır[40].

İzmir işgalinin yıldönümünde yayınlanan yazılar arasında en dikkat çekici olanlardan biri de İleri gazetesinde "Bir Zatın Naklettiği Hatıraları" olmuştur. Her ne kadar "Bir Zat"ın kimliği açıklanmasa da, son derece ayrıntılı bilgiler içeren ve daha sonraki yıllarda da tarihi bir vesika olarak tekrar yayınlanan bu "hatırat" ilk çatışma anı ile ilgili önemli sayılabilecek bilgiler vermektedir. Hatta daha önce hiç bir gazetede yer almayan ayrıntılar bu hatıratta yer

38 H. (Hüseyin) Vasıf, "15 Mayıs", **İzmir'e Doğru**, 16 Mayıs 1920.

39 **İkdam**, 15 Mayıs 1920.

40 **İleri**, 15 Mayıs 1921.

Levent Şahverdi Arşivi

almıştır. Tek bir silah sesi değil aynı anda iki silah sesinin işitildiğini vurgulayan "zat", saldırının ise silahlı yerli Rumlar tarafından gerçekleştirildiğini iddia etmektedir. Aktarılanlara göre; söylentilerin artması üzerine 14 Mayıs günü ileri gelenlerinden bir heyet Mektebi Sultaniye'de toplanıp Vali İzzet Bey'e gitmiş, Vali ise cevap olarak memleketlere müracaat ettiğini katiyen ateşkesin 7. maddesinin tatbikinden başka bir şey olmadığını, halka telaş ve heyecan verilmemesini ifade etmiştir. Aktarılanlara göre; Metropolit işgalden bir gün evvel, şehrin Yunan askerleri tarafından işgal edileceği resmen bildirilmemiş iken, metropolithane bahçesine celp edilen Rum ahaliye ertesi gün şehrin Yunan askeri tarafından alınacağını bu saatten itibaren İzmir'de Yunan kanunun cari olacağını heyecanlı bir nutukla ilan etmiş ve bunun üzerine de Müslümanlar Yunan işgaline gireceklerini katiyen anlamışlardır ki bu felaket bütün Müslüman İzmirlileri derinden vurmuştur. Bunun üzerine Müslüman ahali Yahudi mezarlığına akın ederek geç vakitlere kadar içtimaalar gerçekleştirmiştir. "Hatıraları nakledilen zat" 15 Mayıs günü sabah sekiz buçuk vapuru ile Karşıyaka'dan İzmir'e gelmek için vapura biner, vapur faciayı seyre giden Rumlar ile doludur:

> "*Bu elim manzarayı görmemek için arkadaşımla birlikte hükümet binası tarafına gittik... Saat on buçukta Kemeraltı civarına Rumlardan bir akın başladı. Yerli Rumların belki hiç uğramadıkları Kemeraltı'na akınları bir hadise çıkarmaları ihtimalini artık gözle görünür bir hale getirmişti. Zavallı eli bağlı Müslümanlar hem şu feci manzarayı görmemek hem de bir hadisenin vuku ihtimaline karşı birer ikişer evlerine dağılmak üzere iken kışla meydanına doğru 25 kişilik bir müfreze-i askeriyenin gelmekte olduğu görüldü. Hükümet konağının deniz ve parka nazır merdivenlerinde duruyorduk. Yunan askerlerinin önünde bir sivil büyük bir Yunan bayrağı taşıyor, binlerce Rum 'Zito' sadalarıyla kışla kapısı hizasına doğru yürüyorlardı. Kışla kapısında Türk askerlerimiz nöbet bekliyorlardı... Askeri kıraathanesi köşesini dönerek polis idaresi cihetine doğru yollanmıştı. Biz bunların nereye gittiğini görebilmek için hükümet konağı avlusundaki merdivenlere geçtik. Oradan hapishane-yi umumiye doğru caddeyi seyir ediyorduk, bir iki dakika geçmemişti ki kalabalık arasında iki silah patladı. Hükümet binası ve kışla civarına gelen Yunan kıtaatının önünde ve etrafında silahlı Rum ahali gidiyorlar idi. İlk silah göğüsleri çapraz fişekli yerli ahaliden birisi tarafından atılmış ve evvelce takarrür eden (kararlaştırılmış) hadise bu suretle başlamıştır... Ortalıkta müthiş bir karışıklık vardı. Bir an geldi ki müfrezeyi askeriyenin geri dönerek gayr-ı muntazam bir halde geldikleri tarafa doğru seri adımlarla kaçtığını gören kaçacak*

Levent Şahverdi Arşivi

yer ararken İslamlarda emin bir yerdir diye hükümet konağı kapısından içeriye doğru akın halinde kaçmaya başladılar... Herkes şaşkın bir halde oraya buraya koşuyordu"[41].

İşgal sırasında İzmir'de öğretmen olarak görev yapan Ahmet Talat Onay olayların yakın tanığı olmuştur. Öğretmenlik görevinin yanı sıra Duygu ve Anadolu gazetelerinin başyazarlığını da icra etmektedir. İşgal günü Reddi İlhak hareketine katkıda bulunduğu gerekçesiyle Divanı Harbe verilir. Ayrıca Yunanlılar tarafından başına 20.000 drahmi ödül konulur, bunun üzerine Kastamonu'ya dönen Ahmet Talat Onay Açıksöz gazetesinde İzmir'in işgali sırasında yaşananları dokuz bölüm halinde yayınlar. İlk bölüm 23 Mayıs 1920 tarihinde yayınlanır. Yazı dizisi işgalden önceki döneme ışık tutar. Özellikle Nurettin Paşa'nın valiliği, İzmir basını, İzzet Bey'in valiliği, Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti, işgalden önce Türk Ocağı'nda ve Mekteb-i Sultani'de yapılan toplantılar, Maşatlık mitingi gibi mevzularda önemli ayrıntılar verilir. Onay'ın aktardığına göre işgalden bir gece önce bir grup Nadir Paşa'ya giderek silah ve cephane ister, Nadir Paşa Harbiye Nezaretinden hiç bir emir almadığını, silah veremeyeceğini, silahlı kimi görürse derdest ve divan-ı harbe tevdi edeceğini kat'i bir lisanla bildirir. Bunun üzerine yatsıya doğru yüzü mütecaviz vatansever silah deposunu basarak yeterli miktarda silah ve mühimmat alır, daha sonra bir kısmı İzmir'e bir saat mesafedeki Balçova ve Ilıca tepelerini tutar, diğer kısım ise Ödemiş, Aydın cihetlerindeki efeleri ve halkı mücadeleye davet için hareket eder. Ahmet Talat Onay'a göre; "ilk kurşun" bir Rum'un silahından çıkmış ve "*Sarhoş bir Rum'un sevincini ilan eden küçük tabancası bütün İzmir fecayiinin uğursuz başlangıcı*" olmuştur.

41 **İleri**, 15 Mayıs 1922. Öte yandan 28 Ocak 1922 tarihli Vakit gazetesinde, "Millî Mukavemetimizin Canlı Bir Tarihçesi Kazım Paşa ile Mülakat" başlığı altında işgal sırasında İzmir'de bulanan Kazım Özalp ile yapılan söyleşi yayınlanır. Kazım Paşa'nın aktardıklarına göre; Muvaffak Bey'in işgal haberini vermesi üzerine içlerinden İzmir'in gençlerinden Necati, Haydar, Anadolu gazetesinden Reşat, Hüseyin Ragıp, Moralizade Halit'in bulunduğu bir grup idadi mektebinde toplanmıştır. Toplantıda bir heyet seçilmiş ve Valiye gitmiştir. Toplantı sırasında Kazım Paşa ise "*Mukavemet edilmelidir, silahı olan, silahını alsın, asker, jandarma ne varsa tepelere çıkıp muharebe edelim*" teklifinde bulunmuştur. 15 Mayıs sabahı ise Kazım Paşa subayların son kararını anlamak için belediye kahvesine gider. Mukavemet için hükümette hiçbir hazırlık olmadığını anlar, bu arada ahali heyecan ve endişe içinde şuraya buraya koşmakta, bazıları da askeri depolardan silah almaktadır. Mahpusların dağıtıldığını ve silahlananlar olduğunu gören Kazım Paşa İzmir'de kalmayı gereksiz ve tehlikeli bulur ardından da eve gider, kardeşi Fethi ise jandarma deposundan silah almaya gitmiştir. Kardeşi Fethi Bey ile Menemen'e gitmeye karar verirler, istasyona giderek trene binerler. Kazım Paşa böylelikle işgalden kısa bir süre önce İzmir'den ayrılmış olur. **Vakit**, 22 Ocak 1922.

Levent Şahverdi Arşivi

Rum, Ermeni ve Musevi'den mürekkep bir kafilenin hükümet civarında Beyler Sokağı'ndaki polis emanet deposunu yağma etmesi üzerine Vali İzzet Bey ve Ali Nadir Paşa'nın emri ile silah yağma edenleri tevkif ve te'dibe memur edilen ve kışlanın tramvay caddesine nazır kapısından bir müfreze piyade, bir müfreze süvari Türk askeri çıkmaktadır. Önlerinde büyük Yunan bandırası, etraflarında binlerce Rum bulunan bir tabur Efsun askeri de kışla önünden geçmektedir. Tam da bu esnada sarhoş bir Rum'un sevincini ilan etmek için küçük tabancasını ateşlemesi çatışmanın başlangıcı olmuştur. Diğer yandan Onay'a göre ilk silah patlamasıyla mitralyözlerin işlemesi arasında geçen sürenin yalnız iki dakika olduğu dikkate alınınca bunun tertip olduğu da ortaya çıkmaktadır. Bu konuda isim de veren Onay; "Türklerin imhasına, firarlarına çalışılması" işinin Atina'da kararlaştırıldığını, bu konudaki planı tertip etmek üzere Çürükcüoğlu Nikolaki'nin oğlu John ve bir kaç kişinin işgalden evvel Atina'ya gittiğini, hatta bu plan dairesinde Müslümanların üzerine ateş açan kişilerin bunlar olduğunu söyler[42].

Diğer yandan işgalden sonra İzmir'de iki aydan fazla gizlenen ve İzmir basınının önemli isimlerinden, Anadolu ve Duygu gazetelerinin sahibi, aynı zamanda İzmir Türk Ocağı idare heyetinde de yer alan Haydar Rüştü (Öktem) Antalya'ya gelir. Burada Antalya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin sağladığı maddi destek ile 19 Aralık 1920 tarihinden itibaren gazetesini "Antalya'da Anadolu" adıyla yayınlamaya başlar. Aynı yıl içinde Anadolu matbaasında Antalya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından bastırılan "*İzmir'de Neler Oldu?"* adlı on sayfalık bir kitapçık gazete eki olarak ücretsiz dağıtılır. İsimsiz basılan kitapçığın kapağında: "*Her Müslüman okusun, İzmir'e giren Yunanlıların yaptığı, zulümleri gören bir zat tarafından yazılan şu ibretli yazıları okuyup uyanalım*" ifadeleri yer alır. İlave olarak: "*Okuyan okumayana versin ve herkes bunu birbirine anlatsın"* uyarısı da yer almaktadır. Muhammed Güçlü[43] ve Erdoğan Sorguç'a[44] göre Haydar Rüştü'nün kaleme aldığı bu kitapçıkta daha çok işgalin ilk günü üzerinde durulur, ancak ne Hasan Tahsin'den ne de "ilk kurşundan" söz edilmez. Kitapçıkta aktarılanlara göre;

42 Ahmet Talat Onay, **Millî Mücadele Yazıları**, Hazırlayan Cemal Kurnaz-Şefika Kurnaz, MEB Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2004, s. 57.

43 Güçlü, metni Haydar Rüştü'nün yazdığına dair bazı çekinceleri de dile getirir. Muhammet Güçlü, "İzmir'in İşgaline Tanık Bir Zatın Kaleminde: 'İzmir'de Neler Oldu' 1336/1920' Kitapçığı Üzerine", **Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, X/22, (2011/Bahar, s. 65-75.

44 Erdoğan Sorguç, **"İlk Kurşun"un Seyir Defteri 1918-2014**, Dörtyol Belediyesi Kültür Yayınları, 3. Baskı, Hatay, Eylül 2016, s. 30.

Levent Şahverdi Arşivi

15 Mayıs günü Yunan orduları Punta ve Pasaport mevkilerinden Kordon'a ayak basınca sekiz on kola ayrılmış, ortada hiçbir şey yok iken hemen askerler süngülerini takmış, zabitler tabancalarını ele almış ve evvelce Rumların hazırladıkları haritaları alarak, Rum izci çocuklarından ve papazlarından birer ikişer önlerine katarak şehrin dört tarafına birden ilerlemeye başlamışlardır. Kordonboyu papaz, kadın, çocuk, erkek Rumlarla dolmuş, yüzbinler Yunan Bayrağı eşliğinde "*Yaşasın Yunanlılar, gebersin Müslümanlar, intikam alınız kahramanlar*" diye bağırmaktadırlar. "*Ve işte o ara bütün manasıyla kızıl ve kanlı kıyametler başladı. Yunan askerleri bulundukları yerlerden ileriye doğru yürümeğe başlayınca Kordon üzerinde işine gücüne giden Müslümanların evvela fesleri alınarak parçalandı ve 'kaldır ellerini kerata" nameleriyle beraber dipçikler bigünah İslamların kafalarına ve bellerine inmeğe başladı. Bir kol asker Gümrük'e doğru ilerliyor ve her attığı adım başında dünyanın en kaba küfürlerini savurarak dipçik ve süngü ile Müslümanları öldürüyor, diğer bir kol da İskele üzerinde yığılan ahali arasına girerek aynı işi yapıyordu. Şimdi Kordon üzeri bir kasaphaneye dönmüş idi*".

Devamında yazar, Ahz-ı Asker Heyeti Reisi Süleyman Fethi Bey'in başına gelenleri ayrıntılı bir şekilde aktarır. Kışlada Kur'an-ı Kerim okurken, Yunanlıların hücumuna maruz kalmış, elinden Kur'an-ı Kerim'i alıp çiğnemeye çalışan bir Yunan zabitine vurduğu bir tokattan dolayı ilk süngü yarasını almış, Yunan zabitlerinin emirlerine uymayı reddeden Süleyman Fethi Bey arda arda süngülenmiştir. Yunan zabitleri yaralı halde Süleyman Fethi Bey'i kışladan çıkartıp Kordon'a doğru sevk etmeye çalışır, sevk esnasında ise dipçik ve süngü ile saldırmaya devam ederler. Ancak "Amerikalı ecnebiler" araya girerek, Süleyman Fethi Bey'i bir arabaya koymuş ve yaralı şekilde hastaneye götürmüşlerdir. Yaralı olarak kaldırıldığı hastane de hayatını kaybetmiştir[45].

Bütün bu haberlerin yanında, "Hasan Tahsin'in 15 Mayıs 1919 günü hayatını kaybedenler" arasında sayılmasının ötesine geçen bir haber, Anadolu'da Yeni Gün gazetesinde yer almıştır. 15 Mayıs 1922 tarihli nüshasını İzmir'in işgaline ayıran gazete Hasan Tahsin'e ait bir fotoğrafı, altına "İzmir'in şehitleri arasında aziz bir meslektaş" ifadesiyle ilk sayfasından yayınlar. Devamında ise Hasan Tahsin'in Yunan askerleri üzerine bomba attığı söylenir: "*Kıtalin dehşeti esnasında Yeni Şark gazetesi sahibi cesur Tahsin Recep Bey kendisine savlet eden dört efsunu bomba ile berhava etmiş ve onları cehenneme, kendini*

45 Muhammet Güçlü, a.g.m., s. 72.

Levent Şahverdi Arşivi

nezd-i mevlaya atmıştı"[46]. Ancak haberde bu durumun, işgal günü olayları başlatan "ilk atış" olduğuna dair herhangi vurgu olmadığı gibi daha da ötesi olayları başlatan başka bir silah sesinden bahsedilir: "*Saat 10'a doğru bir Yunan kafilesi Karantina iskelesinden karaya çıktı. Bu sırada bir efsun müfrezesi arkasında binlerce Rum olduğu halde kışla önüne geldi. Müfrezenin önünde elinde Yunan bandrası olan bir Rum vardı. Bu müfreze kışlanın önünden Göztepe'ye tramvay caddesine doğru geçti, onu bir müfreze daha takip etti. Tam bu esnada katillerin teheyyücü artmıştı. Bir silah sesi ortalığı hercümerç etti...*"[47].

IV. İngiliz, İtalyan ve Yunan Belgelerinde "İlk Kurşun" ve Hasan Tahsin

İzmir'in işgalinin ilk günü yaşanan hadiseler ve işgalin İzmir merkezi ile sınırlı kalmayıp kısa sürede genişlemesi dünya kamuoyunun dikkatini çekmiştir. Venizelos bir yandan İtalyanları suçlamakta diğer yandan da işgal bölgesindeki Yunan askeri otoritelerin kendisine eksik veya yanlış bilgi verdiklerini ileri sürmekteydi. Yaşananlar kısa sürede İngiliz Lordlar Kamarasının da gündemine gelir, İngiltere'nin Müslüman dünyasındaki imajını olumsuz etkileyebileceği endişesiyle olaylar kürsüde sert bir dille eleştirilirken, Yunanlılar sorumlu tutulmuştur. Yükselen tepkiler üzerine Yunan başbakanı Venizelos, üzerindeki baskıyı azaltmak için İngiliz yetkililerin başında olduğu bir araştırma heyetinin konu ile ilgilenmek üzere görevlendirmesini istedi[48]. Bunun üzerine Yüksek Konsey 18 Temmuz 1919 tarihinde yapmış olduğu toplantıda İngiltere, Fransa, İtalya ve Amerika delegelerinden teşkil edilecek komisyonun kurulması ve bu komisyonun amacının 15 Mayıs 1919 tarihinde başlayan Yunan işgalinin ilk günü İzmir'de meydana gelen olayların araştırılması olarak ilan etti. Amerika adına Yüksek Komiser Amiral Mark Lambert Bristol, Fransa adına General Gedrges Hippoltyte Bunoust, İngiltere adına General Robert Hare, İtalya adına General Alfredo DAll'olio komisyona üye olarak görevlendirildi. Komisyona Yunanistan'ın üye teminin de bulunup bulunmayacağı tartışma konularından biri oldu, Yunan temsilcinin komisyonda yer almasına İtalya şiddetle karşı çıktı. Yunan temsilcinin komisyon işlerine

46 **Anadolu'da Yeni Gün**, 15 Mayıs 1922.

47 **Anadolu'da Yeni Gün**, 19 Mayıs 1922.

48 Michael Llewellyn Smith İzmir'e Müttefikler arası bir soruşturma kurulunun gönderilmesini önerenin Fransız Başbakanı Clemenceau olduğunu söylemiştir. Bkz. Michael Llewellyn Smith, **Anadolu Üzerindeki Göz**, Hürriyet Yayınları, İstanbul, Şubat 1978, s 124.

Levent Şahverdi Arşivi

karıştırılmasının tarafsızlığa gölge düşüreceğini öne süren İtalyanlar, bu durumda Türklerin atayacağı bir temsilcinin de çalışmaları takip etmesine izin verilmesi gerektiğini öne sürdü. Sonuçta belli şartlar dahilinde Yunan temsilcinin atanması hususunda anlaşıldı. Yunan temsilci Albay Mazarakis toplantılara katılamayacak, bunun yanında herhangi bir oy ve onay yetkisi de olmayacaktı. Karşılık olarak Sadrazam Damat Ferit Paşa bir süre sonra komisyona müracaat ederek Türk temsilcinin atanması talebinde bulundu. Venizelos'un karşı çıkmasına rağmen özellikle İtalya'nın desteğiyle Türk temsilci olarak ise Yarbay Kadri atandı.

Bu şartlarda ilk olarak 12 Ağustos'ta İstanbul'da toplanan Komisyon ardından İzmir'deki ilk toplantısını 23 Ağustos'ta Mektebi Sultani'de yaptı. İzmir'de başta İngiliz, Fransız ve İtalyan olmak üzere içlerinde subayların da bulunduğu birçok yabancı olaylarla ilgili ifade verdi. Bunların yanında Tükler ve Rumlardan da bir çok şahit ifadeye çağrıldı. Vali İzzet Bey de, Komisyona bir rapor sunarak; meydana gelen olayları delilleriyle teferruatlı bir şekilde anlatmış; İzmir'in işgali günü hükümet konağının ne surette yağmalandığından, bizzat kendi masasının kilitlerinin nasıl kırıldığından, evrakının karıştırıldığından, hanesi ve ailesinin nasıl kurşun yağmuruna tutulduğundan bahsetmiştir. İzmir'deki çalışmaları 5 Eylül'de yaptığı son toplantıyla bitiren komisyon 6-12 Eylül tarihlerinde Aydın'a geçerek çalışmalarına devam eder. Daha sonra Ödemiş, Nazilli, Menemen, Ayvalık ve Manisa'ya da geçen Komisyon buralarda yaşayan Rum ve Türklerin ifadesine başvurur. İfadesine başvurulanlar arasında Çine'de Yörük Ali Efe de yer alır. Bütün bunların sonucunda Yüksek Konseye sunulmak üzere bir rapor hazırlanır. 175 tanığın ifadesine başvuran Komisyonun raporunda; işgal sırasında Türk idareciler tarafından hiçbir karşı bir eylemde bulunulmadığı antlaşmalara uygun şekilde Türk askerlerinin kışlalarda kaldığı ve silahlarının toplatıldığı raporlarda altı çizilen noktalardan biri olurken diğer yandan Türk makamlarının bu çabalarına rağmen Yunan yetkililerin güvenliğin sağlanması için gerekli tedbirleri almadıkları özellikle belirtilmiştir. Bunun yanında Yunan askeri ve sivil otoritelerin durumu sakinleştirmek ve kalabalıkları teskin etmek adına hiçbir girişimde bulunmadığı, ayrıca gayrimüslim halkın Türkleri kışkırtmak için tahrik edici davranışlara giriştikleri tespiti yapılmıştır. Yunan yetkililerin işgal planlarına tam olarak uymadığının altı çizilirken, İtilaf Devletlerine danışmadan işgal planlarına değiştiren Yunan askeri otoriteleri olaylardan doğrudan sorumlu tutulmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

Yunan yetkililer ifadelerinde kışla önünden geçerken, kışla penceresinden, kendi üzerlerine bir el silah atıldığı ve bu sebeple karşılık verdiklerini öne sürerken, buna karşılık Kadri Bey ifadesinde İzmir'in işgali sırasında meydana gelen olayların başlangıç ve sebebi sayılan ilk silahın atılışı üzerinde ayrıntılı olarak durmuş, yaşananlardan Yunanlıları sorumlu tutmuştur: *"... ne kışlanın penceresinden, ne de başka bir yerden Yunan askeri üzerine hiç bir silah atılmamıştır... Yunanlıların o vahşiyane hareketi, o gün tesadüfen hasıl olmuş bir hadise değil, belki uzun bir hazırlığın tatbikat-ı hunharânesinden ibaret idi. Ve o sebeple de Müslümanların sükûn-ı mutlakı karşısında kati bahanesini bizzat kendilerince ihdasa mecbur kalınca kendilerinden bir Rum'a bir el tabanca attırdıkları tahakkuk etmiş idi*"[49].

Raporun çalışma konumuzla ilgili olan kısmında ise işgalin ilk günü meydana gelen olaylara değinilirken açılan ilk ateşten bahsedilmekte ve failin katiyen tespit edilemeyeceği belirtilmektedir. Buna karşılık ilk ateş sonrasında Yunan askerleri tarafından yaylım ateşi açıldığı üzerinde durulmaktadır. Bu konuda kışladan ateş açılıp açılmadığının belirlenememesine karşın kışlanın tam karşısında yer alan duvarlarda mermi izine rastlanmamasının ateş açılmadığı olasılığını yükselttiği de belirtilmiştir[50].

İşgalin ilk günü meydana gelen olaylar İngiliz yetkilerin raporlarında ve bölgede yaşayan İngilizlerin mektuplarında ayrıntılı olarak yer almaktadır. Söz konusu belgeler içinde hem işgal günü ile ilgili ayrıntılı bilgiler içermesi hem de Hasan Tahsin'den bahsediyor olması bakımından Ian Smith'in kaleme aldığı metin dikkat çekmektedir. İşgalden önce İzmir'e İngiliz Hükümeti tarafından Bölge Kontrol Subayı olarak gönderilen Ian Smith'in kaleme aldığı ve 24 Mayıs 1919 tarihli Foreign Office 371/4231, 4114-"I" sayılı rapor İstanbul'daki İngiliz İstihbarat Servisi'ne hitaben yazılmıştır. Ian Smith aynı zamanda 14 Mayıs 1919 sabahı ve akşamı James Morgan ile birlikte İzzet Bey ve Nadir Paşa'yla görüşüp, bu konuda Amiral Calthorpe'a notlar ileten yarbaydır. 13 Mayıs'tan 17 Mayıs'a kadar ki gelişmeleri aktaran rapor Amiral Calthorpe tarafından 15 Haziran 1919'da İstanbul'daki Yüksek Komiserliğe havale edilmiştir[51].

---

49 Mustafa Turan, "İstiklal Harbinde 'Müttefikler Arası Tahkik Heyeti' Çalışmaları, Raporu ve Tahkikat Neticesi", **Ankara üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 8, 1991, s. 704.

50 Bkz. İsmail Ediz, **a.g.e.**, s. 196-208.

51 Buğra İnal, "Bir İngiliz Subayının Gözünden İzmir'in İşgali ve Yaşananlar", **Büyük Taarruzun 90. Yıldönümünde Uluslararası Millî Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu,** Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, C II, Ankara, 2014, s. 1212.

Levent Şahverdi Arşivi

Ian Smith raporun başında hükümet yetkilileri ile yaptığı görüşmeleri ayrıntılı olarak aktarır. 14 Mayıs günü Yunan ordusu tarafından şehrin işgal edileceğini bildirdiklerinde, bu durumun başta Vali olmak üzere tüm askeri yetkililerde ağır bir şok etkisi yarattığının altını çizer. Görüşmede tüm Türk birliklerinin, Yunan birlikleriyle karşılaşma ihtimaline karşı kışlalarında kalmaları gerektiği, askeri ve sivil yetkililerin de Yunan Kuvvetleri Komutanı'ndan emir gelmedikçe ofislerinden çıkmamaları gerektiği vurgulanır. Hatta hükümet konağından ayrılırken etrafları 20-30 kadar Türk muteberleri temsil eden delege, din adamı ve tüccar tarafından sarılır. Bu kişiler tarafından İzmir, şehirde azınlık olan Yunan uyruğun yönetime bırakılırsa bölgede barış ve huzurun hiç bir zaman sağlanamayacağı ifade edilir.

Smith'in raporunda ilk çatışmanın başladığı nokta genel anlatıdan farklı olarak rıhtım olarak gösterilir:

> "*Konak da çatışma başladığında rıhtımdan da silahlar ateşlenmeye başladı. Bu genel bir Türk avının başladığına delaletti. Yunanlılar ilk ateşin rıhtıma yanaşmış olan bir Türk gambotundan yapıldığını ileri sürdüler. Bu iddia yetkililerin gösterdiği kanıtlar ve gambotun yanına demirlemiş olan Adventure'daki İngiliz Kraliyet donanması çalışanlarının ifadeleri çerçevesinde kısa sürede yalanlandı. Ardından bu bölgede ikamet eden bir İngiliz Bay Forbes yaşananlara ofisinden şahit olduğunu söyleyerek; silahlı çatışmanın dışarı doğru koşan bir sivilin, rıhtımın yakınındaki motorlu sandalda bulunan ve çıkarmaya karşı hiçbir tepki vermeyen birkaç Türk denizcisine ateş etmesiyle başladığını ifade etmiştir. İlk atışın yapılmasının ardından rıhtımdaki kalabalık ve Yunan askerleri rıhtım civarında üzerinde Türkçe yazılar ya da Türkçe isimler bulunan tüm evlere ateş açtılar. Askerler ve toplanan kalabalık daha sonra tüm evlere zorla girdi ve buldukları Türkleri dışarı sürükleyip eşyalarını yağmaladılar. Kısa süre sonra Konak'ta toplanan esir kafilesi 1.2 kilometre uzaktaki Yunanlı nakliye gemisi Patris'e bindirilmek üzere aşağı, rıhtıma doğru götürüldü. Esirlerden oluşan bu gruptaki herkesin başındaki fesler çıkartılmıştı ve bu insanlar elleri havada iken Yunan askerlerinin dipçik ve süngü darbeleriyle acele ettirilerek yürütülüyorlar ve 'zito' diye bağırmaya zorlanıyorlardı".*

Bu arada İngiliz yetkililer mevcut huzursuzlukları acilen sonlandırması ve tutuklu bulunan sivil Türk yetkililerin de biran önce serbest bırakılarak göreve iade edilmesi hususunda, Yunan komutan Zafiriyu'yu ziyarete giderek

Levent Şahverdi Arşivi

kendisi ile yapılan ve halen yapılmakta olan hatalara yönelik şiddetli bir konuşma gerçekleştirirler. Yaşanan kargaşanın Yunan gazetelerinde "*Türklerin organize bir şekilde karşı koymaları ve kışladan, Yunan askerlerine saldırmaları*" sonucu ortaya çıktığı şeklinde yansıtılmasına karşılık Smith raporuna şu ifadeleri de ekler:

> "*Şundan eminim ki Yunan Birlikleri'nin karaya çıkmalarına karşı koymak için yapılan organize bir hazırlık yoktu ve Türk sivil ve askeri yetkililer kendi askerlerine kışlalarından dışarıya çıkmamaları ve onlardan emir beklemeleri şeklinde talimat vermişti. Bu tür emirler kesinlikle Yunan komutanından gelmemişti. Türk birlikleri kışlalarında kaldılar ve Yunan ordusu ile temasa geçmek için de hiç fırsat aramadılar. Yunanlılar ise Yüksek Komiserin düzeni sağlama yönündeki tüm düşüncelerinin aksine geniş ve gösterişli sivil kalabalığın eşliğinde Türk kışlalarına doğru yürüyüşe geçtiler ve çarpışma kaçınılmaz oldu*".

Sonuç olarak asıl önemli olan ve Smith'in raporunu diğer resmi belgelerden ayıran Hasan Tahsin'in ölümünden bahsetmesidir. İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti tarafından Osmanlı sulh murahhaslarından Tevfik Paşa'ya takdim edilen muhtırada belirtildiği gibi, Hasan Tahsin'in evinde öldürüldüğünü öne sürülmüştür: "*Bir sivilin bir evde Türk bulunduğunu ihbar etmesi birkaç askerin toplanarak o eve girmesi için yeterli bir sebepti. Tabii bazı evlerde direnişle karşılaştıkları da oluyordu. Bir örnek vermek gerekirse 1913 yılında Bulgaristan'da Bay Buxton'a suikast girişiminde bulunan Tahsin Bey Yunan müfrezesi ile girdiği çatışmada süngülenerek öldürülmüştü*"[52].

Diğer yandan işgal sırasında İngiltere adına en faal isimlerden biri İngiliz Yüksek Komiserliği'nin İzmir Konsolosu James Morgan'dır. 14 Mayıs sabahı Mondros Ateşkesinin 7. Maddesine dayanarak müstahkem mevkilerin işgaline dair kararı içeren mektubu Vali ve Kolordu Komutanına ulaştıran kişidir. Aynı kişi 14 Mayıs akşamı ise bu sefer Ian Smith ile birlikte şehrin ertesi sabah Yunan birlikleri tarafından işgal edileceğini İzzet Bey ile Nadir Paşaya bildirmiş ve kargaşa çıkmaması için gerekli önlemleri almaları konusunda uyarmıştır. James Morgan 20 Mayıs tarihli raporunda; yaşanan kargaşadan Yunan Birliklerinin Komutanı Zafiriyu'yu sorumlu görmekte ve Yunan Birlikleri'nin kışladan uzak tutulması konusunda subaylara gerekli emirleri vermediği ve aynı zamanda Türk yetkilileri konuyla ilgili olarak bilgilendirmediği için suçlamaktadır. Nitekim Morgan'ın raporunda işgal günü yaşanan-

52 Raporun tercümesi için Bkz. Buğra İnal, **a.g..e,** s. 1213-1222.

Levent Şahverdi Arşivi

lardan Yunanlılar sorumlu tutulmaktadır: "*İzmir 19 Mayıs günü Yunanlılar tarafından işgal edildi işgal son derece disiplinsiz şekilde gerçekleştirildi. Birçok yerde çatışmalar meydana geldi Hristiyanlar tarafından yapılan kışkırtmalar neticesinde birçok Türk gereksiz yere tutuklandı... Rum ayaktakımı etraftaki köylere saldırmakta, Rumların Türkleri yağmalama ve avlama eylemleri devam etmektedir. 300 Türk 100 Hristiyan kayıptır*" [53]. Ayrıca Morgan, Türk tutukluların bir Yunan gemisine götürüldüğünü, geminin doğu tarafına bağlanmış mavnanın hapishane olarak kullanıldığını, burada üzerleri aranan mahkumların bütün değerli eşyalarının alındığını, şehirde çatışmaların yer yer devam ettiğini, hastanelerin ölü ve yaralı Türklerle dolup taştığını ve Türk yaralıların tedavisi için hiçbir şey yapılmadığını, hatta yiyecek yemek dahi verilmediğini belirtmiştir[54].

Kışladan ateş açılmadığını not eden isimlerden biri de Charlton Whittall'dir. İzmir'in önde gelen Levantenlerinden biri olan Whittall, olaylar sırasında hükümet meydanındaki kışlanın ön kapısına bakan şirket ofisinin balkonunda idi. 20 Mayıs tarihli mektubunda yaşanan kargaşayı şu sözlerle aktarır: "*Rıhtım tarafından meydana doğru ilerleyen Yunan askerler barakaların önünden geçtiği esnada birkaç el silah duyuldu. Bununla birlikte Yunan askerleri geriye doğru koşmaya başladı ağaçların arkasında siper olan Yunan askerleri gördükleri her şeyi kurşun yağmuruna tuttular. Tahminimce ilk silah atışı kahvehaneden geldi ve kesinlikle kışlalardan gelmedi. Bunun en büyük ispatı kışlaların tam karşısında yer alan bulunduğum şirketin ofis binasının önünde hiçbir kurşun bulunmamasıdır*"[55].

Diğer yandan İtalyan istihbaratın İzmir ayağının son derece "iyi çalıştığı" ve İzmir konusunda "aşırı hassasiyete" sahip olduğu gönderilen rapor sayısından ve içeriğinden anlaşılmaktadır. İtalyan yetkililer tarafından hazırlanan raporlarda "ilk kurşun" meselesi de konu edilir. Ancak ilk ateşin kim tarafından atıldığı konusunda herhangi bir bilgi yer almaz. İtalyan belgelerinde İzmir'e

53 **F.O.** 608/104/4, No: 14241, Rapor No: 21. Aktaran İsmail Ediz, **Diplomasi ve Savaş**, s. 158.

54 Öte yandan İngiltere'nin Atina Büyükelçisi Granville, Yunan askerlerinin yanlışlıkla Türk bölgesine girmiş olduğunu bu esnada Türk askerlerinin Yunan birliklerine ateş açtığını ve bu sebeple çatışma çıktığını belirtir. Granville'nin iddiasına göre kalabalığın içinden bazıları Yunan askerlerine nereden ateş açıldığını göstermiş ve bunun üzerine evlere ateş açılmış, baskın yapılmıştır. Ayrıca kargaşada İtalyan parmağının olduğuna dair önemli delillerin varlığından da söz edilmektedir **F.O.** 608/104/4, No:11298, Telgraf No: 281. Aktaran Ediz, **a.g.e.**, s. 159.

55 **F.O.** 608/104/4, No: 14241. Aktaran Ediz, **a.g.e.**, s. 160.

Levent Şahverdi Arşivi

çıkan Yunan birliklerinin yerli Rumların alkışları arasında ve müzik eşliğinde Konak'a doğru ilerlerken atılan kurşundan sonra katliama başladıkları ve rastgele ateş sonucu Yunan askerlerinin 400'den fazla Türkü öldürdükleri ve 300 kadarını da yaraladıkları, yerli Rumların ise Yunan askerleri ile işbirliği yaparak Türklere ait dükkanları, İtalyan ve Fransızlara ait mağazaları yağmaladıkları belirtilmektedir[56]. 15 Mayıs günü yaşananlarla ilgili benzer içeriğe sahip bir diğer rapor da İzmir İtalyan Delegasyonundan, İstanbul Yüksek Komiseri Kont Sforza'ya gönderilen metindir. Raporda; sokakta karşılaşılan bütün Müslümanların dövüldüğü ve feslerinin yırtıldığı, kışlada bulunan asker ve subayların tutuklanıp dövüldüğü, çoğunun öldürüldüğü, yanlarındaki değerli eşyaların yağmalandığı, aralarında Nadir Paşa'nın da bulunduğu paşaların dövülerek "Yaşasın Venizelos" demeye zorlandığı, yağmaya Yunan askerinin de katıldığı, hırsızlık ve tahribatın verdiği zararın bir milyon Türk lirası olduğu, işgal sabahı halk adına İtalyan konsolosluğuna gelen Belediye Başkanı, Müftü ve Mevlevi Şeyhinden oluşan heyetin dönüşlerinde Yunanlılar tarafından tutuklandıkları gibi ayrıntılar yer almaktadır[57].

İzmir'in işgali sırasında rıhtımdaki İtalyan muhribi Bronzetti'den, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'na gönderilen raporda ise; 15 Mayıs sabahı saat 10'da karaya çıkmaya başlayan Yunan askerlerinin Kordondan, Konak istikametine doğru ilerlemeye başladıkları, Rumların alkışlarla eşlik ettikleri birliklere önce bir el, ardından da üç dört el daha ateş edildiği, bunun sonucunda karışıklık meydana geldiği belirtilmiştir. Yunan askerlerinin mitralyözle desteklenen ateşe başladıkları, halkın panik içerisinde iç sokaklara doğru koşarken pek çok sivilin denize atladığı, Yunan askerlerinin üç dört yönden Türklerin üzerine ateş açtıkları da ilave edilmiştir[58]. Rıhtımdaki bir diğer İtalyan savaş gemisi Duailio'dan 18 Mayıs 1919 tarihinde gönderilen raporda; Türklerin işgale karşı koymak ve direnmek için hiçbir davranışta bulunmadığı, Yunan askerlerinin alkışlar ve müzik eşliğinde Türk mahallerine doğru ilerlerken ilk kurşunun sıkıldığı söylenmektedir[59].

Bütün bunların yanında İtalya'nın mütareke döneminde Osmanlı ülkesindeki en önemli temsilcisi olan Kont Sforza yıllar sonra anılarında "ilk kur-

56 Yüzbaşı G. Fauda'dan Başkomutanlığa. Aktaran Mevlüt Çelebi, **İtalyan Arşiv Belgelerinde Anadolu'da Yunan Mezalimi (1919-1922),** Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2000, s. 13.

57 Mevlüt Çelebi, **a.g.e.**, s. 16-17.

58 Mevlüt Çelebi, **a.g.e.**, s. 17-18.

59 Mevlüt Çelebi, **a.g.e.**, s. 19.

Levent Şahverdi Arşivi

şunu" Yunanlıların attığını ileri sürer. İtalyan muhbirlerin kendisine verdiği bilgiye dayanarak, "ilk kurşunun" olayları hazırlamak için bir Yunanlı veya Rum tahrikçi tarafından atıldığını, hatta "ilk kurşunun" atılması için Atina'dan bilhassa talimat verilmiş veya Yunan ordusu komutanının kolay bir muharebe yapabilmek, kolay bir zafer kazabilmek için böyle bir tedbire başvurmuş olabileceğini ifade eder[60].

15 Mayıs 1919'da yaşanan kargaşanın faili ve sorumlusu konumunda bulunan Yunan yetkililer; Efsun taburuna hükümet konağı meydanına geldiklerinde, ansızın hükümet dairesinden, kışladan ve civar evlerden ateş açıldığı iddiasındadır. Bir yandan direnişin sorumlusu olarak İttihat ve Terakki unsurları görülmüş diğer yandan ise asıl sorumlu olarak İtalyanlar işaret edilmiştir. Özellikle İtalya'nın denetiminde olan şehir hapishanesinin işgalden bir gece önce boşaltılmasının sorumluluğu İtalyan yetkililere yüklenmiştir. Nitekim Konak Meydanı'nda yaşanan çatışmada hapishaneden kaçan Türklerin etkili olduğu ileri sürülmektedir[61].

Yunan kaynakları arasında Hasan Tahsin'in isminin geçmesi bakımından Mihail Rodas'ın anıları son derece önemlidir. Mütareke döneminde Yunanistan lehine kamuoyu oluşturmak üzere İzmir'e gelmiş ve işgal boyunca Yunan Matbuat Kaleminde müdür ve sansür memuru olarak çalışmıştır. Yunanistan'a döndükten sonra ise birçok resmî belgeyi içeren anılarını kaleme almıştır. Mihail Rodas anılarında işgalden önce İzmir'in Türk mahallerinde yaşanan gergin bekleyişten ve huzursuzluklardan söz ettikten sonra Hasan Tahsin ile ilgili gözlemlerini aktarır:

> "*Türk toplumundaki tüm bu hareketlilikler içerisinde Hukuk-ı Beşer'de gazetecilik yapan Kafkas Hasan Tahsin ile tanıştım. Tahsin bir ay önce bana sahip olduğu hümanisttik ilkelerinden ve Türk halkının yönetimi ile ilgili eleştirilerinden söz etmişti. Gazetesinde birçok sosyalist makale, hatta Bolşevik fikirlere yakın yazılar yayınlamıştı. Hayali bir gün halkların kardeş olarak bir arada yaşamasıydı. Hatta gazetesinde Tahsin, Türkler ve Yunanlıların bir an önce işbirliği yapması gerektiğini öne süren bir dizi makale yayınlamaktan çekinmemişti... Onu kızgın kalabalıklar arasında gördüğümde gelişmeler hakkında fikrini sormuştum. O da hiç tereddüt etmeden bana koşulların zorunlu*

60 **Hayat Tarih Mecmuası**, "Bir İtalyan Politikacısının Kaleminden Kurtuluş Savaşı'mızın Bir Tahlili", S 12, Aralık 1975, s. 50.

61 Nilüfer Erdem, **Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı (1919-1923)**, Derlem Yay., İstanbul, 2010, s. 168.

Levent Şahverdi Arşivi

kılması halinde Türk halkının müdafaası için ilk sırada yer alacağını söylemişti. Gerçekten de 15 Mayıs akşamı bu Kafkas gazetecinin İzmir'deki askeri karargâh önünde cansız bedeni bulunmuştu"[62].

Her ne kadar Rodas'ın yukarıdaki ifadelerinde "ilk kurşunu" atanın Hasan Tahsin olduğuna dair bir ima olmamasına rağmen Türkiye'de yayınlanmış eserlerin bazılarında "Hasan Tahsin'in ilk kurşunu atmış" olabileceğinin kanıtı olarak görülmüştür. Ancak Mihail Rodas "Yunanistan Küçük Asya'da, (1918-1922)" başlıklı anılarında "Türk Direnişi" başlığı taşıyan bölümde "ilk kurşun" konusunda şunları yazmıştır:

"*Birliğin önünde bulunan ilk askerler hapishane yoluna girer girmez, ansızın bir el ateş sesi duyuldu; hemen ardından ise Yunan askerlerinin üzerine doğru adeta bir ateş yağmuru başladı. (Bu gelişme karşısında) Birliğin başındaki Binbaşı Konstantinos Cavellas, yol ortasında bulunduğu sırada, Türk askerleri ve bir önceki gece salıverilerek askere alınan mahkumların toplanmış olduğu cezaevinin üst tarafından ateş açılmasına rağmen, derhal olağanüstü bir soğukkanlılıkla savunma önlemleri alma yoluna gitti. Elimizdeki oldukça güvenilir bilgilere ve izlenimlere göre Türklere saldırı işareti vermek için açılan bu ateş organize bir eylemin sonucuydu. Hedeflenen İzmir'in zaptı sırasında isyan başlatmak ve düzensizlik yaratmaktı. (Kaldı ki) Hiç bir şüpheye yer bırakmayacak bir şekilde belirtilebileceği üzere ilk kurşundan çok kısa bir süre önce Türklere ait iskelenin hemen yanında Türk olmayan motorlu bir sandal ve Türk askerlerinin arkasında, fanatik Türklerin arasında dolaşan çok sayıda şüpheli kişiler görülmüştü."*

Mihail Rodas isim vermese de, Türk komitacıları cesaretlendirenlerin İtalyanlar olduğunu ima eder. Yunan birliklerinin, hükümet binası önünden geçerek Türk mahallesinin içlerine doğru ilerlediği sırada ateş açmaya ve saldırı gerçekleştirmeye kati suretle cüret edemeyeceğini öne sürer[63].

62 Mihail Rodas, **I Ellada Stin Mikran Asia (1918-1922)**, Tipografeia: Kleisouni, 1950, s. 57.

63 Mihail Rodas, **a.g.e.**, .s 69-70.

Levent Şahverdi Arşivi

SONUÇ

İzmir'de Yunan askerlerine karşı "ilk kurşunun" nerede, ne zaman ve kim veya kimler tarafından atıldığı konusunda farklı görüşler ve ifadeler mevcut olmasına rağmen, Millî Mücadele'nin "Hasan Tahsin'in Yunan askerlerine attığı ilk kurşunla başladığı" tezi 1940'lardan itibaren dile getirilir. Bu konudaki ilk örneklerden biri de Rahmi Apak'ın kaleme aldığı "İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu" adlı ederdir. 1942'de ilk baskısı yapılan eser daha sonra yayınlanan birçok çalışmada, "Hasan Tahsin'in ilk kurşunu attığı" iddiasının referansı olarak gösterilecektir. Ancak; Rahmi Apak'ın eserinde Hasan Tahsin ile ilgili iddiayı bir "söylenti" olarak değerlendirip "ilk kurşun" konusunda kendisi için daha "gerçekçi" görünen başka bir olasılıktan bahsetmesi genellikle göz ardı edilmiş, "ilk kurşunla" ilgili metinde aktarılan "yağız delikanlıya" dayalı anlatı yok sayılarak son derece "seçici" bir tavır sergilenmiştir. Hatta "ilk kurşun" konusunda öne sürdüğü iki olasılık birbirleriyle karıştırılacak, zamanla Apak'ın eserinde yer almayan bir "kurgu" da ortaya çıkacaktır.

"Hasan Tahsin ve ilk kurşuna" dayalı anlatının kamuoyuna taşınması Yusuf Ziya Ortaç eliyle olmuştur. Çınaraltı dergisinde Rahmi Apak'in eserini kaynak göstererek; Hasan Tahsin'in, Kordon rıhtımına çıkan Yunan Efsun Alayının başındaki mangaya "*Revolverle ateş ederek ilk silahı patlatan ve orada vatan için ölen genç bir fedai*" olduğu ancak buna karşılık tarihte adının yer almadığından yakınır. Ardından uzun yıllar sürecek olan bir tartışmasının fitilini ateşleyecek şu sözleri ifade eder: "*Hani bu kahramanın şehit düştüğü yerde yükselen heykeli?*"[64]. Yusuf Ziya Ortaç'ın yazısını, Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği "dikkate değer" bulmuş olmalı ki CHP İzmir Vilayet İdare Heyeti Reisliğine gönderdiği 24.09.1942 tarihli resmî yazıda, Hasan Tahsin'in Yunan askerlerine karşı Kordon'da "ilk kurşunu" attığını belirttikten sonra Hasan Tahsin ile ilgili İzmir İl Teşkilatı'ndan bilgi talep etmiştir[65].

1950'lilerden itibaren özellikle de 1960 darbesinden sonra, "Hasan Tahsin'in "ilk kurşunu" atarak Millî Mücadeleyi başlattığı tezi daha sık dile getirilir. "Resimli Tarih Mecmuası", "Tarih Anlatıyor", "Yakın Tarihimiz" gibi dergilerde; Hamza Osman Erkan, Fahri Can, Cemal Kutay, Ertan Ünal gibi isimler makaleleriyle, Ömer Sami Coşar, Samim Kocagöz, Hasan İzzettin

64 Yusuf Ziya Ortaç, "Hasan Tahsin", **Çınaraltı**, sayı 50, C. 2, 6 Eylül 1942,

65 Başkanlık Cumhuriyet Arşivi, 490.1.0.0.570.2271.1.

Levent Şahverdi Arşivi

Dinamo, Şevket Süreyya Aydemir gibi isimler ise eserleriyle bu sürece katkı sunar. Bunların yanında Hasan Tahsin ile ilgili anlatının inşasında; İzmir Gazeteciler Cemiyeti'nin faaliyetleri ve yine bu cemiyetin üyesi olan İzmirli gazeteciler Nurdoğan Taçalan ve Zeynel Kozanoğlu'nun eserleri genel algıyı büyük ölçüde şekillendirir. Bu isimlere Bilge Umar, Türkmen Parlak ve Ümit Sinan Topçuoğlu'nu da eklemek gerekir.

Öte yandan Hasan Tahsin ile ilgili anlatıya sık sık başvurulması Kıbrıs sorunu dolayısıyla Türk-Yunan ilişkilerinden de bağımsız değildir. Nitekim Hasan Tahsin'i "anıtlaştırma" çabalarının ilham kaynağı Atina'nın Nea Smyrni semtine İzmir Metropoliti Hrisostomos'un heykelinin dikilmesi olmuştur. 1972 yılında İzmir Gazeteciler Cemiyeti tarafından Hasan Tahsin adına bir "ilk kurşun" anıtı dikilmesi için bir kampanya başlatılır. Anıt kampanyası kısa sürede ülke çapında topyekûn bir destek bulur. Nitekim 15 Mayıs 1974 günü Hasan Tahsin adına Konak meydanına dikilen "ilk kurşun" anıtı Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk tarafından açılır. Sonuç olarak "ilk kurşun" anıtı; bu konudaki farklı anlatıları, görüşleri ve itirazları unutturarak, "Hasan Tahsin'in ilk kurşunu atarak Millî Mücadeleyi başlattığı" tezini, "kesin" ve "keskin" bir tarihsel doğruya dönüştürecektir.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başkanlık Cumhuriyet Arşivi 490.1.0.0.570.2271.1.

Başkanlık Osmanlı Arşivi DH.İ.UM. EK, 66/12.

Resmi Yayınlar

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:1, Cilt 1, İçtima Senesi: 1, Onaltıncı İçtima, (15.5. 1336 Cumartesi), Ankara, TBMM Matbaası, 1959.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, Cilt 11, İçtima Senesi 2, Kırksekizinci İçtima, (9.7.1337), Ankara, TBMM Matbaası, 1958.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:1, Cilt 1, İçtima Senesi 3, Yüzbirinci İçtima, (13.9.1338), Ankara, TBMM Matbaası, 1960.

Gazete ve Dergiler

Ahenk

Anadolu'da Yeni Gün

Çınaraltı

Hayat Tarih Mecmuası

İkdam

İleri

İzmir'e Doğru

Sabah

Tasvir-i Efkar

Vakit

Kitap ve Makaleler

Altay, Fahrettin, "İzmir Faciasının Muhakemesi", **Belleten**, C 23, S 89, Yıl 1959.

Bayar, Celal, **Ben De Yazdım**, C 6, Sabah Kitapları, İstanbul.

Çelebi, Mevlüt, **İtalyan Arşiv Belgelerinde Anadolu'da Yunan Mezalimi (1919-1922),** Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2000.

Levent Şahverdi Arşivi

Ediz, İsmail, **Diploması ve Savaş İngiliz Belgelerinde Batı Anadolu'da Yunan İşgali**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015.

Erdem, Nilüfer, **Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı (1919-1923)**, Derlem Yay., İstanbul, 2010.

Güçlü, Muhammet, "İzmir'in İşgaline Tanık Bir Zatın Kaleminde: 'İzmir'de Neler Oldu' 1336/1920' Kitapçığı Üzerine", **Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, X/22, Bahar/2011.

İnal, Buğra, "Bir İngiliz Subayının Gözünden İzmir'in İşgali ve Yaşananlar", **Büyük Taarruzun 90. Yıldönümünde Uluslararası Millî Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, C II, Ankara, 2014.

İzmir Fecayii, "1 İzmir'in Suret-i İşgali, Harbiye Nezareti ve Umum Jandarma Kumandanlığına Gelen Raporlar ve sair Vesikalar", b.y., t.y.

İzmir Aydın Ayvalık ve Havalisi Yunan İşgali Hakkında Makamat-ı Askeriyeden Mevrud Raporlar, İkinci Kitap, Matbaa-i Askeriye, Dersaadet, 1335.

Karayaman, Mehmet, "İzmir Valisi İzzet Bey'in Kaleminden İzmir'in İşgali", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, VI/15, Güz /2007.

Llewellyn, Michael Smith, **Anadolu Üzerindeki Göz**, Hürriyet Yayınları, İstanbul, Şubat 1978.

Milton, Giles, **Kayıp Cennet Smyrna 1922 Hoşgörü Kentinin Yıkılışı**, Şenocak Yayınları, İzmir, 2009.

Onay, Ahmet Talat, **Millî Mücadele Yazıları**, Haz. Cemal Kurnaz-Şefika Kurnaz, MEB Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2004.

Öztoprak, İzzet, **İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2014.

Öktem, Haydar Rüştü, **Mütareke ve İşgal Anıları**, Haz. Zeki Arıkan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara,1991.

Rodas, Mihail, **I Ellada Stin Mikran Asia (1918-1922)**, Tipografeia, Kleisouni, 1950.

Sorguç, Erdoğan, **"İlk Kurşun"un Seyir Defteri 1918-2014**, Dörtyol Belediyesi Kültür Yayınları, 3. Baskı, Eylül 2016.

Levent Şahverdi Arşivi

Turan, Mustafa, "İstiklal Harbinde 'Müttefikler Arası Tahkik Heyeti' Çalışmaları, Raporu ve Tahkikat Neticesi", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 8, 1991.

Ural, Selçuk, Okur, Mehmet, "Vali İzzet Bey'in Kaleminden İzmir'in İşgali", **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,** S 17, Erzurum, 2001.

Yellice, Gürhan, "Megali İdea Mı Mare Nostrum Mu? Mondros Mütarekesi'nden İzmir'in İşgaline İtalyan-Yunan İlişkileri ve Propaganda Savaşı, 1918-1919", **Tarih Okulu Dergisi**, S XXXVI, Ekim 2018.

Levent Şahverdi Arşivi

HACI BEDİR AĞA'NIN MİLLÎ MÜCADELEDEKİ ROLÜ VE TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NDEKİ FAALİYETLERİ

MEHMET GÜNDÜZ*

ÖZ

Bu çalışmanın amacı Hacı Bedir Ağa'nın Millî Mücadele'de ki rolünü ve TBMM'deki faaliyetlerini ortaya koymaktır. Kâhta merkez olmak üzere Adıyaman bölgesinde geniş arazilere ve büyük bir aşirete sahip olan Hacı Bedir Ağa Millî Mücadeleyi ve Mustafa Kemal Paşa'yı desteklemiştir. Sivas Kongresi'ni engellemeye çalışan Ali Galip ve arkadaşlarına engel olan Hacı Bedir Ağa Antep ve Urfa savunmalarına büyük katkı sağlamıştır. Bu mücadelelere bizzat katılan Hacı Bedir Ağa Antep savunmasında yaralanmıştır. Bu başarılarından dolayı İstiklal Madalyası alan Hacı Bedir Ağa üç dönem üst üste milletvekilliği yapmıştır. TBMM'nin birinci ve ikinci dönemlerinde Malatya milletvekilliği yapmıştır. TBMM'nin üçüncü döneminde ise Kars milletvekilliği yapmıştır. Meclis çalışmalarında da Mustafa Kemal Paşa'yı destekleyen Hacı Bedir Ağa 1927'de Tarsus'taölmüştür.

Anahtar Kelimeler: Hacı Bedir Ağa, Ali Galip, Adıyaman, Malatya, Güney Cephesi, Antep Savunması, Urfa Savunması, Mustafa Kemal Paşa.

* Dr., Millî Eğitim Bakanlığı, İstanbul Erkek Lisesi, İstanbul, ekalimoz@yahoo.com
ORCID: 0000-0002-4642-4189 DOI: 10.33419/aamd.642373
Makale Gönderim Tarihi: 31.10.2018 Makale Kabul Tarihi: 28.06.2019

Levent Şahverdi Arşivi

THE ROLE OF HACI BEDIR AGA IN NATIONAL STRUGGLE AND THE ACTIVITIES IN THE GRAND NATIONAL ASSEMBLY OF TURKEY

ABSTRACT

The aim of this study is to reveal the role of Hacı Bedir Ağa in the National Struggle and his activities in the GNAT. Hacı Bedir Ağa, who had large lands and a large tribe in the Adıyaman region, supported the National Struggle and Mustafa Kemal Pasha. Hacı Bedir Ağa, who stopped Ali Galip and his friends who tried to prevent Sivas Congress, made a great contribution to Antep and Urfa defense. Hacı Bedir Ağa, who personally participated in these struggles, was injured in Antep defense. Hacı Bedir Ağa, who received the Medal of Independence for his achievements, served as a deputy for three consecutive terms. He served as deputy of Malatya in the first and second periods of the Turkish Grand National Assembly. In the third period of Parliament, he was the representative of Kars. In 1927, Hacı Bedir Ağa, who supported Mustafa Kemal Pasha in the parliamentary work, died in Tarsus.

Keywords: Hacı Bedir Ağa, Ali Galip, Adıyaman, Malatya, South Front, Antep Defense, Urfa Defense, Mustafa Kemal Pasha.

Levent Şahverdi Arşivi

GİRİŞ

XX. yüzyılın başlarında Avrupa devletleri arasındaki rekabetin savaşa dönüşmesi dünya için oldukça ağır sonuçlar doğurmuştur. Bu rekabetten en çok yara alan devletlerden biri Osmanlı Devleti'dir. I. Dünya Savaşı'nı kaybeden Osmanlı Devleti kayıtsız şartsız teslim belgesi niteliğinde olan Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalamak zorunda kalmıştır. Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti fiilen sona ermiş ve kaderini İtilaf Devletleri'nin eline bırakmak zorunda kalmıştır. Fakat bu durum Osmanlı devlet adamları arasında da ciddi tartışmalara da yol açmıştır. Mondros'a karşı olan devlet adamları devleti bu darboğazdan kurtarmak için harekete geçmiştir. İtilaf Devletleri ise daha önce kendi aralarında imzaladıkları gizli antlaşmalar çerçevesinde, Osmanlı Devleti'ni paylaşmaya ve bu amaçla da birçok yeri işgal etmeye başlamışlardır. Yurdun birçok yerinin Mondros Ateşkes Antlaşması'na dayandırılarak çoğu zaman basit gerekçelerle İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmesi, halkı savunacak düzenli birliklerin çoğunun dağıtılmış olması yerel ve bölgesel direnişlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Kuva-yı Millîye olarak adlandırılan bu direniş örgütleri yurdun çeşitli bölgelerinde işgalcilerle mücadele etmiştir.

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından sonra İstanbul'a dönen Mustafa Kemal Paşa burada yurdun kurtuluşu için birçok Osmanlı devlet adamı gibi çareler aramaya başlamıştır. Ancak İstanbul'da bir şey yapmanın pek mümkün olmadığı gören Mustafa Kemal Paşa Anadolu'ya resmî bir görevle geçmenin yollarını aramış ve sonunda Dokuzuncu Ordu Müfettişi olarak Anadolu'ya geçme imkânı bulmuştur. Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a gider gitmez yurdun işgallerden kurtarılabilmesi için Anadolu'nun birçok yerine telgraflar göndererek Millî Mücadele'ye destek aramıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın bu çağrısına olumlu cevap veren ve Millî Mücadele'ye destek verenlerden biri de Adıyaman'dan Hacı Bedir Ağa'dır. Hacı Bedir Ağa ve aşiretinin sahip olduğu arazilerin genişliği ile ellerindeki silahlı güç bu bölgede etkili olmalarını sağlamıştır. Hacı Bedir Ağa'nın Mustafa Kemal Paşa'ya desteği Millî Mücadele'nin özellikle Güney Cephesi'nde başarılı olmasında mühim bir rol oynamıştır. Bu mühim role rağmen Hacı Bedir Ağa ile ilgili olarak doğrudan yapılmış bir çalışmanın olmaması bu konuda bu araştırmaya zemin hazırlamıştır. Hacı Bedir Ağa ile ilgili çeşitli kaynaklarda bilgiler bulunmakla birlikte konu bir bütün olarak incelenmemiştir. Hacı Bedir Ağa'nın hem Millî Mücadele'deki rolünü hem de TBMM'deki faaliyetlerini ortaya koyabil-

Levent Şahverdi Arşivi

mek için TBMM tutanakları başta olmak üzere dönemin görgü tanıklarının anlatımları, arşiv belgeleri, dönemin basını ile diğer ilgili kaynaklar incelenmiştir.

I. Hacı Bedir Ağa

Rişvan Aşireti'nin[1] Kâhta'da yerleşik Zürevkan kolunun lideri olan Hacı Bedir Ağa 1872 yılında Kâhta'nın Koluk (Kolık, Kölük) köyünde doğmuştur. Hacı Bedir Ağa Rişvan Aşireti Reisi Hacı Hüseyin Ağa ile Ayşehan Hanım'ın oğludur.[2] Babası bir suikaste kurban gidince Hacı Bedir Ağa aşiretin başına geçmiştir.[3] Adıyaman bölgesinde geniş arazi sahibi bir ailenin oğlu olarak tarım ve hayvancılıkla uğraşan Hacı Bedir Ağa Millî Mücadele'de yıllarında hem bölgesinde hem de Ankara ve çevresinde önemli görevler ifa ederek Mustafa Kemal Paşa'ya büyük destek vermiştir.[4] Hacı Bedir Ağa'nın Mustafa Kemal Paşa'yı desteklemesi ve milletvekili olarak Meclis'e girmesi Rişvan aşiretinin siyasi etkinliği de zamanla artırmış ve Kâhta'nın kaderini de değiştirmiştir. Nitekim Kâhta 1923'te kaza iken Malatya'ya bağlı bir ilçeye dö-

1 Osmanlı kaynaklarında 1540 yılında zikredilen Rişvan Aşireti, XVI. yüzyıl başlarında Malatya sancağı sınırları içindeki Kâhta kazasını kışlak, Sürgü ve Bulam köyleri arasındaki yaylaları yaylak olarak kullanmıştır. Rişvan Aşireti XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Kâhta kazasının bir kısım nahiyeleri ile Hısn-ı Mansur (Adıyaman) kazasının bazı mezralarında yarı yerleşik duruma geçerek hayvancılık ve ziraatla uğraşmışlardır. XVII. yüzyılda Maraş eyaletinde yayılma gösteren aşiret, XVIII. yüzyıldan itibaren bir yandan kuzey yönünde ilerleyerek Kastamonu'ya kadar gitmiş, diğer taraftan batı istikametinde konup göçerek Batı Anadolu'da; Denizli, Manisa ve İzmir'e yayılma göstermiştir. Nihayet Rişvan Aşireti mensuplarının Rumeli'de; Edirne, Varna ve Silistre sancaklarına kadar gidip yerleşmişlerdir. Rişvan Aşireti'ne mensup oymaklar yerleştikleri yerlerde kendi adlarını taşıyan köyler kurmuşlardır. Rişvan Aşireti XVII. yüzyıl sonlarından itibaren Osmanlı Devleti özellikle, Rusya ve İran'a karşı giriştiği seferlerde Osmanlı Ordusu'na asker vermiştir. Aşiret aynı dönemlerde Anadolu'nun muhtelif yerlerinde meydana gelen isyanların bastırılmasında da devlete destek olmuştur. Hiçbir dönemde devlete karşı herhangi bir isyana kalkışmayan ve bir isyanın içerisinde de yer almayan Rişvan Aşireti genellikle Osmanlı Devleti yöneticileri ile bir işbirliği ve dayanışma içinde olmuştur. Malatya sancağı XIX. Yüzyılın ortalarına kadar malikâne suretinde Rişvan Aşireti'ne verilmiştir. Faruk Söylemez, **Osmanlı Devleti'nde Aşiret Yönetimi: Rişvan Aşiret Örneği**, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2011, s.287-290.

2 https://www.tbmm.gov.tr/TBMM_Album/Cilt1/index.html, Erişim Tarihi: 27 Ağustos 2018

3 Kawa Demircioğlu, "Reşwanlara Bağlı Aşiret Kolları", http://www.kahtahaber.com/?/reswanlara-bagli-asiret- kollari-2234y.htm, Erişim Tarihi: 27 Ağustos 2018.

4 Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi**, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, C III, s. 725.

Levent Şahverdi Arşivi

nüştürülmüştür. 1925 yılında ise Hacı Bedir Ağa'nın girişimleri ile Kâhta'nın ilçe merkezi Koluk köyüne taşınmış ve bugünkü Kâhta'nın gelişimine zemin hazırlanmıştır.[5]

II. Hacı Bedir Ağa'nın Millî Mücadele'deki Rolü

Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra işgal edilen bölgelerin başında Kilikya ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi gelir. Bu antlaşmadan bir gün sonra İngilizler tarafından Musul'un işgal edilmesi daha sonra yapılacak işgallerin güçlü bir habercisi olmuştur. Nitekim İngiltere kısa bir süre sonra Antep, Maraş ve Urfa yörelerini işgal etmiştir. Gizli antlaşmalarda buraların daha önce Fransa'ya bırakılmış olması bu ülkenin tepkisine neden olmuş ve İngiltere bölgeyi boşaltmıştır. Fransızlar, İngilizlerin bölgeyi boşaltmasından sonra burayı işgal etmiştir. Bu durum yöre halkının Fransızlara ve bunların kimi zaman işbirlikçileri durumunda hareket eden Ermenilere karşı çetin bir mücadele vermelerine sebep olmuştur.

Adıyaman ve Kâhta yöresi işgale uğrayan Antep, Maraş ile Urfa'ya komşuydu ve Malatya Dağları'nın uzandığı araziyide kapsadığından burası oldukça stratejik bir yerdi. Bu yüzden buranın elde tutulması Malatya ve Sivas'ın güvenliği için elzemdi. Antep, Maraş ve Urfa'ya güney yönünde geldiğinizde arazinin engebeli olmaması ve doğal engellerin olmaması İngiliz ve Fransız işgalini kolaylaştırmıştır. Ancak Adıyaman ve Kâhta'dan itibaren kuzey yönüne yani Malatya'ya doğru hareket ettiğinizde sizi yer yer yükseltisi 2000 metreyi aşan Malatya Dağları karşılar. Dolayısıyla bu dağlar işgallere karşı doğal bir set görevi görüyordu. Hacı Bedir Ağa'nın hâkim olduğu bu bölge İtilaf Devletleri'ne kuzey yönünden yapılacak saldırıların önlenmesi ve bölgedeki geçişlerin kontrol edilmesi açısından son derece önemli bir yerdi. Hem Mustafa Kemal Paşa hem de İtilaf Devletleri bu bölgenin stratejik öneminin çok iyi farkındaydılar. Bu yüzden her iki taraf da Hacı Bedir Ağa'nın kendi saflarında mücadele etmesini istemiş ve onu saflarına çekebilmek için yoğun bir çaba sarf etmiştir.

II.1. Ali Galip Olayı ve Hacı Bedir Ağa'nın Bu Olaydaki Rolü

Millî Mücadele döneminde Malatya'ya bağlı bir ilçe durumunda olan Adıyaman işgale uğramadığı için herhangi bir çatışmaya da sahne olmamış-

5 M. Şefik Yıldırım, "Kâhtayı Tanıtalım", **Hür Fikir**, 30 Aralık 1969, S 370, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

tır. Ama bu tamamen Millî Mücadele'nin dışında kaldığı anlamına gelmez. Adıyaman işgale uğramamış olsa bile çevre il ve bölgelerde meydana gelen olaylardan etkilenmiştir. Millî Mücadele yıllarında Adıyaman'ın ismi ilk olarak Ali Galip olayında geçer. Elazığ Valisi Ali Galip Sivas Kongresi'ni dağıtmak üzere İstanbul Hükümeti tarafından görevlendirilmiştir. Ali Galip bu amaçla kuvvet toplamaya başlamış ve çevre illerden kendisine destek verilmesini istemiştir. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarına karşı Kâhta Kaymakamlığı'ndan asker talep eden Ali Galip Kaymakamlığa gönderdiği tahriratta İttihat ve Terakki ileri gelenlerinin işledikleri cinayetler ve çeşitli zulümlerle ordunun mağlup olmasına sebep oldukları belirtilerek bu kişilerin bir süreden beri memlekette ihtilal çıkarmaya ve ortalığı karıştırmaya çalıştıkları iddia edilmiştir. Erzurum'da bir takım uydurma iddialarla kongre düzenleyen bu şahısların şimdi de Sivas'ta bir kongre düzenleyerek memleketi tehlikeye attıkları ileri sürülerek şöyle denilmiştir:[6]

> *"Bermucibi iradei seniye şu mühim vazifei vataniyenin ifasına azim iken Mustafa Kemal avanesi kumandasında bulunan muğfel bir kısım askerin ittihatçı zabitler kumandasiyle Malatyaya gelmekte olduğunu haber alarak Mutasarrıf Beyle Hacı Bedir Ağayı bilistishap Beydağına çekildim. Maksadım iradei seniye ahkâmı münitesini infaz ve alessultan fezahatine mütecasir olan bağileri istisal ile vatan ve milletin maruz bulunduğu mehaliki izaledir. Halifei Zişan efendimize aşairden lüzumu kadar kuvvet izhar etmekteyim. Başka keyfiyete vakıf olarak kıtaatı askeriye kumandanlıklarında bulunan bu gibi bağilerin teşebbüsatına mümanaat ve senakarlarına her hususta muavenet lüzumu beyan olunur. Berveçhibala hakayikın ilaniyle ahalinin, hainlerin iflağatına kapılmamasını temin lazimeden olup hilafında hareket veya ızharı cebanet müstelzimi mücazattır."*

İsyancılara karşı aşiretlerden yardım isteyen Elâzığ Valisi Ali Galip Sivas Kongresi'nin toplanmasına engel olmak için Malatya Mutasarrıfı Halil Rami ve İngiliz ajanı Binbaşı Noel ile birlikte hareket etmiştir. Ali Galip, Malatya'ya gelmeden önce, 1 Eylül 1919'da, telsizle Mutasarrıf Halil Rami'den Rişvan aşiretinden yüze yakın silahşör temin etmesini istemiştir.[7] Mutasarrıf Halil Bey de bu amaçla Hacı Bedir Ağa ile görüşmüş ve XIII. Kolordu Kumandanlığı'na yazdığı şifreli telgrafta Hacı Bedir Ağa'nın ken-

6 Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, MEB Yayınları, İstanbul, 2001, C III, s. 973-974.

7 Mim Kemal Öke, **Belgelerle Türk-İngiliz ilişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu 1918-1926**, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1992, s.50.

Levent Şahverdi Arşivi

dilerine 100 süvari ve 200 piyade ile destek olacağını bildirmiştir.[8] Ancak Rişvan Aşireti Reisi Hacı Bedir Ağa bu talebi ağırdan alarak yerine getirmemiştir.[9] Bu kuvvetin toplanamamasında Mutasarrıf Halil Bey'in istenen kuvvetin ne için toplandığını bilmemesi de etkili olmuştur.[10] Halil Bey 6 Eylül 1919'da Ali Galip Malatya'ya geldiğinde istenen kuvvetin Sivas Kongresi'nin toplanmasına engel olmak ve Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarını tutuklamak için olduğunu anlamıştır. Bunun üzerine Halil Bey kendisinden istenilen 100 atlı yerine 500 atlı temini için çalışmalar başlatmıştır. Ancak Babıâli'nin Kürtlerden yararlanmak istemekle birlikte onların ulusçu yönlerine şüphe ile yaklaşması bu çabaları sonuçsuz bırakmıştır.[11] Bu girişimlere karşı Mustafa Kemal Paşa da çeşitli önlemler almıştır. Mustafa Kemal Paşa, XIII. Kolordu Kurmay Başkanına 7 Eylül 1919'da verdiği emirde Ali Galip, Malatya Mutasarrıfı Halil Bey, Bedirhanilerden Kamuran, Celadet ve Ekrem Beylerle İngiliz Binbaşısı Noel'in yakalanarak Sivas'a gönderilmesini istemiştir. Fakat Kolordunun harekete geçmekte gecikeceğinin anlaşılması üzerine Mustafa Kemal Paşa bu defa Elazığ'da bulunan XV. Alay Komutanı İlyas Bey'den Ali Galip'in yakalanmasını istemiştir.[12]

XII. Süvari Alayı Komutanı Binbaşı Cemal, Mustafa Kemal Paşa'ya 10 Eylül 1919'da gönderdiği telgrafta Elâzığ Valisi ile Malatya Mutasarrıfı, İngiliz Binbaşısı ve yardakçılarının Elazığ'dan yola çıktığını ve kendilerinin yakalanacaklarını haber alır almaz kaçarak Kâhta'daki Hacı Bedir Ağa'nın yanına sığındıklarını bildirmiştir. Binbaşı Cemal ayrıca burada toplanacak Kürtlerle mezkûr kişilerin Malatya'ya saldırma, bir kötülüğe yeltenme ihtimaline karşı kovuşturma yapılması için Kolordudan buyruk alındığını ve izlendiklerini bildirmiştir.[13]

Mustafa Kemal Paşa bölgeden haber almaya çalışırken ve konu ile ilgili direktifler verirken XV. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir'de bölgede

8 Kazım Karabekir **İstiklal Harbimiz**, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1960, s. 247.

9 Aynur Durmuş, "Millî Mücadele Yıllarında Diyarbakır'da Kürdistan Devleti Kurulması Çalışmaları ve Malatya Mutasarrıfı Bedirhanî Halil Rami", **Millî Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu: Bildiriler; Gaziantep, 25-27 Aralık 2013**, Yay. Haz.: Erdem Ünlen vd., Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s.383; Mim Kemal Öke, **a.g.e.**, s.50.

10 Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2004, C I, s. 562.

11 Sina Akşin, **a.ge.**, C I, s. 564.

12 Mustafa Kemal Atatürk, **a.g.e.**, s.118-119.

13 Mustafa Kemal Atatürk, **a.g.e.**, s. 123.

Levent Şahverdi Arşivi

yaşanan gelişmeleri yakından takip etmiştir. Telgrafhanelerden bilgi toplanması için Erzurum telgrafhanesine bir memur gönderen Kazım Karabekir Paşa, Ali Galip ve yanındaki heyetin Kâhta kazasına firar ederek Hacı Bedir Ağa'ya iltica eylediklerini ve Süvari müfrezesinin onları Kâhta'ya kadar takip ettiklerini fakat o havalide bulunan silahlı Kürtlerin hücumuna maruz kalmamak için müfrezenin Kâhta'dan az geri çekildiği bilgisini paylaşmıştır. Ayrıca İngilizlerin Hacı Bedir Ağa'yı külliyetli para ile kandırdıklarını bildirmiştir.[14] Diyarbakır'dan Harbiye Nezareti'ne gönderilen bir şifre yazıda ise Malatya Mutasarrıfı Halil Rami ile Hacı Bedir Ağa'nın birlikte Malatya'da bir Kürt Kulübü kurarak bağımsız bir Kürdistan kurma fikrini yaymaya çalıştığı ileri sürülmüştür.[15] Bu iddiaların devam ettiği günlerde Ali Galip, Binbaşı Noel ve beraberindekiler Rişvan aşiretine sığınmışlardır. İlyas Bey'in kendilerini yakalama konusundaki ciddiyetini anlayan Ali Galip, Binbaşı Noel, Mutasarrıf Halil ve Hacı Bedir Ağa Beydağı'na gitmek zorunda kalmışlardır.[16] Raka köyünde çevredeki bazı Kürt aşiretlerinin ileri gelenlerinin de katıldığı bir toplantı yapılarak görüş alışverişinde bulunulmuştur. Yapılan konuşmalar sırasında Hacı Bedir Ağa, Kürtçülük tavırlarına karşı bir tutum sergilemiş ve bu sevdadan vazgeçilmesini tavsiye etmiştir.[17] Ali Galip, Halil Rami ve Binbaşı Noel ise Hacı Bedir Ağa'dan kendilerine destek olmasını istemişlerdir.[18] Ali Galip ve Binbaşı Noel'in amacı Kürt aşiretlerinin desteğini alarak Malatya ve Sivas'a saldırmaktı. Ancak Hacı Bedir Ağa ve Kürt aşiretleri buna direnmiştir.[19] Abdullah Ayan, Binbaşı Noel'in katır yüküyle altın karşılığında Hacı Bedir Ağa'dan Mustafa Kemal'e karşı yardım istediğini belirterek Hacı Bedir Ağa ile Ali Galip ve Binbaşı Noel arasında şöyle bir konuşma geçtiğini iddia etmiştir:[20] "*Binbaşı Noel: "Biz inceledik, Doğu ve Güneydoğu'nun en güçlü aşireti ve lideri sizsiniz. Teklifimizi kabul edin ve Doğu Anadolu toprakları üzerinde bir Kürt devleti kurun. Size, ilaveten istediğiniz kadar para,*

14 Kazım Karabekir, **a.g.e.**,, s.195

15 İskender Oymak, **XX. Yüzyıl Malatya Tarihi ve Günümüz İnanç Coğrafyası**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya, 1997, s. 47.

16 Öke, **a.g.e.**,, s.52.

17 Yaşar Ertürk, **Büyük Oyunun Eski Perdesi Doğu, Güneydoğu ve Musul Üçgeni (1918-1923)**, İstanbul 2007, s. 231; Hamdi Doğan, "Millî Mücadelede Adıyaman ve Çevresi", **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2012 11(2), s. 561.

18 Mustafa Kemal Atatürk, **a.g.e.**, s.132-133.

19 Mustafa Kemal Atatürk, **a.g.e.**, s.133.

20 https://abdullahayan.wordpress.com/2008/01/24/haci-bedir-aga-dan-dengir-firata/, Erişim Tarihi: 7 Eylül 2018.

Levent Şahverdi Arşivi

silah ve takviye asker gönderelim." teklifinde bulunurlar... Hacı Bedir Ağa Ali Galip'e döner, İngiliz kurmayı Noel'i göstererek: "Bu mösyöye söyleyin. Parasını alıp, defolsun gitsin. Bizim dinimizde kavmiyetçilik (ırkçılık) yoktur. Biz hep birlikte bu vatan ve bu devlet uğrunda çarpıştık, birlikte şehid verdik, birlikte gazi olduk. Yarın Allah'ın huzurunda ben alnımı kara çıkartmam, teklifinizi red ediyorum." der.

Hacı Bedir Ağa ile Ali Galip ve Binbaşı Noel arasında bir görüşme gerçekleşmiştir ancak bu iddianın doğruluğu oldukça şüphelidir. Çünkü Ali Galip, Binbaşı Noel ve Mutasarrıf Halil Bey, İlyas Bey'in Malatya'ya doğru geldiğini haber aldıklarında alacakları altını bile alamadan kaçmak zorunda kalmışlardır.[21] Dolayısıyla kaçarken yanlarında bu kadar altının olması mümkün gözükmemektedir. Ayrıca Binbaşı Noel'in Güneydoğu gezisinin başlarında yanında kırk katır yükü silah ve altın olduğu bilinmektedir. Ancak Malatya'ya vardığında yanında bulunan eşyanın durumu hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Binbaşı Noel bir Kürt Devleti kurulması taraftarıydı ancak Ali Galip buna karşıydı. Bu yüzden Binbaşı Noel'in bu durumu bile bile böyle bir teklifi açıktan yapması mümkün gözükmemektedir. Nitekim Binbaşı Noel, Hacı Bedir Ağa'yı safına çekerek Mustafa Kemal'e karşı kendilerine yardım etmeye teşvik için Urfa'da bulunan İngiliz Kuvvetlerinden yardım alabileceğini belirtmiştir.[22] Ancak Hacı Bedir Ağa kendisine yapılan teklifleri kabul etmemiştir. İlk başta Kazım Karabekir Paşa'ya telgrafla ulaşan Hacı Bedir Ağa'nın İngilizlerin teklifini kabul ettiği yönündeki haberin ise doğru olmadığı böylelikle anlaşılmıştır.

Binbaşı Noel ve Ali Galip'in Hacı Bedir Ağa ve bölgedeki Kürt liderlerine yönelik girişimlerinden haberdar olan Mustafa Kemal Paşa 11/12 Eylül 1919'da İlyas Bey'e telgrafla bölgede alınacak tedbirleri bildirmiştir. Bu tedbirler arasında Hacı Bedir Ağa, Keven aşireti başkanları ile bu haince davranışı desteklemeyen başkanların Millî Mücadele safına çekilmesi de vardı.[23] Nitekim Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle Malatya ileri gelenlerinden oluşan bir Nasihat Heyeti Hacı Bedir Ağa'nın da yer aldığı Kürt Beylerini ziyaret etmiş ve Ali Galip'e destek olunmamasını istemiştir.[24] Hacı Bedir Ağa gelen bu heyete sırf firariler kendisine misafir oldukları için onlarla beraber oldu-

21 Mustafa Kemal Atatürk, **a.g.e.**, s.124-125.

22 Mustafa Kemal Atatürk, **a.g.e.**, s.133.

23 Mustafa Kemal Atatürk, **a.g.e.**, s. 134.

24 Celâl Pekdoğan, **Millî Mücadelede Malatya ve Çevresi (Demografik, İdarî, Siyasi ve Sosyo-Ekonomik Açıdan 1918-1922**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1992, s.124.

Levent Şahverdi Arşivi

ğunu söylemiştir.[25] Bu heyetin çalışmaları sonucunda aşiretler Ali Galip'ten desteklerini çektikleri için Ali Galip ile arkadaşları amaçlarına ulaşamamışlardır.[26] Umduğu desteği bulamayan Ali Galip, Bedirhani Halil Rami ve Binbaşı Süleyman Efendi ile birlikte 16 Eylül 1919'da Kâhta'dan ayrılmıştır. Binbaşı Noel de gözaltında rahatça 18 Eylül 1919'da Briman (Kovanoluk) köyünü geride bırakarak, Samsat'ta Fırat nehrini geçerek Urfa'ya[27] ve oradan da Elbistan'a gitmiştir.[28]

Mustafa Kemal Paşa Hacı Bedir Ağa'yı Millî Mücadele'nin safına çekebilmek için kendisine bir mektupta yazmıştır. Maraş ve Antep havalisi Umum Kuvayı Millîye Kumandanlığı yapmış olan Kılıç Ali bu özel mektubu Hacı Bedir Ağa'ya götürmüştür. Üç bin atlı çıkartabilecek bir güçte olan Rişvan aşireti reisi Hacı Bedir Ağa, Mustafa Kemal Paşa'nın kendilerini vatanı kurtarma davasına çağıran mektubuna olumlu cevap vermiştir.[29]Ali Galip olayında Mustafa Kemal Paşa'yı destekleyerek Sivas Kongresi'nin toplamasına destek olan ve böylelikle Millî Mücadele'nin başladığı dönemde önemli bir katkı sağlayan Hacı Bedir Ağa bölgesinde barışın korunmasında da önemli bir rol oynamıştır. Hacı Bedir Ağa Adıyaman ve Kâhta'da bulunan aşiret ile Siverek'te bulunan aşiretler arasında çıkan ve yaklaşık dokuz ay süren çatışmaların sonlandırılması ve gasp edilen malların sahiplerine iadesinde büyük rol oynamıştır. Katkılarından dolayı Mamürat-ül Aziz Valiliği Mart 1920'de Hacı Bedir Ağa'nın dördüncü rütbeden Mecidiye nişanı ile ödüllendirilmesi için Dâhiliye Nezareti'ne teklifte bulunmuştur.[30] Nitekim bu teklif uygun görülerek Hacı Bedir Ağa'ya dördüncü rütbeden Mecidiye nişanı verilmiştir.[31]

II.2. Güneydoğu'daki Millî Mücadele'de Hacı Bedir Ağa'nın Rolü

Adıyaman ve Kâhta Millî Mücadele yıllarında fiilen işgale uğramamıştır. Buna rağmen burada yerleşik olan Hacı Bedir Ağa, aşireti ve yöre halkı işgale uğramış komşu vilayetlere büyük destek vermiştir. İlk olarak Fran-

25 **ATASE** Arşivi, ATAZB, K. No: 10, G. No:54, B. No: 54-1.

26 Mehmet Ali Cengiz, **Mondros'tan Cumhuriyet'e Malatya**, Malatya, 2000, s. 42-44.

27 Mim Kemal Öke, **a.g.e.**,, s.53-54.

28 Mustafa Kemal Atatürk, **a.g.e.**, s.137; Aynur Durmuş, **a.g.m**., s.390.

29 **Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları**, (Der. Hulusi Turgut), İstanbul, 2010, s.77-78.

30 **BCA**, Dosya No:7895, Fon Kodu 30.00.00.0 Yer No:74.487.5'ten Akt: Hamdi Doğan, **Birinci Mecliste Malatya Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2011, s.139.

31 **Takvim-i Vekayi**, 8 Nisan 1336, S.3822, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

sız işgaline uğrayan Antep'e yardım eden Hacı Bedir Ağa'nın *"Fransızların kudurmuşçasına hücumuna, cehennemi top ve mitralyöz bombalarına göğüs geren yiğitleri, metanetle dünyanın mazhar-ı takdiri olan namuslu kadınları bütün irtibatı kesilmiş olduğu halde son hayatını yaşıyor. Biz bu İslâm kardeşlerimizin yalnız olmasına tahammül edemeyerek bölük bölük evlatlarımızla Ayıntab`a gidiyoruz..."* dediği bazı kaynaklarda geçmektedir.[32] Hacı Bedir Ağa 300'den fazla aşiret mensubu ile V. Fırka emrinde Antep'in yardımına koşmuş ve birçok çatışmaya girmiştir.[33] Burada başarılı mücadeleler veren Hacı Bedir Ağa bu çarpışmalarda kuvvetlerinden 20 kişiyi kaybetmiş ve kendisi de yaralanmıştır.[34] Hacı Bedir Ağa Birecik'te tedavi görmüştür.[35] Antep Milletvekili Abdurrahman Lami Efendi 11 Kasım 1920'de Antep'teki askeri durumla ilgili olarak Erkânı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne bir soru önergesi yöneltmiştir.[36] 20 Aralık 1920'de bu soru önergesinin görüşülmesi esnasında söz alan Malatya Milletvekili Feyzi Efendi, Hacı Bedir Ağa'nın katıldığı Antep savunması ile ilgili olarak Meclis kürsüsünden şunları söylemiştir:[37]

> *"Ayıntab hakkında bazı malûmat alıyoruz ve bendenize bir kaç da telgraf gelmiştir. Arkadaşımız Hacı Bedir Ağa Ayintab'a efradiyle giderek ayağından hafif bir surette vuruldu. Beray-ı tedavi Urfa'ya geldi. Tedaviden sonra hanesine gidip ailesi efradını görmek ve avdet ederek bir daha Fransızlarla çarpışmak üzere gideceğini bendenize telgrafla yazıyordu. Yine oranın eşrafından Emin Ağa diyorlar gayet cesur adamdır, o da onunla beraber gidiyor…* "

Malatya Milletvekili Feyzi Efendi'nin Meclis kürsüsünde verdiği bilgiler Hacı Bedir Ağa'nın yarasının tedavisinden sonrada cephede mücadeleye devam ettiğini göstermektedir. Ancak cephede yaşanan düzensizlikler Hacı Bedir Ağa'nın tepkisine yol açmıştır. Nitekim birçok çatışmaya girerek Nifak

32 https://abdullahayan.wordpress.com/2008/01/24/haci-bedir-aga-dan-dengir-firata/; http://www.haber7.com/yazarlar/atilgan-bayar/427234-namus-gununde-ayintaba-kosan-kurt-beyi-kadar- yurtsever-miyiz, Erişim Tarihi: 8 Eylül 2018.

33 Lohanizade Mustafa Nurettin, **Gaziantep Savunması**, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2011, s.149.

34 **ATASE** Arşivi, İSH, K. No:814, G. No:215, B. No:215-1.Akt: Hamdi Doğan, a.g.m., s. 570.

35 Şamil Tayyar, "Atatürk, İnönü'ye Neden Kızdı?", http://www.iyibilgi.com/haber.php?haber_id=74425, Erişim Tarihi: 8 Eylül 2018.

36 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.I, C.V, S.355

37 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.I, C.VI, s.448.

Levent Şahverdi Arşivi

Boğazı ve Sinan cephesinde başarılı savunmalar veren Hacı Bedir Ağa emir-komuta zincirinde meydana gelen birtakım sorunlar nedeniyle memleketine geri dönmüştür.[38] Lohanizade, Hacı Bedir Ağa'nın yanlış savaş taktikleri yüzünden kırıldığını belirterek şöyle demiştir:

> "*Ama o sadece hırs ve kıskançlık yüzünden kırıldı, incitildi. Mücahitler, Mıntıka komutanı Hüseyin Hüsnü Beyin yanındaki Binbaşı Mahmut Bey tarafından yanlış şekilde harbe sevk edildi. Bunun üzerine Hacı Bedir Ağa üzgün bir şekilde memleketine döndü.*
>
> *Döndükten sonra Antep savunanlarının fedakârlıklarını ve çektikleri dayanılmaz hallerini arz ile Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine hitaben "bu gibi komutanlar iş başındayken Antep için kurtuluş çaresi aramak boştur" anlamında bir telgraf vermiştir.*[39]

Hacı Bedir Ağa'nın 29 Ekim 1920'de Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na gönderdiği bu telgrafta "Fransız muhabere kıtaatı ile Ayıntab civarında Sinan Cephesinde vukubulan muharebede kıtasını ve hüvviyetini tayin ve tasrih etmediği Ziya Bey isminde zatdan şikâyet etmiş, Ziya Bey'den istenilen kılavuzu vermeyip ve Hüseyin Efendi çetesiyle mitralyözü alarak ricat etmesi ve dolayısıyla kuvvetlerinin yirmi kişisinin ziyanına ve kendisinin de mecruhiyetine sebebiyet verdiği" ifade olunmuştur.[40] Bu telgrafla Hacı Bedir Ağa yapılan hatalar yüzünden Antep savunmasının zafiyete uğradığını belirterek Mustafa Kemal Paşa'ya şikâyette bulunmuştur.

Hacı Bedir Ağa sadece Antep savunmasına destek vermekle kalmamış 1000 kişilik bir kuvvet ile birlikte Urfa savunmasına da katkıda bulunmuştur. Hacı Bedir Ağa'nın kuvvetleri dışında Adıyaman ve Samsat'tan da Urfa savunmasına destek verilmiştir. Samsat'tan 600 ve Adıyaman'dan da 100 kişilik bir kuvvet, ardından 14 Şubat 1920'de Hacı Bedir Ağa'nın 1000 kişilik bir kuvveti ile Urfa'ya hareket emri almıştır.[41] Bu "Millî kuvvetlerin yola çıktıkları bildirilmişse de Urfa'daki millî kuvvetlerin mevcudu o kadar fazlalaşmış-

38 Mehmet Serkan Şahin, **Cumhuriyet Halk Partisi'nin Malatya Teşkilatı (1923-1950)**, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2008, s.9.

39 Lohanizade, **a.g.e.**, s.149.

40 **ATASE** Arşivi, İSH, K. No:937, G. No:174, B. No:174-1, Akt: Hamdi Doğan, **a.g.m**., s. 570.

41 **Türk İstiklal Harbi Dördüncü Cilt Güney Cephesi**, Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009, s.118; İsmail Özçelik, **Millî Mücadelede Güney Cephesi (Urfa)**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s. 201.

Levent Şahverdi Arşivi

tı ki hem bunların hem de Urfa halkının yiyecek ihtiyacı büyük bir problem hâline gelmiş" ve bu sebeple Kolordu, Elazığ Askerlik Dairesine emir vererek yiyecek sıkıntısı çekilmemesi için bu kuvvetlerin gönderilmemesini istememiştir.[42] Ancak daha sonra Urfa savunmasının Türklerin aleyhine doğru bir seyir takip etmesi üzerine Mustafa Kemal Paşa XIII. Kolordu'ya emir vererek gereken tüm önlemlerin alınmasını ve Urfa halkının göç etmekten vazgeçirilmesini istemiştir. Bu emir üzerine XIII. Kolordu Hacı Bedir Ağa komutasındaki mücahitler ile Adıyaman ve Samsat'taki kuvvetlerine Urfa'ya hareket emri vermiştir.[43] Böylelikle Adıyaman bölgesinden toplamda 1700 kişilik bir kuvvet Urfa savunmasına katılmıştır.

II.3. Hacı Bedir Ağa'ya İstiklal Madalyası Verilmesi

Daha milletvekili seçilmeden önce Millî Mücadele ve Mustafa Kemal Paşa safında yer alan Hacı Bedir Ağa milletvekili seçildikten sonra da adamlarıyla birlikte Güney Cephesi'nde Antep ve Urfa savunmalarına bilfiil katılmıştır. Hacı Bedir Ağa buralarda önemli yararlıklar göstermiştir. Bu mücadeleler sırasında yaralanmış olan Hacı Bedir Ağa'ya İstiklal Madalyası verilmesi için Gaziantep milletvekili, eski Maraş ve Antep havalisi umum Kuvayı Millîye Kumandanı Kılıç Ali Bey, Meclis Başkanlığı'na şu teklifi vermiştir:[44] *"Birinci ve ikinci devrede Malatya Mebusu olan Hacı Bedir Ağa, İstiklal ve Hâkimiyet-i Millîyeyi imha kastıyla memleketimizi istila eden düşmanlara karşı açtığı Mücadele-i Millîye'nin bidayetinde Gaziayntab (Gaziantep) harekâtına bilfiil iştirak ederek Fransa işgal kuvvetleri ile yapılan muhârebâtın netice-i zaferine ve ateş hattında fedakârlığı ile amil ve müessir olmuş ve müsâdemât esnasında mecruh düşmüş bulunmakla bir kıt'a kırmızı-yeşil kurdelalı istiklal madalyasıyla taltifini teklif ederim."*

Millî Mücadele'deki yararlı faaliyetleri dolayısıyla Hacı Bedir Ağa'ya İstiklal Madalyası TBMM tarafından tevcih edilmiştir. TBMM Divanı Riyaset Başkanlığı 10 Şubat 1341(1925) tarihli dokuzuncu toplantısında Hacı Bedir Ağa'ya İstiklal Madalyası verilmesini TBMM Genel Kurulu'na şu teklifi ile sunmuştur:[45]

---

42 **Türk İstiklal Harbi Dördüncü Cilt Güney Cephesi**, s.120.

43 **Türk İstiklal Harbi Dördüncü Cilt Güney Cephesi**, s.122.

44 **TBMM Arşivi** Müdafaa-i Millîye Encümeni yazısı; Akt: Hamdi Doğan, **a.g.e.**, s.140.

45 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.2, C.XIII, B.53, s.310-311.

Levent Şahverdi Arşivi

"Mücadelei Millîyede bilfiil ve fevkalâde hidematı sebkeden birinci devre Azayı Kiramdan Gaziantep Mebusu Ragıp Beyle Yasin ve Hafız Şahin Efendilerin ve Malatya Mebusu Hacı Bedir Ağanın mezkûr hidematına mükâfatın kırmızı-yeşil kordelâlı İstiklâl Madalyası ile taltiflerine dair Gaziantep Mebusu ve Sabık Maraş ve Antep havalisi umum Kuvvayı Millîye Kumandanı Kılıç Ali Bey tarafından verilen inha varakaları Divanı Riyasetin 10 Şubat 1341 tarihli dokuzuncu içtimaında ledeltetkik, hakikaten şayanı takdir hidematı ve Mücadelei Millîye esnasında pek büyük fedakârlıkları görülen mumaileyhime kırmızı-yeşil kordelâlı İstiklâl Madalyası itası tensip edilmiş olmakla keyfiyet Heyeti Umumiyenin nazarı tasvibine arz olunur efendim."

TBMM Başkanı Kazım Karabekir tarafından TBMM Genel Kurulu'na sunulan bu teklif kabul edilmiştir.[46] Adı geçen milletvekillerinin İstiklal Madalyası alması için gerekli belgeler tanzim edilerek ve Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından imza edilerek TBMM Başkanlığı'na 16 Şubat 1341 (1925) tarihinde gönderilmiştir.[47] Böylelikle Hacı Bedir Ağa kırmızı-yeşil şeritli İstiklal Madalyası ile ödüllendirilmiştir.

III. Hacı Bedir Ağa'nın TBMM'deki Faaliyetleri

16 Mart 1920'de İstanbul'un İtilaf Devletleri'nce resmen işgali ve Meclis-i Mebusan'ın dağıtılması üzerine TBMM'nin açılması için uygun bir zemin oluşmuştur. Nitekim Mustafa Kemal Paşa 19 Mart 1920'de seçimlerin yapılmasıyla ilgili bir genelge yayımlamıştır. Bu genelge çerçevesinde Malatya'da da seçimler yapılmıştır. 11 Nisan 1919'da başlayan 17 Nisan 1919'da tamamlanan seçimler Malatya, Hısn-ı Mansur (Adıyaman), Behisni (Besni), Kâhta ve Arga'da (Akçadağ) yapılmıştır.[48] Malatya'da yapılan seçimlerde 34 kişi aday olmuş ve bunlardan 5'i milletvekili seçilmiştir. Seçim sonucunda Malatya merkez kazasından 3, Kâhta kazasından 1 ve Besni kazasından da 1 kişi milletvekili olarak seçilmiştir.[49] Kâhta kazasından milletvekili seçilen Hacı Bedir Ağa seçimlerde, Besni kazasından 14, Akçadağ kazasından 14 ve Malatya Merkez kazasından da 25 oy almıştır.[50]

---

46 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.2, C.XIII, B.53, s.311.

47 **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005, C XVII, s.181.

48 Hamdi Doğan, **a.g.e.**, s.118-119.

49 Hamdi Doğan, **a.g.e.**, s.123-124.

50 **TBMM Arşivi** Mamüratü'l Aziz Vilayeti Malatya Livası Seçim Mazbatası.

Levent Şahverdi Arşivi

TBMM'nin Birinci Dönemi için yapılan seçimlerde Malatya Milletvekili seçilen Hacı Bedir Ağa cephedeki görevi dolayısıyla ancak 18 Ağustos 1920'de Meclis'e katılabilmiştir.[51] Kâhta Kaymakamlığı'nın 14 Nisan 1920 tarihli telgrafı gereğince istifa ettiği seçim mazbatasında belirtilmiş olmasına rağmen Hacı Bedir Ağa daha sonra milletvekili olarak Meclise katılmıştır.[52] Mazbatası 20 Ağustos 1920'de onaylanan Hacı Bedir Ağa'nın TBMM Sicil Numarası 310'dur.[53] Meclise katıldıktan kısa bir süre sonra Güney Cephesi'ndeki harekâtın devamı nedeniyle 1 Eylül 1921'de Meclis kararıyla buradaki vatan hizmetini sürdürmek için Hacı Bedir Ağa'ya izin verilmiştir.[54] Hacı Bedir Ağa daha sonraki dönemlerde 4 Ekim 1921'de beş ay,[55] 30 Mart 1922 tarihinde üç ay[56] ve 25 Ekim 1922'de de üç ay[57] izin verilmiştir.

TBMM'ye ilk katıldığında 45 yaşında olan Hacı Bedir Ağa okumayazma bilmemektedir. Meclis'teki görüşmeler esnasında neredeyse hiç söz almamıştır. TBMM'de Birinci Grup'ta yer almıştır.[58] TBMM'nin ilk iki döneminden Malatya Milletvekili üçüncü dönemde ise Kars Milletvekili olan Hacı Bedir Ağa'nın milletvekili olduğu süre zarfında TBMM'de aşağıdaki çalışmalara katılmıştır:

51 Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi**, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, C III, s. 725.

52 **TBMM Arşivi** Mamüratü'l Aziz Vilayeti Malatya Livası Seçim Mazbatası; **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.I, C II, s.202-203.

53 Ahmet Demirel, **İlk Meclis'in Vekilleri**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 253.

54 Fahri Çoker, **a.g.e.** s.725.

55 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.I, C.XIII, s.90.

56 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.I, C.XVIII, s.418.

57 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.I, C.XXIV, s.143.

58 Ahmet Demirel, **Birinci Mecliste Muhalefet**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s.124.

Levent Şahverdi Arşivi

Sıra	Kanun veya Takriri Tarihi	Kanun veya Takririn Adı	Kabul/Red veya Destek Durumu
1.	15 Ağustos 1920	Ereğli ve Zonguldak kömür Madenlerinden Alınacak Rüsuma Dair Kanunu.[59]	Kabul
2.	19 Ağustos 1920	Hukuk-ı Esasiye Encümeni'nin Kanun Teklifinin Dördüncü Maddesinin Değişmesini Teklif Eden Takrir.[60]	Kabul
3.	22 Ağustos 1920	Anadolu Hattı Memurlarının Mütedahil Maaşlarının Tesviyesi Hakkında Kanun.[61]	Kabul
4.	22 Ağustos 1920	Bağdat Demiryolu Hattının Maaşat ve Masarifatı İçin Doksan Altı Bin Liranın Sarfı Hakkında Kanun.[62]	Kabul
5.	23 Ağustos 1920	Memalik-i Müstahsala Ahalisinden Temettü ve Akarat Vergilerinin ve Techirden Avdet Edenlerden Temettü ve Akar ve Emlak ve Arazi Vergileri ile Küsüratı Munzammanın Istıfası Hakkında Kanun.[63]	Kabul
6.	23 Ağustos 1920	Anadolu Şimendifer Tahslisatı Hakkındaki Kanun.[64]	Kabul
7.	11 Ağustos 1921	Elviye-i Selâsede Vergilerin Sureti Cibâyetine Dair Kanun.[65]	Kabul
8.	19 Eylül 1921	Erzincan Mebusu Tevfik Beyle Seksen İki Arkadaşının, Dersimli Zeynozade Bego Ağanın Maluliyetine Binaen Bakıyei Müddeti Cezaiyesinin Affına Dair Kanun Teklifi ve Adliye Encümeni Mazbatası (2/352).[66]	Kabul

59 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.I, C.III, s.257.
60 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.I, C.III, s.357.
61 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.I, C.III, s.406-408.
62 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.I, C.III, s.14.
63 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.I, C.III, s.17.
64 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.I, C.III, s.458.
65 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.I, C.XII, s.65-66.
66 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.I, C.XII, s.265-266.

Levent Şahverdi Arşivi

9.	19 Eylül 1921	"Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine "Gazilik" Unvanı Verilmesine ve "Müşirlik" Rütbesi Tevcih Edilmesine" Dair Kanun.[67]	Kabul
10.	1 Ekim 1921	Tahsili Emval Kanunu'nun Üçüncü Maddesinin Tadiline Dair Kanun.[68]	Kabul
11.	3 Temmuz 1922	Dâhiliye Vekâletiyle Ona Mülhak Devairin 1338 Senesi Bütçelerine İkinci Defa Verilmesi Hakkında.[69]	Kabul
12.	24 Temmuz 1922	Çorum Mebusu Ferid Beyin Tam Tahsisatla Mezuniyeti Hakkındaki Divanı Riyaset Kararı.[70]	Kabul
13.	8 Temmuz 1922	İcra Vekilleri'nin Suret-İ İntihabına Dair Olan Kanun Lâyihasının İkinci Maddesi Makamına Kaim Olmak Üzere Bursa Mebusu Operatör Emin ve Arkadaşlarının Verdikleri Değişiklik Teklifi.[71]	Kabul
14.	26 Temmuz 1922	İstiklâl Mahkemelerinin Tatili Faaliyet Etmeleri Hakkında Mersin Mebusu Salâhattin Bey ve Rüfekası Tarafından Verilen Takrir.[72]	Kabul
15.	24 Temmuz 1922	Gaziantep Mebusu Ragıb Bey'le On Sekiz Milletvekilinin; Düşmandan Geri Alınmış Yerlerin Ahalisine Yardım Hakkındaki Kanunun Tefsirine Dair Maliye Vekâleti Tezkeresi.[73]	Kabul

67 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.I, C.XII, s.263.
68 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.I, C.I, s.182.
69 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.I, C.XXI, s.265.
70 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.I, C.XXI, s.490.
71 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.I, C.III, s.360.
72 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.I, C.III, s.631-632
73 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.I, C.XXI, s. 484-485.

Levent Şahverdi Arşivi

16.	21 Ağustos 1922	Dördüncü Avans Kanunu.[74]	Kabul
17.	24 Ağustos 1922	Mâlûlini Guzatın Terfih ve İkdarı Hakkındaki Kanun.[75]	Kabul
18.	28 Ağustos 1922	Fetva Heyetinin Adedine Dair Olan Hakkâri Mebusu Mazhar Müfid Beyin Takriri.[76]	Evet
19.	4 Eylül 1922	Seriye Vekâletinin 1338 Senesi Bütçesi Hakkında Kanun.[77]	Kabul
20.	7 Eylül 1922	Başaralı Mustafa Efendinin Affı Hakkındaki Kanun.[78]	Kabul
21.	9 Eylül 1922	Dâhiliye Bütçesinin Harcırah Faslına Otuz Bin Lira İlâvesine Dair Olan Kanun.[79]	Kabul
22.	11 Eylül 1922	28 Şubat 1338 Tarihli Avans Kanununun Üçüncü Maddesinde Değişiklik.[80]	Kabul
23.	20 Eylül 1922	Beşinci Avans Kanunu.[81]	Kabul
24.	25 Eylül 1922	Düşmandan İstihsâl Edilmiş ve Edilecek Mahallere Muavenet Hakkındaki 31 Teşrinievvel 1337 Tarihli Kanuna Müzeyyel Kanun.[82]	Kabul
25.	28 Eylül 1922	Memaliki Müstahlasaya İzam Edilecek İstiklâl Mahkemeleri Hakkındaki Kanunun İkinci Maddesinin Tayyı Hakkındaki Takrir.[83]	Red
26.	29 Eylül 1922	Memaliki Müstahlasaya Gönderilecek İstiklâl Mahkemeleri Hakkındaki Adliye Encümeni Mazbatasının Maddelerine Geçilmesi Hakkındaki Takrir.[84]	Kabul

74 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.I, C.XXII, s.273.
75 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.I, C.XXII, s.358.
76 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.I, C.XXII, s.394-395.
77 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.I, C.XXII, s.506-507.
78 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.I, C.XXII, s.563.
79 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.I, C.XXII, s.603-604.
80 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.I, C. XXII, s.622.
81 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.I, C. XXIII, s.130-131
82 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.I, C.I, s.319.
83 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.I, C.XXIII, s.246.
84 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.I, C.XXIII, s.245.

Levent Şahverdi Arşivi

27.	9 Ekim 1922	Sinop'ta Tersane Namıyla Mevcut Arazinin Belediyeye Terkine Dair Kanuna Zeyil Kanunu.[85]	Kabul
28.	10 Ekim 1922	Nisabı Müzakere Kanununun Yedinci Maddesini Muaddil Kanun.[86]	Kabul
29.	11 Ekim 1922	Altıncı Avans Kanunu.[87]	Kabul
30.	16 Ekim 1922	Nisab-ı Müzakere Kanunu'nun Yedinci Maddesini Muadil Kanun.[88]	Kabul
31.	18 Ekim 1922	Hasbellüzum Celp veya Bir Mahalle İzam Kılınacak İmalâtı Harbiye Sivil Ustalarıyla Levazımatı Umumiye Fabrika ve Müessesatı Sanatkârlarına Harcırah itası Hakkındaki Kanun.[89]	Kabul
32.	19 Ekim 1922	Yahya Kaptan'ın Ailesine Hidematı Vatanîye Tertibinden Bin Kuruş Maaş Tahsis Edildiğine Dair Kanun.[90]	Kabul
33.	19 Ekim 1922	Büyük Millet Meclisi 1338 Senesi Bütçesi.[91]	Kabul
34.	19 Ekim 1922	Kastamonu Mebusu Abdülkadir Kemali Beyle Arkadaşlarının, Meclisin Ankara'dan Başka Bir Mahalle Nakli Hakkındaki 115 İmzalı Takrirleri.[92]	Evet
35.	21 Ekim 1922	Cami Beyin Müstafi Addedilmesi Hakkındaki Karar[93]	Kabul
36.	25 Ekim 1922	Amasya Şefkati İslâmiye Cemiyeti Tarafından Amasya'da Müesses Darüleytam İçin Cemiyeti Mezkûrece Tesisine Teşebbüs Olunan Darüssanayiin İnşaatı İkmal Edilmek ve Levazımatı Tesisiyeden Noksan Kalan Aksamı Temin ve Tedarik Olunabilmek Üzere Muaveneti İçtimaiye Vekâletinin 1338 Senesi Bütçesinin "180 -14" Faslına Yedi Bin Beş Yüz Liranın İlâve Hakkında Teklif.[94]	Evet

85 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.I, C.XXIII, s. 324.
86 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.I, C.XXIII, s.434.
87 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.I, C.XXIII, s. 355-356.
88 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.I, C.I, s.320.
89 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.I, C.I, s.321.
90 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.I, C.XXIV, s.48.
91 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.I, C.XXIV, s.49
92 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.I, C.XXIV, s.25-26.
93 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.I, C.XXIV, s.89.
94 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.I, C.XXIV, s.177.

Levent Şahverdi Arşivi

37.	26 Ekim 1922	Muaveneti İçtimaiye Bütçesi Hakkında Kanun.[95]	Kabul
38.	28 Ekim 1922	Trabzon Mebusu Hasan Beyle Arkadaşlarının, Kırşehir Sabık Mebusu Bekir Efendiye Ait İstida Encümeni Mazbatasının Müstacelen Müzakere Edilmesine Dair Takriri.[96]	Kabul
39.	1 Nisan 1923	"Teşkilât-I Esasiye Kanunu'nun Madde-i Müzeyyelesinin İlgasına ve Tecdidi İntihaba Dair Kanun.[97]	Kabul
40.	3 Nisan 1923	Havali-i Şarkiyye Muhacirlerinin İadesi ve Mesakininin Tamir ve İnşası İçin Tahsisat İtasına Dair Kanun.[98]	Kabul
41.	5 Nisan 1923	Meclis Bütçesine Tahsisatı Munzamme İtasına İstanbul Gayri Faal Memurlarına Dair Kanun.[99]	Kabul
42.	5 Nisan 1923	Mebuslara Nisabı Ekseriyete Halel Gelmemek Üzere İzin Verilmesine Dair Divanı Riyaset Kararı Hakkında Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Beyin Takriri.[100]	Kabul
43.	5 Nisan 1923	İntihabı Mebusan Kanunu Muvakkatinin Bâzı Mevaddını Muaddir Kanunun Sekizinci Maddesinin Tadili Hakkındaki Takrir.[101]	Kabul
44.	7 Nisan 1923	Darü'l-Eytam Müdüriyeti Umumiyesi İçin Avans İtasına Dair Kanun.[102]	Kabul
45.	7 Nisan 1923	Ziraat Bankası İçin Avans İtasına Dair Kanun.[103]	Kabul

95 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.I, C.XXIV, s.209.
96 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.I, C.XXIV, s.228.
97 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.I, C.XXVIII, s.283.
98 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.I, C.I, s.372.
99 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.I, C.I, s.374.
100 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.I, C.XXVIII, s.384.
101 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.I, C.XXVIII, s.346-347.
102 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.I, C.I, s.375.
103 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.I, C.I, s.376.

Levent Şahverdi Arşivi

46.	7 Nisan 1923	Emniyet Sandığı Ziraat Bankası İçin Avans İtasına Dair Kanun.[104]	Kabul
47.	7 Nisan 1923	Seyrisefain İdaresi İçin Avans İtasına Dair Kanun.[105]	Kabul
48.	8 Nisan 1923	İdare-i Vilayet Kanuniyle Tedrisat-ı İptidaiye Kararnamesinin Tadiline Dair Kanun.[106]	Kabul
49.	9 Nisan 1923	Şarki-Anadolu Demiryolları Hakkındaki Kanun.[107]	Kabul
50.	28 Ağustos 1923	Lozan Sulh Muahedenamesinin Kabulüne Dair Birinci Kanun.[108]	Kabul
51.	28 Ağustos 1923	Lozan Sulh Muahedenamesinin Kabulüne Dair İkinci Kanun.[109]	Kabul
52.	28 Ağustos 1923	Lozan Sulh Muahedenamesinin Kabulüne Dair Üçüncü Kanun.[110]	Kabul
53.	28 Ağustos 1923	Lozan Sulh Muahedenamesinin Kabulüne Dair Dördüncü Kanun.[111]	Kabul
54.	2 Ekim 1923	1339 Senesi Evkaf Vekâletinin İkinci Altı Aylık Avans Kanunu.[112]	Kabul
55.	8 Ekim 1923	Ertuğrul Mebusu Dr. Fikret Beyle Arkadaşlarının İstanbul'a Giden Heyeti Mebuseye Lâzım Gelen Hürmet Gösterilmediğine Dair 42 İmzalı Takrirleri.[113]	Evet

104 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.I, C.I, s.377.
105 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.I, C.I, s.378.
106 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.I, C.I, s.379.
107 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.I, C.I, s.381.
108 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.II, C.I, s.286.
109 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.II, C.I, s.288.
110 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.II, C.I, s.289.
111 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.II, C.I, s.290-291.
112 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.II, C.I, s.290-291
113 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.II, C.II, s.473.

Levent Şahverdi Arşivi

56.	25 Aralık 1923	İstiklâl Mahkemeleri Kanunun Beşinci Maddesinin Tadiline Dair, Erzurum Mebusu Câzim Efendi ile Rüfekasının Teklifi Kanunîsinin Reddi Hakkındaki Lâyiha Encümeni Mazbatasına Dair.[114]	Kabul
57.	2 Ocak 1924	Maliye Vekâletinden İstifa Eden Hasan Fehmi Beyin Yerine Kângırı Mebusu Mustafa Abdülhalik Beyin İtihab Edildiğine Dair Riyaseti Cumhur Tezkeresi.[115]	Kabul
58.	14 Şubat 1924	Müdafaai Memleket Uğrunda İka Edilmiş Olan Cürümler Hakkındaki Kanunun Birinci Maddesinin Tefsirine Dair Adliye Encümeni Mazbatasına Mütellik Ankara Mebusu İhsan Beyin Takriri.[116]	Red
59.	11 Mart 1924	Darüleytamlar Müdiriyeti Umumiyesinin 1340 Senesi Mart Ayına Mahsus Muvakkat Bütçe Kanunu.[117]	Kabul
60.	23 Mart 1924	Teşkilâtı Esasiye Kanununun 25'nci Maddesinin Tadili Hakkındaki Kütahya Mebusu Receb Beyin Takriri.[118]	Red
61.	23 Mart 1924	Dersim Mebusu Feridun Fikri Bey ve 92 Arkadaşının Meclis Heyeti Tahririyesine 1339 senesi Tasrikatından Maatahsisat Birer Maaş Nisbetinde İkramiye İtasına Dair Takrir.[119]	Evet
62.	26 Mart 1924	Anadolu Demiryolları İdaresine Hazinei Maliyeden (400) Bin Lira İkrazı Hakkındaki Kanun.[120]	Kabul
63.	26 Mart 1924	Öksüz Yurtları Müdüriyeti Umumiyesi hakkındaki Kanun.[121]	Kabul

114 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.II, C.IV, s.485.
115 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.II, C.IV, s.660.
116 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.II, C.V, s.881.
117 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.II, C.VII, s.324.
118 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.II, C.VII, s.1014.
119 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.II, C.VII, s.980-981.
120 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.II, C.VIII, B.22, s.53-54.
121 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.II, C.VIII, s.55.

Levent Şahverdi Arşivi

64.	22 Nisan 1924	Altı Zata Hidamatı Vataniye Tertibinden Maaş Tahsisi Hakkındaki Kanun.[122]	Kabul
65.	10 Aralık 1924	9 Kânunusani 1340 Tarih ve 397 Numaralı Kanuna Müzeyyel Kanun.[123]	Kabul
66.	11 Aralık 1924	Mübadele, İmar ve İskân Vekâletinin Lâğviyle Dâhiliye Vekâletine Devri Hakkındaki Kanun.[124]	Kabul
67.	26 Ocak 1925	Ereğli-Karadere Şimendiferleri İnşaat İşletmesi Hakkındaki Kanun.[125]	Kabul
68.	26 Ocak 1925	Ziraat Müesseselerine Sermaye Vazına Dair Kanun.[126]	Kabul
69.	26 Şubat 1925	Ankara Şehir Emanetine Bir Buçuk Milyon Lira İkrazı Hakkındaki Kanun.[127]	Kabul
70.	22 Mart 1925	Tütün Encümeni Mahsusu Mazbatası Hakkında.[128]	Evet
71.	30 Mart 1925	Evkaf Müdiriyeti Umumiyesine, 1341 Senesi Bütçesine Mahsuben Avans İtası Hakkındaki Kanun.[129]	Kabul
72.	30 Mart 1925	Seyrisefain İdaresine, 1341 Bütçesine Mahsuben Avans İtasına Dair Kanun.[130]	Kabul
73.	6 Nisan 1925	Türkiye Cumhuriyeti İle Arnavutluk Hükümeti Beyninde Münakit 15 Kânunuevvel 1339 (1923) Tarihli Muhadenet Muahedenamesi Hakkındaki Kanun.[131]	Kabul
74.	4 Nisan 1925	Seyri Sefain İdaresinin Sureti İdaresi Hakkındaki Kanun.[132]	Kabul

122 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.II, C.VIII, s.1119.
123 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.II, C.XI, s.80-81.
124 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.II, C.XI, s.99.
125 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.II, C.XII, s.350-351.
126 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.II, C.XII, s.348-349.
127 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.II, C.XIV, s.400-401.
128 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.II, C.XVI, s.121.
129 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.II, C.XVI, s.286-287.
130 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.II, C.XVI, s.284-285.
131 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.II, C.XVII, s.125.
132 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.II, C.XVII, s.77.

Levent Şahverdi Arşivi

75.	4 Nisan 1925	Evkaf Müdüriyeti Umumiyesi Bütçe Kanunu Lâyihasının Dördüncü Maddesine "Ancak Mesdud ve Metruk Medrese Binaları ve Arsaları İlk Tedrisat Masarifi Karşılığı Olmak Üzere İdarei Hususiyelere Devrolunur." Fıkrasının İlâvesi Teklifi. [133]	
76.	21 Nisan 1925	Türkiye Cumhuriyeti İle Avusturya Cumhuriyeti Arasında Münakit 28 Kânunusani 1924 (1340) Tarihli Muhadenet, İkâmet, Ticaret Muahede ve Mukavelenameleri Hakkında 3 Kanun.[134]	Kabul
77.	22 Nisan 1925	Bursalı Tahir Beye Hidematı Vataniye Tertibinden Maaş Tahsisine Dair Kanun Teklifi.[135]	Kabul
78.	18 Kasım 1925	Müdafaai Millîye Vekâleti 1341 Senesi Bütçesinde Münakale İcrası Hakkındaki Kanun.[136]	Kabul
79.	23 Kasım 1925	Azayı Kirama 1342 Senesi Tahsisatına Mahsuben Avans İtasına Dair Takrir[137]	Kabul
80.	30 Aralık 1925	Mevcut Evrakı Nakdiyenin Yenileriyle İstibdâline Dair Kanun.[138]	Kabul
81.	4 Ocak 1926	Türkiye İle Letonya Arasında Münakit Muhadenet Muahedenamesinin Tasdikine Dair Kanun.[139]	Kabul

Hacı Bedir Ağa toplamda 81 oylamaya katılmış ve katıldığı oylamaların çoğundan evet oyu kullanmıştır. Üç dönem milletvekili olarak TBMM'de yer alan Hacı Bedir Ağa görev yaptığı süre zarfında herhangi bir kanun teklifinde bulunmamış ve vekâletlere soru sormamıştır.[140] Hacı Bedir Ağa TBMM'de görev yaptığı ilk üç dönem boyunca sadece üç takrire hayır oyu vermiştir. 81

133 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.II, C.XVII, s.64-65.
134 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.II, C.VIII, s.1009-1010.
135 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.II, C.XVIII, s.427.
136 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.II, C.XIX, s.145-146.
137 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.II, C.IV, s.553.
138 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.II, C.XX, s.309.
139 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.II, C.XXI, s.50-51.
140 Hamdi Doğan, **a.g.e.**, s.347.

Levent Şahverdi Arşivi

oylamanın 78'de yani % 96,29'da Evet/Kabul şıkkını tercih ederek olumlu oy kullanmıştır.

III.1. Hacı Bedir Ağa ve Şapka Kanunu

Mustafa Kemal Paşa ile yakın bir dostluğu olan Hacı Bedir Ağa'nın İsmet İnönü ile de dostluğu vardır. İsmet İnönü, Hacı Bedir Ağa ile ilgili hatıralarında şöyle bahsetmiştir.

> "*Malatya mebuslarından bir arkadaşım vardı: Hacı Bedir Ağa. Çok yakın dostumdu. Ben başvekilim. Hacı Bedir Ağa arada bir beni ziyarete gelirdi. Yine bir gün gelmişti. Konuşuyoruz. Bana Meclis'in içindeki cereyanları anlatıyor ve çok sızlanıyordu. "Herkese, mütemadiyen hükümet aleyhinde fena şeyler telkin etmeye çalışıyorlar, Meclis içinde çok fesat var" diye haber veriyor ve dert yanıyordu. Nelerden bahsettiğini sordum. Söylediklerini gayet iyi hatırlıyorum:*
>
> *"Bu kadar uğraşıyorsunuz, çalışıyorsunuz, iş yapıyorsunuz. Demiryolları yapmaya çalışıyorsunuz. Bundan çok memnundurlar. Fakat yine de hakkınızda çok insafsız şeyler söylüyorlar."*
>
> *Hacı Bedir Ağa'ya, "Ne diyorlar? Hırsız mı diyorlar?" dedim.*
>
> *Hacı Bedir Ağa fena halde sıkıldı. Bir türlü söyleyemiyordu. "Canım bunlar da bir şey mi, çok daha fenasını söylüyorlar" diyordu.*
>
> *Nihayet mahcup bir şekilde açıldı: "Bunlar adama şapka giydirirler, şapka giydirirler, diyorlar. Bunu bile söylüyorlar" dedi.*
>
> *Hacı Bedir Ağa'yı pek az zaman sonra şapka inkılabının ilk günlerinde bir melon şapka ile gördüm.*[141]

İsmet İnönü'nün anlatımlarından Hacı Bedir Ağa'nın Şapka Kanunu'na karşı olduğu ancak kanun çıktıktan sonra kanuna uygun davrandığı görülmektedir. İsmet İnönü TBMM'nin üçüncü dönem seçimlerinde Hacı Bedir Ağa'yı okuma-yazma bilmediği gerekçesiyle aday listesine almamıştır. Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın isteği üzerine Hacı Bedir Ağa yeniden listeye alınmış ve Kars'tan aday gösterilmiştir. TBMM'nin üçüncü döneminde Kars Milletvekili seçilen Hacı Bedir Ağa yasama görevini ölümüne kadar sürdürmüştür. Torunu Mircan Fırat, dedesinin üçüncü dönem milletvekili seçilmesi ile ilgili şöyle demiştir:[142]

---

141 İsmet İnönü, **Hatıralar: Cumhuriyetin İlk Yılları (1923-1938)**, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, İstanbul, 1998, C I, s. 82-83.

142 https://m.bianet.org/bianet/siyaset/126097-hakim-kurtce-bilmiyorsa-tercumanla-sorunu-cozsun, Erişim Tarihi: 21 Eylül 2018.

Levent Şahverdi Arşivi

"İsmet İnönü, İzmir milletvekili olarak meclise giriyor. İkinci dönem dedemle ikisi de Malatya milletvekili olarak meclise giriyorlar. Dedem Malatya'da çok sevilen biri. Bu da İnönü'yü rahatsız ediyor. Bu nedenle üçüncü dönem Malatya listesini hazırlayan İnönü, dedemin adını listeye koymuyor. Bu liste Atatürk'ün önüne geldiğinde dedemin ismini listede görmeyince nedenini soruyor. İnönü de "Hacı Bedir Ağa istemedi" diyor. Atatürk de "İstemese bile sen yazacaktın" diyerek İnönü'yü azarlıyor. Sonra da dedemi Kars milletvekilliğine yazıyor."

Mustafa Kemal Paşa'nın araya girmesi ile sorun aşılmış ve Hacı Bedir Ağa yeniden milletvekili seçilmiştir.

IV. Hacı Bedir Ağa ve Şeyh Sait İsyanı

Şubat 1925'te başlayan Şeyh Sait İsyanı kısa sürede Güneydoğu ve Doğu illerin çoğu yerine yayılan ve devletin sert askeri tedbirlerle bastırabildiği dini nitelikli bir Kürt isyanıdır.[143] İsyan sonrasında Şark İstiklal Mahkemesi birçok kişi hakkında kovuşturma yapmış ve birçok kişiyi idama mahkûm etmiştir.[144] Bu isyanda adı geçen yerlerden biri de Pütürge ve Kâhta yöresidir. Pütürge'de isyan çıktığı gerekçesiyle 290 kişi yargılanmıştır. Ancak dava devam ederken tanıkların açıklamaları burada ayaklanma olmadığı bazı yerel yöneticilerin sırf tahakküm sağlamak ve üstünlük kurmak için iftira ettiklerini ortaya çıkardı. Bunun üzerine nüfuzlarını artırmak için birkaç köyü tamamen yakıp ve bu arada birçok kişiyi öldürdükleri gerekçesiyle Merdis Nahiye Müdürü Şükrü Ağa, kardeşi Nuri Ağa ve olayda rolü olan kişiler tutuklanarak yargılanmaya başlandılar.[145] Durumu izleyen İsmet Paşa, 31 Ocak 1926'da Mahkeme'ye yolladığı telgrafta, Malatya Milletvekili Hacı Bedir Ağa'nın damadı olan Şükrü Ağa'nın ve akrabalarının ayaklanma sırasında hükümet lehinde bulunduklarını hatırlatarak[146] "İdam edilmeleri halinde telafinin mümkün olamayacağı, dolayısıyla hafifletici sebeplerin dikkate alınmasını" istemiştir.[147] Mahkeme Başkanı Hacim Muhittin Bey, yargılamanın henüz sonuçlanmadığını, Başbakan'ın işaret ettiklerini dikkate alacağını bildirmiştir.[148] Şark İstiklal Mahkemesi "isyan, katl, firar, propaganda vs" suç-

143 Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, TTK Yayınları, Ankara, 2000, s.265-266.

144 Mahmut Akyürekli, **Şark İstiklal Mahkemesi**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2013, s.144-160.

145 Ergün Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**, Ayraç Kitapevi, Ankara, 2009, 267.

146 Ergün Aybars, **a.g.e.**, 267.

147 Mahmut Akyürekli **a.g.e.**, s.83.

148 Ergün Aybars, **a.g.e.**, s.267.

Levent Şahverdi Arşivi

larından dolayı Şükrü Ağa'yı tutuklu kardeşi Nuri Ağa'yı ise firari olduğu için gıyabında yargılamıştır.[149] Yargılama sonucu Mahkeme, Başbakan İsmet İnönü'nün ileri sürdüğü hafifletici sebepler ile Malatya Mebusu Hacı Bedir Ağa'nın girişimlerini dikkate alarak mezkûr sanıklara 15'er yıl hapis cezası vermiştir.[150] Mahkeme Başkanı Hacim Muhittin Bey durumu Başbakan İsmet İnönü'ye bildirerek bölgede "feodal yapının yıkılması, mütegallibenin yok edilmesi gerektiğinin bu dava ile ortaya çıktığını, Mahkeme'nin bunlarla uğraşacağını, kendisinin baktığı davalar içinde en önemlilerden birisi olduğunu" belirtmiştir.[151]

Şeyh Sait İsyanı ile doğrudan bir ilişkisi olmamasına rağmen Hacı Bedir Ağa'nın kardeşi Zeynel Ağa'nın adı da bu isyanda geçmiştir. Zeynel Ağa'nın torunu İsmet Sami Turanlı bu konuda şöyle demiştir:[152]

> *"Şeyh Sait isyanında Doğu'daki bütün Kürt ağalarını Diyarbakır İstiklal Mahkemesi'ne vermişler; isyanla hiçbir alakaları olmadığı halde, büyük bir Kürt aşiretine mensup oldukları için "kurunun yanında yaş da yanar" misali... Rişvan aşiretinden Hacı Bedir Ağa'nın kardeşi dedem Zeynel Bey'i ve akrabalardan Şükrü ve Nuri ağaları Diyarbakır'a sevk etmişler. Hacı Bedir Ağa'nın kız kardeşi Fatma Hatun, yeğeni Ali'den (ki 27 Mayıs'tan sonra milletvekili olmuştu) mecliste bulunan ağabeyi Hacı Bedir Ağa'ya bir mektup yazmasını ister. Şöyle yazdırır mektuba: "Annemiz yok, şimdi de babamız suçsuz, bigünah İstiklal Mahkemesi tarafından idama mahkûm oldu. Onu kurtar, bizi öksüz bırakma." Hacı Bedir Ağa bu mektubu alınca Atatürk'le görüşüyor ve dedemin affını sağlıyor. İdam sehpasındayken Atatürk'ün telgrafı gelince dedem kurtuluyor. Fakat akrabalarından Nuri ve Şükrü ağalar idamdan kurtulamıyor… İdamdan dönen Zeynel Ağa ve kardeşleri Türkiye'nin çeşitli yerlerine mecburi iskâna gönderilmekten kurtulamıyorlar. Hem de mecliste, Atatürk'ün yanında bulunan ağabeyleri Hacı Bedir Ağa'ya rağmen kurtulamıyorlar."*

İsmet Sami Turanlı bu iddiasına rağmen Şeyh Sait İsyanı'na katıldığı gerekçesiyle haklarında idam kararı verilen kişilerin arasında Zeynel Ağa'nın

149 Mahmut Akyürekli, **a.g.e.**, s.155.

150 Mahmut Akyürekli, **a.g.e.**, s.83-84.

151 Ergün Aybars, **a.g.e.**, s.267.

152 http://www.mahmutcantekin.com/index.php?option=com_content&view=article&id=1361:turanlilar-ve- surgun-&catid=44:maziye-yolculuklar&Itemid=65, Erişim Tarihi: 21 Eylül 2018.

Levent Şahverdi Arşivi

ismi bulunmamaktadır.[153] Şükrü Ağa ise cezasını çekmek üzere Muğla'ya sevk edilirken firar etmiştir. Firar sonrasında Şükrü ve Nuri Ağalar Şapka Kanunu'na sert muhalefet ettikleri, Kürtlerin katledildiğine ve baskı altına alınarak sindirildiğine dair propaganda yaptıkları ve yeni bir isyan çıkartmak istedikleri gerekçesiyle yakalanarak yeniden yargılanmış ve idam cezasına çarptırılarak infaz edilmişlerdir.[154] Ceza almamasına rağmen Zeynel Ağa ve Hacı Bedir Ağa ise Tarsus'a sürgün edilmişlerdir. Bu da Zeynel Ağa ve Hacı Bedir Ağa'nın dolaylı yoldan cezalandırıldıklarını göstermektedir. Nitekim Hacı Bedir Ağa 14-15 Mayıs 1928 gecesi Tarsus'taki çiftliğinde bulunduğu sırada kalp krizi sonucu ölmüş ve Mersin'deki aile kabristanında toprağa defnedilmiştir.[155]

153 Aziz Aşan, **Şeyh Sait Ayaklanması**, Sistem Ofset, İstanbul, 1991, s.39-40.

154 Mahmut Akyürekli, **a.g.e.**, s.83-84.

155 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.III, C.IV, s.402.

Levent Şahverdi Arşivi

SONUÇ

Millî Mücadele'nin Güney Cephesi'nde başarıya ulaşmasında önemli bir rolü olan Hacı Bedir Ağa mücadele'nin henüz başlarında Mustafa Kemal Paşa'yı destekleyerek bu mücadelenin başarıya ulaşmasında üstün bir gayret göstermiştir. Hacı Bedir Ağa; Binbaşı Noel, Elazığ Valisi Ali Galip ve taraftarlarına destek vermeyerek Malatya üzerine bir sefer yapılmasına engel olmuş ve böylece Sivas Kongresi'nin toplanmasına engel olacak önemli bir harekâtı başlamadan önlemiştir. Bağımsız bir Kürt devleti kurulması yönünde yapılan telkin ve teklifleri reddeden Hacı Bedir Ağa Millî Mücadele yıllarında çeşitli fikirdeki kişilerle temaslarına rağmen Millî Mücadele'yi maddi ve manevi desteklemekten asla vazgeçmemiştir. Millî Mücadele'nin başlarında Hacı Bedir Ağa'nın hem Millî Mücadele taraftarları hem de karşıtlarınca kendi safına çekilmek istenmesi onun farklı saflar içerisinde yer aldığı iddialarını gündeme getirmiştir.[156] Ancak bu iddiaları Hacı Bedir Ağa Antep ve Maraş savaşlarına katılarak ve büyük yararlılıklar göstererek çürütmüştür. Ağalık sisteminin yoğun şekilde hissedildiği Adıyaman ve Kâhta başta olmak üzere bölgede asayişin temininden önemli bir rol oynayan Hacı Bedir Ağa uzun süre cepheden cepheye koşarak düşmana karşı mücadele etmiştir. TBMM'nin bir üyesi olarak uzun süre cephede silah arkadaşlarıyla mücadele eden Hacı Bedir Ağa verdiği kayıplara ve yaralanmasına rağmen mücadeleden asla geri durmamıştır.

Hacı Bedir Ağa TBMM'nin ilk döneminde Malatya milletvekili olarak seçilmiştir. Ancak Güney Cephesi'ndeki fiili mücadelesi sebebiyle uzun süre Meclis çalışmalarına katılamamıştır. Millî Mücadele'de özellikle Antep ve Urfa savunmasına yaptığı katkılar bölgede savaşın kazanılmasında önemli bir rol oynamıştır. Cephedeki başarıları yanında TBMM'de ilk üç dönem milletvekilliği yapan Hacı Bedir Ağa TBMM tarafından kırmızı- yeşil kurdeleli İstiklal Madalyası ile ödüllendirilmiştir. Doğrudan toprakları işgale uğramamış olmamasına rağmen Hacı Bedir Ağa ve Adıyamanlılar Millî Mücadeleye büyük bir destek vermiştir.

Hacı Bedir Ağa'nın okuma-yazma bilmemesinden dolayı İsmet İnönü tarafından üçüncü dönem milletvekili seçimlerinde aday gösterilmemiştir. Bu durumu öğrenen Mustafa Kemal Paşa'nın araya girmesi ile Hacı Bedir Ağa Kars'tan aday gösterilmiş ve yeniden milletvekili seçilmiştir. Bu durum

156 İskender Oymak, **a.g.e.**, s. 47.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk'ün "Okuma yazma bilmeyenin milletvekili olamayacağına dair yasaya, sırf Hacı Bedir Ağa'yı istisna tutmak amacıyla, "El gayrı Hacı Bedir Ağa" ibaresi" eklendiğine dair yaygın bir kanıya sebep olmuştur. Ancak Meclis tutanaklarında ve kanun maddelerinde bu ibarenin geçtiği bir metne rastlanılmamıştır. Kişiye özel kanun düzenlemesinin olamayacağı da göz önüne alındığında bu bilgi bir iddia olmanın ötesine geçmemektedir. Ayrıca 1927 seçimleri Nisan 1923 tarih ve 320 sayılı seçim yasası çerçevesinde yapılmıştır. Bu kanun metninde okuma-yazma bilmeyenlerin milletvekili seçilemeyeceklerine dair bir ibare bulunmamaktadır.[157] Dolayısıyla bahsedilen bu okuma-yazma bilme şartının bir prensip kararı olarak alınmış olması gerekir. Mustafa Kemal Paşa'nın da Hacı Bedir Ağa'yı ancak bu prensip kararı dışında tuttuğu söylenebilir.

Hacı Bedir Ağa hiçbir zaman bağımsız bir Kürt devleti kurulmasından yana olmamıştır. Bu yüzden Şeyh Sait İsyanı'na herhangi bir şekilde destek vermemiştir. Ancak kardeşi Zeynel Ağa, damadı Şükrü Ağa ve bazı akrabalarının adı isyanda geçmiştir. Bu kişilerden bazıları Şark İstiklal Mahkemesi tarafından yargılanmış ve bazıları ceza almıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın yakın arkadaşı olmasına rağmen bu durum Hacı Bedir Ağa'nın ailesi ile birlikte Tarsus'a sürgüne gönderilmesine sebep olmuştur. Yaşadığı bu zor duruma rağmen Hacı Bedir Ağa ölünceye kadar Mustafa Kemal Paşa'ya bağlı kalmıştır.

157 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.I, C.28, s.373.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

Resmî ve Süreli Kaynaklar

ATASE Arşivi, ATAZB, K. No: 10, G. No:54, B. No: 54-1.

ATASE Arşivi, İSH, K. No:814, G. No:215, B. No:215-1.

ATASE Arşivi, İSH, K. No:937, G. No:174, B. No:174-1.

BCA, Dosya No:7895, Fon Kodu 30.00.00.0 Yer No:74.487.5

Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi.

Hür Fikir.

Takvim-i Vekayi.

TBMM Arşivi Mamüratü'l Aziz Vilayeti Malatya Livası Seçim Mazbatası.

TBMM Zabıt Ceridesi.

Kitap ve Makaleler

Akyürekli, Mahmut, **Şark İstiklal Mahkemesi**, Kitap Yayınevi, İstanbul 2013.

Akşin, Sina, **İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2004.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, Kaynak Yayınları, İstanbul 2005.

Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları, (Der. Hulusi Turgut), İstanbul 2010, s.77- 78.

Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk**, MEB Yayınları, İstanbul 2001.

Aşan, Aziz, **Şeyh Sait Ayaklanması**, Sistem Ofset, İstanbul 1991.

Aybars, Ergün, **İstiklal Mahkemeleri**, Ayraç Kitapevi, Ankara 2009.

Cengiz, Mehmet Ali, **Mondros'tan Cumhuriyet'e Malatya**, Malatya 2000.

Çoker, Fahri, **Türk Parlamento Tarihi**, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara.

Demirel, Ahmet, **Birinci Mecliste Muhalefet**, İletişim Yayınları, İstanbul 2007.

Levent Şahverdi Arşivi

_____, **İlk Meclis'in Vekilleri**, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.

Doğan Hamdi, **Birinci Mecliste Malatya Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri**, Akçağ Yayınları, Ankara 2011.

Doğan, Hamdi, "Millî Mücadelede Adıyaman ve Çevresi", **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2012 11(2), s.555-585.

Durmuş, Aynur, "Millî Mücadele Yıllarında Diyarbakır'da Kürdistan Devleti Kurulması Çalışmaları ve Malatya Mutasarrıfı Bedirhanî Halil Rami", **Millî Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu: Bildiriler; Gaziantep, 25-27 Aralık 2013**,/Yay. Haz.: Erdem Ünlen vd. - Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, 369-402.

Ertürk. Yaşar, **Büyük Oyunun Eski Perdesi Doğu, Güneydoğu ve Musul Üçgeni (1918- 1923)**, İstanbul 2007.

İnönü, İsmet, **Hatıralar: Cumhuriyetin İlk Yılları (1923-1938)**, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, İstanbul 1998.

Karabekir, Kazım, **İstiklal Harbimiz**, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1960.

Lewis, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, TTK Yayınları, Ankara 2000.

Lohanizade, Mustafa Nurettin, **Gaziantep Savunması**, Kastaş Yayınları, İstanbul 2011.

Oymak, İskender, **XX. Yüzyıl Malatya Tarihi ve Günümüz İnanç Coğrafyası**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya 1997.

Özçelik, İsmail, **Millî Mücadelede Güney Cephesi (Urfa)**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.

Öke, Mim Kemal, **Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu 1918-1926**, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1992.

Pekdoğan, Celâl, **Millî Mücadelede Malatya ve Çevresi (Demografik, İdarî, Siyasi ve Sosyo-Ekonomik Açıdan) 1918-1922**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara 1992.

Levent Şahverdi Arşivi

Söylemez, Faruk, **Osmanlı Devleti'nde Aşiret Yönetimi: Rişvan Aşiret Örneği**, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2011.

Şahin, Mehmet Serkan, **Cumhuriyet Halk Partisi'nin Malatya Teşkilatı (1923- 1950)**, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2008.

Yıldırım, M. Şefik, "Kâhtayı Tanıtalım", **Hür Fikir**, 30 Aralık 1969, S 370.

Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, MEB Yayınları, İstanbul 2001.

Türk İstiklal Harbi Dördüncü Cilt Güney Cephesi, Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2009.

Online Kaynaklar

https://abdullahayan.wordpress.com/2008/01/24/haci-bedir-aga-dan-dengir-firata/

http://www.haber7.com/yazarlar/atilgan-bayar/427234-namus-gununde-ayintaba- kosan-kurt-beyi-kadar-yurtsever-miyiz

https://m.bianet.org/bianet/siyaset/126097-hakim-kurtce-bilmiyorsa-tercumanla- sorunu-cozsu

Kawa Demircioğlu, "Reşwanlara Bağlı Aşiret Kolları", http://www.kahtahaber.com/?/reswanlara-bagli-asiret-kollari-2234y.htm

Şamil Tayyar, "Atatürk, İnönü'ye neden kızdı?", http://www.iyibilgi.com/haber.php?haber_id=74425

http://www.mahmutcantekin.com/index.php?option=com_content&view=article&id= 1361:turanlilar-ve-surgun-&catid=44:maziye-yolculuklar&Itemid=65

https://www.tbmm.gov.tr/TBMM_Album/Cilt1/index.html

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ÜLKELERİN BAĞIMSIZLIK MÜCADELELERİ VE HABER AJANSLARI İLİŞKİSİ – ANADOLU AJANSI ÖRNEĞİ

SÜLEYMAN HİLMİ BENGİ*

ÖZ

Fransız Devrimi'nin etkisiyle özellikle XIX. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında hızlanan milliyetçilik rüzgârı ile yeni bağımsız devletler dünya sahnesinde rol alırken, bu devletler, haklılıklarını ve varlık sebeplerini iç ve dış kamuoyuna anlatabilmek, tanıtı ya da propagandalarını yapabilmek için o günün kitle iletişim araçlarından büyük ölçüde yararlanmışlardır. Bu iletişim araçlarından biri de haber ajanslarıdır.

Haber ajansı kavramı XIX. yüzyılda iletişim literatürüne girmiştir. Fransız gazetesi *La Gazette de France*'ın eski ortaklarından Charles Louis Havas, devraldığı tercüme bürosunu 1835 yılında Avrupa gazetelerinden derlenen haber özetlerini Fransız basınına aktaran L'Agence de Feuilles Politiques Correspondence Générale adında haber ajansına dönüştürmüştür. Ajans daha çok kurucusunun adı ile Havas olarak tanınacaktır. Benzer şekilde faaliyet göstermek üzere 1849'da Berlin'de *National Zeitung* gazetesinin sahibi Bernard Wolff tarafından Wolff, 1851'de Londra'da Paul Jolius Reuter tarafından Reuter, 1860'ta Viyana'da Avusturya Macaristan devlet ajansı olarak Telegraphen Korrespondenz Bureau (Korrbureau) ajansları kurulmuştur.

Bu ajansların kendi ülke çıkarları doğrultusunda bir yayın politikaları izlemeleri ve özellikle Korrbureau'nun bir devlet ajansı olarak kurulması, diğer ülkelerde de benzer haber ajansları için ilham kaynağı olmuştur.

Bağımsızlık mücadelesi veren devletlerin çoğu gibi Osmanlı Devleti'nden ayrılıp bağımsızlığını ilan eden devletlerin de tanıtım ve/veya propaganda amacıyla yaptıkları ilk işlerden biri kendi haber ajans-

* Öğr. Gör. Dr., TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi Rektör Danışmanı, hilmibengi@hotmail.com
ORCID: 0000-0003-0527-138X DOI: 10.33419/aamd.639889
Makale Gönderim Tarihi: 31.05.2018 Makale Kabul Tarihi: 28.06.2019

Levent Şahverdi Arşivi

larını kurmak olmuştur. Örneğin Bulgaristan tam bağımsızlığını elde etmeden önce 1898'de Bulgaristan Telgraf Ajansı BTA'yı kurmuştur. Yunanistan, 1895'te kurulan özel Stefanopoli Telgraf Ajansı'nı 1905'te devletleştirmiş ve bugünkü Atina Haber Ajansı oluşmuştur. 1877'de bağımsızlığını ilan eden Romanya'da 1899'da Romanya Telgraf Ajansı kurulmuş, Arnavutluk'un da bağımsızlığını kazanır kazanmaz 1912 yılında faaliyete geçirdiği ilk kurumlardan biri Arnavutluk Telgraf Ajansı ATA olmuştur.

Bu örneklerde olduğu gibi Türkiye'de de İstiklal Harbi ile verilen bağımsızlık mücadelesi sırasında kurulan ilk kurumlardan biri Anadolu Ajansı'dır. Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), ajansın kuruluş amacını, 6 Nisan 1920'de yayımladığı genelgede *"kamuoyunun iç ve dış en doğru haber ile aydınlatılması"* olarak belirtir. Ajans, Millî Mücadele sırasında cephelerde elde edilen başarıları aktarırken, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kuruluşunu duyurmuş ve bundan sonra devletin sesi haline gelmiştir.

Bu makalede ülkelerin ulusal ajansları ve bağımsızlık mücadeleleri arasındaki ilişkilere değinilirken bu durum Osmanlı bakiyesi ülkelerde ve özellikle yeni Türk Devleti'nin ilk kurumu olan Anadolu Ajansı özelinde incelenmektedir. Makalenin hazırlanmasında arşiv belgeleri, konu ile ilgili olarak daha önce yayımlanmış kitap ve makalelerden yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Anadolu Ajansı, Millî Haber Ajansları, Devlet ve Haber Ajansları, Millî Bağımsızlık ve İletişim, Millî Bağımsızlık ve Haber Ajansları.

Levent Şahverdi Arşivi

THE RELATIONSHIP BETWEEN COUNTRIES STRUGGLE FOR INDEPENDENCE AND NEWS AGENCIES- THE CASE OF ANADOLU AGENCY

ABSTRACT

With the influence of the French revolution, in the late 20th and early 20th centuries, as the nationalist wind accelerated and the new independent states played a role in the world scene, these states made great use of mass media of the day to explain their causes of being to inner and outer public opinion.

The concept of news agency entered the communication literature in the 19th century. Charles Louis Havas, a former partner of the French newspaper La Gazette de France, has transformed the translation agency it acquired into a news agency called L'Agence de Feuilles Politiques Correspondence Générale, which transposed the news summaries compiled from European newspapers to the French press. Agancies like Wolff in 1849 by Bernard Wolff, owner of the National Zeitung newspaper in Berlin in 1849, Reuter by Paul Jolius Reuter in London in 1851, Telegraphen Korrespondenz Bureau (Korrbureau) agencies as Austrian Hungarian state agency in Vienna in 1860 were established.

The monitoring of publishing policies of these agencies in the interests of their own countries, and especially the establishment of Korrbureau as a state agency, inspired similar news agencies in other countries.

Most of the states that were struggling for independence, went to establish a news agency as first thing to do to promote and propaganda. Bulgaria, for example, established the Bulgarian Telegraph agency BTA in 1898 before it achieved full independence. Greece nationalized the private Stephanopolis Telegraph Agency in 1905 which was founded in 1895 and established the Athens News Agency as we now know today. In Romania, which declared its independence in 1877, the Romanian Telegraph Agency was established in 1899, and as soon as Albania won its independence, one of the first institutions to operate in 1912 was the Albanian Telegraph Agency ATA.

As in these examples, the Anatolian Agency is one of the first institutions established in Turkey during the independence struggle in the Independence War. Gazi Mustafa Kemal (Atatürk) stated the purpose of the agency which is to "enlighten the public by publishing the most accurate news" in the notice issued on April 6, 1920. While the

Levent Şahverdi Arşivi

agency quoted the achievements achieved in the fronts during the national struggle, also announced the establishment of the Grand National Assembly of Turkey and thereafter has become the voice of the government.

In this article, the role of the Anatolian Agency in the independence of the national agencies of the countries is examined in the light of the publications of the establishment of the Turkish state. In the preparation of this article, books and articles published previously about the subject and archival documents were referred.

Keywords: Anadolu Agency, National News Agencies, States and News Agencies, National Independence and Communication, National Independence and News Agencies.

Levent Şahverdi Arşivi

GİRİŞ

Dünya, ikinci milenyumun son asırlarında meydana gelen iki önemli olaydan büyük çapta etkilendi. Biri Sanayi Devrimi, diğeri Fransız Devrimi. Sanayi Devrimi özellikle ekonomik alanda önemli bir hareketliliğe sebep olurken üretim artışı pazarlama sorununu gündeme getirdi; sömürgecilik yayıldı. Fransız Devrimi ise milliyetçilik akımını ortaya çıkarırken sömürgeciliğe karşı bir uyanışa zemin hazırladı; yeni bağımsızlık hareketleri ortaya çıktı.

Sanayi Devrimi'nin bir sonucu olarak ekonomide meydana gelen gelişmeler yeni sektörlerin gündeme girmesine sebep oldu. Bunlardan biri de bilgi ve iletişim sektöründeki yeni gelişmelerdi. Pazarın genişlemesi piyasa haberlerine ihtiyacı ortaya çıkardı. Bilginin parasal bir değerinin olduğunun anlaşılması bilgi ve haberi toplayıp bir bedel mukabilinde talep edenlere ulaştırma işini, yani haber ajansı faaliyetini vücuda getirdi.

Zamanla siyaset, haber ajanslarından yararlanılabileceğini keşfetti. Özellikle gelişmiş ülkeler kendi tanıtımlarını yapabilmek, diğer ülkelerin faaliyetlerinden haberdar olabilmek için haber ajanslarından yararlandılar. Otoriter yönetimler de diğer kitle iletişim araçlarında olduğu gibi haber ajanslarını bir propaganda aracı olarak gördüler. Fransız Devrimi'nin etkisiyle özellikle XIX. yüzyılın sonları ve XX. yüzyılın başlarında hızlanan milliyetçilik rüzgârı ile yeni bağımsız devletler dünya sahnesinde rol alırken, kendi varlık sebeplerini iç ve dış kamuoyuna anlatabilmenin en etkili yolunun bir haber ajansı kurmaktan geçtiğini gördüler ve ilk iş olarak kendi millî ajanslarını kurdular.

I. İlk Haber Ajansları

Haber ajansı kavramı XIX. yüzyılda iletişim literatürüne girdi. Fransız gazetesi *La Gazette de France*'ın eski ortaklarından Charles Louis Havas, devraldığı tercüme bürosunu 1835 yılında Avrupa gazetelerinden derlenen haber özetlerini Fransız basınına aktaran L'Agence de Feuilles Politiques Correspondence Générale adında haber ajansına dönüştürdü. Böylece ilk haber ajansı faaliyeti başlamış oldu.

Fransa'da faaliyete başlayan, sonraları kurucusunun adı ile Havas olarak tanınan ajans, kısa zamanda sürekli aboneler temin etmeye başladı. Dış haberlerin tüm Fransız basınında tek ve "güvenilir" bir kaynaktan aktarılması, Fransız hükûmetinin de işine geliyordu. Kısa zamanda gelişen ajans, on yıl içinde tüm Avrupa'da hatta Çarlık Rusya'sının başkenti Saint Petersburg'da

Levent Şahverdi Arşivi

bile muhabirleri olan ajansa dönüştü. Ajans, siyasi, ekonomik ve ticari nitelikli bültenleri ile borsa alanında da önemli bir kaynak olarak görülmeye başlanmıştı. Bilgi ve haberin parasal değerinin keşfedilmesi Havas'ın şirketini oldukça geliştirdi; ajansı uluslararası pazarlara yöneltti[1]. II. Dünya Savaşı'nda Almanların eline geçen ajans, Fransızca Bilgi Bürosuna dönüştürüldü. Savaşın ardından Fransızlar 1944'te Havas'ın yerine Fransız Haber Ajansı Agence France Press (AFP)'yi kurdu[2].

Benzer şekilde faaliyet göstermek üzere 1849'da Berlin'de *National Zeitung* gazetesinin sahibi Bernard Wolff tarafından German Wolffsche Telegraphenbüro (Wolff) kuruldu. Özellikle Birinci Dünya Savaşı sırasında Alman çıkarları doğrultusunda yayın yapan Alman Haber Ajansı Wolff, 1933 yılında Nazi yönetimince kapatıldı ve yerine hükûmet kontrolündeki Deutsches Nachrichtenbüro kuruldu. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından 1949'da, günümüzde de varlığını sürdüren Alman Haber Ajansı Deutsche Presse-Agentur (DPA) faaliyete başladı[3].

İngiltere'de ise Paul Jolius Reuter 1851'de, uzun yıllar dünya habercili-
ğinin en etkili kuruluşlarından biri haline gelecek olan Reuter'in temelini
454 attı. Birkaç kuşak aynı aile tarafından yürütülen ve borsa haberciliğinde de etkili olan ajans, 2008 yılında Kanadalı Thomson Şirketi'ne devredildi. El değiştirdikten sonra Thomson Reuters adıyla faaliyetini sürdüren ajans halen dünyanın etkili haber ve borsa ajanslarının başında gelmektedir[4].

1868'de yine Londra'da günümüze kadar hayatını sürdürecek olan bir başka ajans, İngiliz gazetelerinin bir araya gelerek oluşturdukları Press Association (PA) faaliyete geçti. Reuter ticari amaçlı bir ajans iken PA bir kooperatif şeklinde örgütlenmişti ve devletin çıkarlarını önde tutan bir habercilik anlayışı vardı[5]. PA ile Reuter arasında dış haberlerle ilgili anlaşma yapıldı.

Haber ajansı faaliyetinin ilk başladığı yerlerden biri de Avusturya'dır. Avusturya Basın Ajansı Österreichische Correspondenz 1846'da Franz Tu-

1 Orhan Koloğlu, **Havas-Reuter'den Anadolu Ajansı'na**, Çağdaş Gazeteciler Derneği Yayınları, Ankara 1994, s.2.

2 **AFP in Dates**, https://www.afp.com/en/agency/afp-dates, (Erişim Tarihi: 03. 04. 2018.)

3 **DPA: Historie**, https://www.dpa.com/de/unternehmen/historie/#2010-heute, (Erişim Tarihi: 03.04.2018.)

4 **Timeline: Reuters, from Pigeons to Multimedia Player**, https://www.reuters.com/article/us-thomsonreuters- chronology/timeline-reuters-from-pigeons-to-multimedia-player-idUSN1647173320080417, (Erişim Tarihi: 03.04.2018)

5 PA **History**, https://www.pressassociation.com/?s=history (Erişim Tarihi: 04.04.2018)

Levent Şahverdi Arşivi

vara tarafından kuruldu. Ajans, devlet tarafından denetlenen bir şirket halinde faaliyet gösteriyordu. Şirket, 1860 yılında kamulaştırıldı. Ajansın adı Telegraphen Korrespondenz Bureau (Korrbureau) olarak değiştirildi. Böylece doğrudan devlet tarafından yürütülen ilk haber ajansı ortaya çıktı. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun haber ajansı olarak özellikle Birinci Dünya Savaşı sırasında etkili olan Telegraphen Korrespondenz Bureau (Korrbureau), Nazi yönetimi sırasında Deutsche Nachrichtenbüro'nun kontrolü altına girdi. Ajans, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra 1946 yılında Austria Presse Agentur (APA) adı altında yeniden örgütlendi. Avusturya Basın Ajansı (APA) günümüzde de faaliyetini sürdürmektedir[6].

İtalya'da 1853'te Stephani ajansı kuruldu. Torino'da Guglielmo Stephani tarafından kurulan, 1945 yılına kadar faaliyetini sürdüren ajans, İtalyan hükûmetlerinden maddi ve manevi himaye gördü[7]. 15 Ocak 1945'te ise İtalya'da yayınlanan gazetelerin oluşturduğu bir kooperatif şeklinde örgütlenen, aslında hükûmetin desteklediği, bir haber ajansı olan ANSA kuruldu[8]. Günümüzde de aynı adla faaliyetini sürdüren ANSA hakkında en çarpıcı değerlendirmeyi ajansta 40 yıl çalışmış olan eski başkan yardımcısı Carlo Gambalonga yapmaktadır. Cambalonga, "Casa ANSA" adlı kitabında "İtalya tarihinin bir metaforu" olarak nitelediği ajansın "kurtuluştan doğduğunu ve bağımsızlığın sembolü olduğunu" kaydetmektedir[9].

Güneybatı Avrupa'da ise ilk ajans faaliyetini İspanya'da görüyoruz. İspanya'da haber ajansı faaliyeti 1865'te gazeteci Nilo Maria Fabra tarafından kurulan El Centro de Corresponsales (Muhabirler Merkezi) ile başladı. 1919'da Havas'ın da ortaklığa katılmasıyla Ajancia Fabra adını alan Ajans 1939'da EFE adıyla yayın yapmaya başladı. Aynı adla faaliyetini yürütmek-

6 Friedrich Leiter, Reuter, **Havas, Wolff, k. k. Telegraphen-Korrespondenz Bureau**, Ein Beitrag zu den Lehren des Krieges, 1986, s.48; Heinrich Scheuer, **75 Jahre Amtliche Nachrichtenstelle vormals k. k. Telegraphen- Korrespondenz-Bureau**, Im Selbstverlage der Politischen Korrespondenz, 1934, s.6, 7; APA, *Historie,* http://www.apa.at/Site/Nachrichtenagentur/Historie.de.html (Erişim Tarihi: 04.04.2018)

7 Atilla Girgin, **Uluslararası İletişim, Haber Ajansları ve AA**, DER Yayınları, İstanbul 2002, s.11- 19.

8 Ansa, **Casa ANSA, telling 70 years of agency history, History of news agency 'metaphor for entire country'**, http://www.ansa.it/english/news/2015/01/20/ansa-casa-ansa-telling-70-years-of-agency-history_b607540e-948b- 4f38-8cea-d3b52ff2a895.html (Erişim Tarihi 07.04.2018).

9 Gambalonga, Carlo, **Casa Ansa, Da settant'anni il diario del Paese**, Centro di documentazione Giornalistica, Rome 2015.

Levent Şahverdi Arşivi

te olan EFE, günümüzde özellikle Latin Amerika'da oldukça etkili bir haber ajansı haline gelmiştir[10].

Rusya'da da haber ajansları birbirini takip etti. 1866'da Rus işadamı Trobnikov, Çarlık Rusya'sının ilk haber ajansı Russkoe Telegrafnoe Agentstvo (RTA)'yu kurdu. 1873'te Sibirya'nın Irkutsk şehrinde Sibirskoe Telegrafnoe Agentstvo, 1880'de gazeteci Kaskov tarafından Moskova'da Peterburskoe Moskovskoe Telegrafnoe Agentstvo (St. Petersburg- Moskova Haber Ajansı) kuruldu. Komünist yönetimden sonra haber ajansı faaliyeti devletleştirilerek 1925'te TASS kuruldu. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra 1992'de Rusya Enformasyon Telgraf Ajansı ITAR-TASS adını alan ajans, 2014'te adını "Topluluk Ülkeleri Telgraf Ajansı"na dönüştürdü. Böylece ajans, Sovyet dönemindeki kısaltması olan TASS'ı yeniden kullanmaya başladı[11].

Aynı dönemlerde İskandinav ülkelerinde de haber ajansları kurulmaya başlandı. 1866'da Danimarka'da Erik Nicolai Ritzao kendi ajansını faaliyete geçirirken, 1867'de İsveç'te Swenska Telegrambyrå, Norveç'te Norsk Telegrambyrå isimli haber ajansları kuruldu. Telegrafnaja Kontora ajansı da bir yıl sonra Riga'da faaliyete geçti. 1887'de ise Finlandiya'da Fin Haber Ajansı kuruldu[12].

1867'de, Avrupa'da haber ajanslarının sayısı artmaya başlarken, Amerika'da da eş zamanlı gelişmeler yaşandı. Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) 1846'da 5 gazetenin öncülüğünde Meksika Savaşı ile ilgili haberlerin Alabama üzerinden daha hızlı iletimini sağlamak üzere bugünkü AP'nin temelini oluşturan New York Associated, 1885'te de Western Associated Press faaliyete başladı. New York Associated, 1892 yılından itibaren faaliyetini Associated Press (AP) adıyla yürüttü. ABD'nin 170 yıllık tarihinin ilk özel ve bağımsız kuruluşu olarak nitelenen AP[13], kuruluşundan itibaren ABD yönetimlerinin dolaylı destek ve himayesini gördü. Özellikle bu destek ve himaye savaş dönemlerinde daha belirgin biçimde kendini gösterdi. Güney Amerika'da ilk haber ajansı faaliyeti Arjantin'de başladı. 1900 yılında Boenos Aires'te Arjantin Millî Ajansı Agencia Natiociosa Saporiti (ANS) kuruldu.

---

10 EFE, **History**, https://www.efe.com/efe/english/queesefe/50000230 (Erişim Tarihi 04.04.2018)

11 TASS **History**, http://tass.com/history (Erişim Tarihi 04.04.2018)

12 K. M. Shirivastava, **News Agencies From Pigeon To Internet**, New Dawn Press, New Delhi, 2007, s.287- 289.

13 AP, **Our Stroy**, https://www.ap.org/about/our-story/ (Erişim Tarihi: 07.04.2018)

Levent Şahverdi Arşivi

Uzak Doğu'da ise haber ajansı faaliyetinin XX. Yüzyılın başlarında ortaya çıktığını görüyoruz. Japonya'nın ilk haber ajansı Dentsu 1901 yılında faaliyete başladı. Japon Telgraf Şirketi tarafından yönetilen haber ajansının kontrolü 1936 yılında Japon hükûmetinin kontrolüne geçti. Adı Domei Haber Ajansı olarak değiştirilen ajans II. Dünya Savaşı'ndan sonra kapandı. Yerine günümüzde de faaliyet gösteren KYODO kuruldu. Kasım 1945'te yayın hayatına başlayan KYODO, basın ve yayın kuruluşlarının ortak olduğu bir kooperatif olarak örgütlendi[14]. Tayvan'da 1 Nisan 1924'te Güney Çin Merkez Haber Ajansı, Kuzey Çin'de ise 7 Kasım 1931 yılında JiangXi eyaletinin Ruijin şehrinde Kızıl Çin Haber Ajansı kuruldu. 1937 yılı Ocak ayında ShanXi eyaletinin YanAn şehrinde XinHua (Yeni Çin Haber Ajansı) adını aldı. Çin Kurtuluş Savaşı döneminde, XinHua Haber Ajansı hızla gelişti. 1946 yılı Mayıs'ında yeniden yapılandırılan ajans önemli savaş bölgelerine muhabirler gönderdi. 1 Ekim 1949'da Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra, XinHua devlet haber ajansı olarak yeniden şekillendirildi[15]. Tarihi komünist ihtilalden eski olan XinHua, 1949 yılından bu yana Çin Halk Cumhuriyeti'nin resmî ajansı olarak faaliyetini sürdürmektedir.

II. Haber Ajansları Arasında İşbirliği

Sanayi devrimi sonrasında yayılan sömürgeciliğe paralel olarak dünya ekonomisinde meydana gelen kıtalararası hareketlilik ve ticari faaliyet ve bunun siyasal yansımaları, haber ajanslarını geniş coğrafyalardan haber toplayabilmek için daha yaygın bir örgütlenme ağı oluşturmaya yöneltti. Özellikle sömürgeci devletler, kendi haber ajanslarının sömürge topraklarında da örgütlenmesini sağlamak için destekçi oldular.

O sebepledir ki Reuter Hindistan'dan, Avusturalya'ya kadar olan geniş alanda muhabirler bulundurmayı yalnızca habercilik açısından değil bir İngiliz kuruluşu olması bakımından da görev kabul etti. Keza Havas, Fransız çıkarlarının bulunduğu her alanda örgütlendi. AP Ajansı da Amerika kıtasından başlayarak zaman içinde tüm dünyada teşkilatlanma yoluna gitti.

Ancak, her ajansın bütün dünyada örgütlenmesinin zorluğu ve habercilik hizmetinin çok pahalı olması, haber ajansları arasında işbirliği yapılması ihti-

14 KYODO, **About KYODO, History**, https://www.kyodonews.jp/english/about/history.html (Erişim Tarihi: 03.01.2019)

15 Levent Eldeniz, Bikeertiemuer Maimaitimin, "Çin Ulusal Haber Ajansı: XinHua ve Güncel Çin Medyası", **Sosyal Bilimler Dergisi**, İstanbul Ticaret Üniversitesi, S 27, Bahar 2015, s.178.

Levent Şahverdi Arşivi

yacını doğurdu. Böylece maliyetlerin düşürülmesi amaçlanıyordu. ABD'nin AP ajansının Avrupa'daki ajanslarla, Avrupa ajanslarının da birbirleriyle yaptıkları karşılıklı işbirliği anlaşmaları ile haber paylaşımı yöntemi uygulama alanına konuldu. Maliyetleri paylaşma yöntemi, aynı zamanda faaliyet alanlarını da paylaşma anlamına geliyor, haber ajansları, dünya coğrafyasını adeta kendi aralarında parselliyordu.

Özellikle Birinci Dünya Savaşı öncesinde etki alanı itibariyle kendi sınırlarını aşan ve uluslararası bir nitelik kazanan haber ajansları faaliyet paylaşımlarını karşılıklı işbirliği anlaşmaları çerçevesinde yaptılar. Buna göre Fransa ve sömürgesi altındaki topraklar, İtalya, İspanya, Portekiz ve Güney Amerika Havas'ın kontrolündeydi. İngiltere ve sömürgeleri (Hindistan, Avustralya, Yeni Zelanda) ile Çin, Japonya gibi Uzak Doğu topraklarında Reuter örgütlenmişti. Almanya, İskandinavya ve Rusya, Wolff'ün sorumluluk alanı içindeydi. AP, Amerika kıtasında etkinliğini güçlendirirken, Filipinler'de de muhabir bulunduruyordu. Osmanlı toprakları, Mısır ve Belçika hem Havas'ın hem de Reuter'in ortak alanı sayılmıştı[16].

Uluslararası nitelik kazanan haber ajansları Birinci Dünya Savaşı öncesinde dünyayı adeta kendi aralarında parsellediler. Karşılıklı anlaşmalarla elde ettikleri haber ve fotoğrafları paylaşan ajanslar, ürünlerini telgraf hatları vasıtasıyla tüm dünyadaki abonelerine servis etmeye başladılar. Haber ajanslarının "birlikte kazanma" stratejisi Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle aksamaya başladı. İki müttefik olan Fransa ve İngiltere'nin ajansları Havas ve Reuter, hem kendi aralarındaki hem de Amerikan ajansı AP ile olan işbirliklerini artırarak devam ettirdi. Karşı kampta yer alan Almanya'nın ajansı Wolff üçlü işbirliğinden koptuktan sonra Avusturya Macaristan resmî ajansı Korrbureau ile işbirliğine girdi.

III. Osmanlı Devleti'nde Haber Ajansı Faaliyeti

XIX. yüzyıl sonlarında başta Avrupa ülkeleri ve ABD olmak üzere dünyanın önde gelen ülkeleri kendi haber ajanslarını kurmasına rağmen Osmanlı Devleti bu alanda geri kalmış, iletişimde dışa bağımlı hale gelmişti. Birinci Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı topraklarında etkili olan haber ajansları Havas ve Reuter'di. Dünya haberleri ağırlıklı olarak Havas Ajansı'ndan kullanılıyordu. Bunda o dönemde Türk basınında Fransız ekolünün ağır basmasının

16 Girgin, **a.g.e.**, s.19.

Levent Şahverdi Arşivi

payı vardı. Padişah II. Abdülhamid döneminde yayınlarını takip etmek ve aleyhte yayınlarını önlemek amacıyla Reuter ve Havas'a abone olunarak parasal destek sağlanmıştı. Hatta tali planda bir ajans olmakla birlikte Osmanlı Devleti'nin resmî bildirilerini yayınlatmak amacıyla bir İspanyol haber ajansı olan Kabra'ya da abone olunmuştu[17].

Bu aboneliklerde Dış Basın Müdürü'nün raporu etkili olmuştu. Matbuat-ı Hariciye Müdürü Abdullah Macit Bey, Padişah II. Abdülhamid'e sunulan raporunda, yabancı ajansların Osmanlı hükûmetini abone yapmak için girişimlerde bulunduklarını, abonelik gerçekleşmeyince Osmanlı aleyhinde haber yaptıklarını belirtiyordu[18]. Sadrazam, Şûra-yı Devlet Reisi ve Hariciye Nazırı'nın Kasım 1865'te padişaha sundukları ortak mazbatada aleyhteki yayınları önlemenin yolunun bazı gazetelere ve özellikle Reuter ve Havas ajanslarına maddi destek sağlamaktan geçtiğini bildirdiler. Bunun üzerine Sultan II. Abdülhamid 5 bin liralık ödeneği onayladı[19]. Yalnız ajanslara abone olunmakla kalınmadı; bazı ajansların İstanbul temsilcilerine bireysel ödemeler yapıldı.

O dönemde haber ajansları, salt haber iletme görevini yapmıyor, aynı zamanda propaganda aracı olarak da kullanılıyordu. Bu yüzden ajansların para ile desteklenmesi yöntemi Batı'da da uygulanmaktaydı. Devletler kendi ajanslarına ya abonelik desteği veriyor ya da sübvansiyon gibi yöntemlerle doğrudan ya da dolaylı katkılar sağlıyordu. Başka devletler de kendileri ile ilgili olumsuz haberlerin çıkmasını önlemek amacıyla bu ajanslara abone oluyorlardı. II. Abdülhamid de aslında oyunu kuralına göre oynamıştı[20]. Ancak yabancı ajanslar Osmanlı hükûmetinin bu tavrını istismar ettiler; daha fazla para koparabilmek için şantaja başvurmaktan geri kalmadılar[21].

Aslında gerek şantaj amacıyla, gerekse Osmanlı Devleti'nin itibarını sarsmak ve iç karışıklıklara zemin hazırlamak maksadıyla çıkarılan art niyetli haberleri önlemenin en etkili yolu Osmanlı'nın kendi millî ajansını kurmasından geçiyordu. Geç kalınmış olan bu işin hayata geçirilmesi II. Abdülhamid

17 Orhan Koloğlu, **Havas-Reuter'den Anadolu Ajansı'na**, ÇGD Yayınları, Ankara 1995, s.21, 28.

18 İlhan Yerlikaya, "II. Abdülhamid Döneminde Yabancı Gazete ve Haber Ajanslarının Şantaj ve Yolsuzlukları", **Toplumsal Tarih**, S 3, Mart 1994, s.17- 19.

19 Koloğlu, **a.g.e.**, s.18.

20 Orhan Koloğlu, "II. Abdülhamid'in Basın Karşısındaki Açmazı", **Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C I, İletişim Yayınları, İstanbul, s.84.

21 Hamza Çakır, **Osmanlı'da Basın-İktidar İlişkileri**, Siyasal Kitabevi, Ankara 2002, s.91.

Levent Şahverdi Arşivi

döneminde oldukça zordu. Zira Türk basınının padişaha yönelik tutumu dış basından farklı değil, hatta daha katıydı. Sansür baskısı gerekçesiyle özellikle İttihatçı basın padişaha cephe almıştı. O yüzden basından ürken II. Abdülhamid basınla ilgili konularda ihtiyatlı bir yaklaşımı benimsediği için kendi haber ajansını kurmak gibi köklü bir girişimi başlatacak durumda değildi. İstese bile bunu gerçekleştirebilecek kadroya sahip değildi.

III.1. Osmanlı Telgraf Ajansı

İlerleyen dönemde Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde ajans girişimlerinin olduğunu görüyoruz. XIX. yüzyılın sonlarında Agence Commerciale de Turquie (Türkiye Ticaret Ajansı) ve XX. yüzyılın başlarında Agence Ottomane (Osmanlı Ajansı) adındaki haber ajansları faaliyet gösterdi. Agence Ottomane, 1911'de Osmanlı Telgraf Ajansı (Agence Télégraphique Ottomane) adı altında yeniden yapılandı. Dönemin Osmanlı hükûmeti maddi destekle yarı resmî bir nitelik kazandırarak bu ajanstan yararlanmak istedi. "Nîm-resmî teşkiline lüzum görülen telgraf ajanslarının keşide edeceği telgrafnâmelerin ücretten muafiyyeti hakkındaki kanun lâyihasının irsal kılındığına" ilişkin 21 Mart 1327 (3 Nisan 1911) tarihli Sadaret Tezkeresi bir gün sonra Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın gündemine girdi. Kanun layihası, Muvazene-i Maliye Encümeninde (Bütçe Komisyonu) değerlendirildi. Encümen, "…dahili memâlikte bazı havadis-i mühimmenin intişarını temin için teessüs edecek böyle bir telgraf ajansının siyasî ve iktisadî menfaati mûcip olacağı" görüşüyle tasarıyı aynen kabul ederek Meclis-i Mebusan Genel Kurulu'na gönderdi. Muvazene-i Maliye Encümeni Mazbatası, Meclis-i Mebusan Genel Kurulu'nun 31 Mart 1327 (13 Nisan 1911) tarihli 79. birleşiminde okundu ve layihanın meclis gündemine alınması kabul edildi[22]. Konu Meclis-i Mebusan'ın 12 Nisan 1327 (25 Nisan 1911) tarihli 85. birleşiminde müzakereye açıldı. Meclis, günlük 150 kelimeyi aşmamak üzere ajansın haber amaçlı telgraf metinlerinden ücret alınmamasına ilişkin kanunu kabul etti[23].

22 **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC)**, Devre 1, C 5, s.274.

23 Meclis'i Mebusan'ın 12 Nisan 1327 (25 Nisan 1911) tarihli 85. birleşiminde görüşülen kanun metni şöyledir:

"Nîm- resmî surette teşekkülüne lüzum görülen telgraf ajansının dahili Memâlik-i Osmaniye'de hükümetçe tayin olunacak merâkize keşîde edeceği telgrafnâmelerin ücretten muaf tutulmasına dair maddeyi kanuniye: Madde-i Münferide-i Kanun Layihası.

Hükümet dahili memalikte bazı havadis-i mühimmenin intişarını temin için bir telgraf ajansına yevmi 150 kelimeyi tecavüz etmemek üzere umum tarzında keşîde ettireceği telgrafnâmeleri ücretten muaf tutmağa mezundur." (**MMZC,** Devre 1, C 5, s.525.)

Levent Şahverdi Arşivi

Kanunla devlet desteği verilmiş olmakla birlikte Osmanlı Telgraf Ajansı'nın ne derece millî bir ajans olduğu tartışılır. Zira ajansın sahibi Salih Gürcü Fransız etkisinde bir kişi olarak biliniyordu. Genç Osmanlıların Paris'teki gösterilerinde ön safta yer alan Salih Gürcü, Genç Türklere kapısını açmasını şükranla yâdettiği Fransa'yı ikinci vatanı olarak görmüştür[24]. İngiliz istihbarat raporlarına göre Salih Gürcü "Fransızcayı son derece iyi konuşan ve yazan, kendini Fransız hayranı olarak tanıtan, kısmen Fransa'da eğitim görmüş Bağdatlı bir Yahudi" idi[25].

Salih Gürcü, haber ajansı kurmak için Dâhiliye Nezareti'ne başvuruda bulunmuştu. Muhtemelen hükûmet nezdinde kapıların açılmasını sağlamak amacıyla İttihatçı Hüseyin (Tosun) Bey'in de desteğini almıştı.

Ajans kuruluşu ile ilgili başvuruda şu gerekçeler sıralanmıştı:

-Batı'da olduğu gibi dış ülkelerde ortaya çıkacak önemli gelişmeleri günü gününe bütün Osmanlı vilayetlerine duyurmak,

-Payitaht ile tüm vilayetler arasındaki ilişkilerin daha hızlı ve sürekli hale getirilmesini sağlamak,

-Osmanlı topraklarında meydana gelen gelişmeleri dış ülkelere doğru bir şekilde duyurmak,

-Yabancı basında çıkan olumsuz yayınları düzeltmek ve yalanlamak.

Gürcü, başvuru dilekçesinde siyasete ilişkin haberlerin hükûmetin tayin edeceği bir memurun onayından sonra yayına verileceği taahhüdünde de bulunuyordu[26].

Bu başvuruya dayalı olarak yarı resmî bir ajans kurulması ile ilgili tasarı hazırlandı.

24 Orhan Koloğlu, "Osmanlı Telgraf Ajansının Kurucusu Salih Gürcü", **Tarih ve Toplum**, C 23, S 134, Şubat 1995, s.69, 71.

25 Salih Tunç, "1912 Seçimlerinde Musevi Cemaati'nden İttihatçı Mebus Adayı Salih B. Gürci ve Seçim Beyannamesi", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, S XXVIII / 2, 2013, s.552-554.

Beyrut doğumlu Fransız Türkolog Paul Dumont da Salih Gürcü'nün bir beyanında Yahudi olduğunu açıkladığını kaydeder. İtalya'nın İstanbul Büyük Elçisi Garroni'nin 16 Kasım 1914 tarihli raporu da Gürcü'nün Yahudi kökenli olduğu yönündedir. İngiliz Elçisi Lowther'in 19 Ekim 1910 tarihli bir raporunda Salih Gürcü'nün Bağdatlı bir Yahudi olduğunu bildirdiğini aktaran Orhan Koloğlu'nun ise bu konuda çekincesi vardır. (Koloğlu, **a.g.e.**, s.30, 31.)

26 Tunç, a.g.m., s.556.

Levent Şahverdi Arşivi

Osmanlı Telgraf Ajansı ile ilgili kanun tasarısının Meclis-i Mebusan'da görüşülmesi sırasında Gümüşhane Mebusu İbrahim Lütfü Paşa, bu ajansın bir Fransız kuruluşu olduğunu ileri sürdü. Lütfü Paşa, "Bunlar herkesi abone yazacaklar, mesela 3 liraya, 5 liraya bir havadis alacaklar, sonra onu meccanen alacaklar onu bize birkaç misline satacaklar" sözleriyle ajansa maddi destek sağlanmasına karşı çıktı.

Buna karşılık Matbuat-ı Dahiliye Müdürü Fazlı Necip Bey, kanun tasarısını savunurken millî ajansın gerekliliğini şu sözlerle anlattı:

> "Bu telgraf ajansları Avusturya'nın Furniye, İngiltere'nin Royter, İtalya'nın Korriyoru hepsinin istifade ettiği telgraf ajansları vardır. Devletin gerek siyaset-i hariciyye ve gerek siyaset-i dahiliyesinde bu telgraf ajanslarının büyük hizmetleri vardır. Bizim bugün menafi-i hayatiyyemize taalluk eden bir meselede gazetelerin vürûduna intizar ediyoruz. Halbuki diğer ecnebî ajans telgrafları bize taalluk eden bizim menâifimize taalluk eden ihbarla mükellef değildirler.
>
> Bunlar kendi menfaatlarını takip ederler. Menâfî-i Osmaniyye'yi takip edecek ajans bizim hakkımızda yazılan şeyleri bildirir. Bütün dünya matbuatına intişar etmezden evvel kendi ajansımızla hakikat-i meseleyi bütün kâinata ihbar etmiş olacağız."[27]

Kanunda doğrudan Osmanlı Telgraf Ajansı adı zikredilmemişti ama "nîm-resmî (yarı resmî) telgraf ajansı" tabiri ile kastedilenin bu ajans olduğu açıktı. Hükûmet, yabancı ülkelerdeki örneklerinin aksine ajansa verilecek destekte sübvansiyon usulünü değil, telgraf ücretlerinde sınırlı bir muafiyet tanıyarak dolaylı bir destek yöntemini tercih etmişti.

Tasarının Meclis-i Mebusan'da müzakeresi sırasında Aydın Mebusu İsmail Sıtkı Bey kanun metnindeki "Nîm-resmî bir surette teşkiline lüzum görülen" ifadesine dikkat çekiyor, ajansa mali destekten önce böyle bir ajansın kurulmasına dönük bir kanun tasarısının meclis gündemine getirilmesinin gerekliliğine işaret ediyordu. Matbuat-ı Dahiliye Müdürü Fazlı Necip Bey, buna cevap verirken yarı resmî statünün göstermelik olduğunu ima ediyor, bu ajansın yabancı ajanslarla işbirliği yapabilmesi için bu statünün ve devlet desteğinin gerekli olduğunu savunuyordu:

> "…Malûm-u âlîleridir ki bir ajansın dünyanın her tarafında muhabir bulundurmasına imkânı yoktur ve her taraftan haber alamaz. Men-

27 **MMZC**, s.525, 526.

Levent Şahverdi Arşivi

> suk haber alanlar, yalnız hükûmetin taht-ı himayesinde nîm-resmî tanınmış olan ajanslardır.(..). Biz eğer böyle bir muafiyet bahşedemezsek, o telgraf ajansına nîm-resmîyyet süsü vermezsek o telgraf ajansı, demin esamîsini arz ettiğim ve Avrupa'da her devletin kendi memleketine mahsus nîm-resmî ismini vererek öyle tanınmış ve neşriyatı mevsuk addedilmekte olan telgraf ajanslarıyla akd-i rabıta edemez ve o şirket, o ajans teşekkül edemez."[28]

Her ne kadar yarı resmî bir statü tanınsa da daha çok ticari nitelikli bir haber kuruluşu olan Osmanlı Telgraf Ajansı ağırlıklı olarak Fransız Havas Ajansı ile çalışıyor, Fransız yanlısı haberlere ağırlık veriyordu. Ancak ajans Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesinden sonra tutum değiştirmek, daha hükûmet yanlısı bir politika izlemek zorunda kaldı. Kanaatimizce bu tutum değişikliğinde devletin dolaylı maddi desteğini kaybetmeme arzusu ön plandaydı. Ajansın yayın politikasının millî menfaatlerden ziyade ticari çıkarlara göre şekillendirildiğini söylemek yanlış olmaz. Zaten 25 Temmuz 1330'da (7 Ağustos 1914) savaş ortamı vesilesiyle konan sansür[29] dolayısıyla ajans ister istemez ihtiyatlı bir yayın çizgisi izlemek zorundaydı. Muhabir gönderme imkânı olmadığı için cephelerden özel haber iletemeyen ajans, hükûmetin resmî bildirilerini basına duyurmada aracılık etti. 150 kelimelik telgraf ücreti muafiyeti hakkını sonuna kadar kullanan ajansın kelime sınırlamasını aşmamak amacıyla ayrıntılı haber geçmemesi, haberlerinin büyük bölümünü kısa tutması dikkat çekicidir. Osmanlı Telgraf Ajansı İttihatçı iktidarın ve Meclisin gösterdiği iyi niyetli yaklaşıma rağmen elde ettiği bu ayrıcalıklı hakkı istismar etmiş, devlet imkânlarını sömürmüştür[30].

Osmanlı Telgraf Ajansı savaş şartları içinde elde ettiği imtiyazı kaybetmemek için çaba sarf etse de İttihatçı iktidarın başlangıçtaki desteğini sürdüremedi. Fransız yanlısı olarak bilindiği için Salih Gürcü'ye olan güvensizlik, Osmanlı Telgraf Ajansı'na da güvensizliği beraberinde getirdi. Çok geçmeden 1914 Kasım'ında Osmanlı Telgraf Ajansı kapatıldı[31].

---

28 **MMZC**, s.527.

29 Hilmi Bengi, "Birinci Dünya Savaşının Başlangıcında Türk Basınının Yaklaşımı ve Haber Değerlendirme Biçimleri", **100. Yılında I. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2015, s.393.

30 İzzet Öztoprak**, Kurtuluş Savaşı'nda Türk Basını**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1981, s.29-30.

31 Orhan Koloğlu, İtalyan Elçisi'nin raporundan hareketle şu değerlendirmeyi yapıyor:

"Babıali Osmanlı Telgraf Ajansı'nda onun yanına bir Türk müdür yardımcısı yerleştirmeyi tasarlıyor. Bunun sebebi son zamanlarda Gürcü'nün yönettiği ajansta Fransa ve

Levent Şahverdi Arşivi

III.2. Osmanlı Millî Telgraf Ajansı

Osmanlı Telgraf Ajansı'nın kapatılmasının ardından yerine Erzurum Mebusu Hüseyin Bey (Tosun/Şhaplı Hüseyin) tarafından Osmanlı Millî Telgraf Ajansı kuruldu. Hükûmet, Meclisten aldığı yetkiye istinaden daha önce Osmanlı Telgraf Ajansı'na tanınan hak ve yetkileri bu ajansa da verdi.

Osmanlı Millî Telgraf Ajansı, Çerkez kökenli olan, "*Çerkez İttihat ve Teâvün Cemiyeti*", "*Kuzey Kafkasya Siyasî Göçmenleri Komitesi"* ve *"Şimali Kafkas Cemiyeti"* üyesi olarak Kafkasya'daki millî direnişlere destek veren Hüseyin Bey'in (Tosun) yönetimindeydi.

Hüseyin Bey Osmanlı Telgraf Ajansının kuruluşuna da katkısı sağlamıştı. Ancak Osmanlı Millî Telgraf Ajansı, Salih Gürcü'nün ajansına göre daha millî bir duruş sergilemiştir. İttihatçı Osmanlı hükümetinin desteğiyle kurulan bu yeni ajans, adına daha yaraşır bir yayın politikası izlemiştir. Millî çıkarlar doğrultusunda haberler geçen ajans, özellikle Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti'nin kuruluşuna destek vermişti[32]. Ajans adına Hüseyin Kazım Bey 18 Mart 1331'de (31 Mart 1915) Orduyu Hümâyûn Başkumandanlığı'ndan alınan özel izinle Çanakkale Muhaberelerini izledi. Ne var ki Osmanlı Millî Telgraf Ajansı İstanbul'un işgalinden sonra kapanmak durumunda kaldı. Ajansın sahibi ve müdürü Hüseyin Bey, İngilizler tarafından Malta'ya sürüldü. Bir süre Mondros'ta tutulduktan sonra 21 Eylül 1919'da Malta'ya getirilen Hüseyin Bey, 2765 tutukluluk numarası ile bir buçuk yıl İngilizlerin gözetiminde kaldı[33]. İstanbul'un işgalinden sonra Türk basını İngilizler tarafından konan sansür baskısı altında yayın yapmak durumunda kaldı.

III.3. Türkiye Havas Reuter Ajansı

Kapatılan Osmanlı Millî Telgraf Ajansı'nın yerine işgal güçlerinin girişimi ile yeni bir haber ajansı vücuda getirildi. Osmanlı mevzuatı çerçevesinde kurulan yeni şirkette Havas ve Reuter'in yanı sıra Osmanlı Devleti'ni temsilen ortaklar da bulunuyordu. Türkiye Havas Reuter Ajansı (Agences La Turquie

---

*Rusya yanlısı yayın yapma karşılığı bu iki devletin elçiliklerinden para aldığına inanılmasıdır. Gerçekten böyle bir para alan Gürcü, ihbar edilince Talat tarafından işten çıkarıldı ve eğer daha ayağını ajansa atarsa hapse atılmakla tehdit edildi." (*Koloğlu, a.g.m., s.8)

32 Sefer E. Berzeg, **Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti, 1917- 1922**, Birleşik Kafkasya Derneği, İstanbul 2003, s.22.

33 Bilal Şimşir, **Malta Sürgünleri**, Bilgi Yayınevi, 2. b, Ankara 1985, s.107.

Levent Şahverdi Arşivi

Havas Reuter) adı altında faaliyete başlayan bu ajansın, adında yer alan Türkiye ibaresinin dışında Türk milleti ile bir ilgisi yoktu[34]. Yeni ajansın kurulması ile Osmanlı haber tekeli Fransız ve İngilizlerin eline geçiyordu. "Yarı beynelmilel ajans" olarak nitelenen[35] ajansta Türk tarafını Matbuat Müdürü temsil ederken, Havas adına İstanbul Müdürü Mathu, Reuter adına da İstanbul temsilcisi Ferguson görev yapıyordu. Ajans, her gün siyasi haberlerin yanı sıra Londra'dan alınan borsa bilgileri ile birlikte mali bülten de yayınlıyordu.[36] Ajans, mütareke günlerinin İstanbul hükûmetlerinin işleyiş tarzına uygun olarak yapılanmıştı. Ajansın başında Matbuat Müdürü bulunuyordu ama bu göstermelikti. Yönetim, fiilen İngiliz ve Fransızların elindeydi. Türkiye Havas Reuter'in yayın politikası işgalcilerin çıkarları doğrultusunda belirleniyordu. Üstüne üstlük ajansa Osmanlı bütçesinden kaynak aktarılıyordu.

IV. Osmanlıdan Bağımsızlığını Kazanan Ülkelerde Haber Ajansları

Osmanlı Devleti millî haber ajansı ihtiyacı duymasına ve bu ihtiyacı karşılamak için adımlar atmasına rağmen gerçek anlamda ve etkili bir millî ajansın kurulmasını sağlayamazken, özellikle Doğu Avrupa ve Balkanlar'da Osmanlı'dan bağımsızlığını kazanan devletlerin önemli bölümünün, tanıtım ve propaganda amacıyla ilk yaptıkları işlerden biri haber ajansı kurmak olmuştur.

IV.1. Doğu Avrupa ve Balkanlar'daki Ajanslar

Macaristan'ın resmî haber ajansı Magyar Távirati Iroda (Macaristan Telgraf Ajansı- MTI) ülkenin bağımsızlık sürecinde ve rejim değişikliklerinde etkili rol üstlenen kuruluşlardan biridir. Yaklaşık 160 yıl Osmanlı hâkimiyetinden sonra Avusturya egemenliğine giren, 1876'da federatif bir yapıya kavuşan Macaristan'da ilk yapılan işlerden biri millî haber ajansını kurmak olmuştur. Hugó Maszák ve Géza Egyesy adındaki iki parlamento stenografının Macar hükûmetine yapıkları başvurunun kabulüyle 1880 yılında kuruluş çalışmala-

34 Yücel Özkaya, "Millî Mücadele'de Anadolu Ajansı'nın Kuruluşu ve Faaliyetine Ait Bazı Belgeler", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Ankara, 1985, C I, S 2, s.590; Öztoprak, **a.g.e.**, s.30.

35 Server İskit, **Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları**, Başbakanlık Basın Yayın Genel Müdürlüğü, İstanbul 1943, s.201.

36 A. İhsan Barlas, "Ajans'tan Hatıralar', **Tarih ve Toplum**, S 39, Mart 1987, s.50-56; S 40, Nisan 1987, s.16 - 20; Koloğlu, **a.g.e.**, s.41, 42.

Levent Şahverdi Arşivi

rına başlayan Macar Telgraf Ajansı 1 Mart 1881'de faaliyete başladı. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Sonbahar Devrimi'yle 6 Kasım 1918'de iş başına gelen Karolyi hükûmetinin ilk icraatlarından biri MTI'yı kamulaştırmak oldu. Komünist yönetimin devrilmesinden sonra ajans 28 Nisan 1921'de bir şirket halinde yeniden örgütlendi. İkinci Dünya Savaşı sırasında Almanların kontrolüne giren MTI, Macaristan'ın savaştan çıkışını dünyaya duyuran ajans oldu. 25 Ocak 1945'te bir şirket halinde yeniden çalışmaya başlayan Macar Haber Ajansı, komünist yönetim tarafından 16 Ağustos 1945'te devletleştirildi. MTI, 1996 yılında çıkarılan bir yasa ile anonim şirket halinde yeniden yapılandı. 2010 yılından itibaren Kamu Hizmeti Vakfı'nın mülkiyetine giren ajans yönetiminde devlet etkisi devam etmektedir[37].

1877'de bağımsızlığını ilan eden Romanya'da ise 1889 yılında Romanya Telgraf Ajansı kuruldu. Bir süre 1921'de Rador, 1946'da Agerpress, 1990'da ROMPRESS adını alan ajans, 2008'den bu yana Agerpress adı altında Romanya'nın millî haber ajansı olarak faaliyetini sürdürmektedir.

1821'de Mora İsyanı'nın ardından bağımsızlığını ilan eden Yunanistan'da haber ajansı faaliyeti 1895'te özel Stefanopoli Telgraf Ajansı'nın kurulmasıyla başladı. 1 Ocak 1905'te devletleştirilen ajans Atina Haber Ajansı (ANA-The Athens News Agency) adını aldı. Makedonya Cumhuriyeti'nin bağımsızlık sürecinde, Makedonya'nın Yunanistan'a ait olduğu yolundaki devlet tezini desteklemek amacıyla 1991'de yine resmî bir ajans olarak Selanik'te Macedonian Press Agency (Makedonya Haber Ajansı-MPA) kuruldu. İki resmî ajans 2008 yılında birleştirilerek Athens Macedonian News Agency (AMNA-Atina-Makedonya Haber Ajansı) adı altında faaliyet yürütmeye başladı.

Bulgaristan'da haber ajansının kuruluşu ülkenin tam bağımsızlığını kazanmasından daha öncedir. Bulgar Haber (Telgraf) Ajansı (Bulgarska Telegrafna Agentsiya -BTA) 1898'de Prens I. Ferdinand tarafından kuruldu. Bulgaristan'ın bağımsızlığının elde edilmesinde ajansın katkıları oldu. Bulgaristan'ın resmî haber ajansı BTA, günümüzde de faaliyetini sürdürmektedir.

Arnavutluk'un da bağımsızlığını kazanır kazanmaz kurduğu ilk kurumlardan biri Agjencia Telegrafike Shqiptare (Albenian Telegraphic Agency) oldu[38]. 1912 yılında kurulan Arnavutluk Telgraf Ajansı ATA, aynı adla Arnavutluk'un resmî haber ajansı olarak faaliyetine devam etmektedir.

37 http://www.radio.hu/inside-mtva/mtva-information-channels/mtva-mti-news-agency (Erişim Tarihi: 26.04.2018)

38 Shirivastava, **a.g.e.**, s.291.

Levent Şahverdi Arşivi

IV.2. Orta Doğu ve Kuzey Afrika'daki Ajanslar

Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesinde ise Osmanlı sonrasında Balkanlar'daki gibi bir haber ajansı faaliyeti yoktur. Bunda bu ülkelerin uzun süre İngiliz ve Fransız işgalinde kalmalarının payı vardır. Bir başka bakış açısıyla bu ülkelerin bağımsızlıklarına geç kavuşmasında millî bir haber ajansına sahip olmamalarının, kendi iletişim örgütlenmesini gerçekleştirememelerinin, açık istihbaratta dışa bağımlı oluşun payının olduğu da söylenebilir. Bu ülkelerin kendi ajanslarını kurması İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra mümkün olabilmiştir.

Osmanlının dağılmasından sonra Ortadoğu'nun büyük bölümünde İngiltere'nin, Mağrip bölgesinde Fransa'nın egemen olması yerel düzeyde bu türden bir faaliyetin oluşmasına imkân vermemiştir. Örneğin Mısır, 1922'de Birleşik Krallık'tan bağımsızlığını kazanmış olmasına rağmen Nasır Devrimi'ne kadar Mısır üzerinde İngiliz etkisi devam ettiği için Mısır'da bir haber ajansı faaliyeti ortaya çıkamamıştır. 1953'te cumhuriyetin ilan edilmesinden iki yıl sonra Mısırlı basın kuruluşlarının girişimiyle bir haber ajansı kuruldu. Ortadoğu Haber Ajansı (Middle East News Agency-MENA) adıyla 15 Aralık 1955'te bir anonim şirket halinde kurulan ajansın hisselerinin yarısı devlete aitti. Faaliyetlerine 28 Şubat 1956'da başlayan Kahire merkezli ajans 1962'de devletleştirildi[39]. Irak'ta 1959'da kurulan Irak Haber Ajansı INA Saddam rejimi sırasında bir propaganda aracı gibi faaliyet gösterdi. Ajans, Amerikan işgalinin ardından kapatıldı. İşgal sonrasında oluşan Irak yönetimi tarafından Irak Millî Ajansı NINA (National Irak News Agency) kuruldu. Libya'nın resmî haber ajansı Jamahiriya News Agency (JANA) 1964 yılında faaliyete geçti. Ajans, Kaddafi döneminde devletin propaganda kuruluşu gibi faaliyet gösterdi. Ajans Kaddafi'den sonra da aynı adla faaliyetini sürdürdü. Suriye'de resmî haber ajansı faaliyeti ancak BAAS rejiminden sonra başladı. 1965 yılında kurulan Suriye Haber Ajansı SANA günümüzde de faaliyetini yürütmektedir. Suudi Arabistan'ın Resmî Haber Ajansı Suudi Press Agency SPA 1971'de, Filistin Haber Ajansı WAFA ise 1972'de kurulmuştur.

Mağrip bölgesinde millî haber ajansı faaliyeti ancak Fransa'dan bağımsızlıkların kazanılması aşamasında ortaya çıktı. 1 Aralık 1961'de Tunus'ta kurulan Cezayir Haber Ajansı APS (Algeria Press Service) Cezayir'in bağımsızlık mücadelesinde önemli rol oynadı. 1954 devriminin önemli destekçileri

39 https://www.mena.org.eg/en/section/aboutusen (Erişim Tarihi 07.04.2018)

Levent Şahverdi Arşivi

arasında yer alan Cezayir Haber Ajansı ulusal kurtuluş savaşı sırasında Cezayir Devrimi'nin küresel medya sahnesinde amiral gemisi oldu. Bağımsızlıktan sonra karargâhı Cezayir'e transfer edildi. APS, 1963'te haber servisine başladı[40]. Fas'ta bağımsızlığın kazanıldığı 1956'dan üç yıl sonra haber ajansı faaliyetine başlanabildi. 1959'da Mehdi Bennoun tarafından kurulan Mağrip Arap Ajansı (Maghreb Arab Press-MAP) 1973'te devletleştirildi. Tunus'ta ise haber ajansı faaliyeti 60'lı yıllarda başladı. Tunus'un Resmî Haber Ajansı TAP (Tunus Afrique Press) 1 Ocak 1961'de kuruldu. APS ve MAP gibi TAP da aynı isimle yayın faaliyetini sürdürmektedir.

V. Türk Millî Mücadelesi ve Anadolu Ajansı

Türkiye'de ise İstiklal Harbi ile verilen bağımsızlık mücadelesi sırasında kurulan ilk kurumlardan biri hatta ilki Anadolu Ajansı'dır. Osmanlı hükûmeti işgal altında iken Türkiye Havas ve Reuter Ajansı'na haber imtiyazı verirken, Millî Mücadele sırasında bu ajansın Anadolu'daki bağımsızlık hareketine karşı tavır alması yeni ve millî bir ajansa olan ihtiyacı ortaya çıkardı. Millî Mücadele sırasında Kuvâ-yı Milliye hareketinin düşünce ve eylemlerini dünyaya duyurmak amacıyla Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın (Atatürk) Türkiye Havas Reuter Ajansı'ndan yararlandığı oldu. Fakat yabancı menşeli olması yüzünden bu kuruluşa karşı ihtiyatı elden bırakmadı. Türkiye Havas Reuter Ajansı'nın Saltanat Şûrası'nın Türkiye'nin büyük devletlerden birinin himayesine girmekten yana olduğu yolundaki haberi, bu ihtiyatlı tutumun ne denli yerinde olduğunu gösterdi. İşgalci ülkelerin propagandasına yönelik bu haberden sonra Gazi Mustafa Kemal'in İtilaf Devletleri'nin kurdurduğu ajansa olan güvensizliği büsbütün arttı. Gazi, Türkiye Havas Reuter'in "Heyet-i umumiyenin fikrinin Türkiye'nin Düve-li Muazzama'dan birinin müzâheretini temin merkezinde olduğu" yolundaki haberi üzerine Üçüncü Ordu Müfettişi sıfatıyla sadrazama bir dilekçe göndererek söz konusu ajansla ilgili kaygılarını aktardı.[41] Gazi Mustafa Kemal, 1 Haziran 1919'da Havza'dan yayınladığı genelge

40 http://en.aps.dz/about-aps. (Erişim Tarihi 07.04.2018)

41 Mustafa Kemal Paşa, açılışından bir gün sonra (24 Nisan 1920), Büyük Millet Meclisi Başkanı sıfatıyla meclisin ikinci oturumunda yaptığı konuşmada Üçüncü Ordu Müfettişi iken sadrazama gönderdiği dilekçeyi açıkladı. Tutanaklara göre bu dilekçe şöyledir:

"Makam-ı Celil Sadaret- i Uzmâya,

7 Mayıs, sene 1335(1919) tarihli Türkiye, Havas Royter Ajansı Şûra-yı Saltanat'ta heyet-i umumiyenin fikri Türkiye'nin tamamiyet-i mülkiyesini muhafaza şartiyle Düvel-i Muazzama'dan birinin müzâheretini temin merkezinde olduğunu kayıt ve ihbar ediyordu. Şûra-yı Saltanat müzâkerâtını aynen neşreden 27 Mayıs, sene 1335(1919) tarihli İstanbul

Levent Şahverdi Arşivi

ile de Türkiye Havas Reuter'in haberinin gerçeği yansıtmadığına ilişkin görüşlerini kamuoyuna açıkladı.[42] Gerek hükümet nezdinde yaptığı girişim, gerekse Havza'dan yayınladığı genelge ve Nutuk'ta yer alan değerlendirmeler, Gazi Mustafa Kemal'in İtilaf Devletleri'nin kurdurduğu ajansa olan olumsuz tutumunu açıkça ortaya koymaktaydı. Bunun üzerine milli bir ajans kurulması gündeme geldi.

Yunus Nadi ve Halide Edip Adıvar) 31 Mart 1920'de İstanbul'dan Ankara'ya yaptıkları tren yolculuğu sırasında bir millî haber ajansı kurulması fikrini tartıştılar.[43] İki gazeteci ve yazar, Ankara'ya geldiklerinde konuyu Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya açtılar. Fikri olumlu bulan Gazi Mustafa Kemal, derhal çalışmalara başlanması talimatını verdi, Kurulacak ajans için *"Anadolu", "Türk"* ve *"Ankara"* gibi isimler teklif edilmişti. Halide Edip'in teklifini

gazetelerinin tavzîhâtına nazaran yalnız Sadık Bey'in ifade-i tahrîriyesinde İngiltere himayesinin teklif olunduğu ve bunun heyet-i umûmiyenin fikri bulunmadığı anlaşılıyor. Ajans ile gazetelerin neşriyatı arasındaki tezat bazı taraflarca nazar-ı dikkati calip ve ajansın tahrif-i hakikat salâhiyetine cüreti cây-i sual görülmüştür. İçinde bulunduğumuz bu hassas devirde artık her hakikati kemaliyle müdrik ve bütün avâkıb-ı meşûmeye karşı en son fedakârlığı göze aldırarak muhafaza-i istiklâliyet-i milliyeye âzim olan milletin mazhar-ı sükûnet ve tesliyet olması merkez-i hilâfet ve saltanattan vâsıl olacak iş'arât-ı sahiha ve samimiyeye vâbeste olduğu kanaatindeyim . Vicdan-ı millîyi temsil etmiyen ihbarat, şâyan-ı endişe akisler tevlidedebileceği cihetle bu bâpda tenvir ve irşad buyurmaklığımı hassaten istirham eylerim.

Üçüncü Ordu Müfettişi ve Fahrî Yaver-i Hazret-i Şehriyarî

M. Kemal." (Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi - , D 1, C 1, s.9,10.)

42 Genelge şöyledir:

"27/5/1335 (1919) tarihli Dersaadet'ten gelen Türkiye-Havas-Reuter ajansı Zât-ı Hazret-i Padişahî'nin Yıldız Saray-ı Hümâyûn'unda küşad buyurdukları Şûra-yı Saltanatta heyet-i umumiyenin fikri, Türkiye'nin tamamiyet-i mülkiyesini muhafaza şartiyle düvel-i muazzamadan birinin müzâheretini temin merkezinde olduğunu zikrediyordu.

27 Mayıs 1335 (1919) tarihli İstanbul gazeteleri ise Şûra-yı Saltanat müzâkerâtını fasıl fasıl ve İtilâf hükûmetlerinin sansüründe bazı mevâddı tayyedilmesine rağmen sarâhat-i kâfiye ile neşrediyor. Bu neşriyat mezkûr ajans ihbarâtının hakikate tamamiyle muhalif ve muharref olduğunu gösteriyor. Neşriyat-ı mezkûreye nazaran Şûra-yı Saltanat'ta vükelâ, âyan, süferâ ve firâk-ı muhtelife ve cemiyât-ı millîye ve matbuat heyetleri nâmına bilfiil söz alan yirmi beş kadar zevâtın hemen kâffesinin beyanâtı, istiklâl-i tâmme mazhariyet ve efrâd-ı milletten âcilen bir şura-yı milletin teşkili ile mukadderât-ı milletin işbu şûrayı fevkalâdeye havalesi zemîninde olup, yalnız bir zatın kıraat edilen ifadesinde İngiliz himayesi teklif olunmaktadır. Bu neşriyat ile ajans ihbaratı arasındaki tezat esbabını Babıâli'den istizah eyledim. Arz-ı malûmat olunur." (M. Kemal Atatürk, **Nutuk**, Süryay Sürekli Yayınlar AŞ, İstanbul 1995, s.30, 890.)

43 Yunus Nadi, **Ankara'nın İlk Günleri**, İstanbul 1959, s.77.

Levent Şahverdi Arşivi

uygun bulan[44] Gazi Mustafa Kemal'in talimatıyla Anadolu Ajansı (AA), 6 Nisan 1920'de kuruldu. Anadolu Ajansı'nın kuruluşu, "Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal" imzasıyla ve "müstaceldir" notuyla "Kolordulara, vilayetlere, müstakil livalara, Vilayet ve Elviye-i müstakille Müdâfaa-i Hukuk Heyet-i Merkeziyelerine, Müdafaa-i Milliye Heyet-i İdarelerine" yayınlanan genelge ile tüm yurda duyuruldu[45].

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 23 Nisan 1920'deki açılışından 17 gün önce kurulan Anadolu Ajansı, böylece yeni Türk Devleti'nin *"*ilk millî kurumu" olma özelliğini de kazanmıştı. Ankara'da kurulan ajansın ilk amacı Millî Mücadele Hareketi'nin sesini Anadolu'ya ve yurt dışına duyurmaktı. Ajans bültenleri ilk yıllarda Osmanlı Bankası'ndan sağlanan bir daktilo ile yazılıp şapirograf adı verilen ilkel bir teksir makinası ile çoğaltıldıktan sonra müvezziler tarafından dağıtılıyordu. Ankara'da halkın bilgilenmesi için duvarlara asılan bültenler, Ankara dışına telgrafla ulaştırılıyordu. Anadolu Ajansı, millî mücadele sırasında kamuoyunu yanlış yollara sürükleyecek, millî birliği tehlikeye düşürecek iç ve dış yayınlara karşı milleti uyarmıştı. Ajans, millî kurtuluşu sağlayacak karar ve hareketleri, Büyük Millet Meclisi'nin kararlarını günü gününe halka ulaştırarak hükûmet ile halk arasında bağlantıyı sağlamıştı.

---

44 Halide Edip Adıvar, **Türk'ün Ateşle İmtihanı -I**, Cumhuriyet Gazetesi Yayını, İstanbul 1998, s.13.

45 Genelge şöyledir:

"Kalbgâh-ı İslâm olan Saltanât-ı Osmaniye'nin düşman işgaline geçmesi ve bütün vatan ve milletimizin en büyük tehlikeye mâruz kalması neticesi olarak bütün Rumeli ve Anadolu'nun giriştiği millî ve mukaddes mücâhede esnasında efrâd-ı ümmetin dahilî ve haricî en sahih havadis ile tenvîri (aydınlatılması) ihtiyac-ı mübremi (kaçınılmaz ihtiyacı) nazar-ı dikkat ve ehemmiyete alınmış ve binnetice (sonuç olarak) burada en salâhiyatdâr zevattan mürekkep (yetkili kişilerden oluşan) bir hey'et-i mahsusa (özel kurul) idaresinde ve (Anadolu Ajansı) unvanı altında bir müessese vücûda gelmiştir. (Anadolu Ajansı)'nın en seri vesaitle vereceği havadis ve malûmât esasen Hey'et-i Temsiliyemizin menâbi-i asliyye (temel kaynaklar) ve mevsûkası (belgeleri) mâhasalı (ürünü) olacağı cihetle bu ajans tebligâtının oraca ve ezcümle Müdâfaa-i Hukuk teşkilâtımızca dahi me'mer ve mecmâ olan yerlere (geçilecek ve toplanacak yerlere; cadde, sokak ve meydanlara) ta'liki (asılması) tab ve teksîri ile tevzîi (basılması, çoğaltılması ve dağıtılması) ve hatta nâhiye ve köylere kadar îrsâli (yollanması, gönderilmesi- başka bir belgede îsali/ ulaştırılması) mümkün olduğu kadar fazla intişar eyleyebilmesi (yayılabilmesi) için tertibat-ı müstâcele (acil önlemler) alınması ve netîceden mâlûmat îtâsı (bilgi verilmesi) ehemmiyetle rica olunur. 09.04.36 (1920)" **(Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Arşivi**, S. No: 1364, Kutu No. 318, Gömlek No: 11, Fihrist No: 11- 1)

Levent Şahverdi Arşivi

İlk zamanlar Anadolu Ajansı'nın bültenleriyle bizzat ilgilenen Gazi Mustafa Kemal Paşa, ajansın yayınlarının bilhassa İstanbul'a ulaşmasını istiyordu. Bunu sağlamak amacıyla bültenlerin Bursa'da çoğaltılarak deniz yoluyla İstanbul'a gönderilmesi için 14. Kolordu Komutanlığına telgrafla talimat vermişti. Gazi Mustafa Kemal, bültenlerin en hızlı biçimde dağıtılması amacıyla posta ve telgraf idaresini de uyarmış, engelleyenlerin "cürm-i vatanî" (vatan suçu) işlemiş sayılacaklarını bildirmiş, destek olanlara da teşekkür etmişti[46].

Millî bir haber ajansı faaliyete geçirilmiş olmakla birlikte özellikle yeni Türk devletinin iç ve dış dünyaya tanıtılması işini başlı başına üstlenecek bir başka kuruma ihtiyaç duyulmuştu. Nitekim Büyük Millet Meclisi'nin 4 Mayıs 1336 (1920) günü yapılan toplantısında Karahisar-ı Sahib (Afyonkarahisar) Mebusu Mehmed Şükrü Bey'le Amasya Mebusu Hamdi ve Çorum Mebusu Sıddık beylerin "istihbarat şubesi" kurulmasına ilişkin 3 Mayıs 1336 (1920) tarihli önergelerinin görüşülmesi sırasında Bolu Mebusu Tunalı Hilmi'nin "Bizim ihtiyacımız şu devrede en çok propagandacılıktır"[47] şeklindeki sözleri dikkat çekiciydi.

Söz konusu kanun teklifi mecliste kurulan İrşat Komisyonu'nda ele alındı. Komisyonun başkanlığını, Anadolu Ajansı'nın kuruluşunda da etkin rol üstlenen İzmir Mebusu Yunus Nadi Bey yürütüyordu. Komisyon raporunda, ülkenin uğradığı felaketlerin en önemli etkenlerinden birinin iç ve dış kamuoyunun halkın yararına uygun bir şekilde yönetilmesinde gösterilen ihmal olduğu belirtilerek "Millî menâfîmizin müdâfaası (ulusal çıkarlarımızın korunması) hususunda silâh kadar müessir olan siyaset ve fikir teşkilâtının öteden beri ihmal edilmiş olması keyfiyeti pek çok fenalıklara sebep olmuş ve el'an da olmakta bulunmuştur" deniliyordu. Rapora göre, kurulacak genel müdürlüğün iki amacı vardı: Bunlardan biri içerideki gelişmeleri dışarıya tanıtmak, davanın meşruiyetini ispata çalışmak; diğeri de içeride millî birliği sağlamak için aydınlatma görev yapmak.

Komisyon Başkanı Yunus Nadi, tasarının müzakeresi sırasında Genel Kurul'da konuşurken "propaganda" konusunu öne çıkarmış, basının dördüncü kuvvet olarak değerlendirildiği bir dönemde kamuoyunun aydınlatılması amacıyla böyle bir kurumun gerekli olduğunu söylemiştir. Teklif sahibi

46 Özkaya, a.g.m., s.595- 598; Hilmi Bengi "Tarihsel Süreç İçinde Anadolu Ajansı'nın Özgün Kurumsal Yapısı (1920- 2011)", **Atatürk Yolu**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, S 50, Güz 2012, s.304.

47 **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC)**, Devre 1, C I, s.213.

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Necati Bey de ülkenin İstanbul ve Avrupa'dan kaynaklanan olumsuz düşüncelere sahne olduğunu, bunlara karşı düşünce üretmek ve kamuoyu oluşturmak amacıyla böyle bir kuruma ihtiyaç duyulduğunu belirterek "... cephelerdeki kuvvet kadar propagandalar da mühim bir kuvvettir" demiştir[48].

Meclisin 7 Haziran 1920'de Saruhan Mebusu Mustafa Necati Bey'in kanun teklifinin kabul edilmesiyle Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi kurulmuş oldu[49]. 6 sayılı kanunu kabul etmesiyle, kuruluşundan itibaren doğrudan Hey'et-i Temsiliye Reisi'ne bağlı faaliyet gösteren Anadolu Ajansı, Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi bünyesi içinde bir müdürlük haline getirildi.

Genel Müdürlüğün kuruluşu ile ilgili mecliste yapılan müzakerelerde Burdur Mebusu İsmail Suphi Bey, ajans için konan ödeneceği yetersiz bulmuştu. "Belki yarın Bursa'da Antalya'da, Trabzon'da, Samsun'da bir takım acentalıklar yapacağız, Onlara ne vereceğiz? Belki İtalya'da, Suriye'de, Beyrut'ta yapacağız" diyen İsmail Suphi, ajansın yurt içinde ve dışında bürolar açabilmesi için daha fazla ödenek ayrılmasını talep ediyordu[50].

Antalya Mebusu Hamdullah Suphi Bey, Meclis'te yaptığı konuşmada Türkiye üzerinde oynanan oyunların ve İtalyanların Millî Mücadele hareketini destekleyen açıklamalarının Anadolu Ajansı vasıtası ile mahalli basına aktarıldığını belirtmiştir. Şark Cephesi Komutanı Kazım Karabekir Paşa'nın Sevr Anlaşması'nı imzalayanların kınanmasına yönelik Meclis'e gönderdiği telgraftan da milletvekilleri ve komutanların ülke ile ilgili önemli gelişmeleri ajanstan öğrendiklerini görüyoruz[51]. Bolu Mebusu Tunalı Hilmi Bey'in 9 Eylül 1920'de meclis kürsüsünden yaptığı konuşma, Anadolu Ajansı'nın Millî Mücadele sırasındaki rolünü ortaya koymaktadır:

48 **TBMM ZC,** D. 1, C 2, s.125, 128.

49 Daha sonraları Matbuat Umum Müdürlüğü, Basın Yayın Genel Müdürlüğü, Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü adları altında faaliyet gösteren kurum, 10 Temmuz 2018 tarihinde lağvedildi. Kurumun görev ve yetkileri ve tüm mal varlığı 14 numaralı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile kurulan Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığına devredildi. (İletişim Başkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, **Resmî Gazete**, S 30488, 24 Temmuz 2018, s.12.)

50 **TBMM ZC.**, D.1, C 2, s.127, 134.

51 **TBMM ZC.**, D.1, C 1, s.283; D.1, C 3, s.333.

Levent Şahverdi Arşivi

> "Efendilerim; bundan bir hafta evvel, tam perşembe günü Meclis'ten çıktığımızda, Anadolu Ajansı'nın matbû bir beyannamesini gördüm; halka, müslümanlara hitap ediyor. 'Uyanın' diyor.(…) Anadolu Ajansı, vazifesi haricinde olduğu halde, salâhiyetinin haricine çıkarak, fakat vicdanının vazifesini bilerek deruhte etmiş, halkı irşada doğru koşuyor."[52]

Anadolu Ajansı'nı destekleyen mebusların yanı sıra habercilik faaliyetlerinin yetersizliğinden yakınanlar da vardır. Burdur Mebusu İsmail Suphi, "Matbuat Müdürlüğü'nün alelâde bir ajans neşretmekten başka bir şey yapmadığı" görüşündedir[53]. Buna rağmen Anadolu Ajansı'nın Millî Mücadele sırasında özellikle cephelerden gelen zafer haberlerinin iç ve dış kamuoyuna iletilmesinde önemli payı vardır. Ajans, dış dünyayı bilgilendirmek amacıyla Fransızca bültenler yayınlamıştır. Bu bültenler Avrupa'daki önemli merkezlerin yanı sıra ABD'ye de gönderilmiştir[54].

Bir haber ajansı için devlet kurumu bünyesinde yer almanın doğurduğu sorunlara ve maddi zorluklara rağmen ajans, dar bir kadro ile kendisine verilen görevi en iyi şekilde yerine getirmeye çalışmıştır. Bu dönemde yapılanlar şöyle anlatılmaktadır:

> "Yerine getirilmesi gereken görev çok zordu. İçeride, savaşan ve dış dünyadan habersiz kalmış bir halkı ülke ve dünya olaylarından haberdar kılmak, bazı yabancı ve İstanbul gazetelerinin teslimiyetçi tutumlarıyla mücadele etmek gerekiyordu. Dışarıda ulusal mücadeleyi savunmak, Türkiye'nin haklı istekleri konusunda kamuoyunu aydınlatmak ve ona karşı bazı çevrelerin yürüttüğü oyunları boşa çıkartmak zorunluydu. Bu amaçla ülke içinde İstanbul, Zonguldak, İnebolu, Antalya ve İzmit'te; yurt dışında Londra, Paris, Berlin, Viyana, Cenevre ve Newyork'ta irtibat büroları açılmıştı. Günün çeşitli saatlerinde bültenler yayınlanıyor, bunlar telgrafla hemen çeşitli merkezlere gönderiliyordu. Kurtuluş Savaşı'nı anlatmak için kitap ve broşürler yayınlanıyordu."[55]

---

52 **TBMM ZC.**, D.1, C 4, s.41.

53 **TBMM ZC.**, D.1, C 4, s.330, 333.

54 "...Amerikan belgeleri arasında Anadolu Ajansı'nın çıkardığı ilk bültenleri görüyoruz. Bu ilk bültenler, Fransızca olarak dış dünyaya haber vermek için çıkarılıyordu. Mustafa Kemal, başka konular yanında haberleşmenin önemini anlamış ve Anadolu Ajansı'nı kurdurmuştu. Karşılaştığımız ilk bültenler Birinci İnönü Zaferi'nden söz diyordu.

Anlaşılan Yunanlılar Birinci İnönü Savaşı'nı küçültmek istemişler. Anadolu Ajansı bunu yanıtlıyor." (Orhan Duru, **Amerika Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kuruluş Yılları**, İstanbul 2002, s.111.)

55 **Anadolu Ajansı, Kuruluşu, Tarihçesi ve Safahatı (1925-1935)**, Ankara 1935, s.7, 8.

Levent Şahverdi Arşivi

Yaklaşık 5 yıl sonra, 1 Mart 1925'te Anadolu Ajansı bağımsız bir şirket halinde yeniden teşkilatlanmıştır. Kuruluşunda olduğu gibi ajansın şirket haline getirilmesinde de Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal etkin rol üstlenmiştir. Amaç, ajansın daha tarafsız ve bağımsız bir faaliyet yürütmesini sağlamaktır. Kurulan şirkette ağırlıklı hisse devlet hissesi olduğu için özel statülü bir kuruluş olmasına rağmen Anadolu Ajansı'nda devlet etkisi devam etmiş, hatta 1961 yılında çıkarılan bir kanunla malları devlet malı, çalışanları yargı karşısında devlet memuru sayılmıştır. Kuruluşunun üzerinden bir asra yakın zaman geçen Anadolu Ajansı, kamu ağırlıklı şirket statüsünde yayın hayatına devam etmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

SONUÇ

Ticari kuruluşlara bilgi, basın kuruluşlarına haber temin etmek üzere kurulan haber ajanslarının zamanla siyasi bir misyon üstlenip bulunduğu ülkenin "millî menfaatleri" doğrultusunda yayıncılık yaptıkları görülmüştür. Özellikle Doğu Bloku ülkelerinde ve bağımsızlığını yeni kazanan devletlerde bu durum daha belirgin bir şekilde kendini göstermektedir. Zaten bu durumdaki ülkelerde çoğu zaman haber ajansları doğrudan ya da dolaylı devlet güdümündedir.

Her ülkede bağımsızlık mücadelesinin haber ajanslarının sayesinde gerçekleştiği gibi bir iddiamız elbette yok. Ancak özellikle Birinci Dünya Savaşı sonrasında bağımsızlığına kavuşan ülkelerde bağımsızlık mücadeleleri ile millî haber ajansları arasında kayda değer bir ilişkinin bulunduğu da görmezden gelinemez.

Haber ajansları bilgiyi ve haberi en geniş alanlara yayma ve toplumları etkileme gücü dolayısıyla özelikle XIX. yüzyılda sömürgeci devletlerin yararlandığı en etkili iletişim aracı olmuştur. Haber ajanslarının bu etkileme gücü Fransız Devrimi'nden sonra ortaya çıkan bağımsızlık hareketlerinde de kendini göstermiş, bağımsızlık mücadelesi veren ulusların ilk yaptıkları işlerden biri haber ajansı kurmak olmuştur. Bu durum özellikle Osmanlı Devleti'nden bağımsızlığını kazanan Balkan ülkelerinde bariz bir şekilde ortaya çıktığı gibi Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluş sürecinde de kendini göstermiştir. Bugün de faaliyetini sürdüren Anadolu Ajansı'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin faaliyete başlamasından yaklaşık iki hafta önce kurulması bunun en somut göstergesidir.

Anadolu Ajansı yeni Türk Devleti'nin bağımsızlık mücadelesi sırasında iletişim kanalı olarak önemli bir rol üstlenmiştir. Özellikle işgal döneminde İstanbul'a ve yurt dışına Anadolu'daki gelişmelerin aktarılmasını Anadolu Ajansı sağlamıştır. Millî Mücadele'de ve ilk kuruluş dönemlerinde Türk Devleti'nin resmî görüşlerinin iç ve dış dünyaya iletilmesinde önemli bir rol üstlenen Anadolu Ajansı bu yönü dolayısıyla "devlet propaganda örgütü" olarak da nitelendirilmiştir[56]. Anadolu Ajansı zamanla gerçek anlamda bir haber ajansı hüviyetini kazanmıştır.

56 Korkmaz Alemdar, **İletişim ve Tarih**, İmge Kitabevi, Ankara 1996, s.58.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları ve Süreli Yayınlar:

Anadolu Ajansı Arşivi

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Dairesi (ATASE) Arşivi

Meclis-i Mebûsan Zabıt Ceridesi

Resmî Gazete

Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Zabıt Ceridesi

II. Kitap ve Makaleler:

Abalıoğlu, Yunus Nadi, **Ankara'nın İlk Günleri**, Sel Yayınları, İstanbul 1955.

Anadolu Ajansı, Kuruluşu, Tarihçesi ve Safahatı (1925-1935), Ankara 1935.

Adıvar, Halide Edip, **Türk'ün Ateşle İmtihanı -I**, Cumhuriyet Gazetesi Yayını, İstanbul 1998.

Alemdar, Korkmaz, **İletişim ve Tarih**, İmge Kitabevi, Ankara 1996.

Barlas, A. İhsan, "Ajans'tan Hatıralar', **Tarih ve Toplum**, S 39, 40, Nisan 1987.

Başboğa, Sevcan, **Anadolu Ajansı (1920-1922)**, Anadolu Ajansı Yayını, Ankara 2010.

Bengi, Hilmi, "Birinci Dünya Savaşı'nın Başlangıcında Türk Basınının Yaklaşımı ve Haber Değerlendirme Biçimleri", **100. Yılında I. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2015, s.387- 422.

_____, "Tarihsel Süreç İçinde Anadolu Ajansı'nın Özgün Kurumsal Yapısı (1920 - 2011)", **Atatürk Yolu**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, S 50, Güz 2012, s.299 - 341.

Berzeg, Sefer E., **Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti, 1917-1922**, Birleşik Kafkasya Derneği, İstanbul 2003.

Çakır, Hamza, **Osmanlı'da Basın-İktidar İlişkileri**, Siyasal Kitabevi, Ankara 2002.

Boyd-Barette, Oliver, "Natinal and International News Agencies, Issues of Crisis and Realignment", **Gazette**, Vol. 2 (1), Sage Publications, London 2000, p.5-18.

Levent Şahverdi Arşivi

Duru, Orhan, **Amerika Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kuruluş Yılları**, İş Bankası Kültür Yayınlar, 3. b., İstanbul 2004.

Eldeniz, Levent; Maimaitimin, Bikeertiemuer, "Çin Ulusal Haber Ajansı: Xinhua ve Güncel Çin Medyası*",* **Sosyal Bilimleri Dergisi***,* İstanbul Ticaret Üniversitesi, S 27, Bahar 2015, s.173-185.

Girgin, Atilla, **Uluslararası İletişim, Haber Ajansları ve AA**, Der Yayınları, İstanbul 2002.

İskit, Server, **Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları**, Başbakanlık Basın Yayın Genel Müdürlüğü, İstanbul 1943.

Koloğlu, Orhan*,* **Havas-Reuter'den Anadolu Ajansı'na**, Çağdaş Gazeteciler Derneği Yayınları, Ankara 1994.

_____, "II. Abdülhamid'in Basın Karşısındaki Açmazı", **Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi***,* C I, İletişim Yayınları, İstanbul 1985.

_____, "Osmanlı Telgraf Ajansının Kurucusu Salih Gürcü", **Tarih ve Toplum**, C 23, S 134, Şubat 1995.

Özkaya, Yücel, "Millî Mücadele'de Anadolu Ajansı'nın Kuruluşu ve Faaliyetine Ait Bazı Belgeler", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Ankara, 1985, C I, S 2, s.587- 608.

_____, **Millî Mücadele'de Atatürk ve Basın (1919-1921***),* Atatürk Araştırma Merkezi, 2007.

Öztoprak, İzzet, **Kurtuluş Savaşı'nda Türk Basını**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1981.

Shirivastava, K. M., **News Agencies From Pigeon To Internet**, New Dawn Press, New Delhi 2007.

Şimşir, Bilal*,* **Malta Sürgünleri**, Bilgi Yayınevi, 2. b, Ankara 1985.

Tekeli, Sefa (Hazırlayan), **Atatürk ve Anadolu Ajansı**, Anadolu Ajansı Yayınları, 2. Basım, Ankara 2005.

Tunç, Salih, "1912 Seçimlerinde Musevi Cemaati'nden İttihatçı Mebus Adayı Salih B. Gürci ve Seçim Beyannamesi", **Tarih İncelemeleri Dergisi***,* S XXVIII / 2, 2013, ss.549 - 585.

Yerlikaya, İlhan, "II. Abdülhamid Döneminde Yabancı Gazete ve Haber Ajanslarının Şantaj ve Yolsuzlukları", **Toplumsal Tarih**, S 3, Mart 1994.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

AZERBAYCAN'IN LATİN ALFABESİNE GEÇİŞİNİN TÜRKİYE'DEKİ ALFABE TARTIŞMALARINA ETKİSİ

FAHRİ KILIÇ*

ÖZ

Azerbaycan'ın Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne katılmasıyla Latin esasına dayanan alfabe 1922 yılından itibaren Arap alfabesi ile birlikte kullanılmaya başlanmıştır.Azerbaycan'ın Latin Alfabesini uygulamaya başlaması Türkiye'nin alfabe değişikliğine örnek teşkiletmiştir. 1926 I. Bakü Türkoloji Kongresi'nde alınan "Tüm Türkler İçin Latin Alfabesine Geçme" kararı ile Türk devletleri arasında kültürel bağı güçlendirme düşüncesi Türkiye'de Latin alfabesinin kabulünde etkili olmuştur. Bu gelişmenin hemen ardından Türk kamuoyunda da alfabe tartışmaları yeniden canlanmıştır. Azerbaycan ve diğer Orta Asya Türk topluluklarının Latin alfabelerini benimsemeye başlaması Türkçü aydınlar ve Türk Ocağı gibi kuruluşların alfabe değişikliğine destek vermelerine yol açmıştır. Ayrıca Azerbaycanlı aydınlar da dönemin önemli gazete ve dergilerindeki yazılarıyla Türkiye'de alfabe değişikliğini desteklemişlerdir.

Azerbaycan'da Arap alfabesinden Latin alfabesine geçilmesi gereği üzerinden yapılan tartışmalar, Türkiye'de de benzer biçimde yaşanmış, alfabe değişikliği yapılmadan toplumun aydınlatılamayacağı, okuma yazma sorununun giderilemeyeceği, Arap alfabesinden Latin alfabesine geçilmesi halinde, diğer Türk halkları ile olan ilişkilerinin daha da güçleneceği ileri sürülmüştür. Azerbaycan'da gerçekleştirilen alfabe değişikliğinin Türkiye üzerindeki etkilerinin neler olduğunun saptanmasını hedefleyen bu çalışmada; nitel araştırma yöntemlerinden doküman inceleme tekniği kullanılmıştır. İncelemede alan yazınının dışında, arşiv kaynakları, süreli yayınlar ve tetkik eserlere başvurulmuştur. Elde edilen bulgular ışığında Azerbaycan'ın yaptığı alfabe değişikliğinin Türkiye'deki alfabe

* Dr. Öğr. Üye., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, kilic_f@ibu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-0882-5811 DOI: 10.33419/aamd.642401
Makale Gönderim Tarihi: 21.06.2018 Makale Kabul Tarihi: 09.10.2019

Levent Şahverdi Arşivi

değişikliği üzerine yapılan tartışmalara etkileri irdelenecektir. Aynı zamanda Türkiye ve Azerbaycan'da Latin alfabesine kullanılmaya başlanmasıyla ortaya çıkan sonuçlar incelenerek bir mukayese yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Türkiye, Arap Alfabesi, Latin Alfabesi, Türkoloji Kongresi.

IMPACT OF AZERBAIJAN'S ADOPTION OF LATIN ALPHABET ON THE ALPHABET DISCUSSİONS IN TURKEY

ABSTRACT

Latin alphabet has been used in Azerbaijan since 1922 in addition to Arabic alphabet. Azerbaijan's switch to Latin alphabet set an example to the alphabet change in Turkey. Decision taken in 1st Turkology Congress held in Baku to use Latin alphabet for all Turks and the idea to strengthen the cultural ties among Turkish states were effective in adoption of the Latin alphabet in Turkey. Immediately after this development, the discussions on alphabet that started during the Reform Era restarted in Turkish public. Adoption of the Latin alphabet by Azerbaijan and other Central Asian Turkish communities caused Turkish intellectuals and organizations like Turkish Hearths support the alphabet change. Azeri intellectuals also advocated the alphabet change in Turkey with their articles published in the important newspapers and journals of the period.

Discussions that centered on Azerbaijan's switch to Latin alphabet were similar in Turkey as well and it was suggested that the society would not be enlightened and literacy problem would not be resolved without alphabet change and also relationships with other Turkish communities would be strengthened if Latin alphabet was used instead of the Arabic alphabet.

This study which aimed to determine the impact of the alphabet change in Azerbaijan on Turkey utilized document review technique, one of the qualitative research methods. In addition to literature reviews, archived resources, periodicals and investigations were used in this study. Based on the findings, the effects of the alphabet change implemented in Azerbaijan on the alphabet change in Turkey were explored. The study also addressed the outcomes of using the Latin alphabet in Turkey and Azerbaijan.

Keywords: Azerbaijan, Turkey, Arabic Alphabet, Latin Alphabet, Turkology Congress.

Levent Şahverdi Arşivi

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde ilk defa, Tanzimat Döneminde eğitim ve yazım sorununun artması ile birlikte aydın- bürokrat çevrelerinde mevcut alfabenin yetersizliği ile ilgili tartışmalar dile getirilmeye başlanmıştır. Tanzimat Dönemiyle bir modernleşme sürecine girmiş olan Osmanlı İmparatorluğu'nda; bürokratik merkeziyetçilik ve yaygın eğitim çabaları, çapraşık ve karmaşık imlayı bir sorun haline getirmiş, bunun üzerine de yazıyla ilgili tartışmalar başlamıştır[1]. Alfabe konusunda ilk sistemli eleştiri ve öneri, üç defa Maarif nazırlığı yapmış olan Münif Paşa tarafından dile getirilmiştir[2]. Kurucu üyesi olduğu Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'de 12 Mayıs 1862 tarihinde yaptığı konuşmada Münif Paşa, mevcut yazı sisteminde ünlü işaretleri kullanılmadığı için bir sözcüğün yerine göre çeşitli biçimlerde okunmakta olduğunu, Arapça, Farsça kelimelerin ve özel isimlerin doğru bir şekilde yazılamadığını, okunamadığını ve öğretim yöntemlerinin de yetersizliğiyle okuma-yazma bilenlerin sayısının arttırılamadığını ifade etmiştir[3]. Münif Paşa, mevcut harflerin daha kullanışlı ve yararlı bir şekle girmesi için, Avrupa alfabelerinde olduğu gibi gerekli olan ünlü işaretlerinin harflerin sırasında yazılarak belirtilmesi halinde, yazıdaki zorlukların ortadan kalkacağını, okuma yazma ve kitap basımının büyük ölçüde kolaylaşacağını belirtmiştir[4].

Osmanlı Devleti'ndeki alfabe tartışmalarına, Azerbaycanlı edebiyatçı Mirza Feth Ali Ahundzade de katılmış, 1863 yılında İstanbul'a gelerek Sadrazam Keçecizade Fuad Paşa'ya Arap harflerinin ıslahı hakkında bazı önerilerde bulunmuştur[5]. Ahundzade, Arap harfleri ile doğru bir okuma-yazma eğitiminin verilmesinin mümkün olmadığını, Kiril ve Latin harflerinden esinlenerek hazırladığı yeni alfabe ile Müslümanlar arasında okur-yazar oranının hızla arttırılabileceğini savunmuştur. Ancak Ahundzade'nin önerileri, Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye tarafından incelendikten sonra uygulanabilir bulunmadığı için reddedilmiştir[6].

---

1 İlber Ortaylı, "Harf Devrimi Üzerine Bir Değerlendirme", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İstanbul 1983, s.1296-1304.

2 M. Kayhan Özgül, **Münif Paşa**, Elips Yayınları, İstanbul 2005, s. 85.

3 Sadettin Buluç "Osmanlılar Devrinde Alfabe Tartışmaları", **Harf Devrimi'nin 50.Yılı Sempozyumu**, Ankara 1991, s. 47-48.

4 Fevziye Abdullah Tansel, "Arap Harflerinin Islahı ve Değiştirilmesi Hakkında İlk Teşebbüsler ve Neticeleri", **Belleten**, C XVII, S. 66, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1953, s. 224.

5 Yılmaz Karadeniz, "İran'da Melkum Han ve Feth Ali Ahundzade'nin Arap Alfabesini Değiştirme Teşebbüsleri (1860-1880)", **History Studies Dergisi**, Ankara 2012, s.215-226.

6 Mustafa Canpolat, "Arap Yazılı Türk Alfabesinin Gelişmesi", **Harf Devrimi'nin 50.Yılı Sempozyumu**, Ankara 1991, s. 54.

Levent Şahverdi Arşivi

Alfabe tartışmalarına dönemin tanınmış aydınlarından Namık Kemal de katılmış, Türk çocuklarının uzun zaman okula gitmesine rağmen, gayrimüslim çocukları gibi kısa zamanda okuma yazma öğrenememelerinin sebebinin Arap harfleri değil, eğitim-öğretimde kullanılan yöntemin olduğunu bu nedenle eğitim sisteminin bir an önce baştan sona ıslah edilmesi gerektiğini belirtmiştir[7]. Namık Kemal, okuma-yazmayı ve kitap basmayı kolaylaştırmak için, sesli harflerin ilave edilerek, Türkçenin yapısına uymayan bazı harflerin alfabeden çıkartılmasının yeterli olacağını, Latin harflerinin kabulüne gerek olmadığını ileri sürmüştür. Kullanılan alfabenin değiştirilmesi halinde, asırlardır oluşturulan eserleri gelecekte hiç kimsenin okuyamayacağını, ayrıca Latin harflerinin, Türkçenin yapısına ve Türkçede bulunan birçok Arapça kelimenin yazımına uygun olmadığını ileri sürmüştür[8].

Tanzimat Döneminde Türkiye'de alfabe ile ilgili başlayan tartışmalara Kırım'dan Gaspıralı İsmail Bey de katılmıştır. Bahçesaray'da açmış olduğu "usul-ı cedid" ile eğitim yapan okulda, çocukların kısa sürede Arap harfleri ile okuma-yazma öğrenebildiklerini saptamıştır. Gaspıralı, Türklerin dillerini biraz daha sadeleştirip okumayı ve imlayı kolaylaştıracak bir şekilde sesli harfleri kullanmayı da sağlayacak sade bir alfabeyi geliştirebildiklerinde dilde de birlik sağlayabileceklerini savunmuştur. Ayrıca, Arap harflerinin, Türkler arasında ortak bir bağ oluşturduğunu, değiştirilmesinin gerekli olmadığını ancak ıslaha ihtiyacı olduğunu belirtmiştir[9].

Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet ilan edildikten sonra alfabe tartışmaları artarak devam etmiştir. Arnavutluk'ta 2-8 Eylül 1909 tarihinde Latin alfabesine geçilmesine karar verilmiştir[10]. Türk aydınlarının bir kısmı siyasi, dini ve kültürel bağın kaybolacağı düşüncesiyle bu karara karşı çıkmış, hatta Şeyhülislam tarafından sakıncalı bir karar olduğuna dair bir fetva yayımlanmıştır[11]. Ancak, Hüseyin Cahit, Celal Nuri, Abdullah Cevdet ve Kılıçzade Hakkı Bey başta olmak üzere batıcılık düşüncesine mensup bir grup aydın

7 Cengiz Dönmez, **Tarihi Gerekçeleriyle Harf İnkılâbı ve Kazanımları**, Gazi Kitabevi, Ankara 2008, s. 104-105.

8 Hüseyin Yorulmaz, **Tanzimat'tan Cumhuriyete Alfabe Tartışmaları**, İstanbul 1995, s. 15.

9 Mehmet Saray, **Türk Dünyasında Eğitim Reformu ve Gaspıralı İsmail Bey (1851-1914)**, Ankara 1987, s. 52.

10 Mahmut Şakir Ülkütaşır, **Atatürk ve Harf Devrimi**, Ankara 2000, s. 32-33.

11 Bilal Nuri Şimşir, **Türk Yazı Devrimi**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992, s. 38-43.

Levent Şahverdi Arşivi

ise Arnavutların Latin alfabesine geçişini, coşkuyla desteklemiştir. Örneğin Hüseyin Cahit, Arnavutları Latin alfabesini benimsedikleri için kutlayarak Türk toplumuna örnek olmasını temenni etmiştir[12]. Celal Nuri de milletin geri kalmasının Arap harflerinden kaynaklandığını, bir an önce Latin harflerinin kabul edilmesi gerektiğini ileri sürmüştür[13]. Bu dönemde özellikle İçtihad Dergisi ve derginin yayıncısı Abdullah Cevdet, alfabe değişikliği konusunda etkin bir rol üstlenmiştir. Dergi, hem alfabe değişikliğinin yararlarını hem de bu konuda yazarların fikirlerini açıkça ifade etmelerine zemin oluşturmuştur[14]. Batıcılık düşüncesinin tanınmış bir diğer yayın organı Kılıçzade Hakkı Bey ve arkadaşlarının çıkardığı Hürriyet-i Fikrîye Dergisi de konu ile ilgili yazılar yayınlayarak Latin alfabesine geçilmesini savunmuştur[15].

II. Meşrutiyet döneminde sınırlı sayıda da olsa eski Türk yazılarına dönülmesi gerektiğini savunanlar da olmuştur[16]. Örneğin, tanınmış siyasetçi ve gazetecilerinden, Hüseyin Kazım Kadri, İçtihad Dergisinde yayımladığı bir makalesinde, bu görüşleri açıkça dile getirmiştir[17]. Ancak dönemin ünlü Pantürkist düşünürlerinden birçoğu, başta Ziya Gökalp olmak üzere bu düşüncenin aksine, mevcut Arap alfabesinin korunması gerektiğini, diğer Türk topluluklarında yaygın olarak kullanılan Arap asıllı alfabenin ortak bağ oluşturduğunu savunmuşlardır. Bu aydınlar, Latin alfabesi kabul edilirse, başta Rusya Türkleri olmak üzere Osmanlı Türklerinin, diğer Türklerle aralarındaki bağ yok olabilir, bu nedenle mevcut alfabenin korunmasını, ama üzerinde bir ıslahat yapılması gerektiği fikrini benimsemişlerdir[18].

Panosmanizim fikrinin mensuplarından olan ünlü eğitimci Satı Bey de alfabede köklü bir değişiklik yerine ıslahat yapılmasının gerektiğini, esas sorunun ülkede uygulanan eğitim sisteminden kaynaklandığını, bu nedenle eğitimin yaygınlaştırılamadığını, köklü bir kültürün en önemli unsuru olan Arap alfabesine dayanan alfabenin kaldırılması ile geçmişle ve İslam toplumlarıyla

12 **Tanin**, 7 Kanun-ı Sani, 1910.

13 Celal Nuri İleri, **Tarih-i Tedeniyyat-ı Osmaniye Mukadderatı Tarihiyye**, Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütüphanesi, İstanbul 1331, s. 183.

14 Peyami Safa, **Türk İnkılâbına Bakışla**r, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1996, s. 33-35.

15 **Hürriyet-i Fikrîye**, 20 Mart 1330.

16 Ertem, **a.g.e.**, s. 140-156.

17 **İçtihad**, 15 Eylül, 1911, s. 31.

18 **İçtihad**, 31 Ekim, 1911, s. 32.

Levent Şahverdi Arşivi

bağın kopabileceğini belirtmiştir[19]. Panislamizm fikrinin savunucusu aydınlar da büyük bir tarihi geçmişe ve edebiyata sahip bir toplumun alfabe değiştirdiğinin görülmediğini, alfabede var olan güçlüklerin, yapılacak düzenlemelerle giderilebileceğini, alfabedeki yetersizliklerden ziyade eğitim metodundan kaynaklanan yetersizlikler nedeniyle okuryazar oranının yükseltilemediğini belirtmişlerdir[20]. II Meşrutiyet döneminde alfabe tartışmalarında aydınlar iki temel görüş üzerinde ayrışmışlardır. Bir grup alfabenin ıslah edilmesi gerektiğini ileri sürerken bir diğer grup ise Latin alfabesinin benimsenmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir[21].

I. Azerbaycan'da Alfabe Tartışmaları

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde başlayan alfabe tartışmaları, Rusya'da yaşayan Türk toplulukları arasında da yayılmaya başlamıştır. Özellikle Azerbaycanlı aydınlar arasında başlayan tartışmalar, Osmanlı Devleti'ndeki tartışmalarla paralellik ve benzerlikler göstermiştir. Azeri aydınlar da Arap asıllı alfabenin Türkçe için yetersizliğini ve birtakım değişiklikler yapılması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Azerbaycanlı aydınlardan Mirza Ahundzade Feth Ali, alfabe reformu yapılmadan toplumun aydınlatılamayacağına inananlardandır. Bu amaçla hazırladığı alfabe taslaklarının bütün Türk ve İslâm topluluklarının okuma yazma sorununu temelden çözeceğini savunmuştur. Ayrıca Mirza Kazım Bey, Kafkasya gazetesinden Feridun Bey Köçerli, Molla Nasreddin dergisi editörü Celil Memmedguluzade, Şark-ı Rus gazetesinin kurucusu Mehemmed Ağa Şahtahtinski gibi diğer Azeri aydınlar da bu tartışmalara katılarak Latin alfabesinin alınması gerektiğini savunmuşlardır[22]. Bu dönemde Azerbaycan'da son derece canlı bir kültür hayatının olduğu bilinmektedir. Alfabe tartışmalarının da yaşandığı 1832-1920 yılları arasında Bakû, Tiflis ve Erivan'da 140 gazete ve dergi yayımlanmıştır[23].

19 Mustafa Gündüz, **Osmanlı Mirası Cumhuriyet'in İnşası Modernleşme, Eğitim, Kültür ve Aydınlar**, Lotus Yayınları, Ankara 2010, s.148- 151.

20 Osman Şerifoğlu, **Kültürümüz Açısından İslâm Harflerinin Müdafaası**, Selam Neşriyat, İstanbul 2000, s.123.

21 Fahri Kılıç, **Yeni Türk Alfabesinin Kabulü ve Öğretiminde Kullanılan Yöntemler-Araçla**r, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2011, s. 24.

22 Hatice Şirin User, **Başlangıçtan Günümüze Türk Yazı Sistemleri**, Akçağ Yayınları, Ankara 2006, s. 223.

23 Şimşir, **a.g.e.**, s. 98.

Levent Şahverdi Arşivi

Azerbaycan basınında 1905 yılından itibaren alfabe tartışmalarının sık sık gündeme gelmesi, Latin alfabesi taraftarlarının sayısını hızla arttırmıştır. Aynı zamanda bu dönemde Rusya'nın siyasi ve sosyal sorunları artmış, Çarlık Rejiminin yıkılma süreci başlamıştır. I. Dünya Savaşı sırasında Çarlık Rusya'sı yıkıldıktan sonra, Azerbaycan Türkleri de 28 Mayıs 1918'de, Mehmet Emin Resulzade önderliğinde Azerbaycan Cumhuriyeti'ni kurmuştur. Ardından Azerbaycan'da 1919 yılında Maarif Vekâletinin bünyesinde bir alfabe kurulu oluşturularak, Latin alfabesi esasına dayalı "Son Türk Elifbası" adıyla bir alfabe hazırlanmıştır. Fakat devrin siyasi ve sosyal koşulları gereği uygulamaya geçilememiştir[24].

Azerbaycan'da, 27 Nisan 1920'de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin bir parçası olmasının ardından da alfabe tartışmaları devam etmiştir. Bolşeviklerden oluşan yeni Azerbaycan yönetimi bir alfabe kurulunun oluşturulmasına karar vermiştir. Başkanlığını Samed Agamalioğlu'nun yaptığı "Yeni Alfabe Komisyonu" Latin esasına dayanan 33 harften meydana gelen bir alfabe hazırlamıştır. Yeni Azerbaycan alfabesi, 1922 yılından itibaren Arap alfabesi ile birlikte kullanılmaya başlanmıştır. Azerbaycan'da Yeni alfabe ile ilkyazılar 21 Eylül 1922'de, "Yeni Yol" gazetesinde yayımlanmıştır. Bununla birlikte 1922-1929 yılları arasında Azerbaycan'da Latin alfabesi ile Arap alfabesi yan yana kullanılmaya devam etmiştir. Bu dönemde, Gürcistan ve Ermenistan'da yaşayan Azeriler de yeni alfabeyi kullanmaya başlamışlardır. Bu gelişmelerin ardından 1925'te, Azerbaycan Maarif Çalışanları Kurultayı'nda yeni alfabenin bütün okullarda ve yayınevlerinde uygulanması kararlaştırılmıştır[25].

Azerbaycan'da Latin alfabesine dayalı bir alfabenin benimsenmesi yolunda önemli adımların atıldığı bir dönemde, Bakü'de İsmailiye Sarayı'nda, 26 Şubat-6 Mart 1926 tarihleri arasında I. Uluslararası Türkoloji Kongresi düzenlenmiştir. Kongre'de Latin esaslı yeni Türk alfabesinin SSCB Türk bölgelerinde benimsenmesine karar verilmiştir. Karar 7 olumsuz, 6 kararsız, 101 olumlu oyla kabul edilmiştir. Bu kararın ardından çalışmalarını devam ettiren kongre üyeleri, SSCB Türk Cumhuriyetleri bölgelerinde yeni alfabeye geçme sürecini tek merkezden yürütmek üzere "Yeni Türk Alfabesi Tüm Sovyetler Birliği Merkez Komitesi" kurulmuştur[26]. Komite, "Birleştirilmiş Yeni Türk

24 Şimşir, **a.g.e.,** s. 99.

25 User, **a.g.e.,** s. 229.

26 Mustafa Altun,"Alfabe Değişiminin Tarihsel Gelişimi Üzerine Bir Değerlendirme", **Cumhuriyetimizin 81. Yılına Armağan**, Sakarya Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürlüğü, Adapazarı, Aralık 2004, s. 62, ss.57-63.

Levent Şahverdi Arşivi

Alfabesi (Yanalif)" adıyla yeni bir alfabe hazırlayıp yayımlamış, bu alfabe, Sovyetlerde yaşayan bütün Türk halklarının ortak alfabesi olarak kabul edilmiştir. Ayrıca Merkez Komitenin Azerbaycan başta olmak üzere Özbekistan, Kırgızistan, Başkurdistan, Türkmenistan, Tataristan, Kuzey Kafkasya, Transkafkasya ve Yakutistan'da şubeleri açılmıştır. Rus hükümeti tarafından Merkez Komiteye 600 rublelik bir maddi yardım ve Türk bölgelerinde Latin alfabesini benimsetmesi için tam yetki verilmiştir[27].

Merkez Komite, 1927 yılında yaptığı çalışmalar sonunda 33 harften oluşan "Birleştirilmiş Yeni Türk Elifbası" adıyla bir alfabe oluşturmuştur. Belirlenen bu alfabeyi Azerilerle birlikte diğer Türk toplulukları da benimsemeye başlamışlardır[28]. Orta Asya Türk toplulukları arasında Latin alfabesini kullanmaya başlayan ilk Türk topluluğu, Yakut Türkleridir. Yeni alfabe adıyla, 1917 yılından itibaren gayri resmi olarak kullanılan bu alfabe, 1929 yılında resmen kabul edilmiştir[29]. Ardından da Hakas Türkleri, Şor Türkleri, Tuva Türkleri, Altay Türkleri, Kırım Türkleri, Nogay Türkleri, Kumuk Türkeri, Karaçay-Balkar Türkleri, Karakalpak Türkleri, Kırgız ve Başkurt Türkleri, Özbek Türkleri, Kazak Türkleri ve Türkmenler Arap alfabesini bırakıp Latin esasına dayanan alfabeyi benimsemişlerdir[30]. Ayrıca Bakü Türkoloji Kongresi'nde alınan Latin alfabesine geçiş kararına karşı çıkmasına rağmen Tataristan da 1927 yılından itibaren Latin alfabesine geçme kararı almıştır[31].

Bakü Türkoloji Kongresinde alınan karar gereği Orta Asya Türk topluluklarının kullanmaya başladığı Latin alfabesinde önemli eksiklikler bulunmaktadır. Özellikle Sibirya ve Kafkasya Türkleri tarafından kullanılan Latin alfabesiyle Orta Asya Türklerinin kabul ettiği alfabeler arasında bazı temel farklılıklar dikkat çekmektedir. Latin alfabesinin Türk varyantları için kısa sürede aceleyle hazırlanan bu alfabelerin yapılarından kaynaklanan birçok kusur ve eksiklikler, Rus alfabesini ve dilini SSCB'nin tamamına hâkim kılmak isteyen kültür projelerine uygun bir zemin oluşturmuştur[32].

---

27 User, **a.g.e.**, s. 332.

28 Şimşir, **a.g.e.**, s. 98.

29 User, **a.g.e.**, s. 174.

30 Ayşe Dudu, "Türk Dünyasında Kullanılan Alfabelere Tarihi Bir Bakış", **80. Yılında Türk Harf İnkılâbı Uluslararası Sempozyumu**, Yeditepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 10-11 Kasım 2008, s. 60-70.

31 Paul Henze, "İç Asya'da Siyaset ve Yazı", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S 9-10, Kasım- Aralık 1985, s. 80-89.

32 Dudu, a.g.m., s. 67.

Levent Şahverdi Arşivi

Stalin döneminde Latin alfabesinin yerine Türk topluluklarının Kiril alfabesine geçmesine karar verilmiştir. Merkezi Sovyet yönetiminin baskısı ile Türk toplulukları, 1938 yılından itibaren Latin esasına dayalı alfabelerini bırakarak Kiril alfabesini kabul etmeye başlamışlardır. İlk önce Altay, Şor, Kumuk, Kırım ve Nogaylar bu alfabeye geçmek zorunda kalmışlardır. Bir yıl sonra 1939'da Hakas, Tatar, 1940 yılında ise Özbek, Türkmen, Karaçay-Balkar, Kırgız Başkurt ve Kazaklar Kiril alfabesini kullanmaya başlamışlardır. Bu zorunluluk nedeniyle Azerbaycan Bilimler Akademisi ve yazarlar birliği tarafından, Azeri Türkçesi için Kiril alfabesinin Latin alfabesinden daha uygun olduğuna dair bir karar alınmıştır. Bu kararın ardından da Azerbaycan Yüksek Sovyeti Halk Komiserliği, 1 Ocak 1940 tarihinden itibaren Azerbaycan'da Kiril alfabesine geçileceği kararının alındığını açıklamıştır.

II. Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde Alfabe Tartışmaları

Azerbaycan'ın 1922 yılında Latin Alfabesine geçme kararı alması Türkiye'de alfabe konusunda Tanzimat ve Meşrutiyet döneminden beri süregelen tartışmaları yeniden başlatmıştır. Cumhuriyet Döneminde alfabe tartışmalarında ilk kıvılcım 17 Şubat 1923'te İzmir'de toplanan "Millî İktisat Kongresi" sırasında "Latin harflerinin kabulü" konusunda bir önerge verilmesiyle başlamıştır. Ancak önerge, Kongre Başkanı Kazım Karabekir Paşa tarafından konunun daha çok maarifi ilgilendirdiği ve "Latin harflerinin İslâm birliğini bozabileceği" gerekçesiyle reddedilmiştir. Daha sonra Kazım Karabekir, basına bir demeç vererek konuya ilişkin görüşlerini özet olarak şöyle açıklamıştır[33].

> *…Bendeniz bu mesele ile bizzat uğraştım Arnavutluk ihtilali içinde bulundum. Acaba bu Latince kabul edilebilir mi? Bu kabul edildiği gün memleket alt üst olur... Bu fikrin müdhiş bir felaket olduğunu Arnavud kavmı da pek geç olarak anladı…Maatt-teessüf arz ederim ki Azerbayanlı arkadaşalrımız da bu felakete bu gün düştü…*[34] *Her şeyden sarf-ı nazar bizim kütüphanelerimizi dolduran mukaddes kitaplarımız, tarihlerimiz, yazılarımız binlerce cilt eserlerimiz bu lisanla yazılmış iken büsbütün başka bir şekilde olan hurufu kabul ettiğimiz gün en büyük felakete maruz kalacağız. Ve böylece derhal bütün Avrupa'nın eline güzel bir silah*

33 A. Gündüz Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi (1923)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1971, s. 218.

34 **Hâkimiyet-i Millii**ye, 5 Mart 1923.

Levent Şahverdi Arşivi

vermiş olacağız. Bunlar alem-i İslâm'a karşı diyeceklerdir ki, Türkler ecnebi yazısını kabul etmişler ve Hıristiyan olmuşlardır. İşte düşmanlarımızın çalıştığı şeytankarene fikir budur."[35]

Kazım Karabekir Paşa'nın bu fikirleri Hâkimiyet-i Milliye, Vakit, Tanin, Akşam gibi dönemin önemli gazetelerinde yer aldığı için alfabe tartışmaları yeniden gündeme gelmiştir. Latin alfabesinin kabul edilmesini isteyenlerle mevcut alfabenin ıslah edilmesini savunanlar arasında görüş ayrılıkları gazetelerin haberleri ve makaleleri aracılığıyla kamuoyunun ilgi odağını oluşturmuştur.Bu açıklamalara İçtihad dergisinde "İzmir İktisat Kongresi'nde Latin Alfabesi" isimli makalesi ile cevap veren Kılıçzade Hakkı Bey, Kazım Karabekir'i alfabe konusundaki görüşlerinden dolayı eleştirmiştir. Kılıçzade Hakkı Bey yazısında:

"...Biz yalnız Müslüman mıyız? Yoksa hem Türk, hem Müslüman mıyız? Eğer biz yalnız Müslüman isek bize Arap harfleri ve Arap dili lazımdır. Ve ilim olarak Kur'an yetişir. Bunun yanında milliyet ve hâkimiyet kavgaları ve davaları yoktur ve olamaz. Eğer Türk isek bir Türk harsına muhtacız. Bu hars ise her şeyden evvel dilimizden başlayacaktır." diyerek Kuran-ı Kerim'i Latin harfleriyle yazmanın dini açıdan hiçbir sakıncası olmadığını belirtmiştir.[36]

Konu hakkında Hüseyin Cahit Bey de Resimli Gazete'de konuk yazar olarak *"Latine houroufati ile Turkdje yazi yazmak mumkin midir!"* şeklinde yayımlanan makalesinde şu görüşleri dile getirmiştir: *"...Biz memlekette ümmiliği azaltamıyoruz. Çünkü harflerimiz buna manidir. Çocuklarımız mekteplerde üç sene, dört sene çalıştıktan sonra da doğru okuyamazlar. Çocuklarımız değil, hiçbirimiz her kelimeyi doğru telaffuz ettiğimizi iddia edemeyiz. Böyle lisan, böyle tahsil olur mu? Bir köylü çocuğu senelerce mektebe gidip de hiçbir şey öğrenemezse niçin vakit kaybetsin…. Gazeteler okunamıyor, kitaplar okunamıyor, basılmıyor. Bizi şimdiki harflere bağlayan şey nedir? Bu harfleri kullanmak için hiçbir mecburiyet-i diniye yoktur. Milli harflerimizde değildir. Bu halde Latin harflerini kabul ederek bir an içinde herkese okuyup yazma öğretmek suretiyle elde edebileceğimiz sonsuz faydaları küçümsüyoruz?*

Latin harflerine karşı ileri sürülen itirazların hepsini dikkatle gözden geçirdim. Bunların mantıktan ziyade hisse dayandıklarını gördüm. ...Latin harflerinin kabulü fikri şimdiki halde memleket münevveranı nezdinde azınlıkta

35 **Tanin**, 3 Mart 1923.

36 Kılıçzade Hakkı, "İzmir Kongresinde Latin Harfleri", **İçtihad**, 1 Temmuz 1923.

Levent Şahverdi Arşivi

kalacağını biliyorum. Fakat hiç olmazsa hisseme düşen vazifeyi yapmış olmak için diyorum ki, memleketi kurtarmak için en lüzumlu tedbirlerden biri harflerimizi değiştirmektir[37]. diyerek okuryazar sayısının arttırılması ve eğitimin yaygınlaştırılması için Latin alfabesinin alınmasının memleketin geleceği için kaçınılmaz olduğunu belirtmiştir.

Cumhuriyet Döneminde alfabe konusunda basın organlarında yer alan yayınlar, tartışmalar kamuoyunun bu konudaki duyarlılığını arttırmıştır. Konu, hükümet ve meclis gündemine ilk defa 25 Şubat 1924 günü TBMM'de yapılan bütçe görüşmeleri esnasında girmiştir. Saraçoğlu Şükrü Bey, eğitim ve öğretimin yaygınlaşamamasının sebebi olarak gördüğü Arap asıllı alfabe ile okuma yazmanın güç olduğunu belirterek konuşmasını şöyle sürdürmüştür[38]:

"...Arap hurufatı, Türk lisanını yazmaya müsait değildir. Hacımızın, hocamızın, amirimizin, memurumuzun gayretine, yıllardan asırlardan beri yapılan bunca fedakârlıklara rağmen halkımızın ancak yüzde ikisi veya üçü okumuştur." sözlerinin sonunda *"Maarif Vekâleti, bu hususta ne düşündüğünü ve pek az bir zaman içinde ne yapılabileceğini, bu derde çare olarak söylemek mecburiyetindedir."*[39] demiştir.

Şükrü Bey'in bu konuşması, Latin harflerinin kabulüne karşı çıkan milletvekillerinin yoğun tepkilerine neden olmuştur. Buna karşın Tanin gazetesi başyazarı Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey, 27 Şubat 1924'te "Necat Yolu" isimli makalesinde Saraçoğlu Şükrü Bey'in teklifini olumlu karşıladığını şu sözlerle belirtmiştir: *"...Tereddütsüz söyleyebiliriz ki bu bizim için bir kurtuluş yolu olacaktır. Türk Milleti ancak şu yüzyıla cehaleti atmakla kendisini kurtarabilir. Maarifi en kolay, en çabuk bir şekilde yaymanın tek çözüm yolu, Latin harflerini kabul etmekten ibarettir."*[40]

Maarif Vekâleti'nin 1924 yılı bütçesi görüşülürken Saraçoğlu Şükrü Bey'in Latin alfabesinin kabul edilmesi ile ilgili başlattığı tartışmalar, TBMM'de 3 Mart 1924 tarihinde çıkarılan "Tevhid-i Tedrisat" Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle daha da artan bir düzeyde devam etmiştir. Tevhid-i

37 Hüseyin Cahit Yalçın, "Latin Harfleri", **Resimli Gazete**, 22 Eylül 1923.

38 Zeynep Korkmaz, **Atatürk ve Türk Dili Belgeler**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu, Ankara 1992, s. 17.

39 **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi**, II. Dönem, C 6, Türkiye Büyük Millet Meclisi Matbaası, Ankara 1961-1977, s. 48.

40 Agah Sırrı Levend, **Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Safhaları**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1949, s. 368.

Levent Şahverdi Arşivi

Tedrisat Kanunu ile eğitim, Maarif Vekâleti'nin çatısı altında toplanmış, ikili eğitim anlayışı ortadan kaldırılmıştır[41]. TBMM'de Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabul edilmesi ile Latin alfabesi ile ilgili tartışmalar, kamuoyunda taraflar arasında eğitim boyutu önceliğiyle yeniden gündeme gelmiştir. Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey, konu ile ilgili yazdığı makalesinde, Tevhid- i Tedrisat Kanunu'nun ancak Latin harflerinin kabulü ile verimli olabileceğini şu cümlelerle ifade etmiştir: *"...Tevhid-i Tedrisat esası ile memleketi kurtarmak hususunda en emin adımı atan Cumhuriyet, Latin harflerini de kabul ederse, tedrisatın bilhakkın semeradar olmasını ve az vakit içinde memlekette büyük bir terakki- i manevi vücuda gelmesini temin edecektir. Yegâne kurtuluş yolu bundan ibaret olmasına rağmen bazı arkadaşların Latin harflerine tarafdar olmadıklarını görüyorum."*[42]

Alfabe konusunun gündemde olduğu bu dönemde, Latin harflerinin kabulü yerine, Arap harflerinin ıslah edilmesini isteyenler de çeşitli gazete ve dergilerde görüşlerini savunmuşlardır. Bu kapsamda Resimli Gazete'den İbrahim Alaaddin (Gövsa) Bey, Tanin gazetesinde Hüseyin Cahit Bey'i eleştirdiği bir makalesinde şu görüşlere yer vermiştir: *"... Acaba Latin harflerini kabul etmekle Hüseyin Cahit Bey'in iddiaları veçhile hakikaten Türkiye tılsımlı bir asanın tesiriyle an-ı vahide esasından değişecek midir? Dünyada buna benzer bir tecrübenin yapılmış olduğunu bilseydik, yani teessüs etmiş bir medeniyeti ve asırlardan beri kitapları ve kütüphaneleri bulunan bir milletin daha kolayı varmış diye yazısını değiştirmeye teşebbüs ettiğine vakıf olsaydık, hiç olmazsa ona kıyasen belki bir hüküm vermeye, daha doğrusu bir tahmin yapmaya imkân olurdu."*[43]

Resimli Gazete'nin diğer bir yazarı Ahmet Hikmet Müftüoğlu ise, Türkçe için yetersiz olan Arap harflerinin "*cüzi bir gayret ve masarıf ile*" düzeltilebileceğini ileri sürmüş ve "*Latin harflerinin kabulünün akla mantığa sığmayan çocukça tedbir*" olduğunu ifade etmiştir[44].

Benzer bir şekilde Ali Seydi tarafından yayımlanan "Latin Hurufu Lisanımıza Kabil-i Tatbik midir?" adlı kitapta şu görüşlere yer verilmiştir: *"... Latin yazısını almak milli gururla da bağdaşmaz. Eski yazıyla bunca büyük adam yetiştirmiş olan bu milleti "elifbasızlık", dolayısı ile "lisansızlıkla it-*

41 Mustafa Ergün, **Atatürk Devri Türk Eğitimi**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1982, s. 49.

42 **Tanin**, 6 Mart 1924.

43 İbrahim Alaaddin, "Harflerimizin Kabahati", **Resimli Gazete**, 8 Mart 1924.

44 Ahmet Hikmet Müftüoğlu, "Afaki Bir Serzeniş", **Resimli Gazete**, 30 Ağustos 1924.

Levent Şahverdi Arşivi

ham etmek" olur. Alfabemizin başına "şapka geçirmeğe" milli gurur nasıl katlanır? Birkaç kişinin yanılgısı yüzünden eski kültür yapıtları kurban edilir mi? Bunların en önemlilerini Latin yazısına çevirmek ise en az çeyrek yüzyıl alır. Tarihimizde böyle boşluk yaratmaya milli vicdan nasıl izin verir? Latin alfabesi yabancı alfabeler açısından "en kısır" olanıdır. Türkçenin ihtiyaçlarını karşılamaz."[45] Eğer dilimize uydurmak için birtakım düzenlemeler yapılacaksa bunun Arap alfabesi için yapılmasının daha uygun olacağı belirtilerek, bölgelerarası şive farklılıklarının Latin alfabesi ile yazılabilmesinin mümkün olmadığı ifade edilmiştir.

Bu dönemde harf değişikliği konusunda en dikkate değer gelişme, Darülfünun Müderrisi Avram Galanti Bey'in "Türkçede Arabî ve Latin Harfleri ve İmla Meseleleri" adlı eseridir. Kitapta, Latin harflerinin kabulüne yazı tekniği, ilmi, siyasi ve iktisadi açılardan karşı çıkılmıştır[46]. Avram Galanti'ye göre, Latin harfleri Türkçeye uygun değildir. Uygun hale getirilmesi gerekir o halde bu yeni düzenlemeleri mevcut alfabe için yapmak daha uygundur. Ancak zengin bir dille bilim yapılabilir. Arapça ve Farsça Türkçeye zenginlik katmaktadır, Türkçenin tek başına bilim ve kültür dili olması mümkün değildir. Arap alfabesi ile Türkler, Araplar ve Farslar arasında oluşan kültürel ve iktisadi ilişkiler olumsuz olarak etkilenecektir. Ayrıca Avram Galanti, Arapça ve Farsça kelimelerin seslilerinin gösterilmesine gerek olmadığını, saf Türkçe kelimelerin yazımında sesli harflerin gösterilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu dönemde Latin alfabesinin alınmasına karşı çıkan aydınlar, Latin alfabesi denilince sadece Fransız alfabesinde olduğu gibi, örneğin ch (c) tsh (ç) harflerinin aynen alınabileceğini düşünmüşlerdir[47].

Türkiye'de Latin harfleri taraftarları ve karşıtları arasındaki tartışmalar, gazete sütunlarında sürerken bu konuda en çarpıcı gelişme, Almanya'da bulunan Türk öğrencilerinden gelmiştir. Berlin'de bulunan Türk öğrenciler, 26 Mart 1924'te "Yeni Harfler Birliği" adı altında bir dernek kurarak, bu konuda Türkiye'de yapılacak çalışmalara katkıda bulunmak istemişlerdir. Türkçenin kolay okunup yazılabilmesi için Latin asıllı bir alfabenin benimsenmesini savunarak bu amaç için de "Yeni Yazı" adlı bir dergi çıkarmışlardır[48].

45 Şimşir, **a.g.e.,** s. 67.

46 **BOA**, Fon Kodu: DH.SAİDd., Dosya No: 195/309, Tarih: 29.Z.1291.

47 Esat Arslan, "Türk Dil Devriminde Agop Dilaçar ve Avram Galanti Tartışması", **80. Yılında Türk Harf İnkılâbı Uluslararası Sempozyumu**, Yeditepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul 10-11 Kasım 2008, s. 74-81.

48 Nurettin Gülmez, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Harfler Üzerine Tartışmalar**, Alfa Aktüel Yayınları, İstanbul 2006, s. 183.

Levent Şahverdi Arşivi

Tevhid-i Tedrisat Kanunu kabul edildikten sonra Latin alfabesinin kabul edilmesi ve uygulayacak öğretmenlerin fikirlerini öğrenmek amacıyla dönemin Maarif Vekili Vasıf Bey'in çabasıyla Latin alfabesinin kabulü ile ilgili bir anket düzenlenmiştir. Öğretmenlerin yüzde 96'sı ankete verdikleri yanıtlarla Latin alfabesinin kabul edilmesine karşı çıktıklarını beyan etmişlerdir[49]. Ayrıca başta İsmet Paşa olmak üzere bütün hükümet teşkilatı ve bürokrasi Latin harflerinin alınmasına uygulamanın zor olduğu düşüncesiyle karşı çıkmışlardır. Maarif Vekilliği görevine Vasıf Bey'den sonra Saraçoğlu Şükrü Bey getirilmiştir. TBMM'de 28 Şubat 1925'te Maarif Vekâleti'ne ait bütçe görüşmeleri sırasında bir yıl önce Şükrü Bey'in harf konusunda yönelttiği soru, açıkça kendisine sorulmuştur. O dönemde Arap harflerini sert biçimde eleştiren Şükrü Bey, bu defa, *"Efendiler, bendeniz Maarif Vekiliyim Maarif Vekili olmak hesabıyla, memleketimizde harfler hakkında birçok cereyanlar olduğu için, bu cereyanlardan herhangi birisine kuvvet verecek bir şekilde bu millet kürsüsünde söz söylemeği faydalı değil zararlı görüyorum."*[50] demiştir.

Cumhuriyet'in ilanından hemen sonra alfabe konusunda yaşanan bu gelişmelerin ardından 1925 yılına gelindiğinde, ülke gündeminin esas konusu, Şeyh Sait İsyanı olmuştur. İsyanın sona erdirilebilmesi için alınan önlemler çerçevesinde 3 Mart 1925'te çıkartılan Takrir-i Sükûn Kanunu ile pek çok gazete kapatılmış ve birçok gazeteci de tutuklanmıştır[51]. Latin harflerinin en önemli savunucularından Hüseyin Cahit Bey de tutuklanıp sürgüne gönderilirken gazetesi Tanin de süresiz olarak kapatılmıştır. Bu nedenle alfabe tartışmaları bu dönemde biraz daha geri planda kalmış, yerini siyasi tartışmalar almıştır.

TBMM'de kılık kıyafet konusunda yapılan değişikliklerle ilgili kanunun 28 Kasım 1925'te yürürlüğe girmesi, tekke ve zaviyelerin kapatılmasına ilişkin kararın 30 Kasım 1925'te uygulanmaya başlanması ve 26 Aralık 1925'te ise uluslararası saat ve takvimin kabul edilmesine yönelik kanunların çıkarılması, batılı tarz bir yaşam biçiminin toplumda benimsetilmesine yönelik önemli gelişmeler olmuştur[52].

Bakü'de, 26 Şubat-6 Mart 1926 tarihleri arasında düzenlenen I. Uluslararası Türkoloji Kongresinde alınan SSCB'de yaşayan Türk toplulukları için

---

49 İlhan Başgöz, **Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk (Sorunlar-Çözüm Aramaları-Uygulamalar)**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1995, s. 118.

50 Levend, **a.g.e.,** s. 396.

51 Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek- Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 149

52 **TBMM Kanunlar Dergisi**, C 4, S 15, s. 21, 260.

Levent Şahverdi Arşivi

Latin alfabesine geçme kararını Mustafa Kemal Paşa da dikkatlice incelemiştir. Türk dünyası için sosyo-politik, kültürel ve tarihi açıdan son derece önemli olan I. Bakü Türkiyat Kongresi'nin kararları hakkında kongreye katılan Türk delegelerinden Köprülüzade Fuad Bey ve Hüseyinzade Ali Bey ile yabancı Türkologlardan, V. Barthold, Teodar Manzel ve Meszaros Gyula ile özel görüşmeler yapmıştır[53].

Kongrede alınan Orta Asya Türk toplulukları arasında Latin alfabesine geçme kararı Türkiye'de Latin alfabesine geçme kararının alınmasında önemli sonuçlar doğurmuştur. Özelikle Mustafa Kemal Paşa'nın etrafında bulunan Türkçülük düşüncesine mensup aydınların görüşlerinin değişmesine yol açmıştır. Bu aydınlar, daha önce Arap alfabesinin bırakılması halinde Türklerin ortak kültür bağı kaybolur düşüncesini savunurlarken, Türkoloji Kongresi'nden sonra Latin alfabesinin alınmasına karşı çıkmaktan vazgeçmeye başlamışlardır. Bu aydınların yoğun olarak faaliyetlerini yürüttükleri Türk Ocağı gibi kuruluşlarda Latin alfabesinin kabul edilmesi fikrine destek vererek ilk alfabe uygulamalarında öncü rol oynamışlardır.

III. Türkiye'de Alfabe Tartışmalarının Kamuoyuna Yansımaları

Cumhuriyet Döneminde alfabe sorununun, ilk defa devlet içinde bir mesele haline geldiğini, Maarif Vekili Mustafa Necati Bey dile getirmiştir. Maarif Vekâleti'nin Teşkilat Kanunu için TBMM'de yapılan müzakereler sırasında yaptığı konuşmada, *"Latin hurufu meselesi doğrudan doğruya Devlet'in siyaseti meselesidir. Deruhte ettiğim meselenin başından sonuna kadar ihtiyacımıza mutabık olduğuna kanaat etmezsem ve onun etrafında tetkikatımı yapmazsam o meseleyi kabul etmem."* ifadeleriyle Maarif Vekâleti'nin bünyesinde köklü bir hazırlık yapıldığını belirtmiştir. Müzakerelerin ardından, 22 Mart 1926 tarih ve 789 sayılı yasayla bir Dil Heyetinin kurulmasına karar verilmiştir[54].

TBMM'nin bu kararının ardından 28 Mart 1926'da Akşam gazetesinde Latin alfabesinin kabul edilip edilmemesi konusunda ünlü yazarların ve bilim adamlarının katıldığı bir anket düzenlenmiştir. Anket ile üç soru yöneltilmiş-

53 Kamil Veli Nerimanoğlu, "1926 -I.Bakü Türkoloji Kurultayı ve Atatürk'ün Harf Devrimi", **80.Yılında Türk Harf İnkılâbı Uluslararası Sempozyumu**, Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul 2008, s. 109-113.

54 Faik Reşit Unat, "Latin Alfabesinden Türk Alfabesine", **Türk Dili**, Ankara, 1 Ağustos 1953, s. 726.

Levent Şahverdi Arşivi

tir: *"Latin harflerini kabul etmeli miyiz? Kabul edersek menfaatimiz nedir, kabul edersek zararımız ne olabilir? Bu mesele etrafındaki nokta-i nazarınızı lütfeder misiniz?"* Büyük yankı uyandıran ankete verilen cevaplar, Akşam gazetesinde 1926 yılının Nisan-Mayıs aylarındaki nüshalarında yayımlanmıştır. Ankete katılan 16 kişiden sadece üç tanesi Latin harflerinin kabulü yönünde kararlarını bildirmişlerdir[55].

Olumlu görüş bildiren bu üç isim, İçtihad dergisi sahibi Abdullah Cevdet, Galatasaray Lisesi Edebiyat Öğretmeni Refet Avni (Aras) ve Freiburg Üniversitesi Doğu Dilleri Bölümünden Emekli Müderris Mustafa Hamit'tir. Olumsuz görüş bildirenler ise, Ali Canip (Yöntem), Ali Ekrem (Bolayır), Muallim Cevdet (İnançalp), İbrahim Alaaddin (Gövsa), Necip Asım (Yazıksız), Avram Galanti (Bodrumlu), Hüseyin Suat (Yalçın), Halil Nimetullah (Öztürk), Velet Çelebi (İzbudak), İbrahim Necmi (Dilmen) ve Halit Ziya (Uşaklıgil)'dır[56].

Ankete olumsuz yanıt veren kişilerden, Darülfünun Müderrisi Namık Kemal'in oğlu Kemalizade Ali Ekrem Bey, *"Latin harflerini kabul edeceğiz de ne olacak? Latin harfleri bizim lisanımızı yazmağa müsait değildir.",* Erkek Muallim Mektebi Muallimi Cevdet Bey, *"Terakki ve medeniyetin her sahasında bugün İngilizlere yetişmiş Japonlar Latin harflerini kullanmıyorlar.",* Erkek Muallim Mektebi Müdürü İbrahim Alaaddin; *"Kelimelerin imlasını tespit eden bir kamus yapılmazsa yeni harflerin vücuda getireceği anarşi, eskileri mumla aratacaktır."*[57] ifadeleriyle Latin alfabesinin alınmasını onaylamadıklarını belirtmişlerdir.

Halit Ziya,*"Memleketin resmi ve ilmi hayatında Latin harflerinin yeri yoktur."* Necip Asım, *"Taraftar değilim, çünkü otuz asırlık kütüphanemize veda etmek gerekecek,"* Hüseyin Suat, *"Latin harfleriyle okumakta müşkülat çekeceğiz, şimdiki harflerimizle yazılmış bir mektubu Latin harfleriyle yazmak ve okumak istersek hemen hemen üç misli vakit kaybedeceğiz."* Veled Çelebi, *"Latince sesli ve sessiz harfleri lisanımızı anlatmaya yeterli değildir."* diyerek Latin harflerinin yetersiz olduğunu ve kabulünün uygun olmadığını ifade etmişlerdir[58].

55 **Akşam**, 3, 13, 29, 30 Nisan 1926.

56 Levend, **a.g.e.**, s. 396.

57 Rekin Ertem, Elifbe'den Alfabe'ye, **Türkiye'de Harf ve Yazı Meselesi**, Dergâh Yayınları, İstanbul 1991, s. 193.

58 **Akşam**, 4 Nisan 1926.

Levent Şahverdi Arşivi

Ayrıca Darülfünun Müderrisi Avram Galanti, *"Arabî harflerini, seslilerin ilavesiyle dilimize uygun hale getirebiliriz."* yanıtını vermiştir. Darülfünun Müderrislerinden Halil Nimetullah, *"Türkçenin tedavül ettiği harfler, içtimai bir müessesedir. Bu müessese değişmez ve cemiyetin geçireceği değişime göre tadil ve ıslah olunur."* demiştir. Galatasaray Lisesi Edebiyat Muallimi İbrahim Necmi Dilmen, *"Latin harflerinin kabulünü, kelimelerin telaffuzunu teshil edeceğini iddia edenler yanılıyorlar."* Macar Prof. Dr. Gambots Zoltan, *"Latin harflerinin kabulünden ziyade mevcut harfleri ıslah etmek daha uygun olacaktır."*[59] şeklinde gerekçelerini ileri sürerek Latin harflerine karşı olduklarını açıklamışlardır.

Ankete verdikleri olumlu görüş ile II. Meşrutiyet Döneminden itibaren Latin harflerinin kabulünü isteyen kişilerden Abdullah Cevdet; *"Arap harfleri Türkçenin gelişmesine engel olmuştur. On beş sene evvel bu harfleri almadıkça Türk için gerçek kurtuluş yolu açılmayacaktır."* demiştir. Bir diğer olumlu görüş veren, Galatasaray Lisesi Edebiyat Muallimi Refet Avni Bey, *"Arap harflerinin Türk kelimelerini ifadeye gayri kâfi olduğunu hiçbir tetkik eden inkâr edemez."* sözleriyle hiçbir uzmanın Arap alfabesinin Türkçe için uygun olduğunu iddia edemeyeceğini savunmuştur. Freiburg Üniversitesi Doğu Dilleri Bölümünden Emekli Müderrisi Mustafa Hamit Bey ise *"Latin harflerini bilmeyenlerin telaşa düşmelerine mahal yoktur. Hiç kimse itiyadından fedakârlık etmeyecektir. Latin harflerini kabul etmek, asar-ı eslafı unutmak demek değildir, böyle bir endişenin hangi esasa istinad ettiği cay-ı sualdir."*[60] sözleriyle Latin alfabesinin öğreniminin zor olmadığını ifade etmiştir.

Bazı aydınlar da Akşam gazetesinin anketine katılmadan kendi yayın organlarında Latin harflerinin alınmasına karşı olduklarını bildirmişlerdir. Örneğin tarihçi Köprülüzade Mehmet Fuad Bey, *"Latin harflerinin kabulüne taraftar olanlar zannediyorlar ki bu suretle garp medeniyetine daha çabuk daha kolay girebiliriz. Hâlbuki garp medeniyetine girme harflerimizi değiştirme ve Latin harflerinin kabulüyle olamaz. Alelade mantık ve alelade muhakeme ile elde edilen nazariyeler, hayat sahasında büyük bir tatbikat kabiliyeti gösteremezler. İçtimai hadiseler üzerinde etkili olmak için, kati surette içtimai kurallara tabii olmak mecburiyeti vardır. Bu kurallara bigâne kalanlardır ki ancak Latin harflerinin kabulüne taraftar olabilirler."*[61] diyerek alfabe değişikliğinin toplumsal açıdan uygun olmadığını belirtmiştir.

---

59 Yorulmaz, **a.g.e.**, s. 194-232.

60 Ertem, **a.g.e.**, s.194.

61 Fuad Köprülü, "Harf Meselesi", **Milli Mecmua**, C 8, S 75, 1 Kanun-ı Evvel, 1926, s. 1206-1207.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkçü aydınlardan Zeki Velidi (Togan) Bey de, Latin alfabesinin alınmasına karşı olduğunu belirterek, *"suret-i katiyede bilmeliyiz ki Latin hurufatının lisanımıza tatbiki imkânsız ve mezurdur... Bu tatbik ya cebir yoluyla defaten yahut yavaş yavaş terbiye yoluyla olabilir. Cebren olduğu vakit mesela Arap hurufatı istimal-i suret-i katiyyede menolunur. Ahali bilsin bilmesin Latince yazılır. Hurufat meselesi Latin harflerini kabul etmek suretiyle halledilecek olursa bu yolun bir devlet içerisinde dört beş aydan fazla ömrü olmaz."*[62] alfabe değişiminde uygulama aşamasında yaşanacak güçlüklere değinmiştir.

Bu konuda diğer bir görüş ise Talim ve Terbiye Heyeti üyesi Avni Başman tarafından ileri sürülmüştür. Başman'a göre Türkçe, tekâmülünü tamamlamış bir dildir. Ancak yazı ile ilgili sorun, geçici bazı düzenlemelerle çözülebilir; *"Mamafih Latin harflerinin Türkçeye tatbiki de tecrübe edilebilir. Mesela ikinci bir alfabe olarak böyle muavin bir alfabe belki ameli sahada faide gösterebilir. Hem de bu suretle iki nevi alfabe serbest rekabete girişmiş olurlar, bu cidalde hangisi yaşamaya layık ise o değerini ortadan kaldırır ve "mesele" kendi kendisine biter."*[63] diyen Başman, sorunun çözümünün zamana bırakılması gerektiğini belirtmiştir.

Alfabe tartışmalarının yoğun olarak yaşandığı 1926 yılında Türkiye'nin iç dinamikleri henüz alfabe değişikliği için uygun koşullar içermemektedir. Mustafa Kemal Paşa'ya karşı tasarlanan İzmir Suikastı rejimin kendini koruma önceliğini ortaya çıkartmıştır. Bu beklenmedik gelişmenin yanı sıra devlet bürokrasisinin önemli bir kısmı ile hükümet başkanı da dâhil olmak üzere hükümet ve Darülfünun üyelerinin çoğu Latin alfabesinin alınabileceğine ve uygulanabileceğine inanmıyorlardı. Ayrıca, Mustafa Kemal Paşa'nın 1927 yılında Nutuk için yaptığı hazırlıklar, sunumu ve basılması gibi çalışmalar, kendi kuşağının Nutuk'u okumasını istemesi gibi düşünceler alfabe değişikliğinin bir yıl daha ertelenmesine yol açmıştır[64].

Bu dönemde Latin alfabesinin alınmasını destekleyen bireysel çalışmalar da görülmüştür. Örneğin Mithat Sadullah, "*Latin Harfleriyle Türkçe Elifba"* isimli bir kitap yayımlayarak 29 harften oluşan bir "Türk alfabesi" hazırlamıştır. Bu konuda bir diğer çalışma ise Hidayet İsmail tarafından 35 harften

62 Zeki Velidi Togan, "Türklerde Hars Buhranı", **Türk Yurdu**, C 4, S 24, Kanun-ı Evvel, 1926, s. 494-509.

63 Avni Başman, "Latin Harfleri Meselesi", **Hayat Mecmuası**, C I, S 5, 30 Kanun-ı Evvel, 1926.

64 Şimşir, **a.g.e.**, s. 82.

Levent Şahverdi Arşivi

oluşan *"Arap ve Latin Harfleri"* isimli kitap olmuştur[65]. Bu çalışmayı Istepan Karaya'nın *"Muaddel Latin Harfleriyle Elifba-i Türki Projesi"* isimli kitabı izlemiştir. Bu çalışmaların yanı sıra, Ahmet Cevat Emre, 1927 yılında Vakit gazetesinde "Lisanımız Hakkında Bir Kalem Tecrübesi" adıyla kaleme aldığı yazı dizisini, "*Muhtaç Olduğumuz Lisan İnkılâbı Hakkında Bir Kalem Tecrübesi"* adıyla kitap olarak bastırmıştır[66]. Latin alfabesi ile ilgili İbrahim Necmi (Dilmen) tarafından, Milliyet gazetesinde yazılan yazılar, Latin harfleriyle *"Türkçe Elifba"* biçiminde yayımlanmaya başlanmıştır. Ayrıca "1927" yılının sonlarıyla "1928" yılının ilk yarısında Latin harflerinin kabul edilmesi konusunda, özellikle Hâkimiyet-i Milliye'de Falih Rıfkı (Atay), Cumhuriyet'te Yunus Nadi Abalıoğlu, Mahmut Soydan Milliyet'te, İkdam'da Celal Nuri (İleri) Latin harflerinin kabulü fikrinin yaygınlaşmasına yazılarıyla katkıda bulunmuşlardır[67]. Bu konuda diğer bir girişim ise Erzurum-Sarıkamış-Kars Demiryolları Teftiş Reisi Ali İlhami Bey'in hazırlayıp 1928 yılında Erzurum Demiryolları matbaasında bastırdığı "Türkçe Yazı Latin Harfleri"[68] isimli kitabıdır.

Alfabe değişikliği ile ilgili bu kişisel girişimlere rağmen ilk resmi görüşler, 1927 yılında TBMM başkan yardımcısı Hasan (Saka) Bey tarafından 1927 yılının Ağustos ayında ifade edilmiştir. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Ekim ayındaki kongresinde İsmet Paşa tarafından, alfabe değişikliğinin düşünüldüğü açıklanmıştır. Adalet Bakanı, Mahmut Esat (Bozkurt), Türk Ocaklarında 8 Ocak 1928'de *"Mensubu olmakla yegâne şeref duyduğum ırkımın bir gün güzel dilini Latin harflerle ifade ettiğini görmeği hararetle dilediğimi söylemekten men-i nefs edemem."*[69] diyerek bu konudaki düşüncelerini belirtmiştir.

Başvekil İsmet Paşa da 8 Mart 1928 Perşembe günü ziyarette bulunduğu Ankara Türk Ocağı'nda Merkez ve Hars üyeleri, Latin harflerine geçiş konusu ile ilgili çeşitli fikirler öne sürmüş ve kültürel ve siyasal açıdan çeşitli sorunlara yol açabileceğini ifade etmişlerdir. Maarif Vekili Mustafa Necati Bey de 22 Nisan 1928'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Maarif Bütçesi görüşülürken Kocaeli Milletvekili Kılınçoğlu Hakkı Bey'in Latin harflerinin kabul edilmesi ile ilgili yönelttiği bir soruya verdiği cevapta Cumhuriyet Halk

65 Levend, **a.g.e.**, s. 399.

66 Ahmet Cevat Emre, **İki Neslin Tarihi**, Hilmi Kitabevi, İstanbul 1960, s. 327.

67 Şimşir, **a.g.e.**, s. 84.

68 **BCA**, A.IV-17-d, D. 71, F.3-1.

69 Ertem, **a.g.e.**, s. 207.

Levent Şahverdi Arşivi

Fırkasının II. Büyük Kongresi'nde alınan karar gereğince çalışmaların başlatıldığını belirtmiştir[70].

Türkiye'de alfabe değişikliğine doğru gidişin ilk önemli belirtisi, beynelmilel rakamların kabul edilmesi olmuştur. 20 Mayıs 1928 tarihinde TBMM'de kabul edilen ve 28 Mayıs 1928 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren kanunla bütün resmi yazışmalarda 1 Haziran 1929 tarihinden itibaren Beynelmilel rakamların kullanılması kararlaştırılmıştır. Ayrıca, resmî dairelerde evraklara verilecek tarihlerin yeni rakamlarla nasıl yazılacağına dair Talim Terbiye Kurulu ve ilgili Dil Heyeti tarafından standart bir yazım kuralı getirilerek tarihlerin sağdan sola doğru 17.6.1928 gibi yazılacağı belirtilmiştir[71].

TBMM'de Beynelmilel rakamların kabul edilmesinden sonra, İcra Vekilleri Heyeti, "Alfabe" konusunu incelemek, yazı hakkında ortaya atılan çeşitli görüşleri tespit etmek ve görüşlerini bildirmek üzere 23 Mayıs 1928 tarihinde yeni bir "Dil Heyeti"nin kurulmasına karar vermiştir. Heyette üçü milletvekili üçü Maarif Vekâleti üst düzey bürokrat ve üçü de uzman toplam dokuz kişi görev almış, çalışmaların genişlemesi üzerine beş üye daha kurula katılmıştır. Kurul, biri yazı, diğeri dilbilgisi alanında çalışmak üzere "Dil Encümeni" ve "Alfabe Encümeni" olarak iki alanda çalışmalarını sürdürerek, Latin alfabesinin kabulü konusunda hazırlıklara başlamıştır[72].

70 Ahmet Bekir Palazoğlu, **Atatürk İnkılâpları (Milletin Çağdaşlaşması)**, Türk Hava Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 215-216.

71 **BCA**, Fon Kodu: 30. 10. 0. 0, Dosya No: 9824, Yer No: 117.816. 25., Tarih: 5.8.1928.

72 **BCA**, Fon Kodu: 30. 18.1.1., Sayı No: 6645, Yer No: 29.032. 20., Tarih: 23.5.1928.

Levent Şahverdi Arşivi

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde başlayan alfabe tartışmaları, Birinci Dünya Savaşı sürecinde Rusya'da Çarlık Rejimi yerine Bolşevik Rejiminin kurulması ile burada yaşayan Türk toplulukları arasında da yayılmaya başlamıştır. Özellikle Azerbaycanlı aydınlar arasında başlayan tartışmalar, Osmanlı Devleti'ndeki tartışmalarla paralellik ve benzerlikler göstermiştir. Azeri aydınlar da Arap asıllı alfabenin Türkçe için yetersizliğini ileri sürerek, Latin alfabesinin alınması gerektiğini savunmuşlardır. Azerbaycan'da Latin esasına dayanan alfabe 1922 yılından itibaren Arap alfabesi ile birlikte kullanılmaya başlanmıştır. Azerbaycan'ın Latin alfabesini uygulamaya başlaması Türkiye'de alfabe tartışmalarının yeniden başlamasına yol açmıştır. İlk kez bir Türk topluluğunun alfabe değiştirmesi Türkiye'de Latin alfabesine geçilmesi gerektiğini savunanlara cesaret vermiş alfabe konusu yeniden kamuoyunda gündeme gelmiştir.

Azerbaycan'da 1926 yılında düzenlenen Türkoloji Kongresi'nde SSCB'de yaşayan Türk toplulukları için Latin alfabesine geçme kararı alınmıştır. Bu kararın ardından kurulan Yeni Türk Alfabesi Tüm Sovyetler Birliği Merkez Komitesi, 1927 yılında yaptığı çalışmalar sonunda 33 harften oluşan Birleştirilmiş Yeni Türk Alfabesini belirlemiştir. (Yañalif) adıyla da anılan alfabe, Türk halklarının ortak alfabesi olarak kabul edilmiştir. Türk devletleri arasında kültürel bağı güçlendirme düşüncesi ile atılan bu adım Türkiye'de Latin alfabesinin kabul edilmesi kararının alınmasında etkili olmuştur. Orta Asya Türk toplulukları arasında Latin alfabesinin uygulanmaya başlanması ile birlikte Türkiye'de alfabe tartışmaları yeniden canlanmıştır. Azerbaycan ve diğer Orta Asya Türk topluluklarının Latin alfabelerini benimsemeye başlaması özelikle Türkçü aydınlar ve Türk Ocağı gibi kuruluşların alfabe değişikliğine destek vermelerine yol açmıştır.

Azerbaycan ve Türkiye hemen hemen aynı dönemlerde kullandıkları Arap alfabesini bırakıp Latin alfabesine geçmişlerdir. Alfabelerini değiştirme gerekçeleri eğitimin yaygınlaştırılması ve Türkçenin ses yapısına uygun olmamasıdır. Türkiye'den önce Latin alfabesine geçen Azerbaycan 1940 yılında yeniden alfabe değiştirerek Kiril alfabesine geçmiştir. Türkiye ise alfabe değişikliğini kararlılıkla sürdürmüş kısa sürede olumlu sonuçlar elde etmeye başlamıştır. Özellikle okuma yazma oranını arttırmış eğitimi yaygınlaştırmaya başlamıştır. Azerbaycan'da ise kısa sürede üçüncü bir alfabeye adaptasyon mümkün olmamıştır. Bu nedenle ortaya çıkan alfabeye dayalı sorunlar SSCB

Levent Şahverdi Arşivi

dağıldıktan sonra yeniden gündeme gelmiş ve tekrar Latin alfabesine geçme kararı alınmıştır. Benzer gelişmeler diğer Orta Asya Türk topluluklarında da görülmüş günümüzde de birçoğu Latin alfabesine geçme kararını almıştır. Türk dünyasında ortak alfabe kullanımı Latin alfabesi ile sağlanabilir düşüncesinin hayata geçirilmesi için çalışmalar yürütülmektedir. Ortak bir Latin alfabesine geçilmesi ile Türk dünyasında sağlanabilecek kültürel birlik siyasi ve ekonomik birliği de beraberinde getirecek Gaspıralı İsmail'in dilde fikirde ve işte birlik fikri hayata geçirilebilecektir.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

I. Arşiv Belgeleri

BCA, A.IV-17-d, D. 71, F.3-1.

BCA, Fon Kodu: 30. 10. 0. 0, Dosya No: 9824, Yer No: 117.816. 25., Tarih: 5.8.1928.

BCA, Fon Kodu: 30. 18.1.1., Sayı No: 6645, Yer No: 29.032. 20., Tarih: 23.5.1928.

BOA, Fon Kodu: DH.SAİDd., Dosya No: 195/309, Tarih: 29.Z.1291.

II. Süreli Yayınlar

Akşam, 3, 13, 29, 30 Nisan 1926.

Akşam, 4 Nisan 1926.

Hâkimiyet-i Milliye, 5 Mart 1923.

Hürriyet-i Fikrîye, 20 Mart 1330.

İçtihad, 15 Eylül, 1911, s. 31.

İçtihad, 31 Ekim, 1911, s. 32.

Tanin, 3 Mart 1923.

Tanin, 6 Mart 1924.

Tanin, 7 Kanun-ı Sani, 1910.

TBMM Kanunlar Dergisi, C 4, S 15, s. 21, 260.

III. Telif ve Tetkik Eserler

Alaaddin, İbrahim, "Harflerimizin Kabahati", **Resimli Gazete**, 8 Mart 1924.

Altun, Mustafa,"Alfabe Değişiminin Tarihsel Gelişimi Üzerine Bir Değerlendirme", **Cumhuriyetimizin 81. Yılına Armağan**, Sakarya Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürlüğü, Adapazarı, Aralık 2004, s. 62, ss.57-63.

Arslan, Esat, "Türk Dil Devriminde Agop Dilaçar ve Avram Galanti Tartışması", **80. Yılında Türk Harf İnkılâbı Uluslararası Sempozyumu**,

Levent Şahverdi Arşivi

Yeditepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul 10-11 Kasım 2008, s. 74-81.

Başgöz, İlhan, **Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk (Sorunlar-Çözüm Aramaları-Uygulamalar)**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1995.

Başman, Avni, "Latin Harfleri Meselesi", **Hayat Mecmuası**, C I, S 5, 30 Kanun-ı Evvel, 1926.

Buluç, Sadettin, "Osmanlılar Devrinde Alfabe Tartışmaları", **Harf Devrimi'nin 50.Yılı Sempozyumu**, Ankara 1991, s. 47-48.

Canpolat, Mustafa, "Arap Yazılı Türk Alfabesinin Gelişmesi", **Harf Devrimi'nin 50.Yılı Sempozyumu**, Ankara 1991, s. 54.

Dönmez, Cengiz, **Tarihi Gerekçeleriyle Harf İnkılâbı ve Kazanımları**, Gazi Kitabevi, Ankara 2008.

Dudu, Ayşe, "Türk Dünyasında Kullanılan Alfabelere Tarihi Bir Bakış", **80. Yılında Türk Harf İnkılâbı Uluslararası Sempozyumu**, Yeditepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 10-11 Kasım 2008, s. 60-70.

Emre, Ahmet Cevat, **İki Neslin Tarihi**, Hilmi Kitabevi, İstanbul 1960.

Ergün, Mustafa, **Atatürk Devri Türk Eğitimi**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1982.

Ertem, Rekin, **Elifbe'den Alfabe'ye, Türkiye'de Harf ve Yazı Meselesi,** Dergâh Yayınları, İstanbul 1991.

Gülmez, Nurettin, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Harfler Üzerine Tartışmalar**, Alfa Aktüel Yayınları, İstanbul 2006.

Gündüz, Mustafa, **Osmanlı Mirası Cumhuriyet'in İnşası Modernleşme**, Eğitim, Kültür ve Aydınlar, Lotus Yayınları, Ankara 2010.

Hakkı, Kılıçzade, "İzmir Kongresinde Latin Harfleri", **İçtihad**, 1 Temmuz 1923.

Henze, Paul, "İç Asya'da Siyaset ve Yazı", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S 9-10, Kasım- Aralık 1985, s. 80- 89.

İleri, Celal Nuri, **Tarih-i Tedeniyyat-ı Osmaniye Mukadderatı Tarihiyye**, Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütüphanesi, İstanbul 1331.

Levent Şahverdi Arşivi

Karadeniz, Yılmaz, "İran'da Melkum Han ve Feth Ali Ahundzade'nin Arap Alfabesini Değiştirme Teşebbüsleri (1860-1880)", **History Studies Dergisi**, Ankara 2012, s.215-226.

Kılıç, Fahri, **Yeni Türk Alfabesinin Kabulü ve Öğretiminde Kullanılan Yöntemler-Araçlar**, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2011.

Korkmaz, Zeynep, **Atatürk ve Türk Dili Belgeler**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu, Ankara 1992.

Köprülü, Fuad, "Harf Meselesi", **Milli Mecmua**, C 8, S 75, 1 Kanun-ı Evvel, 1926, s. 1206-1207.

Levend, Agah Sırrı, **Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Safhaları**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1949.

Müftüoğlu, Ahmet Hikmet Müftüoğlu, "Afaki Bir Serzeniş", **Resimli Gazete**, 30 Ağustos 1924.

Nerimanoğlu, Kamil Veli, "1926-I.Bakü Türkoloji Kurultayı ve Atatürk'ün Harf Devrimi", **80.Yılında Türk Harf İnkılâbı Uluslararası Sempozyumu**, Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul 2008, s. 109-113.

Ortaylı, İlber, "Harf Devrimi Üzerine Bir Değerlendirme", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İstanbul 1983, s.1296-1304.

Ökçün, A. Gündüz, **Türkiye İktisat Kongresi (1923)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1971.

Özgül, M. Kayhan, **Münif Paşa**, Elips Yayınları, İstanbul 2005.

Palazoğlu, Ahmet Bekir, **Atatürk İnkılâpları (Milletin Çağdaşlaşması)**, Türk Hava Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

Safa, Peyami**, Türk İnkılâbına Bakışlar**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1996.

Saray, Mehmet, **Türk Dünyasında Eğitim Reformu ve Gaspıralı İsmail Bey (1851-1914)**, Ankara 1987.

Şerifoğlu, Osman, **Kültürümüz Açısından İslâm Harflerinin Müdafaası**, Selam Neşriyat, İstanbul 2000.

Levent Şahverdi Arşivi

Şimşir, Bilal Nuri, **Türk Yazı Devrimi**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992.

Tansel, Abdullah, Fevziye, "Arap Harflerinin Islahı ve Değiştirilmesi Hakkında İlk Teşebbüsler ve Neticeleri", **Belleten**, C XVII, S 66, Türk Tarih Kumu Yayınları, Ankara 1953, s. 224.

Togan, Zeki Velidi, "Türklerde Hars Buhranı", **Türk Yurdu**, C 4, S 24, Kanun-ı Evvel, 1926, s. 494-509.

Tunçay, Mete, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek- Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, II. Dönem, C 6, Türkiye Büyük Millet Meclisi Matbaası, Ankara1961-1977.

Unat, Faik Reşit, "Latin Alfabesinden Türk Alfabesine", **Türk Dili**, Ankara 1 Ağustos 1953, s.723-727.

User, Hatice Şirin, **Başlangıçtan Günümüze Türk Yazı Sistemleri**, Akçağ Yayınları, Ankara 2006.

Ülkütaşır, Mahmut Şakir, **Atatürk ve Harf Devrimi**, Ankara 2000.

Yalçın, Hüseyin Cahit, "Latin Harfleri", **Resimli Gazete**, 22 Eylül 1923.

Yorulmaz, Hüseyin, **Tanzimat'tan Cumhuriyete Alfabe Tartışmaları**, İstanbul 1995.

Levent Şahverdi Arşivi

CUMHURİYET DÖNEMİNDE TÜRKİYE'DE LİMAN VE İSKELE POLİTİKALARI (1923-1960)

NADİR YURTOĞLU*

ÖZ

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren 1960 yılına kadar Türkiye'de liman ve iskele politikaları ile bu politikaların ekonomiye olan yansımaları çalışmanın konusunu teşkil etmektedir. Konu, Cumhuriyetin ilk döneminde liman ve iskele politikaları (1923-1950); Demokrat Parti (DP) döneminde liman ve iskele politikaları (1950-1960) ile sınırlandırılarak iki dönem halinde ele alınmıştır. Türkiye'de liman ve iskele politikaları ile bu politikaların ekonomiye olan katkıları sayısal veriler ışığında değerlendirilmiştir. Çalışmanın kaynak materyalini, Cumhuriyet arşivi belgeleri, resmi yayınlardan; zabıt ceridesi, kanunlar ve tutanak dergileri, resmi gazete, istatistik yıllıkları ve ayın tarihinin yanı sıra dönemin süreli yayınları arasında bulunan ekonomi dergilerinin makaleleri oluşturmaktadır. Konu incelenirken, deniz ticaretinin geliştirilmesinde liman ve iskelelerin yaptığı katkılar göz önüne getirilerek gerekli değerlendirilmelerde bulunulmuştur. Çalışmada elde edilen sonuç şudur: Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren yabancılar tarafından yürütülen liman hizmetleri 1925 yılında Türk sermayesi ile kurulan şirketlere devredilmiştir. 1939 yılında liman hizmetlerini devletin üstlenmesiyle Devlet Limanları İşletme Umum Müdürlüğü teşkil edilmiş, bu kurum 1944 yılında Devlet Denizyolları ve Limanları İşletme Umum Müdürlüğüne dönüştürülmüştür. Ayrıca çıkarılan kanunlarla liman ve iskeleler konusunda yasal boşluklar giderilmiştir. DP döneminde ise liman ve iskelelerin iç ve dış finans kaynakları artırılıp yeniden inşa, ıslah ve genişletilme çalışmalarına girilmesi ve limanların donanımlı hale getirilmesiyle yükleme-boşaltma kapasiteleri artırılmıştır. Bu suretle Türkiye'nin dış ülkelerle yapılan deniz ticaret hacmi genişletilerek millî ekonomiye önemli katkılar sağlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Liman, İskele, Antrepo, Rıhtım, Barınak.

* Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitim Bölümü, nyurtoglu@kastamonu.edu.tr
ORCID: 0000-0001-7478-3149 DOI: 10.33419/aamd.642423
Makale Gönderim Tarihi: 27.07.2018 Makale Kabul Tarihi: 19.03.2019

Levent Şahverdi Arşivi

PIER AND PORT POLICIES IN TURKEY DURING THE REPUBLIC PERIOD (1923-1960)

ABSTRACT

This study deals with the pier and port policies in Turkey from the early years of the Republic to 1960 and the reflections of these policies on economy. The subject is limited to and addressed in two periods: the pier and port policies in the early Republic period (1923-1950) and the pier and port policies in the Democratic Party (DP) period (1950-1960). Evaluations on the pier and port policies in Turkey and the contributions of these policies to economy have been made based on numeric data. The source materials of the study are Republic archive documents, official publications such as proceedings of memorandum, laws, journals of official reports, official gazettes, statistical annuals, *Ayın Tarihi* journal [government's dating publication], and articles from the economics magazines of the period. The relevant evaluations have been made considering the contributions of piers and ports to the development of maritime trade. The study has found out that port services, which were performed by foreigners as of the early years of the Republic, were transferred to companies established with Turkish capital in 1925. With the state's undertaking port services in 1939, Directorate General of State Ports Authority was set up. This institution was turned into Directorate General of State Seaways and Ports Authority in 1944. Also, legal gaps concerning ports and piers were eliminated through the laws introduced. In the DP period, internal and external financing sources of the ports and piers were increased; reconstruction, improvement, and expansion works were launched; and the ports were made well-equipped. In this way, their loading and unloading capacities were enhanced. By this means, Turkey's external maritime trade volume was raised, thereby making considerable contributions to national economy.

Keywords: Port, Pier, Warehouse, Dock, Haven.

Levent Şahverdi Arşivi

GİRİŞ

Anadolu'nun üç tarafının denizlerle çevrili bulunması, iç ve dış ticaretin denizlerden yapılmasının önünü açmış, bu durum deniz ticaret filosunun ve liman tesislerinin geliştirilmesini zorunlu hale getirmiştir[1]. Liman ve iskeleler arasında eşya ve yolcu taşımacılığının ucuz ulaşım ağını teşkil etmesi, uluslararası ticarette liman ve iskelelerin önemini daha da artırmıştır[2].

13. yüzyılda Tebriz, Van, Bitlis, Diyarbekir, Birecik, Halep karayolunun devamındaki Payas Limanı, uluslararası ulaştırmanın belli başlı bağlantı noktalarından biri olmuştur. Bu dönemde Müslüman tüccarlar Halep, Kayseri, Aksaray, Amasya gibi şehirlerden Sinop, Antalya ve Alanya limanlarına mal getirip boşaltmış, İtalyan tacir ve gemiciler deniz yoluyla bu malları Altınordu ve Mısır'a taşımıştır[3].

Osmanlı deniz ticaretinin geliştirilmesinde liman ve iskelelerin önemini koruduğu bilinmektedir. 1844 yılında Gemlik, İzmit, Bandırma, Tekirdağ, gibi merkezler İstanbul'un zahire iskeleleri olarak kullanılmıştır[4]. Devletin son dönemlerinde Galata ve Haydarpaşa limanları ile İzmir Limanının dış ticarette önemli bir yer edindiği görülmektedir[5]. Bu yüzden Abdülâziz döneminde (1861-1876) Köstence, Varna ve İstanbul limanlarıyla İzmir rıhtımının inşası çalışmaları yürütülmüştür[6].

II. Abdülhamit Dönemi'nde (1842-1918) imtiyazı 80 yıl süreyle Mikail Paşaya verilen 23 Milyon Frank sermayeli *İstanbul Rıhtım ve Antrepoları Anonim Şirketi* kurulmuştur. Sirkeci'den Unkapanı köprüsü, Tophane'den yine aynı noktaya kadar Haliç'in her iki tarafında rıhtımlar tesis edip işletmek ve bu rıhtımlar boyunca depo, antrepo ve doklar teşkil etmek görevi verilen

1 DP, **Kalkınan Türkiye**, Demokrat Parti Yayınları, Desen Matbaası, Ankara, 1954, s. 122; Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, **Tarih IV**, Türkiye Cumhuriyeti, Maarif Vekâleti Yayınları, İstanbul, 1931, s. 299.

2 Haluk Cillov, **Türkiye Ekonomisi Bünyesi**, Özel İktisadi ve Ticari İlimler Yüksek Okulu Yayınları, İstanbul,1967, s. 262; Erol Zeytinoğlu, **Türkiye Ekonomisi**, Met-er Matbaası, 6. Basım, İstanbul, 1976, s. 509-510.

3 Aydın Yalçın, **Türkiye İktisat Tarihi**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1979, s. 259-260.

4 Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, **Islahat Fermanı Devri, 1856-186**1, C 6, 4. Basım, TTK Yayınları, Ankara, 1988, s. 265.

5 DİE, **Osmanlı Sanayii 1913, 1915 Yılları Sanayi İstatistiki**, Haz. Gündüz Ökçün, Yayın No: 2024, Ankara, 2003, s. 50.

6 Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi, Islahat Fermanı Devri, 1861-1876**, C 7, 4. Basım, TTK Yayınları, Ankara, 1988, s. 273.

Levent Şahverdi Arşivi

bu şirkete gelirinin %10'unu hazineye bırakma yetkisi tanınmıştır. Osmanlı Hükümeti isterse 40 yıl sonra bütün tesisleri satın alabilme imkânına kavuşabilecekti. Bu büyük imtiyazın yalnız Karaköy köprüsüne kadar giden bölümü tamamlanmış, diğer kısımlar tarafların anlaşması üzerine tasfiye edilmiştir. 1901 yılında II. Abdülhamit tarafından Galata ve İstanbul limanlarının devletçe satın alınması teşebbüsüne girişilip bu limanların imtiyazını elinde tutan şirkete 30 milyon Frank teklif edilmişse de şirketin 45 milyon Frank talep etmesi bu teşebbüsü neticesiz bırakmıştır[7].

Bu dönemde liman ve iskele faaliyetlerine devam edilmiştir. 1857 yılındaki bir fermanla Joseph Moutran adlı bir Beyrut'lu şahıs ile ortaklarına ait *Beyrut Limanı ve Rıhtımları ve Antrepoları Osmanlı Kumpanyası*'na Beyrut Limanı'nın inşa ve işletme imtiyazı verilmiş, 1894'ten itibaren kumpanya bu limandan gelir elde etmeye başlamıştır. Abdülhamit İzmir Limanı'nı da satın almak istemmişse de bunda başarılı olamadığı için 1891'de imtiyaz mukavelesi şirket lehine yenilenmiştir. Öte yandan 1888'de bir irade ile Hassa hazinesine imtiyazı verilmiş Selanik Limanı'nın inşası çalışması Edmont Bartissol adında bir Fransız'ın memurluğunda hazinenin ortak bulunduğu ve 1897'de kurulan bir şirkete devredilmiştir. 1898'de başlanan inşaat 1902'den sonra tamamlanmıştır[8].

Bu limanların dışında 1895'te bir Alman firmasının imtiyaz olarak aldığı İzmit civarında, Derince Limanı'nı inşa etme çalışması 1896'da tamamlanmıştır. 1899'da da Haydarpaşa Limanı'nı inşa ve işletme imtiyazı *Anadolu Şimendiferi Kumpanyası'*na verilmiş bir yıl sonra başlanan inşaat 1904'te tamamlanmıştır.[9] 1911-1912 yıllarında liman ve rıhtım faaliyetlerine yabancı sermayenin katkısı 471 milyon kuruşa ulaşmıştır[10].

1890 yılında İzmir, Trabzon, Samsun, Mersin ve İskenderun limanlarından yapılan ihracatın İstanbul dışındaki tüm Anadolu limanlarından yapılan ihracatın %86'sını teşkil ettiği görülmektedir[11]. 1907 yılında liman, rıhtım

7 Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, **Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907**, C 8, 3. Basım, TTK Yayınları, Ankara, 1988,s. 463.

8 Karal, **Osmanlı Tarihi**, **Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907**, s. 463-464.

9 Karal, **Osmanlı Tarihi**, **Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907**, s. 464.

10 Vedat Eldem, **Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, TTK Yayınları, Ankara, 1994, s. 12.

11 DİE, **19. Yüzyılda Osmanlı Ticareti**, Haz. Şevket Pamuk, Yayın No: 1831, Ankara, 1995, s. 32-33.

Levent Şahverdi Arşivi

ve fenerlerin gayrisafi hasılatı 40 milyon kuruş iken 1913'te bu rakam 48, 1914'te ise 45 milyon kuruşa yükselmiştir[12].

I. Cumhuriyetin İlk Döneminde Liman ve İskele Politikaları (1923-1950)

I.1. Cumhuriyet Hükümetlerinin Liman ve İskelelerle İlgili Yasal Düzenlemeleri

Cumhuriyetin ilanından hemen sonra hükümetlerin Türkiye'de liman ve iskele faaliyetleri ile ilgili yasal düzenlemelere gittikleri bilinmektedir. Bu yasal düzenlemelerden ilki 6 Nisan 1924 tarih ve 463 sayılı *Zonguldak Şimendifer ve Liman Rüsumunun Tenzili Hakkında Kanun*'dur. Bu kanunla Havza-i Fahmiye'de Hükümet ve Ereğli Şirketi tarafından işletilen şimendiferlerle Zonguldak Limanı'nda ton başına alınmakta olan vergiler yarı yarıya düşürülmüştür[13].

14 Nisan 1925 tarih ve 618 sayılı *Limanlar Kanunu* Cumhuriyetin ilk yıllarında limanlarla ilgili yürürlüğe giren kanunlardan bir diğeri olmuştur. Bu Kanunla limanların yönetimi, temizlenmesi, genişletilmesi, şamandıraların konması ve güvenliğinin sağlanmasın gibi bütün işlerin yürütülmesinde hükümet yetkili kılınmıştır[14].

22 Nisan 1925 tarihinde çıkarılan 651 sayılı *Anadolu - Bağdat Demiryolları ve Haydarpaşa Liman ve Rıhtım İdaresinin 1341 Senesi Bütçe Kanunu* ile Anadolu - Bağdat Demiryollarının ve Haydarpaşa liman ve rıhtımının 1925 yılı mali geliri 7.692.000 lira, genel masrafları ise 5.880.800 lira olarak tespit edilmiştir[15].

---

12 Vedat Eldem, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi**, TTK Yayınları, Ankara, 1994, s. 213.

13 TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 2, C 2, 06.04.1340, s. 311; TBMM, **Zabıt Ceridesi,** 1933 Malî Senesi Muvazene-i Umumiye Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 4, Toplantı: 2, C 15, 15.05.1933, Sıra No: 165, TBMM Matbaası, Ankara, 1933, s. 99; 1927 yılı bütçesinde Ereğli Liman tesisleri ile bir kısım demiryolu hatlarının masrafları 15 milyon lira, Samsun ve Mersin limanları için 5.255.000 lira olarak tespit edilmiştir. TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 2, Toplantı: 4, C 32, 72. Birleşim, 26.05. 1927, s. 476.

14 TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 2, C 3, 14.04.1341, s. 184-186; **Resmi Gazete**, Sayı No: 95, 20 Nisan 1341; TBMM, **Zabıt Ceridesi**, 1930 Senesi Bütçesi Hakkında Umumî Mazbata, Dönem: 3, Toplantı: 3, C 19, 17.05.1930, s. 12/12.

15 TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 2, C 3, 22.04.1341, s. 267-270; **Resmi Gazete**, Sayı No: 99, 2 Mayıs 1341.

Levent Şahverdi Arşivi

Yine 22 Nisan 1925 tarihinde 652 sayılı *Anadolu - Bağdat Demiryolları ve Haydarpaşa Liman ve Rıhtım İdaresinin 1341 Senesine Mahsus Fevkalade Bütçe Kanunu* kabul edilmiştir. Bu kanun ile 22 Nisan 1340 tarihli Kanunla beş yıl zarfında harcanmak üzere Anadolu Demiryolları ve Haydarpaşa Liman ve Rıhtım İdaresinin ıslahı için ayrılan 15.000.000 liradan 1925 yılında 5.000.000 liranın harcanması kabul edilmiş, bu harcamaya karşılık 3.011.200 lira gelir tahsis edilmiştir[16].

Cumhuriyetin ilk yıllarında liman ve iskele çalışmalarıyla ilgili yasal düzenlemelere devam edilerek 16 Ocak 1926 tarih ve 719 sayılı *Seyrisefain İdaresi 1341 Senesi Bütçesinde Münakale İcrasına ve İdare-i Mezkûrenin Liman Tahmil ve Tahliye Şirketlerine İştirakine Dair Kanun* çıkarılmıştır. Bu Kanunla Seyrisefain İdaresinin 1341 yılı gider bütçesinin üçüncü bölümünün birinci maddesi kaleminden 275.000 lira, liman yükleme boşaltma şirketlerine iştirak hissesi adıyla açılacak beşinci bölüme nakledilmiştir[17].

22 Mayıs 1927 tarihinde 1042 sayılı *Devlet Demiryolları ve Limanları İdare-i Umumiyesinin Teşkilât ve Vezaifine Dair Kanun* liman ve iskelelerle ilgili kabul edilen bir başka önemli yasal düzenlemedir. Bu kanun ile mevcut durumu inşada ve gelecekte inşa edilecek Devlet Demiryolları ve bunların Devlete ait limanlarını işletmek ve inşa etmek üzere Nafia Vekâletine bağlı hükmü şahsiyete haiz ve katma bütçeli Devlet Demiryolları ve Limanları İdare-i Umumiyesi teşkil edilmiştir[18].

18 Haziran 1927 tarih ve 1091 sayılı *Demiryolları ile Liman ve Su İşleri için İki Yüz Milyon Liralık Bono İhracı Hakkındaki 25 Kânunuevvel 1926*

16 TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 2, C 3, 22.04.1341, s. 271; **Resmi Gazete**, Sayı No: 99, 2 Mayıs 1341.

17 TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 2, C 4, 16.01.1926, s. 271; **Resmi Gazete**, Sayı No: 280, 25 Ocak 1926; 758, 948, sayılı Anadolu - Bağdat Demiryolları ve Haydarpaşa Liman ve Rıhtım İdaresinin 1926, 1927 yılları bütçe kanunları hakkında bilgi alma için Bk. TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 2, C 4, 28.02.1926, s. 356-359; **Resmi Gazete**, Sayı No: 319, 11 Mart 1926; TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 2, C 5, 27.12.1926, s. 20-23; **Resmi Gazete**, Sayı No: 543, 8 Ocak 1927.

18 TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 2, C 5, 22.05.1927, s. 197-204; **Resmi Gazete**, Sayı No: 598, 31 Mayıs 1927; TBMM, **Zabıt Ceridesi**, 1931 Senesi Bütçesi Hakkında 1/80 Numaralı Kanun Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 4, Toplantı: F., C 3, 14.07.1931, S. Sayısı: 50, s. 127; 31 Mayıs 1930 tarihinde kabul edilen 1667 sayılı Devlet Demiryolları ve Limanları İdare-i Umumiye'sinin Teşkilât ve Vezaifine Dair Kanuna Müzeyyel Kanunu'nun ayrıntıları için ayrıca Bk. TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 3, C 8, 31.05.1931, s. 653; **Resmi Gazete**, Sayı No: 1509, 2 Haziran 1930; Devlet Demiryolları ve Limanları İdaresi Teşkilat ve Vazifeleri Hakkında Kanun Lâyihası için Bk. **BCA**, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 55-Dosya No: 47-Sıra No: 19.

Levent Şahverdi Arşivi

Tarih ve 944 Numaralı Kanuna Müzeyyel Kanun limanlarla ilgili kabul edilen kanunlardan bir diğeri olmuştur. Bu kanunla 25 Aralık 1926 tarih ve 944 numaralı Kanunun birinci maddesi gereğince demiryolları ile liman ve su işleri için ihracına izin verilen iki yüz milyon liralık bono iki yüz yirmi milyon liraya çıkarılmıştır[19].

8 Mayıs 1933 tarihinde kabul edilen 2173 sayılı *Harp Gemilerinin Tamiri İçin Gölcükte Tamir Limanı ve Tersane Yaptırılması Hakkında Kanun* liman ve tersane hakkında yürürlüğe giren bir başka yasal düzenleme olmuştur. Bu kanun ile savaş gemilerinin tamir ve barınmaları için Gölcük'te bir tamir limanı ve tersanesinin önemli kısımlarının yaptırılmasına karşılık gelmek ve her yıl ödenecek miktarı o yılın bütçesine konulmak şartı ve Bakanlar Kurulunun uygun görmesi ile dört milyon liraya kadar taahhüt yerine getirilmesine ve taahhüt miktarına kadar Hazine bonosu ihracına Millî Müdafaa ve Maliye Bakanları yetkili kılınmıştır[20].

Limanlarla ilgili kanuni düzenlemelerin en önemlilerinden biri de 18 Haziran 1934 tarihinde kabul edilen 2521 sayılı *Liman İşlerinin Hükümetçe İdaresine Dair Kanun*'dur. Bu Kanunla 618 sayılı Yasaya göre teşkil edilmiş olan liman şirketlerinden sermayesinin dörtte üçü veya daha fazlası hazineye intikal edenlerin tasfiyesi için usulen karar almaya Maliye Bakanı yetkili kılınmıştır. Tasfiye neticesinde bu şirketlerin haiz olduğu hak ve salâhiyetler ve imtiyaz konusunu teşkil eden hizmetler, Maliye Bakanlığına bağlı ve hükmî şahsiyeti haiz olmak üzere teşkil edilecek idarelere devredilmiştir. Bu limanlardaki rıhtımlar da hazineye intikal ettikçe adı geçen idareler tarafından işletilmesi kararlaştırılmıştır[21].

19 TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 2, C 5, 18.06.1927, s. 424; **Resmi Gazete**, Sayı No: 619, 18 Haziran 1927; 25 Aralık 1926 tarih ve 944 sayılı Kanunun ayrıntıları için Bk. TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 2, C 5, 25.12.1926, s. 16; **Resmi Gazete**, Sayı No: 541, 3 Ocak 1927; Ticaret Vekâleti ve Limanlar İdaresi 1927 Senesi Bütçelerinde On Beş Bin Liranın Münakalesine Dair (1/158) Numaralı Kanun Layihası ve Bütçe Encümeni Mazbatasının ayrıntıları için Bk. TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 3, Toplantı: 1, C 4, 82. Birleşim, 24.05.1928, s. 349.

20 TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 4, C 12, 08.05.1933, s. 297; Resmi Gazete, Sayı No: 2400, 14 Mayıs 1933; 5 Ocak 1929 tarih ve 1375 sayılı *Anadolu ve Mersin - Tarsus - Adana Demiryolları ve Haydar Paşa Limanı ve Zürih'te Şark Demiryolları Bankası Arasında Mün'akit Dört Kıta İtirafname ve Merbutatının Tasdiklerine Ait Kanun*'un ayrıntıları için Bk. TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 3, C 7, 05.01.1929, s. 114-136; **Resmi Gazete**, Sayı No: 1090, 12 Ocak 1929.

21 TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 4, C 13, 18.06.1934, s. 852; **Resmi Gazete**, Sayı No: 2735, 25 Haziran 1934; 8 Haziran 1936 tarihinde kabul edilen 3004 sayılı İskelelerin Ne

Levent Şahverdi Arşivi

10 Haziran 1936 tarihinde kabul edilen 3023 sayılı İstanbul ve İzmir Limanlarının Sureti İdaresi Hakkında Kanun ile 2521 sayılı Yasayla hükmî şahsiyeti haiz ve Maliye Vekâletine bağlı İstanbul ve İzmir Liman İşleri Umum Müdürlükleri İktisat Vekâletine bağlanmıştır[22].

11 Haziran 1937 tarihinde 3241 Sayılı *Ereğli Şirketinden Alınan Liman, Demiryolu ve Madenlerle Kozlu ve Kilimli Demiryollarının İşletilmesi ve Havzadaki Deniz İşlerinin İnhisar Altına Alınması Hakkındaki Kanun* kabul edilmiştir. Bu Kanunla Ereğli Şirketinin elinde bulunan madenlerle liman ve demiryollarına ait bütün hukuk, gelir, emlâk, arazi, tesisler satın alma değeri üzerinden; Hükûmet tarafından işletilmekte olan Kozlu ve Kilimli demiryolları da bütün müştemilâtıyla Etibank'a devredilmiştir[23].

7 Haziran 1939 tarihinde kabul edilen 3633 *Sayılı Devlet Denizyolları ve Devlet Limanları İşletme Umum Müdürlüklerinin Teşkilât ve Vazifelerine Dair Kanun* ile merkezleri İstanbul'da olmak üzere Ulaştırma Bakanlığına bağlı Devlet Denizyolları İşletme Umum Müdürlüğü ile Devlet Limanları İşletme Umum Müdürlüğü kurulmuştur[24].

14 Ağustos 1942 tarih ve 4302 sayılı *Mersin Liman Şirketinin Satın Alınması Hakkındaki Mukavelenin Tasdikine Dair Kanun* ile Mersin Liman İşleri Türk Anonim Şirketinin 10 Mart 1942 tarihindeki durumu ile satın alındığına dair, bu şirketle Hükümet arasında 3.4.1942 tarihinde düzenlenen sözleşme onaylanmıştır[25].

Suretle İdare Edileceğine Dair Kanun hakkında bilgi almak için Bk. TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 5, C 16, 08.06.1936, s. 803-804; **Resmi Gazete**, Sayı No: 3329, 13 Haziran 1936.

22 TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 4, C 16, 10.06.1936, s. 942-946; **Resmi Gazete**, Sayı No: 3331, 16 Haziran 1936; TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Varidat Bütçesi, Dönem: 6, Toplantı: F. C 2, 22.05.1939, s. C/7; İstanbul ve İzmir Liman İşleri İdaresinin İktisat Vekâletine Devrine Dair Kanun Tasarısı ile ilgili 16 Nisan 1936 tarih ve 2/4403 sayılı Karar için Bk. **BCA**, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 63-Dosya No: 30-Sıra No: 8.

23 TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 5, C 17, 11.06.1937, s. 985-986; **Resmi Gazete**, Sayı No: 3639, 24 Haziran 1937; Ayrıca Devlet Demiryolları İstimlak Kanununun İnşa Olunacak Limanlar Hakkında da Tatbikatına Dair 1/ 1033 Numaralı Kanun Layihası için Bk. TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 2, Toplantı: 4, C 31, 48. Birleşim, 09.04.1927, s. 8; Devlet Demiryolları ve Limanları Umumî İdaresinin Teşkilât ve Vezaifine Dair Kanunun 37. Maddesine Bir Fıkra İlâvesi Hakkında 1/1 Numaralı Kanun Lâyihası ve Nafıa Encümeni Mazbatasının ikinci müzakeresi için Bk. TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 4, Toplantı: F., C 1, 6. Birleşim, 28.05.1931 s. 73.

24 TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 6, C 20, 07.06.1939, s. 538-544; **Resmi Gazete**, Sayı No: 4234, 16 Haziran 1939.

25 TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 6, C 23, 14.08.1942, s. 893-895; **Resmi Gazete**, Sayı No: 5189, 20 Ağustos 1942.

Levent Şahverdi Arşivi

24 Ocak 1944 tarihinde 4517 sayılı *Devlet Limanları İşletme Umum Müdürlüğünün Kaldırılması ve Vazifelerinin Devlet Denizyolları ve Limanları İşletmesi Umum Müdürlüğüne Verilmesi Hakkında Kanun* yürürlüğe girmiştir. Bu Kanun ile 7 Haziran 1939 tarih ve 3633 sayılı Kanunla kurulmuş olan Devlet Denizyolları ve Devlet Limanları İşletme Umum Müdürlüklerinden: Devlet Denizyolları İşletme Umum Müdürlüğünün adı Devlet Denizyolları ve Limanları işletme Umum Müdürlüğüne dönüştürülmüştür. Devlet Limanları İşletme Umum Müdürlüğü kaldırılmış ve bu idarenin bütün hizmetleriyle gelirleri Devlet Denizyolları ve Limanları İşletme Umum Müdürlüğüne devredilmiştir[26].

I.2.Cumhuriyet Hükümetlerinin Liman ve İskele Faaliyetleri

Cumhuriyet Hükümetlerinin liman ve iskele faaliyetlerine önem verdiği bu dönemde yapılan icraatlardan anlaşılmaktadır. Deniz ticaretinde liman ve iskelelerin önemini bilen Mustafa Kemal Atatürk, 1 Mart 1923 tarihinde TBMM'nin açılışı münasebetiyle yaptığı konuşmada, Anadolu'nun önemli ticaret noktalarından biri olan Mersin'de bir limanın inşa ve işletilmesi ile ilgili yapılan müracaatların değerlendirilerek hazırlanan sözleşme tasarısının Meclise sunulduğunu ifade etmiştir[27].

22 Kasım 1924 tarihinden 3 Mart 1925 tarihine kadar Okyar Hükümeti'nin Başbakanlığını yürüten Ali Fethi Okyar, 27 Kasım 1924 tarihinde TBMM'de açıkladığı II. Hükümet Programı'nda, ticaret hayatı üzerine büyük etkide bulunan nakliyat işlerinin ve özellikle limanlardaki yükleme ve boşaltma faaliyetlerinin düzenlenmesi ve mevcut zorlukların giderilmesi konusunda çalışmalar yapılacağını söylemiştir[28].

---

26 TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 7, C 26, 24.01.1944, s. 45-47; **Resmi Gazete**, Sayı No: 5616, 1 Şubat 1944.

27 TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 1, Toplantı: 4, C 28, Birinci İçtima, 01. 03. 1339, s. 9; Cumhuriyetin ilk yıllarında Suriye'den yapılan kaçakçılığın Mersin Limanını gümrük vergisinden mahrum bıraktığı, bu durumun önlenmesi için güvenlik tedbirlerinin alınması gerektiği ile ilgili Antep milletvekili Ali Cenani Bey'in TBMM kürsüsünden ifade ettiği sözleri için Bk. TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 2, Toplantı: 1, C 6, 107. Birleşim, 20.02.1340, s. 179; Ekonomik krizin önlenmesinde ihracatı kolaylaştırma tedbirlerinin alınmasının yanı sıra limanlara gidecek nakil araçlarına el konulmaması gibi tedbirlere de başvurulması gerektiğiyle ilgili bilgi için Bk. TBMM, **Zabıt Ceridesi**, 1337 Muvazene-i Umumiye Kanunu Lâyihası ve Muvazene-i Maliye Encümeni Mazbatası, Dönem: 1, Toplantı: 3, C 17, 21.02.1338, S. Sayısı: 7, TBMM Matbaası, Ankara, 1338, s. 7.

28 TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 2, Toplantı: 2, C 20, 13. Birleşim, 27.11.1340, s. 399; İsmail Arar, **Hükümet Programları 1920-1965**, Burçak Yayınevi, İstanbul, 1968, s. 44.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu ifadelerden yaklaşık bir yıl sonra 1 Kasım 1925 tarihli TBMM'nin açılış konuşmasında Atatürk, ticaret hayatında 1924 yılında limanlarda yapılan faaliyetler ile bu faaliyetlerin kolaylaştırılmasına yönelik gerçekleştirilen temel girişimlerin ihtiyaca uygun çalışmalardan sayılacağını belirtmiştir[29].

Limanların geliştirilmesi için yerli sermaye tarafından çeşitli vilayetlerde ekseriyeti 1925 yılı içerisinde olmak üzere Türk anonim şirketleri teşkil edilmiştir. Mayıs ayı içerisinde İstanbul'da 60 bin lira sermaye ile *Bahri Muamelat TAŞ*, 13 Mayıs'ta 1.500.000 TL sermaye ile İzmir Liman ve Körfez İşleri TAŞ, 17 Temmuz'da 50 bin lira sermaye ile *Trabzon Liman İnhisarı TAŞ*, 2 Ağustos'ta 500 bin lira sermaye ile İstanbul Mavuna ve Salapuryacıları Tahmil ve Tahliye TAŞ, 23 Aralık'ta 500 bin lira sermaye ile İstanbul Liman İşleri İnhisarı TAŞ ve 11 Mayıs 1926'da da 200 bin lira sermaye ile *Mersin Liman İşleri TAŞ* kurulmuştur[30].

Bu arada kapitülasyonların kaldırılması ile 19 Nisan 1926 tarih ve 815 sayılı *Türkiye Sahillerinde Nakliyatı Bahriye (Kabotaj) ve Limanlarla Kara Suları Dâhilinde İcrayı Sanat ve Ticaret Hakkında Kanun'*un yürürlüğe girmesi, Cumhuriyetin ilk yıllarında deniz ticaretine ulusal bir nitelik kazandırılması ve Türk limancılığının geliştirilmesinde önemli bir kilometre taşı olmuştur. Kanunun birinci maddesine göre: Türkiye sahillerinin bir noktasından diğerine yük ve yolcu alıp taşımak ve limanlar içinde veya arasında herhangi hizmeti yerine getirmek Türk sancağı taşıyan gemilere ve diğer deniz taşıtlarına verilmiştir. Yabancı gemiler ise dış ülkelerden almış oldukları yolcu ve malı Türk limanlarına taşıyabilecekleri gibi Türk limanlarından yabancı limanlara gidecek yolcu ve malı da alabileceklerdi. Kanunun ikinci maddesine göre: Nehir, göl ve Marmara havzasındaki boğazlarda bütün kara sularıyla kara suları

29 TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 2, Toplantı: 3, C 19, Birinci İçtima, 1 Teşrinisani 1341, s. 9; Ayşe Afetinan, **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933**, TTK Yayınları, Ankara, 1972 s. 101; Cumhuriyetin ilk yıllarında limanlarda depo ve antrepo yetersizliğinin ticaret hayatında sıkıntılara yol açtığı ile ilgili TBMM'de bütçe görüşmeleri esnasında Antalya Milletvekili Rasih Bey ile Giresun Milletvekili Hakkı Tarık Beyin Maliye Bakanı Hasan Saka ile karşılıklı konuşma ve tartışmaları için Bk. TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 2, Toplantı: 3, C 25, 99. Birleşim, 15.05.1926, s. 141-144.

30 A. Gündüz Ökçün, **1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye**, Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, 2. Basım, Ankara, 1997, s. 103-104; İzmir Liman ve Körfez İşleri TAŞ hakkında ayrıntılı bilgi almak için Bk. Umut Karabulut, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında İzmir Limanı ve Limanın Bölge Üzerindeki Etkileri", Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmalar Dergisi, C 4, S 11, Yıl: 2005, s. 127-129.

Levent Şahverdi Arşivi

içerisinde yer alan, körfez, liman, koy ve benzeri yerlerde, vapur, römorkör, istimbot, mavna, salapurya, sandal, kayık, hareketli büyük ve küçük benzeri taşıma araçları ile maçuna, algarina, şat, su dubaları, limbo, kurtarma gemileri, şamandıra, sal gibi sabit ve hareketli araçları bulundurmak ve bunlarla taşımacılık ve ticaret yapma hakkı Türk tebaasına mahsus hale getirilmiştir[31].

815 sayılı Kanunun kabul edilmesiyle birlikte Limanlar İdaresinin bütçesinin artırılmasına da özen gösterilmiştir. İdarenin 1926 bütçesi 271.137 lira iken 1928 yılı bütçesi 1927 yılının 424.123 lirasına mukabil 290.313 lira olarak kabul edilmiştir. 1929 yılında bu rakam 297.050 liraya yükselmiştir[32]. 1 Kasım 1927 tarihinden 27 Eylül 1930 tarihine kadar IV. İnönü Hükümeti'nin Maliye Bakanlığı görevini yürüten Mehmet Şükrü Saraçoğlu'nun verdiği bilgilere göre 1927 yılı itibariyle İzmir, Mersin, İstanbul, Samsun limanlarındaki buharlı ve motorlu tonajın toplamı 84.500 tonu bulmuştur[33].

Cumhuriyet Hükümetleri, liman faaliyetlerini kamu hizmeti kapsamında ele almıştır. İsmet İnönü, 2 Ekim 1930 tarihinde TBMM'de açıkladığı V. Hükümet Programı'nda, İstanbul ve İzmir limanlarında faaliyet gösteren millî yükleme ve boşaltma şirketlerinin ilerleme ve gelişme kaydettiğini, kamu hizmeti anlayışı yerleşene kadar liman işlerinde millî teşekkülleri kaldırmayacaklarını, masrafları azaltarak araçları geliştirip çoğaltmanın başlıca hedefleri

31 TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 2, C 4, 19.04.1926, s. 571-572; **Resmi Gazete**, Sayı No: 359, 29 Nisan 1926; Kemal Arı, "Türkiye'de Kabotaj Uygulamasına Geçiş Süreci ve Bu Süreçte Strateji Oluşturma Çabaları", **Prof. Dr. Yavuz Ercan'a Armağan**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2008, s. 44; Kemal Arı, **İzmir'den Bakışla Türkiye'de Kabotaj: (Haklar, Kazanımlar ve Bayramlar)**, Deniz Ticareti Odası İzmir Şubesi Yayınları, İzmir, 2009, s. 174.

32 TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Maliye Vekâleti 1927 Yılı Bütçesi Munzamma İtası Hakkındaki 2/55 Numaralı Teklifi Kanunisi ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 3, Toplantı: 1, C 3, 62. Birleşim, 19 Nisan 1928, S. Sayısı:101, s. 137; İGM, **İstatistik Yıllığı 1930-1931**, Yayın No: 14, Ankara, 1931, s. 339; İGM, **İstatistik Yıllığı 1931-1932**, Yayın No: 21, Ankara, 1932, s. 355; İGM, **İstatistik Yıllığı 1932-1933**, Yayın No: 34, Ankara, 1933, s. 408; İGM, **İstatistik Yıllığı 1935-1936**, Yayın No: 88, Ankara, 1936, s. 401.

33 TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 3, Toplantı: 1, C 3, 62. Birleşim, 19 Nisan 1928, s. 157; 1927 ve 1947 yıllarında Türk limanlarına giren, çıkan yerli ve yabancı gemilerin sayı, tonaj ve oranları için Bk. İGM, **İstatistik Yıllığı 1929**, Yayın No: 8, Ankara, 1929, s. 261; İGM, **İstatistik Yıllığı 1930**, Ankara, 1930, s. 397-403; İGM, **1934-1935 İstatistik Yıllığı**, Ankara, 1935, s. 640-643; İGM, **Küçük İstatistik Yıllığı 1947-1950**, Yayın No: 330, Ankara, 1951, s. 341-342; İGM, **İstatistik Yıllığı, 1948**, Yayın No: 285, Ankara, 1948, s. 569-575; İGM, **Küçük İstatistik Yıllığı 1948**, Yayın No: 290, Ankara, 1948, s. 547-549; İGM, **İstatistik Yıllığı 1949**, Yayın No: 303, Ankara, 1949, s. 393-398; İGM, **Küçük İstatistik Yıllığı 1949**, Yayın No: 313, Ankara, 1949, s. 341.

Levent Şahverdi Arşivi

olduğunu, kanun ve sözleşme hükümleri çerçevesinde ve imkânlar dâhilinde rıhtım hizmetlerini de kamu hizmeti kapsamına almak için çaba sarf edeceklerini belirtmiştir[34].

Bu suretle 1930 yılı İktisat Vekâleti bütçesinden liman ve sahil hizmetleri arasında bulunan şamandıraların imal, tesis, tamir ve giderleri için 40 bin, limanların temizlenme, tarama, mayın imhası, tamir, işletme, idare giderleri olarak 10 bin lira ödenek konmuştur[35]. 1932 malî yılı için bu ödenek düşürülerek TBMM Encümenince şamandıralarda 5.500, limanlarda 1.000 lira olarak tespit edilmiştir[36]. 1933 yılında şamandıraların imal ve tamir giderleri için 8 bin, limanların tamir ve işletme giderleri için 30 bin lira ödenek ayrılmıştır[37]. 1934 yılında bu tahsisat şamandıralar için 7.500, limanlar için 9.500 lira olarak tespit edilmiştir[38]. 1935 yılına gelindiğinde İktisat Vekâleti bütçesinden şamandıraların imal, tamir ve giderleri için 5.760, limanların temizlenme tamir, işletme giderleri için 7.680 lira tahsis edilmiştir.[39] 1936 yılında şamandıralar için tahsis edilen rakam 6 bin, limanlar için 7.680 lira olmuştur[40]. İktisat Vekâleti bütçesinden 1937 yılında şamandıraların için ayrılan ödenek 17 bin, limanlar için 28.540 lira olmuştur[41].

34 TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 3, Toplantı: 3, C 21, 84. Birleşim, 02.10.1930, s. 35; İstanbul Limanı Haliç ve Boğaziçi'nin tümünü ihtiva edip kuzeyde Rumeli ve Anadolu fenerleri arasına ulaşılan hat ile güneyde Ayastefonos Feneri ile Fenerbahçe arasına erişilen hattan oluşmuştur. TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 2, Toplantı: 2, C 18, 102. Birleşim, 14.04.1341, s. 20; Haliç fabrika ve havuzları ile İstinye fabrika ve dokları hakkında ayrıntılı bilgi almak için Bk. İsmet Alkan, "Deniz İşletmelerimizden İstinye Fabrika Doklar ve Haliç Fabrika-Havuzlar", **İktisadi Yürüyüş**, C 3, S. 35-36, Yıl: 2, 1 Haziran 1941, s. 34-38; "Haliç Fabrika ve Havuzları", **İktisadi Yürüyüş**, C 10, S. 238-240, Yıl: 10, 31 Aralık 1949, s. 42-43; 1923-1950 yılları arasında Türkiye'de inşa edilen 18 ve yukarı gros tonilatoluk gemi sayıları için Bk. **DPT Kalkınan Türkiye (Rakamlarla 1923-1968***)*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1969, s. 84.

35 TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Masraf Bütçeleri, Dönem: 4, Toplantı: F. C 3, 27. Birleşim, 14.07.1931, s. 125.

36 TBMM, **Zabıt Ceridesi**, 1932 Senesi Bütçe Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 4, Toplantı: 1, C 9, 20.06.1932, Sıra No: 156, TBMM Matbaası, Ankara, 1932, s. 177.

37 TBMM, **Zabıt Ceridesi**, 1933 Malî Senesi Muvazene-i Umumiye Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 4, Toplantı: 2, C 15, 15.05.1933, Sıra No: 156, Sıra No: 165, TBMM Matbaası, Ankara, 1933, s. 275.

38 TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Masraf Bütçeleri, Dönem: 4, Toplantı: 3, C 22, 27,05.1934, s. 145; TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Masraf Bütçeleri, Dönem: 5, Toplantı: F., C 3, 22.05.1935, s. 153.

39 TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Masraf Bütçeleri, Dönem: 5, Toplantı: 1, C 11, 25.05.1936, s. 152.

40 TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Masraf Bütçeleri, Dönem: 5, Toplantı: 2, C 18, 24.05.1937, s. 161.

41 TBMM, **Zabıt Ceridesi** Masraf Bütçeleri, Dönem: 5, Toplantı: 3, C 25, 23.05.1938, s. 1961.

Levent Şahverdi Arşivi

İnönü, 7 Mart 1935 tarihinde TBMM'de açıkladığı VII. Hükümet Programı'nda da rıhtım ve limanların devlet elinde bulunmasının faydalarının her geçen gün daha fazla anlaşıldığını ve nakliyede ucuz ve az masraflı bir işletmeyi gerekli bulduklarını dile getirmiştir[42].

Cumhuriyet hükümetlerinin liman ve rıhtımları merkeze alarak deniz ticaretini geliştirmeleri yönünde planlı çalışma yapmaları ve tarifelerde indirime gitmeleri Atatürk'ün 1 Kasım 1937 tarihli TBMM'yi açış konuşmasında şöyle dile getirilmiştir. " *Liman İşlerinde modern ve planlı çalışma ve tarifelerdeki tenzilatın uyandırdığı memnuniyetin verimli neticeleri, ticarette dikkati celp etmiştir. Bu yolda devam edilmesinde isabet olacaktır.*"[43]

Benzer ifadeleri 8 Kasım 1937'de açıkladığı I. Hükümet Programı'nda dile getiren Celal Bayar, önemli limanlarda işletme servislerini yeniden düzenleyip yükleme ve boşaltma araçlarını özelliklerine göre modernleştirerek masraflarını ve dolayısıyla tarifelerini asgariye indirmek için çalışmalara devam edeceklerini belirtmiştir. Sözlerine devam eden Bayar, İstanbul'da modern donanıma sahip transit satış da yapacak bir kömür deposunun kurulacağını, diğer limanlarda ihtiyaç ölçüsünde iskele yapmak, mevcutları ıslah etmek ve memlekette deniz sevgisini yaşatıp deniz sporlarını teşkilatlandırarak himaye etmek kararında olduklarını dile getirmiştir[44].

Bu çerçevede liman ve sahil hizmetlerini artıran CHP Hükümeti, Ulaştırma Bakanlığı bütçesinden 1939 yılında da mayın imha masrafı olarak 6.055, limanlarda temizleme, tarama işleri, şamandıra imal, tamir, idare ve çeşitli masraflar için 100 bin lira ödenek ayırmıştır[45]. 1940 yılında bu ödenek mayın imha masrafları için 6 bin, limanlar için 51.804, limanların uluslararası işaret, malzeme ve araç tesisi için 2 bin lira olarak belirlenmiştir[46]. 1941 yılında li-

42 TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 5, Toplantı: F., C 1, 2. Birleşim, 07.03.1935, s. 27; **Zaman**, 8 Mart 1935, Sayı No: 259.

43 TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 5, Toplantı: 3, C 20, 1. Birleşim, 01.11.1937, s. 5.

44 TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 5, Toplantı: 3, C 20, 3. Birleşim, 08.11.1937, s. 28-29; Deniz ticareti içerisinde bulunan liman hizmetleri ve teçhizat işleri 24 Mayıs 1934 tarihinde çıkarılan 2450 sayılı İktisat Vekâleti Teşkilât ve Vazifeleri Hakkında Kanun'un birinci maddesi uyarınca İktisat Vekâletinin görevleri arasında sayılmıştır. TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 4, C 13, 27.05.1934, s. 335-343; **Resmi Gazete**, Sayı No: 2713, 29 Mayıs 1934; TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 4, Toplantı: 3, C 22, 58. Birleşim, 27.05.1934, s. 303.

45 TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Masraf Bütçeleri, Dönem: 6, Toplantı: 1, C 11, 27.05.1940, s. 179.

46 TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Masraf Bütçeleri, Dönem: 6, Toplantı: 2, C 18, 26.06.1941, s. 257-258.

Levent Şahverdi Arşivi

man ve sahil hizmetleri için Ulaştırma Bakanlığı bütçesinden ayrılan pay daha da artırılarak mayın imha ve diğer giderler için 10 bin, liman ve şamandıra masrafları için 66.660, sahilde uluslararası işaret, malzeme ve araç tesisi için 2 bin lira olarak tespit edilmiştir[47]. 1942 yılında Ulaştırma Bakanlığı bütçesinden mayın imha giderleri için 35 bin, liman ve şamandıra masrafları için 166 bin ve uluslararası işaret, malzeme ve araç tesisi için 2 bin lira tahsis edilmiştir[48]. 1943 yılında bu tahsis mayın imhada 58.426, liman ve şamandıra faaliyetlerinde 112 bin, işaret ve malzemelerde 1.000 lira olarak tespit edilmiştir[49]. 1944 yılına gelindiğinde liman, şamandıra, uluslararası işaret, malzeme ve araç tesisi için toplamda 166 bin liranın Ulaştırma Bakanlığı bütçesinden tahsis edildiği göze çarpmaktadır[50]. 1945 yılının yedi aylık döneminde liman ve kıyı hizmeti olarak görülen faaliyetler için Ulaştırma Bakanlığı bütçesinden toplamda 75.684 lira ayrılmıştır[51]. 1946 yılı liman ve kıyı hizmetlerinin toplam gideri için ayrılan ödenek 132.553 lira olmuştur[52]. 1947 yılında bu rakam 127.251 lirayı bulmuştur[53]. 1948 yılında liman ve kıyı hizmeti için Ulaştırma Bakanlığı bütçesinden ayrılan ödenek miktarı daha da artırılarak 321.801 liraya ulaşmıştır[54].

Özel teşebbüs elinde bulunan limanların ıslah edilerek donanımlı hale getirilmesinin zor görülmesi, devletin bu görevi üzerine almasını zaruri kılmıştır. İlk aşamada yabancılar tarafından yürütülen liman hizmeti 1925 yılında tarifeleri hükümetçe tespit edilip kontrol altında tutulan ve Türk sermayesi ile teşkil edilen şirketlere devredilmiştir. Ancak imtiyaz sahibi İstanbul ve İzmir Rıhtım Şirketleri gibi müesseselerin faaliyetlerini sürdürmeleri, liman hizmetinin bir bütün halde yürütülmesini engellemiştir. On yıl süren bu faaliyetin nihayet 1935 yılında sonlandırılması ve İstanbul ve İzmir limanlarının kanuni

47 TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Masraf Bütçeleri, Dönem: 6, Toplantı: 3, C 25, 25.05.1942, s. 247.

48 TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Masraf Bütçeleri, Dönem: 7, Toplantı: F., C 2, 24.05.1943, s. 224.

49 TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Masraf Bütçeleri, Dönem: 7, Toplantı: 1, C 10, 22.05.1944, s. 249.

50 TBMM, **Tutanak Dergisi**, 1945 Yılı Yedi Aylık Gider Bütçeleri, Dönem: 7, Toplantı: 2, C 14, 21.05.1945, s. 312.

51 TBMM, **Tutanak Dergisi**, 1946 Yılı Gider Bütçeleri, Dönem: 7, Toplantı: 3, C 20, 17.12.1945, s. 273.

52 TBMM, **Tutanak Dergisi**, 1947 Yılı Gider Bütçeleri Dönem: 8, Toplantı: 1, C 3, 18.12.1946, s. 282.

53 TBMM, **Tutanak Dergisi**, 1948 Yılı Gider Bütçeleri Dönem: 8, Toplantı: 2, C 8, 26.12.1947, s. 304-305.

54 TBMM, **Tutanak Dergisi**, 1949 Yılı Gider Bütçeleri Dönem: 8, Toplantı: 3, C 16, 21.02.1949, s. 320-321.

Levent Şahverdi Arşivi

hüviyetini kazanmasının ardından 1937'de Trabzon, 1939'da da İskenderun Limanı aynı hüviyeti kazanmıştır[55]. Nihayet 7 Haziran 1939 tarihinde kabul edilen 3633 Kanunla limanların işletilmesi için Ulaştırma Bakanlığına bağlı Devlet Limanları İşletme Umum Müdürlüğü kurulmuştur. Liman işleri ile ilgilenen bu kuruluşun görevleri şunlardır:[56]

1.Bütün ticaret eşyasını yükleme, boşaltma ve aktarma,

2.Gemilere tatlı su verilmesi, akaryakıt ve madeni yağları boşaltma ve aktarma,

3. Rıhtımların işletilmesi,

4. Ambar, antrepo, umumi mağaza, yolcu salonu ve sundurmaların tesis ve işletilmesi,

5. Sahillerde iskele tesisi ve işletilmesi,

6. Limanlarda palamar ve şamandıraların kurularak işletilmesi,

7. Türkiye sahillerinde fener ve radyo farların tesis edilmesinin yanı sıra deniz işaretleri ile sahillerde can kurtarma istasyonlarının kuruluşu ve işletilmesi,

8. Kömür, mazot ve benzeri yakıtları alıp verme mıntıkalarının tesis edilerek işletilmesi.

Rıhtım ve liman şirketlerinin faaliyet dönemlerinde limanlarda ucuzluk, kolaylık ve çabukluğun söz konusu olamaması ve köhne vasıtaların işletmeye alınması, sık sık arızaların yaşanmasına yol açmıştır. Hissedarlarına menfaat sağlayan bir kurumun ötesine geçemeyen bu şirketlerin devlete intikal etmesinden sonra değişim ve dönüşüme uğradığını, yükleme-boşaltma araçlarında

55 "Devlet Limanları", **İktisadi Yürüyüş**, C 3, S 35-36, Yıl: 2, 1 Haziran 1941, s. 17; Şükrü Koçak, "Ulaştırma Politikamız" **İktisadi Yürüyüş**, C 9, S 199, Yıl: 4 Mayıs 1948, s. 2; İskenderun Limanının bütün tesis ve araçları ile birlikte Devlet Limanları İşletmesi Umum Müdürlüğüne Devri Kanun Lâyihası ile ilgili 29 Haziran 1939 tarih ve 2/11375 sayılı Karar için Bk. **BCA**, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 87-Dosya No: 62-Sıra No: 3; İzmir Limanı'nı, ihtiyaçlara cevap verir hale getirmek için hazırlanan proje uygulamaya geçmiştir. İzmir Limanı'nın mevcut yerinden kaldırılması Alsancak'ta demir iskele yanında yeniden inşası hakkında hazırlanan proje uygun görülmüş ve bu iş bir İngiliz inşaat grubuna verilmiştir. Yeni limanın bütün teknik tesisleriyle 342 milyon liraya mal olması öngörülmüştür. Çalışmaların tamamlanması ile yüzlerce ticaret vapurunu kolaylıkla içine alacak olan yeni limana vagonlar girip mallarını doğruca vapurlara teslim edecektir. "İzmir Limanı İnşaatı", **Arkitekt**, C 1944, S 1944-05-06 (149-150), s. 143.

56 TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 6, C 20, 07.06.1939, s. 538-544; **Resmi Gazete**, Sayı No: 4234, 16 Haziran 1939; Yusuf Ziya Kalafatoğlu, "Vapurculuğumuz", **İktisadi Yürüyüş**, C 3, S 35-36. Yıl: 2, 1 Haziran 1941, s. 32.

Levent Şahverdi Arşivi

yeniliğe gidilmesi, birçok rıhtımın tamir edilmesi, iş hacminin genişletilmesi ve çalışanların sağlık ve sosyal durumlarının iyileştirilmesinden anlaşılmaktadır[57].

23 Mayıs 1933 tarihinde çıkarılan 2214 sayılı Kanunla yapılmasına izin verilen ve inşaatı taahhüde bağlanmış bulunan Ereğli Limanı'nın tahsisatı 10 milyon lira olarak tespit edilmiştir. 775 metrelik bir dalga kıran ile 700 metrelik rıhtım inşa ve limanın taranma işi, limanda yapılacak başlıca faaliyetler arasında yer almış, 1950 sonuna kadar çalışmaların tamamlanması düşünülmüştür. Ereğli Limanı'nın ilerleyen süreçteki ihtiyaçlara göre genişletilmesi işi on yıllık büyük program kapsamına alınmıştır[58].

Bu arada TBMM'nin 1 Kasım 1944 tarihli açılış konuşmasında Cumhurbaşkanı İnönü tarafından, inşaat halinde bulunan İskenderun Limanı'nın birkaç ay içerisinde bitirilip işletmeye açılması ve Trabzon ile Ereğli limanlarının inşa çalışmalarına 1945 yılı içerisinde başlanılacağı müjdesi verilmiştir[59].

Limanların inşa faaliyetlerine devam edilmiş, 2 Ağustos 1944 tarihinde çıkarılan 4643 sayılı Kanunun birinci maddesi uyarınca tahsis edilen on milyon liralık ödenek ile Trabzon liman işleri de taahhüde bağlanmıştır[60]. 700 metrelik dalgakıran ve 400 metre uzunluğunda rıhtım inşası ile limanın taranması çalışmalarının 1951 yılının sonunda tamamlanması planlanmıştır. Ayrıca 13 Şubat 1946 tarihinde çıkarılan 4870 sayılı Kanunla 3,5 milyon lira tahsisatı kabul edilen İnebolu ve Amasra liman işleri de, 1949 yılı sonlarında bitirilmek üzere, taahhüde bağlanmıştır. Yürütülecek bu çalışmaların dışında maliyetinin 300.000 lirayı bulması öngörülen Antalya mendireği yapım faali-

57 Selim Cavid. Yazman, "Devlet Limanlarında Eski ve Yeni Çalışma Ruh ve Zihniyeti Arasındaki Fark; Bir Mukayeseden Çıkan Neticeler", **İktisadi Yürüyüş**, C 3, S 35-36, Yıl: 2, 1 Haziran 1941, s. 14-16, 67.

58 TBMM, **Tutanak Dergisi**, 1947 Yılı Gider Bütçeleri Dönem: 8, Toplantı: 1, C. 3, 18.12.1946, s. 202; 2214 sayılı Kanunun ayrıntıları için Bk. TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 4, C 12, 23.05.1933, s. 582; **Resmi Gazete**, Sayı No: 2413, 29 Mayıs 1933.

59 TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 7, Toplantı: 2, C 14, 1, Birleşim, 01.11.1944, s. 5; Yükleme ve boşaltma işlemlerinin hız kazanması amacıyla Mersin Limanı'ndaki Belediyeye ait beş iskelenin Devlet Limanları Umum Müdürlüğü emrine verilmesi 13 Nisan 1942 ve 2/17696 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile kabul edilmiştir. **BCA**, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 98-Dosya No: 30-Sıra No: 3.

60 TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 7, C 26, 02.08.1944, s. 739; **Resmi Gazete**, Sayı No: 5777, 8 Ağustos 1944; Trabzon'un yeni bir limana kavuşması hakkındaki makale için Bk. Hamdi Olcay, "Günler Boyunca; Trabzon Limana Kavuşuyor", **Ülkü**, S 116, C 10, Yıl: Temmuz 1946, s. 23.

Levent Şahverdi Arşivi

yetinin 1947 yılında tamamlanması kararlaştırılmıştır[61]. Bunun yanı sıra 1948 bütçesine konan 300.000 lira ödenek ile Alanya ve Sinop'ta da birer küçük iskelenin yapılması kararlaştırılmıştır[62].

Devlet Limanları İşletme Umum Müdürlüğü tarafından işletilen İzmit, Erdek, Edremit (Akçay) limanlarındaki iskelelerin Millî Korunma Kanunu'nun altıncı maddesi uyarınca Devlet Demiryolları ve Limanları İşletmesi Umum Müdürlüğüne devri 22 Mayıs 1943 tarih ve 2/19946 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile kabul edilmiştir[63].

Bu arada Samsun Limanı 29 Ocak 1944 tarihinde çıkarılan 3/357 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile Devlet Limanları İşletmesi Umum Müdürlüğüne devredilmiştir[64]. Ayrıca devlete ait bazı liman ve iskelelerin Devlet Demiryolları ve Limanları İşletme Umum Müdürlüğüne devri ve adı geçen müdürlükçe işletilmesi 9 Mart 1944 tarih ve 3/692 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile kabul edilmiştir[65].

Devlete ait bir kısım liman ve iskelelerin Devlet Demiryolları ve Limanları İşletme Umum Müdürlüğüne devrinin akabinde dört yıl süren inşa çalışmaları ardından 10 bin tonluk gemilerin kolayca yanaşıp yük alıp vermesini sağlayan ve maliyeti 3-4 milyon lirayı bulan İskenderun Limanı, 8 Ocak 1945 tarihinde işletmeye açılmıştır[66]. Ayrıca Tekirdağ, Bandırma gibi belli başlı ih-

61 TBMM, **Tutanak Dergisi**, 1947 Yılı Gider Bütçeleri Dönem: 8, Toplantı: 1, C 3, 18.12.1946, s. 202; 4870 sayılı Kanunun ayrıntıları için Bk. TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 7, C 28, 13.02.1946, s. 593; **Resmi Gazete**, Sayı No: 6238, 21 Şubat 1946.

62 TBMM, **Tutanak Dergisi**, 1948 Yılı Gider Bütçeleri Dönem: 8, Toplantı: 2, C 8, 26.12.1947, s. 209.

63 **BCA**, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 101-Dosya No: 35-Sıra No: 12; Devlet Demiryolları ve Limanları İdaresince Haydarpaşa ve Derince limanları ile ilgili 1928-1944 yılları arasında rıhtım genişliği, yanaşan gemi sayısı, hasılat, masraf, ihracat ve ithalat miktarları hakkında bilgi almak için Bk. İGM, **İstatistik Yıllığı 1935-1936**, Yayın No: 88, Ankara, 1936, s. 449; İGM, **İstatistik Yıllığı 1936-1937**, Yayın No: 115, Ankara, 1937, s. 435; İGM, **İstatistik Yıllığı 1938-1939**, Yayın No: 142, Ankara, 1939, s. 486; İGM, **İstatistik Yıllığı 1939-1940**, Yayın No: 159, Ankara, 1940, s. 529; İGM, **İstatistik Yıllığı 1942-194**3, Yayın No: 226, Ankara, 1944, s. 366; İGM, **İstatistik Yıllığı 1942-1945**, Yayın No: 255, Ankara, 1946, s. 503.

64 **BCA**, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 104-Dosya No: 9-Sıra No: 22.

65 **BCA**, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 105-Dosya No: 24-Sıra No: 16.

66 Mehmet Gayretli, "İskenderun Limanı", **İktisadi Yürüyüş**, C 6, S 123, Yıl: 6, 5 Şubat 1945, s. 6; Afyonkarahisar Milletvekili Berç Türker 1942 yılı bütçe görüşmeleri esnasında yaptığı konuşmada İskenderun'da liman ve gümrük işlerinin düzensizliğiyle ilgili açıklamalarda bulunmuştur. Bu açıklamalar için Bk. TBMM, **Zabıt Ceridesi**,

Levent Şahverdi Arşivi

raç noktalarında yapılmış iskelelerden sonra 509 metre uzunluğunda ve bir de demiryolu hattı bulunan İskenderun iskelesinin açılması da önemli bir gelişme olarak kabul edilmiştir[67].

21 Temmuz 1946 tarihinde yapılan seçimle iktidara gelen Başbakan Recep Peker, 14 Ağustos 1946 tarihinde TBMM'de açıkladığı Hükümet Programı'nda, başlanmış bulunan Ereğli, Amasra, İnebolu, Trabzon limanlarıyla Antalya küçüktâşıt limanı ve diğer bazı önemli iskelelerin inşaatına devam edileceğini, Samsun Liman projesi ve Mudanya, Çanakkale iskele çalışmalarının yürütüleceğini belirtmiştir[68]. Peker sözlerine devamla Samsun, İzmir, Mersin, Antalya, İstanbul ve Ereğli limanlarının genişletilmesi, Giresun, Kefken, Bartın ara limanları ile Karadeniz Marmara ve Akdeniz'deki önemli kıyı kasabalarının yolcu ve yük bakımından ihtiyaç duyduğu iskele ve mendireklerin on yıl gibi bir süre de tamamlanmasının programlaştırıldığını dile getirmiştir[69].

Bu arada İstanbul Liman İşletmesi, Haliç, Boğaz ve Marmara'nın 100 millik çevresinde 570 bin m²'lik bir deniz alanı üzerinde en büyük kutru 23 mil olan bir sahada çalışarak yükleme, boşaltma, ambarlama, gemilere su verme, kılavuzluk ve römorkörcülük hizmetini gerçekleştirmiştir. İşletmenin çalışma alanındaki rıhtımlarının uzunluğu 1.863 metredir. Bunun Sarayburnu'ndaki 368 metrelik kısmı askeri hizmetlere, Galata rıhtımındaki 150 metrelik kısmı şehir hatları vapurlarına, Sirkeci'deki 150 metrelik kısmı ise ecnebi liman-

Dönem: 6, Toplantı: 3, C 25, 62. Birleşim, 25.05.1942, s. 266.

67 Aslan Tufan Yazman, "İskenderun Limanı ve Boğazların Açılması ", **İktisadi Yürüyüş**, C 6, S 122, Yıl: 6, 25 Ocak 1945, s. 1; Tekirdağ iskelesinin ivedi olarak pazarlıkla yapılması ve gerekli ödeneğin sağlanması ile ilgili 28 Eylül 1939 tarih ve 2/12031 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı için Bk. **BCA**, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 88-Dosya No: 94-Sıra No: 14.

68 TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 8, Toplantı: 0, C 1, 3. Birleşim, 14.08.1946, s. 36; 1943 yılından beri Devlet Demiryolları ve Limanları İşletmesi Genel Müdürlüğünce işletilen Mudanya ve Bandırma'daki belediye iskelelerinin adı geçen kuruma verilmesi 14 Şubat 1946 tarih ve 3/3821 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile kabul edilmiştir. **BCA**, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 110-Dosya No: 16-Sıra No: 10.

69 TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 8, Toplantı: 0, C 1, 3. Birleşim, 14.08.1946, s. 36; 1939 yılının sonlarına doğru Marmara Havzasında bulunan iskelelerin yapılandırılması için 800 bin liralık bir ödeneğe ihtiyaç duyulmuştur. Bu ödeneğin temini ile ilgili 11 Aralık 1939 tarih ve 2/12485 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı için Bk. **BCA**, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 89-Dosya No: 117-Sıra No: 5; Marmara Havzasında yapılacak on iskelenin acil bir şekilde pazarlıkla inşa edilmeleri, 8 Şubat 1940 tarih ve 2/12807 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı kabul edilmiştir. **BCA**, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 90-Dosya No: 12-Sıra No: 19.

Levent Şahverdi Arşivi

larından gelen motorlara tahsis edilmiştir. Kalan 1.195 metre rıhtımdan bir kısmı posta gemileri ve şileplerin bağlanıp yanaşmasına, 300-400 metrelik bir kısmı da açıktaki gemilerden yük alıp verme ya da diğer iskelelere yük götürecek olan küçük araçların yükleme boşaltma işlemlerine ayrılmıştır. 1.863 metre genişliğindeki rıhtımların ihtiyacı karşılayamaması, Tophane rıhtımının Salıpazarı yönünde uzatılmasını zorunlu hale getirmiştir. 2.000 tonu yükleme, 2.300 tonu kömür olmak üzere 4.800 ton boşaltma ve 700 ton kömür yükleme İşletmenin günlük iş hacmini göstermiştir[70].

İstanbul Liman İşletmesinin faaliyetini yürüttüğü sıralarda 3633 sayılı Kanunla kurulan ve 24 Ocak 1944 tarihinde 4517 sayılı Kanunla Liman İşletmeleriyle birleştirilen Devlet Denizyolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğü, altısı ecnebi şirket olmak üzere yirmi teşekkülden meydana gelmiştir. Bu teşekküller sırayla şöyledir:[71]

1. Seyrisefain,
2. Vapurculuk Türk Anonim Şirketi,
3. Sosyete Şilep,
4. Akay İdaresi,
5. Şirketi Hayriye,
6. Haliç Şirketi,
7. İzmir Körfez Hattı Şirketi,
8. Gemi Kurtarma Şirketi,
9. Van Gölü İşletmesi,
10. İstanbul Liman, Şirketi,
11. İzmir Liman Şirketi,

70 "İstanbul Limanı İşletmesi", **İktisadi Yürüyüş**, C 10, S 238-240, Yıl: 10, 31 Aralık 1949, s. 46-47; İstanbul Limanında yeni tesislerin yapılması ile ilgili 16 Ocak 1935 tarih ve 1880 sayılı Bakanlar Kurulu Kararname için Bk. **BCA**, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 51-Dosya No: 4-Sıra No: 17; Genelkurmay Başkanlığınca Zeytinburnu, Maltepe, Çanakkale ve Sinanköy iskelelerinin işin gizliliğine binaen pazarlıkla yaptırılması, 8 Ocak 1943 tarih ve 2/19279 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile kabul edilmiştir. **BCA**, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 100-Dosya No: 110-Sıra No: 5.

71 TBMM, **Tutanak Dergisi**, 1950 Yılı Devlet Denizyolları ve Limanları İşletmesi Genel Müdürlüğü Bütçesi, Dönem: 8, Toplantı: 4, C 24, 24.02.1950, S. Sayısı: 156, s. 9; TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 8, Toplantı: 4, C 24, 55. Birleşim, 24.02.1950, s. 1180; Memduh Yaşa, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978**, Akbank Kültür Yayını, İstanbul, 1980, s. 285.

Levent Şahverdi Arşivi

12. Trabzon Liman Şirketi,
13. İstanbul Rıhtım Şirketi,
14. İzmir Rıhtım Şirketi,
15. Fabrika Havuzlar İdaresi,
16. İstinye Dok Şirketi,
17. Fenerler İdaresi,
18. Tahlisiye İdaresi,
19. Kılavuzluk ve Romörkörlük idaresi,
20. Gümrük ve Antrepolar İdaresi.

1947 yılının başlarında Kuruçeşme'de, rıhtım uzunluğu 370 metre olan 39 bin m^2 alanda bir kömür bölgesinin tesisine başlanmıştır[72]. Tesislerin inşalarına yabancı firmaların da katkı sağladığı bilinmektedir. Zonguldak Limanını inşa eden Amerikan Pitsburg Coppers Firmasının temsilcisi General Brehon yaptığı bir basın toplantısında Türkiye'nin gün geçtikçe sanayileşmesini takdirle karşıladığını ve Amerikan firmalarının Türkiye ile iş birliği yapmaktan memnuniyet duyduklarını belirtmiştir[73].

II. DP Döneminde Liman ve İskele Politikaları (1950-1960)

DP'nin 14 Mayıs 1950 tarihinde iktidara gelmesiyle birlikte liman ve iskele politikalarında yeni bir dönem başlamıştır. DP'nin Parti Programı'nın 79. maddesinde demiryolları, karayolları, liman, depo ve antrepolar, ulaştırma sistemi içerisinde birbirlerini tamamlayan unsurlar olarak kabul edilmiştir[74].

Cumhurbaşkanı Celal Bayar, 1 Kasım 1950 tarihinde TBMM'nin açılış konuşmasında liman ve iskele çalışmaları üzerinde önemle durmuş, iki yıl içerisinde tamamlanması düşünülen Ereğli, Trabzon, İnebolu ve Amasra liman-

72 **BCA**, Fon No: 30 10 0 0-Kutu No: 14-Dosya No: 81-Sıra No: 1

73 **Ayın Tarihi**, Sayı No: 198, Yıl: Mayıs 1950, s. 2; 1925-1949 döneminde liman ve iskelelere ayrılan ödenek miktarları için Bk. **BCA**, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 74-Dosya No: 471-Sıra No: 12.

74 **DP Programı**, Ankara, 1946, s. 23; DP'nin 14 Mayıs 1950 tarihinde iktidara gelmesi ile ilgili yapılan değerlendirilmeler için Bk. Nadir Nadi "O Günün Manası", **Cumhuriyet**, 16 Mayıs 1950, Sayı No: 9258; Adviye Fenik, "Millet Şuurunun Hâkimiyeti", **Zafer**, 16 Mayıs 1950, Sayı No: 380; Habib Edib Törehan, "Yeni İktidar Partisi İşe Başlamazdan Evvel", **Yeni İstanbul**, 16 Mayıs 1950, Sayı No: 167; "Güzel Bir Gün", **Yeni Sabah**, 16 Mayıs 1950, Sayı No: 399.

Levent Şahverdi Arşivi

ları dışında, Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankasından sağlanacak kredi ile 1951 yılından itibaren Samsun, Haydarpaşa, İzmir, İskenderun, limanlarının inşa ve genişletilme çalışmalarına başlanılacağını belirtmiştir[75].

Adnan Menderes, 30 Mart 1951 tarihinde TBMM'de açıkladığı II. Hükümet Programı'nda ülkenin kıyı teşekkülatında, kara ulaştırma sistemleri, deniz trafiği şartları ve limanlar konusunun önem arz ettiğini, büyük limanlar programının ödeneklerle ilgili kanun tasarısının TBMM'ye sevk edildiğini bildirmiştir[76].

Bu arada Ulaştırma Bakanlığı gerek tekel halinde işletilen çeşitli limanların mahalli teşebbüslere bırakılıp bırakılmamasını tespit etmek, gerekse işletilmesi kendi Bakanlığına verilen iskelelerin durumu ve belediye gelir kanunu gereğince alınan liman resmi konularını görüşmek üzere 5-9 Şubat 1951 tarihleri arasında Ankara'da liman rejimi ile ilgili bir Kongre düzenlemiştir. Çeşitli milletvekilleri, bürokratlar, dernek ve oda temsilcilerinin katıldığı kongreyi, yapılacak faaliyetlerle ilgili vatandaşların dinlenerek değerlendirmelerinin alınması ve ilgililerin emrivakiler karşısında bırakılmaması karar ve temennisiyle I. Menderes Hükümeti'nin 11 Ağustos 1950 tarihinden 9 Mart 1951 tarihine kadar Ulaştırma Bakanlığını yapmış Seyfi Kurtbek açmıştır[77].

II-III-IV ve V. Menderes hükümetlerinde Maliye Bakanlığı görevini yürüten Hasan Polatkan, 1951 yılı bütçe görüşmeleri esnasında yaptığı bir konuşmada 45 merkezin ihtiyacını giderecek ve 25 milyon liraya mal olacak iskele ve barınaklar için konulmuş ödeneğin bir önceki yıla göre 1951 yılında % 60 oranında artırıldığını dile getirmiştir[78].

---

75 TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 1, C 2, 1. Birleşim, 01.11.1950, s. 7; **Yeni İktidarın Çalışmaları, 22.05.1950-01-08.1951, Demokrat Parti Hizmetinde Bulunduğu Türk Milletine Hesap Veriyor**, Güneş Matbaacılık TAO, Ankara, 1951 s. 81-82; Devlet Denizyolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğü 1950 Yılı Bütçe Kanunu Hakkında bilgi almak için Bk. TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 8, Toplantı: 4, C 24, 56. Birleşim, 25.02.1950, s. 1231-1235.

76 TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 1, C 6, 58. Birleşim, 30.03.1951, s. 64; Faruk Sükan, **Başbakan Adnan Menderes'in Meclis Konuşmaları, TBMM 1950-1960**, Kültür Ofset LTD. Şirketi Yayınları, Ankara, 1991, s. 61; Menderes'in II. Hükümet Programı ayrıntıları için Bk. **Milliyet**, 31 Mart 1951, Sayı No: 329; **Akşam**, 31 Mart 1951. Sayı No: 11668.

77 Mehmet Sipahioğlu, "Liman Rejimi Kongre İntibaları", **İktisadi Yürüyüş**, C 12, S 271, Yıl: 12, 15 Nisan 1951, s. 4, 17.

78 TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 1, C 5, 45. Birleşim, 19.02.1951, s. 207.

Levent Şahverdi Arşivi

Bir yandan, iskele ve barınaklara bütçeden tahsis edilen ödenek miktarları artırılırken öbür yandan Ereğli, İnebolu, Amasra ve Trabzon limanlarının inşa çalışmaları sürdürülmüştür. 5775 sayılı *Limanların İnşa, Tevsi, Islah ve Teçhizine Dair Kanun* gereğince, Haydarpaşa, Salıpazarı, Alsancak limanlarının 1952 yılı içerisinde ihale edilerek inşaatına başlanması ve İskenderun ve Samsun limanlarının etütlerinin yapılması planlanmıştır. Ayrıca Taşucu, Anamur, Akçakoca ve Çanakkale iskele inşaatlarının 1952 yılı içinde tamamlanması planlanırken, Alanya, Finike, Rize, Mudanya ve Marmaris iskele inşaatlarına devam edilmiştir[79]. Bu iskelelere ilaveten aynı yıl içerisinde Gemlik, Lâpseki, Hopa, Ordu, Bulancak iskeleleri ile Kefken barınağı taahhüde bağlanmış, Pazar iskelesi ihale aşamasına gelmiştir[80]. Bu dönemde ulaştırma sisteminin tamamlayıcı unsurları arasında görülen liman ve iskelelerin, Türkiye gibi ihracat kapasitesi yüksek ülkeler için önem arz ettiği kabul edilmiştir[81].

Bu nedenle liman ve vapurculuk faaliyetleri için 1952 yılı bütçesinden tahsis edilen 21.768.000 liranın 1950 yılı bütçesinin 9.477.001 lirasına bakarak %129, 1951 yılı bütçesinin 12.595.501 lirasına bakarak %73 oranında bir artışı ifade etmiştir[82]. 1952 yılı bütçe tasarısında liman, iskele ve barınak inşaatları için 22.250.000 liralık bir ödenek ayrılmıştır. Bu rakam 1951 yılı ödeneğine göre 9.675.000 lira, 1950 yılı ödeneğine göre 13.148 000 lira bir

79 TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 2, C 13, 42. Birleşim, 20.02.1952, s. 368; TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 2, C 10, 1. Birleşim, 01.11.1951, s. 10; **Ayın Tarihi**, Sayı No: 219, Yıl: Şubat 1952, s. 68: 23 Mayıs 1951 tarihinde çıkarılan 5775 sayılı *Limanların İnşa, Tevsi, Felah ve Teçhizine Dair Kanun*'un ayrıntıları için Bk. TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 9, C 33, 23.05.1951, s. 777-778; **Resmi Gazete**, Sayı No: 7823, 1 Haziran 1951; 5775 sayılı Kanunla ilgili 6192 sayılı *Limanların İnşa, Tevsi, Islah ve Teçhizine Dair Olan Kanuna Ek Kanun* 6237 sayılı *Limanlar İnşaatı Hakkında Kanun* ve 6596 sayılı *Limanların Înşa, Tevsi, Islâh ve Teçhizine Dair Olan 5775 ve 6192 Sayılı Kanunlara Ek Kanun* ve 7047 sayılı *Limanların İnşa, Tevsi, Islah Ve Teçhizine Dair Olan 5775, 6192 ve 6596 Sayılı Kanunlara Ek Kanun* hakkında bilgi almak için Bk. TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 9, C 36, 27.11.1953, s. 12: **Resmi Gazete**, Sayı No: 8574, 4 Aralık 1953; TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 9, C 36, 27.01.1954, s. 123-124: **Resmi Gazete**, Sayı No: 8625, 4 Şubat 1954; TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 10, C 37, 20.05.1955, s. 1054: **Resmi Gazete**, Sayı No: 9013, 27 Mayıs 1955; TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 10, C 39, 10.09.1957, s. 1212: **Resmi Gazete**, Sayı No: 9705, 13 Eylül 1957.

80 **Ayın Tarihi**, Sayı No: 227, Yıl: Ekim 1952, s. 22.

81 TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 3, C 17. 1. Birleşim, 01.11.1952, s. 11.

82 TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 2, C 13, 42. Birleşim, 20.02.1952, s. 367; **Ayın Tarihi**, Sayı No: 217, Yıl: Aralık 1951, s. 64.

Levent Şahverdi Arşivi

artışı göstermektedir[83]. 1953 yılı bütçesinden liman ve iskele inşaatları için ayrılan ödenek 26.200.000 liraya çıkarılmıştır[84]. Bu arada Etibank tarafından yaptırılan Zonguldak Limanı inşaatı tamamlanmıştır[85].

Zonguldak Limanı'nın hizmete girmesinin ardından İskenderun Limanı'nın yükleme boşaltma hizmetlerinde kullanılmak üzere liman alanında imal edilen sekiz adet 185 tonluk sac layterden[86] üçü denize indirilmiş, satın alınan 10 adet 130 tonluk yeni Gat, 29 Eylül 1953 tarihinde liman yükleme boşaltma hizmetlerine tahsis edilmiştir. Bu araçların devreye girmesi sayesinde limanda çekilmekte olan taşıt sıkıntısı bertaraf edilerek gemilerin boşaltma işlemine hız kazandırılmıştır[87].

1953 yılında limanların donanımlı hale gelmesi için yapılan çalışmalar sürdürülerek, Mersin Limanı'nda hizmete konulan muhtelif tonajda 10 mavnadan[88] başka, İskenderun Limanı'nda 100-120 tonluk 10 mavna daha hizmete konulmuştur. Bunun yanı sıra Samsun Limanı için temin edilen 20 mavnadan dördü 1953 yılı sonlarında hizmete girerken, kalan altısı yola çıkarılmış, 10 mavnanın da yakın zamanda bu limana gönderilmesi kararlaştırılmıştır[89].

83 TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 2, C 13, 42. Birleşim, 20.02.1952, s. 368.

84 TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 3, C 20, 44. Birleşim, 16.02.1953, s. 318; TBMM, **Tutanak Dergisi**, 1953 Yılı Bütçe Kanunu Tasarısı ve Bütçe Komisyonu Raporu, Dönem: 9, Toplantı: 3, C 20, 16.02.1953, S. Sayısı: 108, TBMM Basımevi, Ankara, 1953, s. 322.

85 **Ayın Tarihi**, Sayı No: 238, Yıl: Eylül 1953, s. 25.

86 Alt kısmı düz, geniş ve sağlam yapılı bir yük gemisi.

87 **Ayın Tarihi**, Sayı No: 239, Yıl: Ekim 1953, s. 22; Celal Bayar'ın 1 Kasım 1953 tarihinde TBMM'nin açılış konuşmasında limanlarla ilgili verdiği bilgiler için Bk. TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 4, C 25, 1. Birleşim, 01.11.1953, s. 8-9.

88 Gemilere ve yakın kıyılara yük taşıyan, güvertesiz büyük tekne.

89 **Ayın Tarihi**, Sayı No: 242, Yıl: Ocak 1954, s. 7; DP döneminde başta tarım ürünleri olmak birçok eşyayı tüketim merkezleri ile ihracat limanlarına ulaştırmak maksadıyla Mersin, İskenderun, Samsun, Haydarpaşa ve Derince limanları, Devlet Demiryolları ve Limanları Genel Müdürlüğü yönetimi altına verilmiştir. Hilmi Özdoğan, "Ofis Bakımından Limanlarda Tahmil ve Tahliye", **TMO Dergisi**, S 8, Yıl: 1, Kasım 1955, s. 27; Haluk Cillov, **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 1962, s. 377; 1950-1960 yılları arasında Devlet Demiryollarının İdaresi altında bulunan Mersin, İskenderun, Samsun, Haydarpaşa ve Derince limanlarına yanaşan gemilerin sayıları, eşya tonilatosu, gelir ve giderleri hakkında bilgi almak için Bk. İGM, **İstatistik Yıllığı 1951**, Yayın No: 332, Ankara, 1951, s. 432; İGM, **1959 İstatistik Yıllığı**, Yayın No: 380, Ankara, 1959, s. 489; DİE, **İstatistik Yıllığı 1960-1962**, Yayın No: 460, Ankara, 1962, s. 559; DİE, **1963 Türkiye İstatistik Yıllığ**ı, Yayın No: 490, Ankara, 1963, s. 511.

Levent Şahverdi Arşivi

Ayrıca İskenderun Limanı için Denizcilik Bankası'na inşa ettirilen 150-180 tonluk 8 saç layterden ikisi daha hizmete girerken, üçünün de kısa sürede hizmete girmesi düşünülmüştür. Bu saç layterlerden başka Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası yardımıyla getirilen 50 tonluk 6 adet saç layterden ikisi Samsun Limanı'nda çalışmaya başlamıştır[90].

Limanların donanımlı hale getirilmesi amacıyla 1953 yılında yapılan takviye çalışmalarına devam edilmiştir. Haydarpaşa Limanı'nda üç tonluk bir seyyar vinç, iki istif makinesi, iki ambar traktörü, 18 trayler; Mersin Limanı'nda 40 beygirlik deniz dizel motoru, üç tonluk seyyar vinç, iki istif makinesi, ambar traktörü, 12 trayler ; İskenderun Limanı'nda 3 tonluk seyyar vinç, üç tonluk dört ekskavatör (kazı makinesi), dört istif makinesi, iki manevra traktörü, iki ambar traktörü, 30 trayler ile tahliye ve servis motorbotu; Samsun Limanı'nda 40 beygirlik deniz dizel motoru, istif makinesi, üç ambar traktörü, 24 trayler ile tahlisiye (can kurtarma) ve servis motorbotu hizmete girmiştir. Ayrıca Devlet Demiryolları İşletmesine bağlı liman tesislerinin takviye çalışmaları neticesinde 1953 yılının 11 ayında yükleme ve boşaltma işlemleri 1952 yılının 12 aylık dönemine göre artışlara yol açmıştır. İskenderun Limanı'nda 989.000 ton olan yükleme boşaltma miktarı 1.135.000 tona, Mersin Limanı'nda 346.000 ton olan yükleme boşaltma kapasitesi 450.000 tona, Samsun Limanı'nda 317.000 ton olan yükleme boşaltma kapasitesi 400.000 tona yükselmiştir[91].

Liman kapasitelerinin yükseltilmesinde DP Hükümeti'nin bütçeden limanlara tahsis ettiği ödeneğin artırılması etkili olmuştur. 1947-1950 yılları

90 **Ayın Tarihi**, Sayı No: 242, Yıl: Ocak 1954, s. 7-8.

91 **Ayın Tarihi**, Sayı No: 242, Yıl: Ocak 1954, s. 8; Mersin Limanı'nın 1956 yılı kapasite durumu ile ilgili bilgi almak için Bk. **Bülten**, S 3, Yıl: 1, 15 Nisan 1956, s. 5; DP döneminde limanlarda yükleme- boşaltma işleminin artmasında Toprak Mahsulleri Ofisinin (TMO), hububat ticaretinde Devlet Demiryolları taşımacılığından yararlanması ve İstanbul, İzmir, Samsun, Trabzon, Mersin, Tekirdağ, Derince ve İskenderun limanlarından yükleme boşaltma işlemi gerçekleştirmesi etkili olmuştur. Latif Aküzüm, "Aylık Sohbet", **TMO Dergisi**, S 15, Yıl: 1, Ağustos 1955, s. 3; Hamit Yurdakul, "Demiryolu Nakliyatının Hukuki Mahiyeti Hakkında Notlar", **TMO Dergisi**, S 13, Yıl: Nisan 1956, s. 13; Nadir Yurtoğlu, **Demokrat Parti Dönemi Tarım Politikaları ve Siyasi, Sosyal, Ekonomik Hayata Tesirleri 1950-1960**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2017, s. 187; TMO, liman ve iskelelerin yükleme-boşaltma kapasitelerinin yetersizliği nedeniyle limanlarda kurulması düşünülen siloların açılmasına kadar, yükleme ve boşaltma çalışmalarını bazı seyyar mekanik cihazlarla takviye etmiştir. Hilmi Özdoğan, "Ofis Bakımından Limanlarda Tahmil ve Tahliye", **TMO Dergisi**, S 8, Yıl: 1, Kasım 1955, s. 27.

Levent Şahverdi Arşivi

döneminde liman inşaatı işlerine ayrılan ödenek 31,6 milyon lira iken, 1951-1954 döneminde bu miktar 77 milyon liraya çıkarılarak % 143,67 oranından bir artışı ifade etmiştir[92].

Türkiye'de liman faaliyetleri 1954 yılında da devam etmiştir. Cumhurbaşkanı Celal Bayar ile I. II. ve III. Menderes hükümetlerinin 22 Aralık 1950 tarihinden 9 Aralık 1955 tarihine kadar Bayındırlık Bakanlığı görevini yürüten Kemal Zeytinoğlu'nun verdiği bilgilere göre: Ereğli, Trabzon, Zonguldak, İnebolu ve Amasra liman çalışmaları tamamlanırken, her biri 60-70 milyon liraya mal olması hesaplanan Samsun ve Mersin limanlarının inşaat faaliyetleri başlamıştır. İki dalga kıranının uzunluğu 4,5 km olan Samsun Limanı'nın tamamlanması halinde 10 bin tonluk beş geminin yanaşabilmesi ve 15-20 geminin barınabilmesinin yanı sıra yılda 800 bin ton yükleme-boşaltma işleminin gerçekleştirilebilmesi öngörülmüştür. Ayrıca İstanbul Haydarpaşa ve Salı Pazarı liman inşa çalışmaları ilerlemiştir. 25 milyon liraya mal olması planlanan Haydar Paşa Limanı'nın tamamlanması durumunda 5-10 bin tonluk 4 geminin yanaşabilmesi ve yılda 750 bin ton yükleme-boşaltma yapılabilmesi düşünülmüştür. Maliyeti 10 milyon lirayı bulması düşünülen Salı Pazarı rıhtım ve antrepoları inşası tamamlandıktan sonra 5-10 bin tonluk üç geminin yanaşarak yılda 200 bin ton yükleme boşaltma işlemi gerçekleştirebilmesi öngörülmüştür[93].

Yine 10 milyon lira masraflı, orta büyüklükte iki gemi yanaşabilecek ve üç gemi ile 30-40 kadar küçük taşıtı barındırabilecek 150 bin ton yükleme boşaltma kapasitesine sahip Giresun Limanı'nın temeli atılmıştır[94]. Ayrıca ihalesi yapılan ve 32 milyon liraya mal olması düşünülen İzmir-Alsancak Limanı'nın temeli 14 Şubat 1955 tarihinde atılmıştır. Tamamlanması halinde 10 bin tonluk üç geminin yanaşması ve 10 büyük geminin barınabilmesi planlanmıştır. Alsancak Limanı'nın yıllık yükleme-boşaltma kapasitesi ise 1,5-2

92 TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 9, Toplantı: 4, C 28, 45. Birleşim, 18.02.1954, s. 532; TBMM, **Zabıt Ceridesi**, 1954 Yılı Bütçe Kanunu Lâyihası ve Bütçe Komisyonu Raporu, Dönem: 9, Toplantı: 4, C 28, 18.02.1954, S. Sayısı: 109, TBMM Basımevi, Ankara, 1954, s. 76.

93 **Ayın Tarihi**, Sayı No: 253, Yıl: Aralık 1954, s. 8-9; Ziya Tataç, "Olaylara Bakış, Temmuz 1953, Bayındırlık Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 123, Yıl: 11, Eylül 1953, s. 282.

94 Giresun Liman inşaatının bakım ve onarım malzemesinin yetersizliği nedeniyle sözleşme süresinin uzatılması hakkındaki 24 Eylül 1958 tarih ve 30792 sayılı Karar için Bk. **BCA**, Fon No: 30 11 1 0-Kutu No: 272-Dosya No: 29-Sıra No: 4.

Levent Şahverdi Arşivi

milyon ton olarak hesap edilmiştir[95]. Bu limanın inşa çalışmaları dışında 35 kadar liman ve barınağın etüt ve projesinin hazırlanması için bir firma görevlendirilmiştir[96]. Haydarpaşa Limanının genişletilme inşaatı için temel atma töreni 18 Nisan 1954 tarihinde Cumhurbaşkanı Celal Bayar tarafından gerçekleştirilmiştir[97].

Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın TBMM'de verdiği bilgilere göre, Ereğli, Trabzon, Zonguldak, İnebolu, Amasra ve İskenderun limanlarının kömür, hububat ve muhtelif türde yıllık eşya taşıma kapasitesi 6 milyon 850 bin tondur. Bunun yanı sıra 300 metrelik rıhtımı ve 16 bin metrekarelik depo alanı ile Salıpazarı liman çalışmaları tamamlanmış, bu limanın ikinci kısım Tophane inşaatı ise sürdürülmüştür[98].

Maliye Bakanı Hasan Polatkan 1955 yılı bütçe görüşmeleri esnasında yaptığı bir konuşmada bütün gelişmiş ülkelerde, yol ve liman dâvalarının yıllarca önce halledilmesine rağmen, Türkiye'de 1950 yılına kadar en fazla ihmal edilen konulardan birinin karayolları ve liman tesisleri olduğunu belirtmiştir[99].

Bu yüzden liman dâvasını, iktisadi kalkınmanın önemli merhalelerinden biri olarak gören DP Hükümeti, bir yandan bütçe imkânlarını dış kredilerle takviye ederken öbür yandan liman inşaatına 1950 yılında 9.1 milyon lira, 1954 yılında 25.6 milyon lira ve 1955 yılında 53 milyon lira ödenek ayırmıştır. Bu rakam 1954 yılına göre %107, 03 ve 1950'ye göre %482,41 oranında bir artışı ifade etmiştir[100].

---

95 **Ayın Tarihi**, Sayı No: 253, Yıl: Aralık 1954, s. 8-9; TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 1, C 2, 1. Birleşim, 01.11.1954, s. 11; **Ayın Tarihi**, Sayı No: 255, Yıl: Şubat 1955, s. 18-19.

96 TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 2, C 8, 1. Birleşim, 01.11.1955, s. 10.

97 **Ayın Tarihi**, Sayı No: 246, Yıl: Nisan 1954, s. 24; Menderes'in 24 Mayıs 1954 tarihinde TBMM'de açıkladığı III. Hükümet Programı'nda bayındırlık alanında yapılacak çalışmalar hakkında verdiği bilgiler için Bk. TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: F, C 1, 3. Birleşim, 24.05.1954, s. 31.

98 TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem:10, Toplantı: 3, C 14, 1. Birleşim, 01.11.1956, s. 6-7; Limanların modernleşme çalışmaları ile adeta Avrupa limanlarını andırdığını iddia eden Menderes'in ifadeleri için Bk. TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 3, C 17, 49. Birleşim, 28.02.1957, s. 1235.

99 TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 1, C 5, 42. Birleşim, 18.02.1955, s. 210.

100 TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 1, C 5, 42. Birleşim, 18.02.1955, s. 227; TBMM, **Zabıt Ceridesi**, 1955 Yılı Bütçe Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 10, Toplantı: 1, C 5, 08.02.1955, S Sayısı: 183, TBMM Matbaası, Ankara, 1955, s. 72.

Levent Şahverdi Arşivi

IV. Menderes Hükümeti'nin 9 Aralık 1955 tarihinden 24 Ağustos 1956 tarihine kadar Maliye Bakanlığı görevini yürüten Nedim Ökmen, 1956 Yılı bütçe görüşmeleri esnasında yaptığı bir konuşmada liman ve iskele yetersizliği konusunda şöyle demiştir: *"İskele ve limansızlıktan iktisadiyatımızın ne büyük zararlar görmekte olduğunu tafsile hacet yoktur. Sadece bir misal olarak arz edeyim: 1945-1947 senelerinde harp sonu terakümü (birikmiş) olarak satılmış olan üç-dört yüz bin ton hububatın yolsuzluk ve limansızlık yüzünden uzun zamanlar ihracına ve teslimine imkân bulunamamıştı.* İşte bu tecrübeler ve ihtiyacın böylece takdiri *neticesidir ki 1950'den bu yana liman, iskele ve barınak inşasına da ne büyük ehemmiyet verildiği yüksek malûmlarıdır.*" Bu sözlerle Ökmen, limanların donanımlı hale getirilemeyişinin ülkenin dış ticaret ve ekonomisine önemli zararlar açtığını belirtmiştir[101].

Bayındırlık Bakanı Kemal Zeytinoğlu'nun İzmir Alsancak Limanı'nın temel atma töreninde verdiği bilgilere göre: Karadeniz'de Hopa, Pazar, Rize, Çayeli, Vakfıkebir, Bulancak, Ordu, Akçakoca iskeleleri; Marmara'da Boğaziçi, Gemlik, Mudanya, Lâpseki ve Çanakkale iskeleleri; Ege ve Akdeniz'de Marmaris, Fethiye, Finike, Alanya, Anamur ve Taşucu iskeleleri inşaatına başlanmış, Lâpseki, Mudanya, Akçakoca, Pazar, Şarköy, Çanakkale, Finike, Alanya, Taşucu, Fethiye ve Anamur iskeleleri tamamlanarak hizmete sokulmuştur[102]. 1958 yılı Şubat ayı itibariyle iskele inşatlarına bakıldığında Rize, Çayeli, Bulancak, Ordu, Emirgân, Anadolu Hisarı, Beykoz, Marmaris, Gemlik iskeleleri tamamlanarak işletmeye açılmıştır. Ayrıca, Çardak, Fethiye, Paşabahçe, Hopa, Fındıklı, Vakfıkebir, Ayancık, Ünye, Yalıköy, Eceabat, Kuşadası, Bodrum, Antalya, Sürmene, Görele, İğneada, Mürefte, Çeşme, Güllük, Perşembe, Marmara Adası, Dikili, Kartal ve Sinanköy iskeleleri ile Pendik rıhtımı ve Kefken barınağının yapımı sürdürülmüş, inşası kararlaştırılan 37 limanın etütleri tamamlanmıştır[103].

DP Hükümeti 1950-1957 yılları arasında, Zonguldak, Trabzon, Ereğli, İnebolu, Salıpazarı (İstanbul), Tophane (İstanbul) ve İskenderun limanları ile Amasra Barınma Limanı'nı hizmete açarak bu limanların yıllık kapasitesini

101 TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 2, C 10, 39. Birleşim, 20.02.1956, s. 310.

102 **Ayın Tarihi**, Sayı No: 255, Yıl: Şubat 1955, s. 19; Ayın Tarihi, Sayı No: 242, Yıl: Ocak 1954, s. 51-52; 1955 yılı sonu itibariyle liman ve iskele inşaatları durumları hakkında bilgi almak için Bk. TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Masraf Bütçeleri, Dönem: 10, Toplantı: 2, C 10, 20.02.1956, s. 286-287.

103 TBMM, **Zabıt Ceridesi**, 1958 Yılı Bütçe Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 11, Toplantı: 1, C 2, 19.02.1958, S. Sayısı: 31, TBMM Matbaası, Ankara, 1958, s. 22.

Levent Şahverdi Arşivi

9 milyon 200 bin tona çıkarmıştır. Bütün liman, iskele ve barınak inşaatları için, 1940-1950 yılları arasında 41,5 milyon lira masraf edilmesine karşılık, 1950'den itibaren 740 milyon liralık bir program ile çalışılmış, 1957 yılı sonuna kadar bu rakamın 290 milyon lirası harcanmıştır. Yine bu program kapsamında 1957 yılına bakarak 1958 yılı bütçesine liman iskele ve barınaklarla ilgili 45,5 milyon lira fazla ile 115 milyon liralık bir ödenek tahsis edilmiştir[104].

DP hükümetleri 1950 yılından 1959 yılına kadar olan dokuz yıllık dönemde liman, iskele ve barınakların yapılandırılmasında büyük çaba göstererek 460 milyon 661 bin liralık bir yatırım yapmıştır. Tamamı 1961 yılında uygulanacak programa göre 181 milyon liranın daha harcanması planlanmıştır[105]. Ayrıca 1950 yılında, tabiat şartları uygun olduğunda yükleme-boşaltma yapılabilen limanların toplam kapasitesi 11 milyon ton iken, yatırımların bitirilmesi durumunda bu miktarın 79 milyon 500 bin tona yükseltilmesi öngörülmüştür[106].

Ülkede liman ve sınırlar: Karadeniz, İstanbul ve Marmara, Bulgar sınırı, Yunan sınırı, Ege Denizi, Akdeniz, Hatay, Suriye sınırı, Irak sınırı, İran sınırı ve Rusya sınırı olmak üzere 11 gruba ayrılmıştır[107].

Türkiye'de 1959 yılında bölgeler itibariyle liman, iskele ve barınak inşaatlarının durumu şöyledir:

---

104 TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 11, Toplantı: 1, C 2, 42. Birleşim, 19.02.1958, s. 159, 172; TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 3, C 17, 41. Birleşim, 20.02.1957, s. 321; TBMM, **Zabıt Ceridesi**, 1957 Yılı Bütçe Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 10, Toplantı: 3, C 17, 20.02.1957, S. Sayısı: 61, TBMM Matbaası, Ankara, 1957, s. 20: İskenderun Limanının genişletilme ve ıslah çalışmaları Ağustos 1956, Salıpazarı rıhtım ve ambarları inşaatı Kasım 1956'da tamamlanmıştır. TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Masraf Bütçeleri, Dönem: 10, Toplantı: 3, C 17, 20.02.1957 s. 336.

105 TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 11, Toplantı: 3, C 12, 41. Birleşim, 19.02.1960, s. 31-32;1959 yılına kadar limanlara yapılan 460 milyon 661 liralık yatırımın 1961 yılı sonunda 181 milyon liranın daha harcanması ile 642 milyon liraya çıkarıldığı görülmektedir. Haluk Cillov, **Türkiye Ekonomisi**, s. 393.

106 TBMM, **Zabıt Ceridesi**, 1960 Yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası Dönem: 11, Toplantı: 3, C 12, 19.02.1960, S. Sayısı: 43, TBMM Matbaası, Ankara, 1960, s. 35.

107 Bu sınır ve limanların adları ile 1938-1952 yılları arasında ithalat ve ihracat değerleri için Bk. İGM, **İstatistik Yıllığı 1950**, Yayın No: 328, Ankara, 1950, s. 298-301; İGM, **Küçük İstatistik Yıllığı 1951**, Yayın No: 343, İstanbul, 1952, s. 324; İGM, **İstatistik Yıllığı 1952**, Yayın No: 342, Ankara, 1952, s. 460; İGM, **İstatistik Yıllığı 1953**, Yayın No: 360, Ankara, 1953, s. 402.

Levent Şahverdi Arşivi

II.1. Akdeniz Bölgesi Liman ve İskeleleri

Akdeniz Bölgesinde yer alan ve 2 Nisan 1954'te Hollandalı bir firma olan *Hollanda Kraliyet Liman İnşaat Şirketi*'ne ihale edilen Mersin Limanı'nın yapılan antlaşma gereği ana kısımları 3,5 yıl içinde, diğer yardımcı tesislerle birlikte kalanının 5,5 yıl içerisinde tamamlanması kararlaştırılmıştır[108]. 1954 yılı sonunda inşaatına başlanan limanın 68 milyon 868 bin lira olan keşif bedelinin, ilâve ve tadillerle birlikte 143 milyon liraya ulaşması düşünülmüştür. Limanın 6 bin 58 metre uzunluğundaki dalga kıranından 5.900 metresi bitirilirken, 1.523 metre uzunluğu, 10 metre derinliği, 667 metre uzunluğu 6 metre derinliği ve 215 metre uzunluğu ve 4 metre derinliği bulunan rıhtımları tamamlanmıştır. 13 muhtelif tipte vapurun rıhtımlara yanaşarak yükleme-boşaltma imkânına kavuşması ve limanın yıllık kapasitesinin, petrol dışında 1,5 milyon tona, ilerleyen süreçte ise 7,5 milyon tona çıkarılması öngörülmüştür[109].

Akdeniz bölgesinin önemli limanları arasında bulunan İskenderun Limanı'na 1954-1957 yılları arasında 10 milyon lira masraf edilerek başlanan krom, kömür ve zahire yükleme tesisleri tamamlanmış, 1950 yılında 450 bin ton olan limanın kapasitesi 1 milyon 188 bin tona yükseltilmiştir. Buna rağmen ihtiyaç karşılanamadığından limanın genişletme projesi hazırlanmıştır. Bu projenin bitirilmesi halinde liman kapasitesinin ilk etapta 4 milyon, ilerleyen süreçte 6 milyon tona yükseltilmesi düşünülmüştür. Akdeniz bölgesinde, ayrıca Finike, Alanya, Taşucu, Anamur iskele inşaatları ile Antalya küçük taşıt limanının yapılandırılması çalışmaları tamamlanmıştır[110].

108 İbrahim Halil Aytar, **Kuruluşundan Modern Limanın İnşasına Mersin Kenti'nin ve Limancılık Faaliyetlerinin Gelişimi**, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Mersin, 2015, s. 294.

109 TBMM, **Zabıt Ceridesi**, 1960 Yılı Muvazene-i Umumiye Kanun, s. 35; TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 11, Toplantı: 2, C 7, 40. Birleşim, 20.02.1959, s. 300; TBMM, **Zabıt Ceridesi**, 1959 Yılı Bütçe Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 11, Toplantı: 2, C 7, 20.02.1959, S. Sayısı: 41, TBMM Matbaası, Ankara, 1959, s. 24; "Modern Mersin Limanı Yurt Hizmetine Girdi", **Yeni Kastamonu**, 29 Nisan 1960, Sayı No: 766; Bayındırlık Bakanlığının liman, iskele ve barınaklarla ilgili çalışmaları için Bk. **BCA**, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 74-Dosya No: 469-Sıra No: 18.

110 TBMM, **Zabıt Ceridesi**, 1960 Yılı Muvazene-i Umumiye Kanun, s. 35; TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 11, Toplantı: 2, C 7, 40. Birleşim, 20.02.1959, s. 300; TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Masraf Bütçeleri Dönem: 11, Toplantı: 2, C 7, 20.02.1959 s. 273.

Levent Şahverdi Arşivi

II.2. Marmara Bölgesi Liman ve İskeleleri

Marmara bölgesinin önemli limanları arasında bulunan Haydarpaşa Limanı'na ıslah ve genişletilme çalışmaları için 48 milyon liralık ödenek ayrılırken, bunun 24 milyon lirası harcanmıştır. Genişletilme çabalarının birinci kısmını teşkil eden 645 metre uzunluğundaki rıhtım, 760 metre uzunluğundaki dalgakıran, 1.500 m^2 genişliğindeki 3 ambar ile yol ve demiryolları inşaatı tamamlanarak hizmete girmiştir. İkinci kısım genişletilme çalışmaları arasında yer alan 570 metre uzunluğundaki dalgakıranın 140 metrelik kısmı tamamlanmıştır. İnşaatın 1961 yılında bitirilmesi halinde Haydarpaşa rıhtımının 7 adet 10 bin tonluk geminin yanaşmasına elverişli hale gelmesi ve yükleme boşaltma kapasitesinin 1 milyon tona yükseltilmesi öngörülmüştür. Marmara bölgesinin önemli limanları arasında yer alan Salıpazarı Rıhtım ve Ambarlarının 1953 yılında başlanan inşaatına 1959 yılının sonuna kadar 10 milyon lira harcanmış, 310 metre rıhtım ve 16 bin $m^{2'}$lik 2 ambar tamamlanarak 1957 yılında hizmete girmiştir. Ayrıca, 1956 yılında başlanan antrepo inşaatı için 16,5 milyon liralık harcama yapılmıştır. 1956 yılında inşasına başlanıp 19 milyon lira harcanması ile 1958 yılında tamamlanan ve Denizcilik Bankası tarafından işletilen Tophane rıhtım ve ambar tesisleri, 290 metre uzunluğunda rıhtımı ve 16 bin $m^{2'}$lik iki ambarı ile hizmet vermiştir. Marmara bölgesinde inşa edilen bu tesislerden başka İstanbul Boğaziçi iskeleleri, Şarköy, Çanakkale, Çardak, Lâpseki, Mudanya, Gemlik, Kartal, Sincanköy, Marmara adası, Mürefte ve Ecaabat iskeleleri ile Pendik rıhtımı ve Samanlıdere, Şarköy taramaları tamamlanarak hizmete açılmıştır[111].

II.3. Karadeniz Bölgesi Liman ve İskeleleri

1953 yılında inşasına başlanan ilâve ve tadilâtlarla 112 milyon liraya mal olması düşünülen Karadeniz bölgesinin önde gelen limanları arasında bulunan Samsun Limanı'na 1959 yılı sonuna kadar 82,5 milyon lira harcanmıştır. 1950 yılında limanın 189 bin ton olan yükleme-boşaltma kapasitesinin çalışmaların tamamlanmasının ardından 1961 yılında 750 bin tona, ilerleyen yıllarda da 6 milyon tona ulaşması öngörülmüştür. Bölgenin önemli limanlarından biri olan ve 1954 yılında inşasına başlanılan Giresun Limanı'na 15 milyon 900 bin lira harcanmıştır. Limanın 375 metre uzunluğu, 8 metre derinliği ve yine 270 metre

111 TBMM, **Zabıt Ceridesi**, 1960 Yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu, s. 35-36; TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 11, Toplantı: 2, C 7, 40. Birleşim, 20.02.1959, s. 300.

Levent Şahverdi Arşivi

uzunluğu ve 4 metre derinliği bulunan rıhtımları tamamlanarak hizmete açılmıştır. Ayrıca 1959 yılında 350 metre uzunluğunda ikinci derecede bir dalgakıran ile beton alan kaplaması işi ihale edilerek dalgakıranın 150 metrelik kısmı tamamlanmış, kalanının ise 1961 yılı Şubat ayında bitirilmesi kararlaştırılmıştır. Giresun Limanı'nın yükleme-boşaltma kapasitesi 1950 yılında 25 bin ton iken, 1959 yılında 71 bin tona ulaşmış, rıhtımların vinçlerle donatılmasından sonra kapasitenin 500 bin tona yükseltilmesi öngörülmüştür. Karadeniz bölgesinde 1950 yılında kapasitesi 1 milyon 490 bin ton olan Zonguldak Limanı'nın yapılan genişletilme çalışmaları ardından, 3 milyon 200 bin ton yükleme-boşaltma imkânına; 1950 yılındaki kapasitesi 209 bin ton olan Ereğli Limanı'nın 1 milyon ton yükleme-boşaltma imkânına ulaştığı görülmüştür. Rıhtımların vinçlerle tamamen teçhizinden sonra Ereğli Limanı'nın da 2 milyon ton kapasiteye yükseleceği düşünülmüştür. Trabzon Limanının 1950 yılındaki kapasitesi 111 bin ton iken, 1959 yılında 250 bin tona ulaşmış, rıhtımların donanımlı hale gelmesinden sonra yükleme-boşaltma miktarının 500 bin tona, ilerleyen yıllarda da 1 milyon 250 bin tona yükseltilmesi planlanmıştır. Karadeniz bölgesinde liman faaliyetlerinin yanı sıra Çayeli, Pazar, Rize, Bulancak, Ordu, Akçakoca, Ayancık, Hopa iskelelerinin inşaatı tamamlanarak hizmete girmiştir. Ayrıca 1961 yılında Sinop iskelesinin tamamlanmasıyla birlikte 2 adet 7.500 tonluk geminin yanaşabileceği öngörülmüştür[112].

II.4. Ege Bölgesi Limanları

Ege bölgesi limanları arasında bulunan ve 1958 yılında tamamlanan İzmir Alsancak Limanı'na 50 milyon 500 bin lira harcanmıştır. 1959 yılında 750 bin ton kapasite ile çalışan limanın rıhtım, yükleme-boşaltma tesislerinin tamamlanması durumunda kapasitenin 1,5 milyon tona yükseltilmesi planlanmıştır. Öte yandan, İzmir şehir limanının 1950 yılında 628 bin ton olan yükleme-boşaltma hacmi 1959 yılında 1,5 milyon tona ulaşmıştır. Limanlardan başka Ege bölgesinde Marmaris, Fethiye iskeleleri ve Bodrum barınağı inşaatı ile Ayvalık taraması tamamlanarak hizmete açılmıştır. 1950 yılından itibaren 9 yıl içerisinde üzerinde çalışılan liman inşaatlarının tamamlanmasıyla 17 bin 920 metre dalgakıran, 13.300 metre rıhtım ve yanaşma yeri, 170 bin 500 metrekare kapalı alanın hizmete girmesi öngörülmüştür. Bunun yanı sıra 8 bin

112 TBMM, **Zabıt Ceridesi**, 1960 Yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu…, s. 36; TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Masraf Bütçeleri, Dönem: 11, Toplantı: 3, C 12, 19.02.1960, s. 263.

Levent Şahverdi Arşivi

500 metre kıyı müdafaası, 20 milyon m^3 tarama, 6 milyon 730 bin m^3 dolgu, 1 milyon 700 m^3 hafriyat yapılmış, 16 milyon 240 bin m^3 anroşman[113], 1 milyon 323 bin 500 metreküp beton dökümü planlanmıştır[114].

1950-1959 yılları arasındaki dokuz yıllık dönemde liman, iskele ve barınakların inşaatı için 461 milyon liralık bir yatırım yapılmış, programlaştırılan çalışmalar için de 180 milyon liranın daha harcanması öngörülmüştür[115]. Bu yatımlar sonucu limanların toplam kapasitesi 1950 yılında 6.676.000 ton iken, 1954 yılında 9.459.000 tona 1958 yılında ise 8.930.000 tona çıkarılmıştır.

113 Kıyı yapılarına etki eden dalgayı önlemek amacıyla destek olarak kullanılan büyük kütleli taş bloklara anroşman denmiştir.

114 TBMM, **Zabıt Ceridesi**, 1960 Yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu…, s. 36-37; İzmir Alsancak Limanı'nın 1957-1960 yıllarında kaydettiği gelişmeler için Bk. Kemal Arı, **100. Yıldönümünde İzmir Deniz Nakliyeciliği Derneği Tarihi**, İzmir Deniz Nakliyeciliği Derneği Yayınları, İzmir, 2014, s. 200-224.

115 TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 11, Toplantı: 3, C 12, 41. Birleşim, 19.02.1960, s. 31-32; Karadeniz halkı limanlardan sadece Haziran, Temmuz ve Ağustos aylarında yararlanabildiği için DP dönemimde liman ve iskele faaliyetleri oldukça önem kazanmıştır. Rıfkı Salim Burçak, **On Yılın Anıları 1950-1960**, Ankara, 1998, s. 766.

Levent Şahverdi Arşivi

SONUÇ

Cumhuriyetin ilanından hemen sonra savaştan çıkmış ve yıkıma uğramış bir Türk devletinin kalkınma ve gelişmesi için sermayeye ihtiyaç duyulmuştur. Bu sermayenin öncelikle ülkenin yer altı ve yer üstü kaynaklarının değerlendirilip ihracat imkânlarının artırılmasıyla elde edilebileceğini düşünen Cumhuriyet hükümetleri, ürünlerin dış ülkelere açılış kapısı olan liman ve iskelelere önem vermeye başlamıştır. Bu suretle, ilk etapta deniz ticaretinin geliştirilmesi ve ekonominin canlandırılması için liman ve iskelelerle ilgili yasal düzenlemeler yapılmıştır. Akabinde yabancıların ellerinde bulunan liman ve iskeleler, 1925 yılında tarifeleri hükümetçe tespit edilip kontrol altında tutulan ve yerli sermaye ile kurulan Türk anonim şirketlere devredilmiştir. Ayrıca liman faaliyetlerinin kamu hizmeti kapsamına alınması için de çalışmalar yürütülmüştür.

Bu gelişmelerin yanı sıra kapitülasyonların kaldırılarak 815 sayılı Kabotaj Kanunu'nun kabul edilmesi ve deniz ticaretinin ulusal bir kimlik kazanmasıyla Türkiye'nin bütün sahillerinde taşımacılık ve ticaret yapma hakkı Türk sancağı taşıyan gemilere verilmiştir.

Deniz taşımacılığı ve ticaretinin millileşmesinin yanı sıra 1939 yılında kabul edilen 3633 sayılı Kanun ile Ulaştırma Bakanlığına bağlı Devlet Denizyolları İşletme Umum Müdürlüğü ile Devlet Limanları İşletme Umum Müdürlüğü kurulmuş, liman hizmetleri Devlet Limanları İşletme Umum Müdürlüğüne verilmiştir. 24 Ocak 1944 tarihinde çıkarılan 4517 sayılı Kanunla da Devlet Denizyolları İşletme Umum Müdürlüğü, Devlet Denizyolları ve Limanları İşletme Umum Müdürlüğüne dönüştürülmüştür.

DP'nin iktidara gelmesiyle birlikte limanların inşa, ıslah ve yapılandırılması amacıyla 1950-1959 döneminde iç ve dış finansman kaynakları seferber edilerek 460 milyon liranın üzerinde bir harcama yapılmıştır. Yapılan bu harcamalar ve limanların daha donanımlı hale getirilmesiyle bir yandan limanların yükleme- boşaltma kapasiteleri artırılırken öbür yandan dış ticaret hacmi yükseltilmiştir.

Limanların yükleme-boşaltma imkânlarının elverişli duruma getirilmesi sayesinde dış ülkelerden çay, kahve, kakao, çikolata, kâğıt, dokuma, kauçuk, hazır ilaç, serum, tıbbı ve kimyevi madde, cam, demir, çelik, makine, saat, optik, teknik cihaz, akaryakıt, yağ ve boya ürünleri ile tarım aleti ve kara taşıtı gibi çeşitli ürünler ithal edilerek tüketim malları ihtiyacı giderilmiş, mal yeter-

Levent Şahverdi Arşivi

sizliğinden kaynaklanan krizler önlenmiştir. Bunun yanı sıra kabuklu meyve, üzüm, incir, kuru sebze, tohum, afyon, hububat, deri, kürk, balık, yumurta, palamut, meyan kökü, tütün ve canlı hayvan ve maden ürünlerinin ihracatının yapılması, sektörlerin hayat bulmaları ve ülkeye döviz kazandırılmasının önünü açmıştır.

Sonuç itibariyle Cumhuriyet döneminde liman ve iskelelerin Türkiye'nin bütün ihracat mallarının yabancı ülkelere açılan kapısı olması, bir yandan üretimi teşvik edip bu alanda artışları tetiklerken, öbür yandan sektörler bazında istihdam imkânlarını genişleterek millî ekonomiye katkı sağlamıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

I. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ (BCA)

BCA, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 55-Dosya No: 47-Sıra No: 19.

_____, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 63-Dosya No: 30-Sıra No: 8.

_____, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 87-Dosya No: 62-Sıra No: 3.

_____, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 98-Dosya No: 30-Sıra No: 3.

_____, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 101-Dosya No: 35-Sıra No: 12.

_____, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 104-Dosya No: 9-Sıra No: 22.

_____, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 105-Dosya No: 24-Sıra No: 16.

_____, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 88-Dosya No: 94-Sıra No: 14.

_____, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 110-Dosya No: 16-Sıra No: 10

_____, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 89-Dosya No: 117-Sıra No: 5

_____, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 90-Dosya No: 12-Sıra No: 19.

_____, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 51-Dosya No: 4-Sıra No: 17.

_____, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 100-Dosya No: 110-Sıra No: 5.

_____, Fon No: 30 10 0 0-Kutu No: 14-Dosya No: 81-Sıra No: 1.

_____, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 74-Dosya No: 471-Sıra No: 12.

_____, Fon No: 30 11 1 0-Kutu No: 272-Dosya No: 29-Sıra No: 4.

_____, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 74-Dosya No: 469-Sıra No: 18.

II. RESMİ YAYINLAR

1. Türkiye Büyük Millet Meclisi, Kanunlar Dergisi, Zabıt Ceridesi ve Tutanak Dergisi

TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 2, C 2, 06.04.1340, s. 311.

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 2, C 3, 14.04.1341, s. 184-186.

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 2, C 3, 22.04.1341, s. 267-270.

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 2, C 3, 22.04.1341, s. 271.

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 2, C 4, 16.01.1926, s. 271.

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 2, C 4, 28.02.1926, s. 356-359.

Levent Şahverdi Arşivi

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 2, C 4, 19.04.1926, s. 571-572.

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 2, C 5, 25.12.1926, s. 16.

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 2, C 5, 27.12.1926, s. 20-23.

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 2, C 5, 22.05.1927, s. 197-204.

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 2, C 5, 18.06.1927, s. 424**.**

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 3, C 7, 05.01.1929, s. 114-136.

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 3, C 8, 31.05.1931, s. 653.

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 4, C 12, 08.05.1933, s. 297.

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 4, C 12, 23.05.1933, s. 582.

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 4, C 13, 27.05.1934, s. 335-343.

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 4, C 13, 18.06.1934, s. 852.

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 5, C 16, 08.06.1936, s. 803-804.

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 4, C 16, 10.06.1936, s. 942-946.

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 5, C 17, 11.06.1937, s. 985-986.

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 6, C 20, 07.06.1939, s. 538-544.

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 6, C 23, 14.08.1942, s. 893-895.

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 7, C 26, 24.01.1944, s. 45-47.

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 7, C 26, 02.08.1944, s. 739.

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 7, C 28, 13.02.1946, s. 593.

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 9, C 33, 23.05.1951, s. 777-778.

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 9, C 36, 27.11.1953, s. 12.

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 9, C 36, 27.01.1954, s. 123-124.

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 10, C 37, 20.05.1955, s. 1054.

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 10, C 39, 10.09.1957, s. 1212.

_____, **Zabıt Ceridesi**, 1337 Muvazene-i Umumiye Kanunu Lâyihası ve Muvazene-i Maliye Encümeni Mazbatası, Dönem: 1, Toplantı: 3, C 17, 21.02.1338, S. Sayısı: 7, TBMM Matbaası, Ankara, 1338, s. 7.

Levent Şahverdi Arşivi

_____, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 1, Toplantı: 4, C 28, Birinci İçtima, 01. 03. 1339, s. 9.

_____, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 2, Toplantı: 1, C 6, 107. Birleşim, 20.02.1340, s. 179.

_____, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 2, Toplantı: 2, C 20, 13. Birleşim, 27.11.1340, s. 399.

_____, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 2, Toplantı: 2, C 18, 102. Birleşim, 14.04.1341, s. 20.

_____, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 2, Toplantı: 3, C 19, Birinci İçtima, 1 Teşrinisani 1341, s. 9.

_____, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 2, Toplantı: 3, C 25, 99. Birleşim, 15.05.1926, s. 141-144.

_____, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 2, Toplantı: 4, C 31, 48. Birleşim, 09.04.1927, s. 8.

_____, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 2, Toplantı: 4, C 32, 72. Birleşim, 26.05. 1927, s. 476.

_____, **Zabıt Ceridesi**, Maliye Vekâleti 1927 Yılı Bütçesi Munzamma Itası Hakkındaki 2/55 Numaralı Teklifi Kanunisi ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 3, Toplantı: 1, C 3, 62. Birleşim, 19 Nisan 1928, S. Sayısı:101, s. 137.

_____, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 3, Toplantı: 1, C 3, 62. Birleşim, 19 Nisan 1928, s. 157.

_____, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 3, Toplantı: 1, C 4, 82. Birleşim, 24.05.1928, s. 349.

_____, **Zabıt Ceridesi**, 1930 Senesi Bütçesi Hakkında Umumî Mazbata, Dönem: 3, Toplantı: 3, C 19, 17.05.1930, s. 12/12.

_____, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 3, Toplantı: 3, C 21, 84. Birleşim, 02.10.1930, s. 35.

_____, **Zabıt Ceridesi**, Masraf Bütçeleri, Dönem: 4, Toplantı: F., C 3, 27. Birleşim, 14.07.1931, s. 125.

_____, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 4, Toplantı: F., C 1, 6. Birleşim, 28.05.1931 s. 73.

Levent Şahverdi Arşivi

_____, **Zabıt Ceridesi**, 1931 Senesi Bütçesi Hakkında 1/80 Numaralı Kanun Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 4, Toplantı: F., C 3, 14.07.1931, S. Sayısı: 50, s. 127.

_____, **Zabıt Ceridesi**, 1932 Senesi Bütçe Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 4, Toplantı: 1, C 9, 20.06.1932, Sıra No: 156, TBMM Matbaası, Ankara, 1932, s. 177.

_____, **Zabıt Ceridesi**, 1933 Malî Senesi Muvazene-i Umumiye Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 4, Toplantı: 2, C 15, 15.05.1933, Sıra No: 156, Sıra No: 165, TBMM Matbaası, Ankara, 1933, s. 99, 275.

_____, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 4, Toplantı: 3, C 22, 58. Birleşim, 27.05.1934, s. 303.

_____, **Zabıt Ceridesi**, Masraf Bütçeleri, Dönem: 4, Toplantı: 3, C 22, 27,05.1934, s. 145.

_____, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 5, Toplantı: F. C 1, 2. Birleşim, 07.03.1935, s. 27.

_____, **Zabıt Ceridesi**, Masraf Bütçeleri, Dönem: 5, Toplantı: F., C 3, 22.05.1935, s. 153.

_____, **Zabıt Ceridesi**, Masraf Bütçeleri, Dönem: 5, Toplantı: 1, C 11, 25.05.1936, s. 152.

_____, **Zabıt Ceridesi**, Masraf Bütçeleri, Dönem: 5, Toplantı: 2, C. 18, 24.05.1937, s. 161.

_____, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 5, Toplantı: 3, C 20, 1. Birleşim, 01.11.1937, s. 5.

_____, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 5, Toplantı: 3, C 20, 3. Birleşim, 08.11.1937, s. 28-29.

_____, **Zabıt Ceridesi** Masraf Bütçeleri, Dönem: 5, Toplantı: 3, C 25, 23.05.1938, s. 1961.

_____, **Zabıt Ceridesi**, Varidat Bütçesi, Dönem: 6, Toplantı: F., C 2, 22.05.1939, s. C/7.

_____, **Zabıt Ceridesi**, Masraf Bütçeleri, Dönem: 6, Toplantı: 1, C 11, 27.05.1940, s. 179.

Levent Şahverdi Arşivi

_____, **Zabıt Ceridesi**, Masraf Bütçeleri, Dönem: 6, Toplantı: 2, C 18, 26.06.1941, s. 257-258.

_____, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 6, Toplantı: 3, C 25, 62. Birleşim, 25.05.1942, s. 266.

_____, **Zabıt Ceridesi**, Masraf Bütçeleri, Dönem: 6, Toplantı: 3, C 25, 25.05.1942, s. 247.

_____, **Zabıt Ceridesi**, Masraf Bütçeleri, Dönem: 7, Toplantı: F., C 2, 24.05.1943, s. 224.

_____, **Zabıt Ceridesi**, Masraf Bütçeleri, Dönem: 7, Toplantı: 1, C 10, 22.05.1944, s. 249.

_____, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 7, Toplantı: 2, C 14, 1. Birleşim, 01.11.1944, s. 5.

_____, **Tutanak Dergisi**, 1945 Yılı Yedi Aylık Gider Bütçeleri, Dönem: 7, Toplantı: 2, C 14, 21.05.1945, s. 312.

_____, **Tutanak Dergisi**, 1946 Yılı Gider Bütçeleri, Dönem: 7, Toplantı: 3, C 20, 17.12.1945, s. 273.

_____, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 8, Toplantı: 0, C 1, 3. Birleşim, 14.08.1946, s. 36.

_____, **Tutanak Dergisi**, 1947 Yılı Gider Bütçeleri Dönem: 8, Toplantı: 1, C 3, 18.12.1946, s. 202, 282.

_____, **Tutanak Dergisi**, 1948 Yılı Gider Bütçeleri Dönem: 8, Toplantı: 2, C 8, 26.12.1947, s. 209, 304-305.

_____, **Tutanak Dergisi**, 1949 Yılı Gider Bütçeleri Dönem: 8, Toplantı: 3, C 16, 21.02.1949, s. 320-321.

_____, **Tutanak Dergisi**, 1950 Yılı Devlet Denizyolları ve Limanları İşletmesi Genel Müdürlüğü Bütçesi, Dönem: 8, Toplantı: 4, C 24, 24.02.1950, S. Sayısı: 156, s. 9.

_____, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 8, Toplantı: 4, C 24, 55. Birleşim, 24.02.1950, s. 1180.

_____, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 8, Toplantı: 4, C 24, 56. Birleşim, 25.02.1950, s. 1231-1235.

Levent Şahverdi Arşivi

_____, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 1, C 2, 1. Birleşim, 01.11.1950, s. 7.

_____, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 1, C 5, 45. Birleşim, 19.02.1951, s. 207.

_____, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 1, C 6, 58. Birleşim, 30.03.1951, s. 64.

_____, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 2, C 10, 1. Birleşim, 01.11.1951, s. 10.

_____, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 2, C 13, 42. Birleşim, 20.02.1952, s.367- 368.

_____, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 3, C 17. 1. Birleşim, 01.11.1952, s. 11.

_____, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 3, C 20, 44. Birleşim, 16.02.1953, s. 318.

_____, **Tutanak Dergisi**, 1953 Yılı Bütçe Kanunu Tasarısı ve Bütçe Komisyonu Raporu, Dönem: 9, Toplantı: 3, C 20, 16.02.1953, S. Sayısı: 108, TBMM Basımevi, Ankara, 1953, s. 322.

_____, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 4, C 25, 1. Birleşim, 01.11.1953, s. 8-9.

_____, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 9, Toplantı: 4, C 28, 45. Birleşim, 18.02.1954, s. 532.

_____, **Zabıt Ceridesi**, 1954 Yılı Bütçe Kanunu Lâyihası ve Bütçe Komisyonu Raporu, Dönem: 9, Toplantı: 4, C 28, 18.02.1954, S. Sayısı: 109, TBMM Basımevi, Ankara, 1954, s. 76.

_____, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: F., C 1, 3. Birleşim, 24.05.1954, s. 31.

_____, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 1, C 2, 1. Birleşim, 01.11.1954, s. 11.

_____, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 1, C 5, 42. Birleşim, 18.02.1955, s. 210, 227.

_____, **Zabıt Ceridesi**, 1955 Yılı Bütçe Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 10, Toplantı: 1, C 5, 08.02.1955, S Sayısı: 183, TBMM Matbaası, Ankara, 1955, s. 72.

Levent Şahverdi Arşivi

_____, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 2, C 8, 1. Birleşim, 01.11.1955, s. 10.

_____, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 2, C 10, 39. Birleşim, 20.02.1956, s. 310.

_____, **Zabıt Ceridesi**, Masraf Bütçeleri, Dönem: 10, Toplantı: 2, C 10, 20.02.1956, s. 286-287.

_____, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 3, C 14, 1. Birleşim, 01.11.1956, s. 6-7.

_____, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 3, C 17, 41. Birleşim, 20.02.1957, s. 321.

_____, **Zabıt Ceridesi**, 1957 Yılı Bütçe Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 10, Toplantı: 3, C 17, 20.02.1957, S. Sayısı: 61, TBMM Matbaası, Ankara, 1957, s. 20.

_____, **Zabıt Ceridesi**, Masraf Bütçeleri, Dönem: 10, Toplantı: 3, C 17, 20.02.1957 s. 336.

_____, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 3, C 17, 49. Birleşim, 28.02.1957, s. 1235.

_____, **Zabıt Ceridesi**, 1958 Yılı Bütçe Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 11, Toplantı: 1, C 2, 19.02.1958, S. Sayısı: 31, TBMM Matbaası, Ankara, 1958, s. 22.

_____, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 11, Toplantı: 1, C 2, 42. Birleşim, 19.02.1958, s. 159, 172.

_____, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 11, Toplantı: 2, C 7, 40. Birleşim, 20.02.1959, s. 300

_____, **Zabıt Ceridesi**, 1959 Yılı Bütçe Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 11, Toplantı: 2, C 7, 20.02.1959, S. Sayısı: 41, TBMM Matbaası, Ankara, 1959, s. 24.

_____, **Zabıt Ceridesi**, Masraf Bütçeleri Dönem: 11, Toplantı: 2, C 7, 20.02.1959 s. 273.

_____, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 11, Toplantı: 3, C 12, 41. Birleşim, 19.02.1960, s. 31-32.

Levent Şahverdi Arşivi

_____, **Zabıt Ceridesi**, 1960 Yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası Dönem: 11, Toplantı: 3, C 12, 19.02.1960, S. Sayısı: 43, TBMM Matbaası, Ankara, 1960, s. 35-37.

_____, **Zabıt Ceridesi**, Masraf Bütçeleri, Dönem: 11, Toplantı: 3, C 12, 19.02.1960, s. 263.

2. Resmî Gazete

Resmî Gazete, Sayı No: 95, 20 Nisan 1341.

_____, Sayı No: 99, 2 Mayıs 1341.

_____, Sayı No: 280, 25 Ocak 1926.

_____, Sayı No: 319, 11 Mart 1926.

_____, Sayı No: 359, 29 Nisan 1926.

_____, Sayı No: 541, 3 Ocak 1927.

_____, Sayı No: 543, 8 Ocak 1927.

_____, Sayı No: 598, 31 Mayıs 1927.

_____, Sayı No: 619, 18 Haziran 1927.

_____, Sayı No: 1090, 12 Ocak 1929.

_____, Sayı No: 1509, 2 Haziran 1930.

_____, Sayı No: 2400, 14 Mayıs 1933.

_____, Sayı No: 2413, 29 Mayıs 1933.

_____, Sayı No: 2713, 29 Mayıs 1934.

_____, Sayı No: 2735, 25 Haziran 1934.

_____, Sayı No: 3329, 13 Haziran 1936.

_____, Sayı No: 3331, 16 Haziran 1936.

_____, Sayı No: 3639, 24 Haziran 1937.

_____, Sayı No: 4234, 16 Haziran 1939.

_____, Sayı No: 5189, 20 Ağustos 1942.

_____, Sayı No: 5616, 1 Şubat 1944.

Levent Şahverdi Arşivi

_____, Sayı No: 5777, 8 Ağustos 1944.

_____, Sayı No: 6238, 21 Şubat 1946.

_____, Sayı No: 7823, 1 Haziran 1951.

_____, Sayı No: 8574, 4 Aralık 1953.

_____, Sayı No: 8625, 4 Şubat 1954.

_____, Sayı No: 9013, 27 Mayıs 1955.

_____, Sayı No: 9705, 13 Eylül 1957.

3. Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü (İGM) ve Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) Yayınları

İGM, İstatistik Yıllığı 1929, Yayın No: 8, Ankara, 1929, s. 261.

_____, **İstatistik Yıllığı 1930**, Ankara, 1930, s. 397-403.

_____, **İstatistik Yıllığı 1930-1931**, Yayın No: 14, Ankara, 1931, s. 339.

_____, **İstatistik Yıllığı 1931-1932**, Yayın No: 21, Ankara, 1932, s. 355.

_____, **İstatistik Yıllığı 1932-1933**, Yayın No: 34, Ankara, 1933, s. 408.

_____, **1934-1935 İstatistik Yıllığı**, Ankara, 1935, s. 640-643.

_____, **İstatistik Yıllığı 1935-1936**, Yayın No: 88, Ankara, 1936, s. 401, 449.

_____, **İstatistik Yıllığı 1936-1937**, Yayın No: 115, Ankara, 1937, s. 435.

_____, **İstatistik Yıllığı 1938-1939**, Yayın No: 142, Ankara, 1939, s. 486.

_____, **İstatistik Yıllığı 1939-1940**, Yayın No: 159, Ankara, 1940, s. 529.

_____, **İstatistik Yıllığı 1942-1943**, Yayın No: 226, Ankara, 1944, s. 366.

_____, **İstatistik Yıllığı 1942-1945**, Yayın No: 255, Ankara, 1946, s. 503.

_____, **Küçük İstatistik Yıllığı 1947-1950**, Yayın No: 330, Ankara, 1951, s. 341-342.

_____, **İstatistik Yıllığı 1948**, Yayın No: 285, Ankara, 1948, s. 569-575.

Levent Şahverdi Arşivi

_____, **Küçük İstatistik Yıllığı 1948**, Yayın No: 290, Ankara, 1948, s. 547-549.

_____, **İstatistik Yıllığı 1949**, Yayın No: 303, Ankara, 1949, s. 393-398.

_____, **Küçük İstatistik Yıllığı 1949**, Yayın No: 313, Ankara, 1949, s. 341.

_____, **İstatistik Yıllığı 1950**, Yayın No: 328, Ankara, 1950, s. 298-301.

_____, **Küçük İstatistik Yıllığı 1951**, Yayın No: 343, İstanbul, 1952, s. 324.

_____, **İstatistik Yıllığı 1951**, Yayın No: 332, Ankara, 1951, s. 432.

_____, **İstatistik Yıllığı 1952** Yayın No: 342, Ankara, 1952, s. 460.

_____, **İstatistik Yıllığı 1953**, Yayın No: 360, Ankara, 1953, s. 402.

_____, **1959 İstatistik Yıllığı**, Yayın No: 380, Ankara, 1959, s. 489.

DİE, **İstatistik Yıllığı 1960-1962**, Yayın No: 460, Ankara, 1962, s. 559.

_____, **1963 Türkiye İstatistik Yıllığı**, Yayın No: 490, Ankara, 1963, s. 511.

_____, **19. Yüzyılda Osmanlı Ticareti**, Haz. Şevket Pamuk, Yayın No: 1831, Ankara, 1995, s. 32-33.

_____, **Osmanlı Sanayii 1913, 1915 Yılları Sanayi İstatistiki**, Haz. Gündüz Ökçün, Yayın No: 2024, Ankara, 2003, s. 50.

4. Ayın Tarihi (Başbakanlık Basın Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü)

Ayın Tarihi, Sayı No: 198, Yıl: Mayıs 1950, s. 2.

_____, Sayı No: 217, Yıl: Aralık 1951, s. 64.

_____, Sayı No: 219, Yıl: Şubat 1952, s. 68.

_____, Sayı No: 227, Yıl: Ekim 1952, s. 22.

_____, Sayı No: 238, Yıl: Eylül 1953, s. 25.

_____, Sayı No: 239, Yıl: Ekim 1953, s. 22.

_____, Sayı No: 242, Yıl: Ocak 1954, s. 7-8, 51-52.

Levent Şahverdi Arşivi

_____, Sayı No: 246, Yıl: Nisan 1954, s. 24.

_____, Sayı No: 253, Yıl: Aralık 1954, s. 8-9

_____, Sayı No: 255, Yıl: Şubat 1955, s. 18-19.

III. SÜRELİ YAYINLAR

A. Gazeteler

Akşam (1951)

Cumhuriyet (1950)

Milliyet (1951)

Yeni İstanbul, (1950)

Yeni Kastamonu (1960)

Yeni Sabah (1950)

Zafer (1950)

Zaman (1935)

B. Dergiler

Arkitekt (1944)

Bülten (1956)

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmalar Dergisi (2004)

İktisadi Yürüyüş (1941-1951)

TMO Dergisi (1955-1956)

Türk Ekonomisi (1953)

Ülkü (1946)

IV. KİTAPLAR

Afetinan, Ayşe, **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933**, TTK Yayınları, Ankara, 1972.

Arar, İsmail, **Hükümet Programları 1920-1965**, Burçak Yayınevi, İstanbul, 1968.

Levent Şahverdi Arşivi

Arı, **Kemal, İzmir'den Bakışla Türkiye'de Kabotaj: (Haklar, Kazanımlar ve Bayramlar)**, Deniz Ticareti Odası İzmir Şubesi Yayınları, İzmir, 2009.

_____, **100. Yıldönümünde İzmir Deniz Nakliyeciliği Derneği Tarihi**, İzmir Deniz Nakliyeciliği Derneği Yayınları, İzmir, 2014.

Burçak, Rıfkı Salim, **On Yılın Anıları 1950-1960**, Ankara, 1998.

Cillov, Haluk, **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 1962.

_____, **Türkiye Ekonomisi Bünyesi**, Özel İktisadi ve Ticari İlimler Yüksek Okulu Yayınları, İstanbul, 1967.

DP Programı, Ankara, 1946.

DP, **Kalkınan Türkiye**, Demokrat Parti Yayınları, Desen Matbaası, Ankara, 1954.

DPT Kalkınan Türkiye (Rakamlarla 1923-1968), Millî Eğitim Basımevi, Ankara, 1969.

Eldem, Vedat, **Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, TTK Yayınları, Ankara, 1994.

_____, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi**, TTK Yayınları, Ankara, 1994.

Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, **Islahat Fermanı Devri, 1856-1861**, C 6, 4. Basım, TTK Yayınları, Ankara, 1988.

_____, **Osmanlı Tarihi**, **Islahat Fermanı Devri, 1861-1876**, C 7, 4. Basım, TTK Yayınları, Ankara, 1988.

_____, **Osmanlı Tarihi**, **Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907**, C 8, 3. Basım, TTK Yayınları, Ankara, 1988.

Ökçün, A. Gündüz, **1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye**, Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, 2. Basım, Ankara, 1997.

Sükan, Faruk, **Başbakan Adnan Menderes'in Meclis Konuşmaları, TBMM 1950-1960**, Kültür Ofset LTD. Şirketi Yayınları, Ankara, 1991.

Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, **Tarih IV**, Türkiye Cumhuriyeti, Maarif Vekâleti Yayınları, İstanbul, 1931.

Levent Şahverdi Arşivi

Yalçın, Aydın, **Türkiye İktisat Tarihi**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1979.

Yaşa, Memduh, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978**, Akbank Kültür Yayını, İstanbul, 1980.

Yeni İktidarın Çalışmaları, 22.05.1950-01-08.1951, Demokrat Parti Hizmetinde Bulunduğu Türk Milletine Hesap Veriyor, Güneş Matbaacılık TAO, Ankara, 1951.

Yurtoğlu, Nadir, **Demokrat Parti Dönemi Tarım Politikaları ve Siyasi, Sosyal, Ekonomik Hayata Tesirleri 1950-1960**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2017.

Zeytinoğlu, Erol, **Türkiye Ekonomisi**, Met-er Matbaası, 6. Basım, İstanbul, 1976.

V. MAKALELER

Aküzüm, Latif, "Aylık Sohbet", **TMO Dergisi**, S 15, Yıl: 1, Ağustos 1955, s. 3.

Alkan, İsmet, "Deniz İşletmelerimizden İstinye Fabrika Doklar ve Haliç Fabrika-Havuzlar", **İktisadi Yürüyüş**, C 3, S 35-36, Yıl: 2, 1 Haziran 1941, s. 34-38.

Arı, Kemal, "Türkiye'de Kabotaj Uygulamasına Geçiş Süreci ve Bu Süreçte Strateji Oluşturma Çabaları", **Prof. Dr. Yavuz Ercan'a Armağan**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2008, s. 23-45.

"Devlet Limanları", **İktisadi Yürüyüş**, C 3, S 35-36, Yıl: 2, 1 Haziran 1941, s. 17-20.

Fenik, Adviye , "Millet Şuurunun Hâkimiyeti", **Zafer**, 16 Mayıs 1950, Sayı No: 380.

Gayretli, Mehmet, "İskenderun Limanı", **İktisadi Yürüyüş**, C 6, S 123, Yıl: 6, 5 Şubat 1945, s. 6, 15.

"Güzel Bir Gün", **Yeni Sabah**, 16 Mayıs 1950, Sayı No: 399.

"Haliç Fabrika ve Havuzları", **İktisadi Yürüyüş**, C 10, S 238-240, Yıl: 10, 31 Aralık 1949, s. 42-43.

"İstanbul Limanı İşletmesi", **İktisadi Yürüyüş**, C 10, S 238-240, Yıl: 10, 31 Aralık 1949, s. 46-47.

Levent Şahverdi Arşivi

"İzmir Limanı İnşaatı", **Arkitekt**, C 1944, S 1944-05-06 (149-150), s.131- 143.

Kalafatoğlu, Yusuf Ziya, "Vapurculuğumuz", **İktisadi Yürüyüş**, C 3, S 35-36. Yıl: 2, 1 Haziran 1941, s. 30-32.

Karabulut, Umut, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında İzmir Limanı ve Limanın Bölge Üzerindeki Etkileri", **Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmalar Dergisi**, C 4, S 11, Yıl: 2005, s. 127-144.

Koçak, Şükrü, "Ulaştırma Politikamız" **İktisadi Yürüyüş**, C 9, S 199, Yıl: 4 Mayıs 1948, s. 2, 23.

"Modern Mersin Limanı Yurt Hizmetine Girdi", **Yeni Kastamonu**, 29 Nisan 1960, Sayı No: 766.

Nadi, Nadir "O Günün Manası", **Cumhuriyet**, 16 Mayıs 1950, Sayı No: 9258.

Olcay, Hamdi, "Günler Boyunca; Trabzon Limana Kavuşuyor", **Ülkü**, S 116, C 10, Yıl: Temmuz 1946, s. 23.

Özdoğan, Hilmi, "Ofis Bakımından Limanlarda Tahmil ve Tahliye", **TMO Dergisi**, S 8, Yıl: 1, Kasım 1955, s. 27.

Sipahioğlu, Mehmet, "Liman Rejimi Kongre İntibaları", **İktisadi Yürüyüş**, C 12, S 271, Yıl: 12, 15 Nisan 1951, s. 4, 17-18.

Tataç, Ziya, "Olaylara Bakış, Temmuz 1953, Bayındırlık Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 123, Yıl: 11, Eylül 1953, s. 282.

Törehan, Habib Edib , "Yeni İktidar Partisi İşe Başlamazdan Evvel", **Yeni İstanbul**, 16 Mayıs 1950, Sayı No: 167.

Yazman, Aslan Tufan, "İskenderun Limanı ve Boğazların Açılması", **İktisadi Yürüyüş**, C 6, S 122, Yıl: 6, 25 Ocak 1945, s. 1, 21.

Yazman, Selim Cavid, "Devlet Limanlarında Eski ve Yeni Çalışma Ruh ve Zihniyeti Arasındaki Fark; Bir Mukayeseden Çıkan Neticeler", **İktisadi Yürüyüş**, C 3, S 35-36, Yıl: 2, 1 Haziran 1941, s. 14-16, 67.

Yurdakul, Hamit, "Demiryolu Nakliyatının Hukuki Mahiyeti Hakkında Notlar", **TMO Dergisi**, S 13, Yıl: Nisan 1956, s. 13.

Levent Şahverdi Arşivi

VI. TEZLER

Aytar, İbrahim Halil, **Kuruluşundan Modern Limanın İnşasına Mersin Kenti'nin ve Limancılık Faaliyetlerinin Gelişimi**, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Mersin, 2015.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

BASINDA ATATÜRK ORMAN ÇİFTLİĞİ (1925-1938)

MUSTAFA KILINÇ*

ÖZ

Ülkelerin gelişmişlik düzeylerinin ve modernleşmelerinin birçok değerlendirme unsurları vardır. Bu kriterlerden biri de o ülkelerin başkentlerinin gelişim düzeyidir. Bu bağlamda Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin başkenti Ankara, ülkeye örnek bir şehir olma yolunda hızlı bir yapılanmaya tabi tutulmuştur. Bu yapılanmaların en önemlilerinden biri Atatürk Orman Çiftliği'dir. Çiftlik; Ankara'daki sıtma hastalığıyla mücadele etmek, çorak arazileri verimli hale getirmek, şehri güzelleştirmek, şehre sosyal hizmet sunmak, şehrin tarımsal üretimini arttırmak ve endüstri kuruluşlarla Ankara ekonomisine canlılık kazandırmak amacıyla kurulmuştur. Çiftlik, bu amaçları gerçekleştirirken ülkenin diğer şehirlerine de her alanda model de olmuştur.

Atatürk Orman Çiftliği'nin başkente çok güzel yansımaları ve olumlu etkileri olmuştur: Şehir, kısa sürede mimari yapısıyla, şehirleşme hızıyla, yeşil alanlarıyla örnek tarım kenti haline gelmesiyle Türkiye'nin örnek alınacak şehri olmuştur. Atatürk Orman Çiftliği, ülkeye hizmetlerine devam ederken bu büyük kuruluşa -Ulu Önder Atatürk'ün İş Bankası hesabından karşılanmak suretiyle- çiftlikler alınmış ve çiftlik içindeki yapılarda - Ulu Önder Atatürk'ün İş Bankası hesabından karşılanmak suretiyle- inşa edilmiştir. Çiftliğin mimari yapısı için yabancı bilim adamlarından faydalanılmıştır. Bu bilim adamları Ankara'yı yeniden inşa ederken: "Modernleşme sürecinde sabır ve para tükenmezse burada çok modern bir şehir kurulabilir." diye de eklemişlerdir. Yabancıların bu sözleri karşısında şehrin inşası

* Dr. Öğr. Üyesi, Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, sosyaltite@hotmail.com
ORCID: 0000-0001-8436-2874 DOI: 10.33419/aamd.642446
Makale Gönderim Tarihi: 22.10.2018 Makale Kabul Tarihi: 09.10.2019

Levent Şahverdi Arşivi

üzerinden on yıl gibi kısa süre geçmeden Ankara evrensel gelişmişlik düzeyini yakalama konusunda ivme kazanmıştır.

Bu çalışmada Atatürk dönemi faaliyetlerinden Ankara Atatürk Orman Çiftliği ve bu çiftliğin ülkenin modernleşme hamlesine etkileri, dönemin basınındaki makale ve haberleriyle desteklenerek ifade edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Atatürk Orman Çiftliği, Modernleşme, Ankara, Basın.

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK FOREST FARM IN THE PRESS (1925-1938)

ABSTRACT

There are many evaluation elements of development and modernization of countries. One of these evaluation elements is the level of development of the capitals of those countries. In this context, examples of Ankara, the capital of the Republic of Turkey, the country has entered a rapid development process towards becoming a city. One of the most important of these steps is Atatürk Forest Farm. The farm was established in Ankara in order to combat malaria disease, to make the barren land efficient, to make the city beautiful, to provide social service to the city, to increase the agricultural production activities of the city and to revitalize the economy of Ankara with the industrial organizations. While performing these purposes, the farm has fulfilled its role as a model in all areas of the country.

Ankara has evolved into a model province in Turkey with its architecture, urbanization rate, greenlands agricultural areas thanks to Atatürk Forest Farm. While Atatürk Forest Farm served the country, it received financial support only from the Great Leader Atatürk's İş Bank account, and the financial resources were employed while buying farms and the buildings were built through the same incomes. In the process of modernization, it was believed that this process would continue as long as the patience and financial incomes existed. In line with these words of foreigners, Ankara reached the level of universal development in a short period of ten years.

Keywords: Atatürk Forest Farm, Modernization, Ankara, Press.

Levent Şahverdi Arşivi

GİRİŞ

Çiftlikle ilgili makale ve tez türünde çalışmalar yapılmıştır. Atatürk Orman Çiftliği ile ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında yapılan çalışmalardan bazıları şunlardır: Hakimiyeti Milliye Matbaası tarafından yayımlanan 1925 yılı basımlı Gazi Orman Çiftliği ve 1926 tarihli basımlı Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin Ankara Çiftlikleri adlı iki ayrı eser, Devlet Ziraat İşletmelerinin 1939 yılı basımını gerçekleştirdiği Atatürk Çiftlikleri adlı çalışma, Ekrem Üzümeri'nin kaleme aldığı 1953 yılı basımlı Atatürk Orman Çiftliği, İzzet Öztoprak'ın 2006 yılında yayınladığı Atatürk Orman Çiftliği'nin Tarihi, Fazıl Dalay'ın 1988 Atatürk Araştırma Dergisi'nde çiftlikle ilgili makalesi, Tahsin Mumcu (2002) Ahsen Altıntuğ (2000) Yüksek lisans tezleri de mevcuttur. Bunlarla beraber çiftliğin mimari yapılarının aydınlatıldığı çalışmalarda mevcuttur. Mimari özelliklerini anlatan çalışmalar dışında çiftliğin tarihi gelişimini anlatan diğer eserlerde çiftliğin kuruluşu ve çiftlikte yapılan faaliyetler anlatılmaktadır.

Bizim çalışmamızı diğer çalışmalardan ayıran temel özellik çiftlik çalışmalarıyla ilgili yapılan faaliyetlerin basına yansımaları ve çiftlikle ilgili yazılan diğer eserlerde değinilmemiş konuları bir bütün halinde sunabilmektir. Bu bağlamda Cumhuriyet'in ilk yıllarında tarım alanıyla ilgili en önemli çalışmaların başında Ankara'da Atatürk Orman Çiftliği'nin faaliyetlerinin geldiği tezini vurgulamaktır. Diğer bir ifadeyle bu çalışmadaki amaç; Atatürk Orman Çiftliği'nin başta Ankara olmak üzere ülke genelindeki ekonomiye, sosyal hayata ve eğitime katkısını ortaya çıkarmaktır. Bu makale, Atatürk Orman Çiftliği'nin kurulduğu tarih olan 1925'ten Türk halkına hediye ediliş tarihine kadar olan süreçte (1937-1938'e kadar olan yılları kapsar) başkent Ankara'nın ve ülkemizin modernleşmesine hangi aşamalarda katkı sunduğunu ortaya koyan betimsel bir araştırmadır. Bu çalışmada, veri toplama tekniklerinden doküman incelemesi kullanılmış ve nitel içerik analizi yöntemine başvurulmuştur. Veriler; Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, gazeteler, telif eserler ile tezlerden ve internet adreslerinden elde edilerek anlam bütünlüğü açısından tasnif edilerek çalışma biçimlendirilmiştir.

Türkiye'nin 1925-1938 yıllarında Ekonomi Alanındaki Genel Durumu

Türkiye'de 1920'li yıllarda, mesleklerdeki çalışma oranları incelendiğinde halkın çoğunluğunun tarıma dayalı mesleklerde çalıştığı görülecektir[1].

1 Şeref Nuri, "Planlı İşletme Karşısında Türkiye Ormancılığı", **Ulus**, Sonteşrin 1935, s.6.

Levent Şahverdi Arşivi

Cumhuriyetin ilk yıllarında Türk ekonomisinin ve endüstrileşme hareketinin gelişmesi için hayvancılığa, genel tarıma, endüstriyel tarıma ve madenciliğe önem verilmeli ve bu alanlarda mesafe kat edilmeliydi[2]. Bu amaçlar doğrultusunda Türkiye ekonomisine yön veren 17 Şubat 4 Mart 1923'te İzmir İktisat Kongresi düzenlenmiştir.

Bu dönemde Atatürk'ün millî iktisat politikasındaki hedefi kendi yağıyla kavrulan bir anlayış olmakla beraber ülkeye girecek yabancı sermayeye de karşı olunmamıştır. Her alanda olduğu gibi tarımsal alanda da modernleşmeyi amaç edinen bir tarım politikası uygulanmıştır. Bu uygulamayla tarımda ekilebilir alanların miktarı Cumhuriyet öncesi döneme göre iki kat artmıştır[3].

Ülkemizde 1927 yılına ait meslek gruplarındaki çalışma oranları şöyledir: Tarım: %81,69, Endüstri: 2,2, Ticaret: 1,89, Serbest Meslekler: 1,28, Genel Hizmet: 1,84[4]. 1927 yılı nüfus sayımında 13.646.270 kişi den 9,1 kişi tarımla uğraşmaktaydı. Bu oran olarak %61,7 kişi idi[5].

Türkiye'nin bu dönemde önemli sorunlarından biri, ülke genelinde yaygın olan sıtma hastalığıyla mücadeledir. Bu minvalde bütün yurtta sıtma hastalığının önlenmesinde ilk olarak bataklıkların kurutulmasına çalışılmıştır[6]. En önemli gelir kaynaklarımız, tarımsal üretimdi çünkü halkın %82'si tarımla uğraşmaktaydı ancak devlet, sadece topraktan gelir elde etmek istemiyordu. Gelir kaynaklarının da endüstrileşmesini planlamaktaydı. Bunun için ülke genelinde, ekonominin her alanında seferberlik uygulamaya konmuştu. Bu seferberliği dönemin Ekonomi Bakanlığı görevini yürüten Celal Bayar, Finansal Times'ın Türkiye'ye dair ilave sayısında şu şekilde ifade etmiştir; "Yurdun mutlak istiklalini temin ettikten, Türkiye'nin sosyal ve sayısal bünyesine ait inkılaplarını tamamladıktan ve bu bakımlardan bugün, dünyada pek az memlekete nasip olan istikrar ve emniyet durumu tesis ettikten sonra ortaya attığı ulusal dava şudur; Türkiye'yi en az zaman içinde en rasyonel yollardan giderek ekonomi bakımından da dünyanın hiç değilse en ileri memleketi seviyesine yükseltmek."[7]

2 "Ağaca Kıyanlar", **Ulus**, Sonkanun 1937, s.2

3 Sarıkoyuncu, Ali, Kayıran, Mehmet, "Atatürk, Cumhuriyet ve Türk Tarımı; Atatürk'ün Tarım Politikası ve Sonuçları", **ERDEM İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi,** 1998, C 11, S 31, s.239-240

4 Şeref, a.g.m., s.6.

5 Şeref, a.g.m., s.6.

6 "Yeni Kurutulan Bataklarımız", **Ulus**, 14 Şubat 1936, s.6.

7 Bayar, Celal, "Ekonomide Kemalist Rejim", **Ulus Gazetesi**, 11 Şubat 1937, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu uğurda yapılan çalışmaların başında, ziraat kültürü oluşturarak tohumu teknikle toprağa atan, alacağı mahsulü ekerken bilen yurt sevdalısı çiftçiler yetiştirme olmuştur[8]. Ziraatımızda hayvancılık; köylünün servet kaynağı, millî ekonominin temeli olarak görülmüştür. Çünkü devlet gelirinin büyük kısmı hayvancılık olmuştur. Hayvancılık, dönemin parasal değeriyle her yıl otuz milyon lira devlet bütçesine katkı sağlamıştır[9]. Bu doğrultuda devlet hayvancılık gelirlerinin artırılması için her yıl hayvan ıslahı çalışmalarına büyük önem vermiştir. Tarım Bakanlığı idaresindeki hayvan ıslah kurumlarının yeniden inşa ve ilave kısımları için -örneğin 1934 yılı günün parasal değeriyle 100.000 lira- harcama yapılmıştır. 1934 yılında hayvanlarla ilgili 22.543 normal tohumlama, 20.700 suni tohumlama, 89.982 eneme (iğdiş) yapılmıştır. Bu rakamlar dönemin tohum ıslahına verilen önemini göstermesi bakımından oldukça önemlidir[10].

Hayvancılık faaliyetlerinden kümes hayvancılığına baktığımızda, ülkemizde 9-10 milyon tavuk vardı. Her tavuktan yıllık ortalama 60 yumurta alınmaktaydı. Türk yumurtaları, özellikleri bakımından dünyanın en iyi yumurtaları arasındaydı. Kabuklarının beyazlığı ve kalınlığı, yumurtaların iyi olmasını sağlamaktaydı. Afyonkarahisar yumurtaları, gelişmiş Avrupa ülkeleriyle kalite yönünden eşdeğerdi. Öyle ki ağırlığı 98 gram gelen Afyonkarahisar yumurtaları da olmuştur[11].

Ormancılık faaliyetlerimizde ise Türkiye'nin ağacı ve ormanı bol memleketler arasına girme gayreti, Cumhuriyetin öncelik verdiği konuların başında gelmiştir[12]. Orman, ağaç ve yeşillik özellikle kurak olan Orta Anadolu için bir vatanseverlik sembolü olmuştur[13].

Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'deki ormanlarla ilgili istatistik bilgisinde farklı farklı rakamlar bulunmaktadır. Bunun birçok nedeni vardır: doğru ölçümün yapılmaması, hangi alanların orman statüsünde olup olmadığı tam belli olmadığından çalılık gibi bazı alanların orman sınıfına alınması. 1925'te 7.435.000 hektar orman bulunmaktaydı. Bu sayı nüfusla oranlandığında kişi

8 "Kemalist Köyü Yaratacak Kadro", **Ulus**, 20 Agustos 1936, s.1.

9 "Hayvancılığımızın Islahı İçin Neler Yapıldı", **Ulus**,13 Eylül 1936, s.1.

10 "Türkiye'de Tarım Faaliyeti", **Ulus**, 29 İlkteşrin 1935, s.1.

11 "Türk Yumurtacılığı", **Ulus**,17 Ağustos 1935, s.1-3.

12 "Ormanlarımız İçin 1", **Ulus**, 16 Ağustos 1936, s.1.

13 Ankara'nın Ormanlarına Bir Bakış, **Ulus**, 30 Temmuz 1936.

Levent Şahverdi Arşivi

başı 0,53 hektardır. Genel itibariyle Türkiye'nin ormanlarının bu yıllarda bakımsız olduğu söylenebilir[14].

Tarım alanında yapılan en önemli çalışmalardan biri de tohum ıslah çalışmaları olmuştur. Tohum ıslahıyla ilgili ilk çalışmalar buğday üzerine, 13 Aralık 1925'te Eskişehir Tohum Islahı istasyonunda olmuştur[15]. Tohum ıslahı için; 1935'te Ankara, Adana, Eskişehir, Yeşilköy, Adapazarı, Nazilli'de birer arıtma tesisleri vardı. Ankara'daki tohum ıslahı, bütün yurtta yaygın hale getirilmeye çalışılmıştır[16]. Ankara tohum ıslahı istasyonu, dönemin parasal değeriyle ülkemize her yıl 3.777.000 lira kazandırmıştır. Islah edilmiş tohumla verim %25 artmıştır[17]. Tarım Bakanlığı, 1934 yılında 81 bin kilo çeşit tohum dağıtmıştır. 1934 yılı tohum ıslahı çalışmalarında dört çeşit yumuşak buğday, dört çeşit sert buğday, iki çeşit arpa, birkaç çeşit çavdar ıslah edilmiştir. Özellikle ''dry farming'' yani kuru tarım İç Anadolu için en önemli çalışma alanı olmuştur. Ayrıca aynı yıl üç milyon 418.761 kilo tohum, parasız temizlenmiştir[18]. Bunlarla beraber Yüksek Ziraat Enstitüsünde kurslar açılmış, Ziraat Okullarında müfredat yeniden şekillendirilmiştir[19]. Diğer taraftan tarım politikalarının baş aktörlerinden Atatürk, çiftçinin sorunlarını yerinde görmek için birtakım yurt içi gezmeler yapmıştır. Bu gezilerin birinde Tokat ve Amasya bölgesinde çiftçiler, Atatürk'e ''farelerin tarlalara büyük zarar verdiğini, zirai ilaç sıkıntısı çektiklerini'' söylemişlerdir. Samsun bölgesinde de arazilerin değerinin çok üstünde satılması sorunu gündeme gelmiştir. Adana bölgesinde de ziraat bankasından hissesi olan çiftçilere, para yerine Adana'da üretilen bez verilmesi ve köylünün de bu bezleri ucuza satması sonucu, bazı sorunlar gözlenmiştir[20].

Atatürk Orman Çiftliği'nin Kuruluşu

Atatürk Orman Çiftliği'nin kuruluş felsefesine etki eden olayların başında 17 Şubat 4 Mart 1923'te yapılan İzmir İktisat Kongresi bulunmaktadır. Bu

14 "Ulusal Ekonomide Ormancılık Siyasamıza Hükmeden Noktalar", 21 Mayıs 1935, s.4.

15 Atay, Turhan, "Türk Tohum Islahının Tarihçesi", **Tarım ve Mühendislik Dergisi**, S 78-79, 2006, s.45.

16 "Tarımda İdeal Tiplere Doğru Kurağa Dayanır Tohumlar Yetiştiriyoruz", **Ulus**, 10 Temmuz 1935, s.1.

17 "Ankara'da Tohum", **Ulus**, 27 Mart 1937, s.8.

18 "Türkiye'de Tarım Faaliyeti", **Ulus**, 29 İlkteşrin 1935, s.11.

19 "Türkiye'de Tarım Faaliyeti", a.g.m.

20 **BCA**, Fon Kodu: 300100, Kutu No: 2, Dosya Gömleği No: 9, Sıra No: 34, Tarih:22./23.11.1930

Levent Şahverdi Arşivi

toplantıda dört grup temsilciden; (sanayi, ticaret, işçi, tarım) tarım gurubunun isteklerinin başında köylülere ve çiftçilere teorik ve uygulamalı tarımın öğretileceği çiftliklerin açılmasının gerekliliği gelmektedir[21].

Bu bağlamda; Atatürk, yurt genelinde -başta Yalova, Silifke, Tarsus, Dörtyol, Ankara gibi ülkenin farklı yerlerinde- çiftlikler inşa etmişti[22]. Bu çiftliklerin çoğunluğu, bataklık arazilerde kurulmuştu[23]. Atatürk Orman Çiftliği, 5 Mayıs 1925'te "Gazi Orman Çiftliği" adıyla kurulmuştur[24]. Çiftlik, Atatürk'ün "Millî Ekonominin Temeli Ziraattır." anlayışıyla kurulmuştur.[25] Çiftlik arazisi seçiminde Ankara'nın önemli su kaynaklarına yakınlığı ve demir yollarının sağladığı ulaşım imkânları etkili olmuştur[26]. Çiftlik sahasından; Çubuk, Macun Çayı, İncesu, Bend Deresi, Kutugun Deresi geçmekteydi[27].

Çiftliğin projesinde, ekonomili teknik uygulaması ön planda olmuştur. Peki, ekonomili teknik nedir;

"Bir uygulamanın ulus için faydalı olup olmadığı araştırılıyor, ulusal zenginliğe olan katkısı araştırılıyor, örneğin fabrika kurulurken onu doyuracak hammadde çeşitliliği, miktarı ve bunların en ucuz ve kolay her zaman yetiştirilme imkânı, iş meselesini, bu ekonomik malın iç ve dış pazarlarda yapacağı etkiyi ayrı ayrı hesaplaması gerekir."[28]

"Çiftliğin kuruluş amaçları şöyle konmuştur: Arazinin ıslahı, çevrenin güzelleştirilmesi, tahıl cinslerinin ıslahı ve bunların halka dağıtımı, verimi en iyi olan hayvan ırklarının araştırılması, halkın hayvancılığa özendirilmesi, yeni cins ve ırkların araştırılması, bölgelerin iklim koşullarına uygun meyve ve sebze türlerinin yetiştirilmesi, bağcılığın geliştirilmesi, halkın kooperatifçiliğe özendirilmesi, bilimsel yöntemlerle ağaçlandırma yapılması ve yurt çapında ağaçlandırmaya halkın özendirilmesi, meyve ve bağ fidanlarının üre-

21 Aykanat, Mehmet, **1923-1938 Döneminde Türk Tarım Politikası**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007, Ankara, s.30,31.

22 "Atatürk Çiftlikleri", **Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu Neşriyatından**, Ankara,1939, s.27.

23 "Atatürk Çiftlikleri", **a.g.e.**, s.40.

24 Alpagut, Leyla, "Atatürk Orman Çiftliği'nde Ernst Egli'nin İzleri; Planlama, Bira Fabrikası, Konutlar ve Geleneksel Bir Hamam", **METU, JFA**,201/2, S.240.

25 Atatürk Çiftlikleri, **a.g.e.**, s.1.

26 Alpagut, Leyla, "Atatürk Orman Çiftliği'nde Geleneksel Bir Yapı Bira Fabrikası Hamamı", CIV, İnternational Üniversity, **Forklör Edebiyat**,C 16, S 63,2010/3,s.31.

27 "Atatürk Çiftlikleri", **a.g.e.**, s.14.

28 Şeref Nuri, "Teknik ve Ekonomili Teknik", **Ulus**, 11 Temmuz 1935, s.4.

Levent Şahverdi Arşivi

timi, ziraat usullerinin düzeltilmesi, tarım sanatlarının geliştirilmesi, makineli tarım için gerekli olan alet ve makine üretimine yönelik atölyeler kurulması, tarım öğretiminin uygulamalı olarak öğretilmesi için pratik dersler ve stajlar yapılması ve halka ucuz, sağlıklı gıda sağlanması, eğlenme ve dinlenme amaçlı halka açık alanlar oluşturulması." [29]

Bu amaçlar doğrultusunda çiftlik, bir taraftan modern tarıma ülkede önderlik oluşturmak, diğer taraftan halka ucuz ve kaliteli gıda ürünleri sunmak, halkın dinleneceği tesisler oluşturmak, sağlık açısından dönemin sıtma hastalığıyla mücadele etmek ve yeni devletin başkentini güzelleştirme misyonunu üstleniyordu.

"Atatürk'ün Ankara'da Orman, Yağmurbaba, Balgat, Macun, Güvercinlik, Tahar, Etimesgut, Çakırlar çiftliklerinden oluşan Orman Çiftliği, Yalova Millet ve Baltacı çiftlikleri, Silifke'de Tekir ve Şövalye çiftlikleri, Dörtyol'da Portakal ve Karabasamak çiftlikleri, Tarsus'ta Piloğlu Çiftliği. Bu çiftliklerde, 582 dönüm meyve bahçesi, 700 dönüm meyve fidanlığı, 400 dönüm Amerikan asma fidanlığı, 220 dönüm bağ, 370 dönüm sebze yetiştirmeye elverişli bahçe, 220 dönüm zeytinlik, 27 dönüm portakallık, 15 dönüm kuş konmazlık, 100 dönüm park ve bahçe, 2.650 dönüm çayır ve yoncalık, 1.450 dönüm orman, 148 bin dönümü de tarım alanı ve meralar olmak üzere toplam 154.729 dönüm arazi bulunmaktadır."[30]

Orman çiftliği arazisinin toplam dönüm miktarıyla ilgili değişik değerlenmelerin olmasının nedeni, Atatürk Orman Çiftliği'ne dahil edilen yerlerin toplam alanından kaynaklanmaktadır[31].

1939 yılı Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumunun neşriyatında, çiftlik arazisinin yaklaşık 102.000 dönüm olduğu ifade edilmiştir[32]. Bu araziler, Atatürk'ün İş Bankası hesabından ödeme yapılarak alınmıştır[33].

Ankara şehir planını yapmak üzere gelen uzman "buraya dünyanın en güzel şehirlerinden biri kurulabilir fakat insan azmi bu çorak yerde ağaç ve su imkânı oluşturmaya kâfi gelebilecek mi" derken Ankara 10 yıl sonra ağaç

29 Şeref Nuri, a.g.m., s.4.

30 http://aocarastirmalari.arch.metu.edu.tr/devrim-tarim-modernlesme-2/

31 Şeref Nuri, a.g.m., s.4.

32 Atatürk Çiftlikleri, **a.g.e.**, s.40.

33 İzzet Öztoprak, **Atatürk Orman Çiftliği'nin Tarihi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını , Ankara 2006, s.34.

Levent Şahverdi Arşivi

ve su yönünden hızla gelişme gösteren şehirler arasına girmiştir[34]. Ankara'nın her alanda değişmesinde, teknik uzmanlarında katkısı büyüktür. Profesör Jonsen[35]; Ankara'nın imarında bentler inşa etmek, şehre içme suyu getirme, kuruyan toprakları sulama, bataklıkları kurutma, sıtma hastalığının tehlikesini yok etmek için planlar yapmış ve (1928-1935) başarılı olmuştur. Türkiye bu yıllarda enerjisiyle, çalışkanlığıyla, kanaatkarlığıyla bir destan yazmıştır. Bunda da Ankara sembol olmuştur[36]. Ankara sadece bir merkez olmamış, Anadolu'nun bütün yönleriyle inşasında yol gösterici bir okul olmuştur[37]. Modernleşen Ankara'nın nüfusu, başkent oluşundan itibaren hızla artmıştır. 29 İlkteşrin nüfus: 50 bin, 1926'da 70 bin 29 İlkteşrin 1935'te 120 bin[38] 1936'da 123 bin 500 olmuştur[39].

Atatürk Orman Çiftliği'nin Gelişmesi ve Halka Hizmetleri

Orman Çiftliği kuruluş yıllarında Ankara'nın üstü saçsız bir tepelik alanı gibi iken 10 yıl sonra yemyeşil bir alanı olmuştur[40]. Çiftliğin kısa sürede çok büyük değişiminde çiftlik mimarlarından Ernest Egli'nin katkıları oldukça fazladır. Egli[41], çiftlikle ilgili genel planını 1934'te Cumhurbaşkanlığına sun-

34 "Ankara'yı Bol Suya Kavuşturan Büyük Eser Çubuk Barajı", **Ulus**, 4 Ağustos 1936, s.6.

35 28 Mayıs 1869 Aachen, Almanya doğumlu Hermann Jansen, Aachen Teknik Yüksekokulunda mimarlık eğitimi aldı. Ağırlıklı olarak serbest şehir planlamacısı olarak çalıştı. Bu arada "Der Baumeister" adlı mimarlık dergisinin yayıncılarından biri oldu. Jansen'in hayata geçirilen fikirleri bugün bile Berlin şehrinin siluetinde bulunabiliyor, örneğin Berlin-Dahlem'de. Jansen uluslararası alanda da örneğin Madrid'in şehir planlamasıyla ve 1928'de Türk hükûmeti tarafından açılan, yeni başkent Ankara'nın tasarımı konulu uluslararası yarışmayı kazanarak adını duyurdu. Hermann Jansen, Türkiye'de faaliyet gösteren ilk yabancı şehir planlamacısı olarak Ankara dışında da birçok şehrin görüntüsüne belirleyici bir şekilde damgasını vurdu. Planlamaları 1932'ye kadar uygulanabildiği halde 1938 yılına kadar Türkiye'de kaldı. http://www.kimkimdir.net.tr/kisiler/hermann-jansen

36 "Yabancı Gazetelerde Okuduklarımız", **Ulus**, 22 Mart 1936, s.4.

37 "Ankara'mızın Yıl Dönümü", **Ulus**, 12 Sonteşrin 1935, s.1.

38 "Atatürk Türkiye'sinin Hakiki Yüzü Türk Kentleşmesinin Sembolü Ankara", **Ulus**, 25 Nisan 1936, s.4.

39 **Ulus**, 30 Sonkanun 1936, s.6.

40 Artam, Nurettin, "Bayraklaşan Ağaçlar", **Ulus**, 1 Eylül, 1936, s.2.

41 17 Ocak 1893 Viyana, Avusturya doğumlu Ernst Arnold Egli, mimarlık eğitimini Viyana Teknik Üniversitesinde tamamladı ve 1919 yılında serbest çalışmaya başlamadan önce çeşitli mimarların yanında çalıştı. "Neue Gesellschaft" (Yeni Toplum) konut kooperatifinin yönetici sıfatıyla 1920 ile 1924 yılları arasında en önemli görev olarak Viyana'da Eden yerleşiminin imar planını hazırladı. Egli, 1924 yılında Güzel Sanatlar Akademisinde Clemens Holzmeister'in asistanı oldu. Holzmeister'in tavsiyesi üzerine Egli, 1927 yılında Türk Eğitim Bakanlığının Ankara'daki inşaat bölümüne baş mimar

Levent Şahverdi Arşivi

muştur. Bu plan ana hatlarıyla şu şekildedir:

- İdare-Mektep
- Halk Bahçesi-Lokanta-Otel
- Memurin Evleri
- Birahane ve Küçük Sanayi Mıntıkası
- Nebatat Bahçesi
- Yüzme ve Spor Alanı
- Marmara Havuz Alanı
- Yeni Tesis Edilecek Alan
- Gezinti Yolları ve Ağaçlık
- Ziraat ve Sanayi Alanı
- Şehitler ve Türk Büyükleri İçin Mezarlık Alanı[42].

Bu plan çerçevesinde yapılan inşaatların giderleri Atatürk'ün İş Bankası hesabından karşılanarak 430.000 liralık ödeme yapılmıştır. Bu ödemeler, inşatları yapan Philipp Hollz Şirketine yapılmıştır[43].

Ernest Egli, açılış tarihleri verilen şu yapıların planını yapmıştır: Marmara Köşkü (1930), İlkokul (1933), Bira Fabrikası (1937), Hamam (1937), Konutlar (1937), Lokanta (1937)[44]. Çiftlik kurulurken çadırlar kurularak başlanılan üretim faaliyetleri zamanla sanayi üretim merkezi halini almıştır. Atatürk Orman Çiftliği, 1925-1938 yıllarında büyük gelişme kaydederek aşağıda ifade edilen yapıya kavuşmuştur.

"Çiftlik dört ana şubeden oluşmuştur. Bu şubeler ve kolları şunlardır:

Ziraat Şubesi

Ziraat İşleri Kolu, Meyve Çiftliği, Sebzecilik, Bağcılık ve Fidanlık İşleri Kolu.

---

olarak atandı. Aynı zamanda İstanbul Güzel Sanatlar Akademisinin yönetimiyle görevlendirildi ve burayı Viyana Teknik Yüksekokulu örneğine göre yeniden düzenledi. Ernst Egli, özellikle Ankara ve İstanbul'da çok sayıda okul binası yaptı; ancak bunun yanında kendisine başka resmî binalar ve özel şahısların çeşitli konutlarını inşa etme görevi de verildi. http://www.goethe.de/ins/tr/ank/prj/urs/arc/egl/trindex.ht

42 Öztürk, **a.g.e.**, s.60,132.

43 Öztürk, **a.g.e.**, s.132.

44 Alpagut,2010/3, s.30.

Levent Şahverdi Arşivi

Hayvancılık Şubesi

Koyunculuk Kolu, Sığır Kolu, Kasaplık Hayvan Kolu, Atçılık Kolu, Kümes Hayvanları Kolu ve Arıcılık Kolu.

Endüstri Şubesi

Bira Fabrikası, Pastörize Süt Fabrikası ve Yoğurt İmalathanesi, Demir Eşya ve Pulluk Fabrikası, Şarap İmalathanesi, Deri Fabrikası, Değirmen ve Fırın.

Ticaret Şubesi

Marmara Gazinosu, Çiftlik Lokantası, Ankara'da Yenişehir, Hacıbayram ve Samanpazarı olmak üzere üç satış mağazası, İstanbul'da Beyoğlu ve Kadıköy olmak üzere iki satış mağazası."[45]

Bu gelişmeyle çiftlik; yaz aylarında, her pazar, on beş yirmi bin Ankaralıya dört milyonu aşan ağacının gölgesinde eğlenmek imkânını veren, 6 fabrikası ve 22 iş şubesi ile memleket endüstrisinde yer alan Orman Çiftliği; süt, tereyağı, taze yumurta, yağlı peynir hizmeti vermiştir[46]. Halkın çiftliğe yoğun ilgisi 1937'de daha da artmıştır. Bu ilgide, ulaşım imkânlarının sağlanmasının da etkisi büyüktür. 28 Mart 1937'de Orman Çiftliği'ne otobüs seferleri düzenlenmiş halk çiftliğe yoğun ilgi göstererek pazar günlerini burada geçirmiştir[47].

Çiftlik, Ankara halkına hizmetlerinin yanı sıra yabancı ülkelerden çeşitli sebeplerle ülkemize gelen misafirleri de ağırlamıştır. Örneğin Hollanda'yla yapılan ticaret anlaşması çerçevesinde ülkemize gelen resmî heyeti ağırlamış ve Marmara Köşkü, çiftlik şarabı ve diğer içki türleri misafirlerden tam not almıştır[48].

Bu beğenilerde, çiftlikte üretilen Ankara birası ve diğer içkilerin de payı olmuştur. Ankara birası, ülke genelinde de çok beğenilmiştir. Ankara birasıyla ilgili o dönem tanıtım amaçlı reklamlar yapılmıştır. Bu reklamlarda "Ankara birası en sıhhatli bir içkidir ve bu içki, Orman Çiftliği'nden çıkar." gibi sözler kullanılmıştır[49]. Bu gelişmeler sonucu Orman Çiftliği'nde 1934'te yapılan mevcut fabrikanın on beş misli olacak şekilde planlamıştır. Yapımı Skoda

45 http://aocarastirmalari.arch.metu.edu.tr/devrim-tarim-modernlesme-2/

46 http://aocarastirmalari.arch.metu.edu.tr/devrim-tarim-modernlesme-2/

47 "Çiftlikte Pazar Tatili", **Ulus**, 29 Mart 1937, s.3.

48 "Hollanda İle Ticaretimiz", **Ulus**, 9 Şubat 1937, s.5.

49 **Ulus**, 28 Temmuz 1936, s.2.

Levent Şahverdi Arşivi

firması üstlenmiştir[50]. Bu yeni fabrika 1937'de yapılmıştır[51]. Bu fabrikalarda normal, salon, salvator ve siyah olmak üzere dört tür bira üretilmiştir[52]. Birayla beraber şarap da çok meşhurdur. Tarım Enstitüsü profesörlerinden Gern Gross: Kalecik üzümlerinin %80'i şıralı cins olduğundan, Kalecik üzümlerinden dünyanın en iyi kırmızı şarabı üretilebileceğini ifade ederek Ankara Bölgesinde açılacak şarap fabrikasının Kalecik üzümleriyle Tekirdağ Şarap fabrikasından daha fazla üretim yapacağını söylemiştir[53].

Gelinen noktada çiftlik idaresi, işlettiği altı fabrikadan 1935 yılında aldığı neticelerden çok memnun kalmıştır. Bira fabrikası, Orta Anadolu piyasasını tamamen tutmuştur. 1935 yılındaki üretim, ülkenin tüm ihtiyacına cevap verememiştir çünkü fabrikanın 1935 yılı üretimi bir milyon litredir. 2,5 milyon litreyi aşan Türkiye ihtiyacını karşılamak için tedbir alınmasına karar verilmiştir[54]. Biradaki ticaret artışındaki etkenlerden biri de İstanbul'daki Bomonti bira fabrikasının devre dışı kalmasındandır[55].

Çiftlikte meyana gelen bu büyük değişimlerle beraber Orman Çiftliği, 1935'lere gelindiğinde "çiftlik" kelimesinin zihnimizde yarattığı mefhumdan çok ilerisine gitmiş ve ham maddesini kendi fabrikasında işleyip ürününü aracısız olarak halka ulaştıran tam bir iktisadi müessese halini almıştır[56]. Orman Çiftliği sadece kendi faaliyet alanlarında değişim ve gelişime sebep olmamış aynı zamanda komşu alanların da değerini artırmıştır. Orman Çiftliği'ne sınır ya da bölge arsaların değeri 25 lira iken 600 lira fiyat değerine ulaşanlar olmuştur[57].

Çiftlikteki değişim sadece belirli alanlarda olmamış, tarım ve sanayi alanlarını da kapsayacak şekilde ilerleme sağlanmıştır. Deri fabrikası, kösele ve benzerlerinden başka bütün deri ve tabaat işlerini yapmıştır. Bunlara örnek; meşin, güderi, şapkalık deriler, eldivenlik, iskarpin yüzleridir. Plana göre 1936 yılında süt fabrikasının genişletilerek Ankara'nın ihtiyacını karşılaması tasarlanmıştır. Ayrıca bir gazoz ve soda fabrikası kurulmasına karar verilmiştir.

50 **Ulus**, 8 Sonkanun,1937, s.2.

51 "Atatürk Çiftlikleri", **a.g.e.**, s.65.

52 "Atatürk Çiftlikleri", **a.g.e.**, s.66.

53 "Ulusal Servetlerimiz", **Ulus**, 25 Temmuz,1935, s.2.

54 "Ulusal Servetlerimiz", **Ulus**, 25 Temmuz,1935, s.2.

55 "Atatürk Çiftlikleri", **a.g.e.**, s.69.

56 **Ulus**, 15 İlkkanun,1935, s.4.

57 "Ankara'nın Mesken Davasını Halledecek Olan Bahçelievler Kooperatifinin İlk Çalışma Yılı", **Ulus**, 15 Nisan, 1936, s.5.

Levent Şahverdi Arşivi

Karagül koyunları (800 metreden yüksek yerlerde yaşamaktadırlar) Anadolu köyleri için yeni bir servet kaynağı olmuştur. Bu koyunların ekonomik değeri çok yüksekti. Her bir kuzudan 5-60 lira arasında kürk alınmaktaydı. Ayrıca özel bir "Orman Çiftliği" inek tipi üzerinde çalışılmıştır. Gaye, günde 20 litre süt verecek tipi yetiştirmekti. Bunun için Kırım, Simental ve Halep ırkı üzerinde etüt yapılmıştır. Demir fabrikasının da kendi alanı ile ilgili çalışmalar yapmasının olumlu yankıları olmuştur. Şehrin birçok demir işleri, çerçeve, kapı ve demir kasalar, demir dolaplar, hava gazı ocakları, elektrik kablo muhafaza boruları, tel örgüler ve büyük mikyasta döküm işleri, tesviye ve torna işleri yapılmıştır. Çiftlik 1935 yılında ziraat üretimi olarak bir milyon kilo hububat, 800 bin kilo ot, 2 milyon kilo saman yetişmiştir.[58].

Çiftlikte meydana gelen gelişmeleri, sadece 1935 yılı değerlendirmelerine bakarak da çok net görebiliriz. 1935 yılına gelindiğinde çiftliğin 10 bin koyunu, birçok sağmal ineği olmuştur. Yaz günlerinde süt fabrikası yevmiye üç ton süt muamelesi yapmıştır. Çiftlikteki ağaç sayısı meyveli-meyvesiz olmak üzere 17 türde dört milyondan fazla olmuştur. Çiftlik 1935 yılı itibariyle Türkiye'de suni olarak yetişen en büyük orman hâlini almıştır. Çiftlik, "kunduru" ismi verilen ve kurağa karşı dayanıklı olan buğday tipini ıslah etmiştir[59]. Bu buğday kuraklığa dayanıklıdır ve makarna sanayi için en çok tercih edilen türdür. Bire on verimi olmuştur[60]. Bira için de Avusturya'dan hana arpası üretilmiştir[61]. İlk kuruluşunda sadece iki iş şubesi olan çiftliğin 1935 yılı itibariyle 22 şubesi olmuştur. Kurulduğu yıl, 107 bin lira olan bütçesi 1934 yılında 272 bin lira olurken 1935'te 746 bin liraya yükselmiştir. Çiftlik kurulduğu zaman çiftlikte çalışanların sayısı 18'di ve tek bir ağaç yoktu. 1935 yılı itibariyle dört milyondan fazla ağaç, 22 iş şubesi ve kadrolu 262 memur ve işçisi olmuştur. Yaz günlerinde çalışan sayısı 600'e çıkmıştır. 1925'te çiftliğin kurulduğu yer kurak bir step parçası idi. 1935'te çiftlik her pazar 15-20 bin Ankaralının toplandığı konforlu bir eğlence yeri olmuştur. 3.000'den fazla kişinin aynı anda yemek yiyebildiği bir yer hâline gelmiştir ve burada servis için 65 garson çalışmıştır. Karadeniz plajı ve havuzlar, Ankara'nın deniz hasretini gidermiştir. 1934 yılında çiftliğin geliri 2.896.000 lira iken 1935 yılı bu miktar 3.898.000 lira olmuştur[62].

58 "Ankara'nın Mesken Davasını Halledecek Olan Bahçelievler Kooperatifinin İlk Çalışma Yılı", a.g.m., s.5.

59 **Ulus**, 15 İlkkanun 1935, s.4.

60 "Atatürk Çiftlikleri", **a.g.e.**, s.32.

61 "Atatürk Çiftlikleri", **a.g.e.**, s.33.

62 **Ulus**, 15 İlkkanun 1935, s.4.

Levent Şahverdi Arşivi

Orman Çiftliği'nin hizmetlerinden biri de çiftlik üretmiş olduğu temiz, sağlıklı ve lezzetli yiyeceklerini şehir merkezindeki kendine ait şubelerinde çok ucuz fiyata satarak bu sahalarda vurgunculuğun önüne geçmiştir. Keçiören'deki güzel gazino ve lokantadan sonra çiftliğin Bankalar Caddesi'nde eski Şen Ankara'nın yerini kiralayarak burada yeni açmış olduğu lokantada çok ucuz bir fiyatla en güç beğenileri bile hoşnut edecek bir üstünlükte olmuştur. Çiftlik lokantası, birinci sınıf lokantaların gerek temizliğini gerek servis mükemmelliğini gerek yemeklerin en iyi ürünlerle ve en usta aşçılara hazırlatılmış olmasını kendinde toplamıştır. Bütün bu iyi taraflara karşı tabldot fiyatının ikinci derecede lokantalara bile rekabet edecek kadar ucuz olduğu için, lokanta açıldığı günden beri büyük bir kalabalıkla dolup boşalmıştır[63].

Çiftlik, sosyal ve ekonomik katkılarının yanında aynı zamanda bir eğitim kurumu olmuştur[64]. Yüksek Ziraat Enstitüsüne gitmek isteyen öğrenciler çiftlikte önce 10 ay staj görürlerdi[65] ve staj sonrası staj gördüklerine dair belgelerini alırlardı. Stajyerlerin devam ettikleri tarım okulları: Genel ve özel tarım, hayvancılık: (Kıvırcık, Karaman, Karagül, Merinos koyunlarıyla Tiftik keçileri) inekçilik, atçılık, kümes hayvanları, süt ve tereyağcılık, peynircilik, şarapçılık, tarım araçları yapımı, meyvecilik, ormancılık, çiçekçilik, fidancılık, kürkçülük ve nebatat, tarım ekonomisi, arıcılık, sebzecilik olmuştur[66]. Çiftlikte 1935 yılında 50 öğrenci staj görürken[67] 1930-1938 yılları arası toplamda 325 öğrenci staj görmüştür. Bunlardan 30'u kız öğrencidir[68].

Bütün bu gelişimler çiftliğin başarıları arasındadır. Bu başarıların en büyüğü, çiftliği çiftlik yapan hizmeti ise pastörize süt üretim başarısı olmuştur. Çiftlik, Türkiye'nin süt sorununa Ankara bazında çare bulmuştur. Bu durum; modern pastörize bir süt fabrikası kurulmasıyla olmuştur. Saatte 600 litre süt pastörize edilmiş, hijyenik şekilde vatandaşın hizmetine sunan bu fabrika dünyanın en büyük firmalarından Avusturya bilirkişilerine kurdurulmuştur. Sütü hijyenik yapan bu fabrika, tekniğin en son haline göre her şeyi makinayla yapmıştır. Pastörize süt; otomatik olarak şişelere doldurulmuş, üzeri kaplanmış ve o günün tarihi yazılmıştır. Bu süt; katkısız olarak Ankaralıların hizmetine su-

63 **Ulus**, 3 Temmuz 1935, s.3.

64 **Ulus**, 18 Ağustos 1935, s.3.

65 "Atatürk Çiftlikleri", **a.g.e.**, s.88.

66 "Atatürk Çiftlikleri", **a.g.e.**, s.88.

67 **Ulus**, 15 İlkkanun 1935, s.4.

68 "Atatürk Çiftlikleri", **a.g.e.**, s.88.

Levent Şahverdi Arşivi

nulmuştur. Süt meselesini halleden çiftlik yönetimi, yağ, yoğurt ve peynir meselelerini de aynı şekilde sonuçlandırmıştır. Pastörize sütten makinelerle elde edilen krem, mayalandıktan sonra yağ makinalarında yağa dönüştürülmüş ve kalıplar halinde otomatik olarak paket yapılmıştır. Bir saatte bu paketlerden 50 kilo yağ paket yapılmıştır. Yoğurt işi de ayrı bir fabrika inşasıyla halledilmiştir. Burada da süt kendi kendine mayalanarak kaplara doldurulmuştur. Kaplara dolan yoğurtun üstü kapatılmış, hijyenik olarak şehre getirilerek soğuk hava dolaplarından halka sunulmuştur[69]. Süt işinden sonra peynircilikte de Orman Çiftliği başarılı olmuştur. Peynir ve tereyağı, şehirden oldukça uzak ve yüksekte olan Gazi Yaylası'nda inek ve koyunların pastörize edilmiş sütünden yapılmıştır. 1935'te Ankara'da bir günde 3-4 bin litre süt tüketilmiştir. Orman Çiftliği'nin pastörize süt fabrikası saatte 600 litre süt üretmiştir[70] ve çiftlik, Ankara'nın yoğurt ihtiyacının %65-70'ni karşılamıştır[71].

Yabancılar, bu olumlu gelişmelerden dolayı Orman Çiftliği'ne "insan azminin zaferi"[72] "çölde cennet" adını vermişlerdir. Çiftlikte tarımsal gelişimde (Extensif) (İntensif) tarım sistemlerinin her ikisi de yapılmıştır. Her sene 800-1.000 hektar tutan ve yaylanın her çeşit ürününü yetiştiren tarlaların hazırlanıp ekilmesi makinelerle yapıldığı gibi biçme ve harman da makine ile yapılmıştır. Tarlada ekinleri biçen makine ve arada harmanı da yapmıştır. Biçerdöverle dövme masrafları yüzde 70 azalmıştır. Büyük harmanlar elektrikle yapılmıştır. Çiftliğin en büyük gelir kaynağı olan hayvancılık şubesinin başında Kıvırcık, Karaman, Merinos, Tiftik ve Karagülleri ile koyunculuk olmuştur. Astragan kürk veren memlekette adı bile o kadar bilinmeyen Karagüllere çok az bir damızlıkla başlandığı halde, bunlar (suni telhik) yolu ile çoğalmış, derileri yabancı iller piyasasında birinci derecede tanınmıştır. Boyları küçülmüş, verimleri azalmış yerli ineklerimize karşılık çiftlik 25 litreye kadar süt veren bir yayla tipi meydana getirmiş inekçilikte de büyük bir başarı göstermiştir. Memlekete dışarıdan yılda 8 milyon lira kadar para getiren ve ayrıca bir tavuk çiftliği halini alan tavukçuluğa Ankara'nın ihtiyacını karşılayacak önem verilmiştir. Tarım endüstrilerine yer verilmiş ve her biri birer fabrika hâlini almıştır. Fabrikalarında en son yöntem ve teknolojiyle üretimin yapıldığı makinelere sahip olan çiftlik, Ankara'nın süt, peynir, tereyağı gibi ürün ihtiyacına cevap

69 "Atatürk Çiftlikleri", **a.g.e.**, s.88.

70 **Ulus**, 30 Ağustos 1936, s.8.

71 "Atatürk Çiftlikleri", **a.g.e.**, s.72.

72 "Atatürk Çiftlikleri", **a.g.e.**, s.72.

Levent Şahverdi Arşivi

vermiştir. Tarımı fenni olan ve ekonomisi için büyük maliyetin isteyen biracılığı da çiftlik canlandırmıştır[73]. Hublona (şerbetçi otu)[74] varıncaya kadar bütün kaynaklarının yerli unsurlardan kullanan ve içimi üstün bir Türk birasının üretildiği fabrika da büyük varlığa katılmıştır. Fabrikanın yanında ayrıca bir buz fabrikası ve soğuk hava depoları yapılmıştır[75]. Çiftlik, yetiştirdiği arpasını biraya çevirdiği gibi bir kısım buğday ve çavdarlarını da kurduğu ekmekçilik sanatı ile ekmek olarak kıymetlendirmiştir. Çiftlikte bir de un değirmeni vardı. İklim ve toprak bakımından Ankara ve çevresinde güzel üzüm yetişeceği düşünülerek, 25 hektarlık toprakta bağlar yapılmış, bir de Amerikan asma fidanlığı kurulmuştur. Burada her çeşit yemeklik üzümler yetiştirildiği gibi 100.000 litre şarap yapan bir de şarap fabrikası vardı. 150 hektarlık yer kaplayan bir yemiş çiftliğin eserleri arasındaydı. Ankara'nın herkesçe bilinen çok güzel ve kokulu balı, arıcılığı da çiftlikte bulunmaktaydı[76].

Çiftlik, endüstri alanındaki gelişmelerde memleketin hemen her yerinde kullanılan 12 tip pulluk ile su tulumbaları ve tarımın büyük aletlerini yapan tarım makine ve aletlerini yaptığı gibi vilayetlere varıncaya kadar birçok yere makine ve aletler yollamıştır. Tesviye, model evleri, tornaları sayesinde Ankara'nın birçok binalarını süsleyen demir ve sarı dökmeler Çiftlik'te yapılmıştır. Yeni makinelerle kurulan deri fabrikası, kimya endüstrisinin uzmanlığından faydalanarak yaban ve evcil hayvanların derileri işlenmiş ve değerlendirilmiştir[77].

Çiftlik, (her çeşit orman ve süs ağaçları sayısı 6 milyonu geçmiş) ağaçlandırma işine örnek olmuştur. 100 hektardan çok bir toprakta 5 fidanlık yapılmıştır. Ağaçların bir kısmı; üzerinde budama yapılamayacak ve faydalanılacak bir derecede büyümüşlerdi. Çiftliğin birçok yeri koru, park halini almıştır. Marmara Parkı ile Karadeniz Plaj ve Parkı, Ankara halkının başlıca gezi yerleri olmuştur. Çiftlikte çocuklar için bir de lunapark kurulmuştur. Büyük ağaçlandırmanın ihtiyacı olan su, Marmara havzasından başka Karadeniz parkında bulunan 8.000 metre küplük havuzdan alınmakta ve bu yüzeyden bir de plaj meydana getirilmiş bulunmaktaydı[78]. Müze ve hayvanat bahçesi, kurumun göze çarpan ve çok büyük bir ihtiyacı karşılayan eserlerinden olmuştur[79].

73 Yaşar Özey, **Ulus Gazetesi**, "Orman Çitliği On Birinci Yılına Girdi", 15 Mayıs 1935, s.3-4.

74 "Atatürk Çiftlikleri", **a.g.e.**, s.66.

75 Özey, a.g.m., s.3-4.

76 Özey, a.g.m., s.3-4.

77 Özey, a.g.m., s.3-4.

78 Özey, a.g.m., s.3-4.

79 Özey, a.g.m., s.3-4.

Levent Şahverdi Arşivi

Çiftliğin eğitim faaliyetlerinde ise; çiftlik müzesinin eşya hazırlayan bir de atölyesi vardı. Yüksek tarım enstitülerine girecek gençler, burada çiftliğin bütün şubelerinde çalışırlardı. Çiftlik çocuklarıyla etraftaki köylü çocukları için beş sınıflı "Onuncu Yıl Yatılı Okulu" burada kurulmuştur[80]. Beş sınıflı olan bu okuldan çiftlik çalışanlarının çocuklarıyla beraber çevre köylerin çocukları da faydalanmıştır. Ancak okulun eğitim-öğretim hizmetleri sadece üç yıl sürmüştür[81]. Bundan başka birtakım kimsesiz çocukları, ticaret okullarında yetiştirecek orada yetişen çocukları kendi ticarethanelerindeki işlere yerleştirdiği gibi çiftlik idare edecek örgeleri yetiştirmek için lise derecesinde tarım okullarını bitirmiş gençler de memur olarak alınmakta ve alıştırıldıktan sonra kendilerine iş verildiği gibi demir fabrikasında da vilayetlerden gönderilmiş gençler yetiştirilmiştir. Çiftlik geniş bir öğrenci, yetiştirici, sosyal kurum hâlini almıştır. Çiftliğin bir yıllık alıverişi 2,5 milyon liraya ulaşmıştır. Onun içindir ki dışarıdan gelenler bu büyük eser karşısında hayranlıklarını saklayamamıştır[82]. Çiftlik aynı zamanda İç Anadolu çiftçisini tarımsal faaliyetlerde; gübreleme, sulama, ürünlerin nasıl yetiştirileceği ile ilgili eğitmiştir[83]. Bu bilgiler ışığında Atatürk Orman Çiftliği'nin eğitim faaliyetlerini şu şekilde özetleyebiliriz;

"Örnek çiftlik olmasının yanında aynı zamanda bir okul, eğitim-araştırma kuruluşu niteliğindedir. O tarihlerde, modern tarım tekniklerinin yaygınlaştırılması için köylü çocukları çiftlikte ders görürlerdi. Diğer yandan, Yüksek Ziraat Enstitüsüne girecek olan lise mezunlarının bir yıl süreyle çiftlikte tarım işçisi olarak çalışması şart koşulmuştu. Cumhuriyetin kuruluş döneminde en saygın eğitim kuruluşlarından biri olan ve ziraat, veterinerlik, ziraat makineleri mühendisliği dallarında eğitim veren Yüksek Ziraat Enstitüsü öğrencileri, o yıllarda tüm gün boyunca çiftlikte yaşayarak staj görürlerdi. Yine o tarihlerde, değişik illerden gelen 14-17 yaş arası gençler, Demir Eşya ve Pulluk Fabrikası'nda makinelerin kullanılması ve onarımı konularında eğitilmekteydi."[84]

Özetle Atatürk Orman Çiftliği'yle ilgili olarak şu değerlendirmeyi yapabiliriz: 1925'te tek ağacı bile olmayan, varlığı belirsiz olan bu çiftlikte 1935

80 Özey, a.g.m., s.3-4.

81 "Atatürk Çiftlikleri", **a.g.e.**, s.89.

82 Özey, a.g.m., s.3-4.

83 "Atatürk Çiftlikleri", **a.g.e.**, s.30-31.

84 http://aocarastirmalari.arch.metu.edu.tr/devrim-tarim-modernlesme-2/

Levent Şahverdi Arşivi

yılı itibariyle altı milyonu geçen ağaçlarıyla bilgili çiftçi yetiştirmede de önderlik yapmıştır. Bir taraftan Ankara'yı güzelleştirirken diğer taraftan da halkın sağlık, sosyal, genel isteklerini karşılamıştır. Çiftliğin en büyük özelliği tarımla ilgili tüm şubelerin varlığı olmuştur. Çiftlikte genel tarım her alanda öğretilmiştir. Yabancı yetkili uzmanın çiftlik için verdiği bir raporda "Bu öyle bir müessesedir ki bu elverişsiz toprak ve buhranlı durum karşısında burada ya sabır tükenir veya para" dediği halde para ve sabır her ikisi de artmıştır[85]. Atatürk Orman Çiftliği 1926-1937 yılı dönemlerinde sürekli gelişme göstermiş ve kâr etmiştir[86].

Çiftliğin başkentin modernleşmesinde katkısı da şu cümlelerle özetlenebilir; Ankara 1923'te başkent yapıldığında şehirde sıtma hastalığı yaygındı. Başkent, 35 bin nüfuslu küçük bir şehirdi. Başkent oluşunun üzerinden on yıl gibi kısa bir zaman geçtikten sonra şehirdeki eski caddeler düzeltilmiş, şehre güzel ve geniş bulvarlar açılmış ve bulvarlar metropol mağazalarla zenginleştirilmiş; sinemalar, oteller, bankalar ile yeni ultra modern binalar yapılmıştır. Böylece canlı bir hükûmet merkezi olan Ankara'nın kırk asırdan beridir Doğu'ya dönük olan yüzü gitmiş yerine muasır medeniyete uygun modern bir şehir meydana gelmiştir[87].

Bu bağlamda Ankara'nın başkent seçilmesindeki amaçlardan biri olan Anadolu'yu kalkındırma planı başarılı olmuştu. Anadolu'nun imar okulu Ankara modernleşmiş başarısı rejimin başarılarına başarı katmıştı[88].

Ankara'nın modernleşmesi yabancı devletleri de etkilemiştir. Yeni kurulan devletin başkenti olarak Ankara'yı 1934 yılına kadar müttefik devletler kabullenememiştir. Bu kabullenememe gerekçelerinin başında yeni kentin elçilik binalarına uygun yerleşim yeri olarak olmadığını ileri sürmekteydiler. Bu nokta da artık yeni başkent 10 yıl gibi kısa sürede Atatürk Orman Çiftliği gibi kuruluşların varlığı ile modern kent olmuştur[89].

---

85 Yaşar Özey, a.g.m., s.3-4.

86 Sebahat Açıksöz, **Ankara'da Kentsel Tarım Kapsamında Atatürk Orman Çiftliği'nin Günümüz Koşullarında Yeniden Değerlendirilmesi Üzerine Bir Araştırma**, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001, s.192.

87 **Ulus**, 21 Mart 1936, s.6.

88 Mehmet Sarıoğlu, **Siyaset-Şehircilik İlişkileri Açısından Başkent Ankara (1919-1945)**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999.

89 Ufuk Erdem, "İngiltere'nin Yeni Başkent Ankara'yı Kabüllen (emeye)işi ve İngiliz Büyük Elçilik Binasının İnşası", **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, C 6, S 5, 2017, s.2222,2223.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk Orman Çiftliği'nin Millete Hediye Edilmesi

Atatürk'ün Türkiye'nin sanayi tesisi gibi çalışan bu çiftliği halkına armağan etmesi, Türkiye'nin ekonomik, sosyal, eğitsel, kentsel modernleşme tarihine yeni bir sayfa açmıştır. Atatürk aşağıda kaleme aldığı bağışlama mektubunu yurt gezilerinin birinde paylaşarak çiftliği halka bağışladığını ilan etmiştir.

Atatürk çiftliğin hazineye devri işlemlerini 11.05.1937 yılında Marmara Köşkü'nde imza etmiştir[90].

"(Atatürk'ün kurduğu çiftlikleri, Hazine'ye devri ile ilgili feragat mektubu)[91]

T.C. Riyaseti 4/5430 Başvekâlete

Atatürk mektubunda çiftliğin gelişim aşamasını ifade ettikten sonra sözlerine şu şekilde devam etmiştir: "Çiftliklerin yerine göre araziyi ıslah ve tanzim etmek, muhitlerini güzelleştirmek, halka gezecek, eğlenecek ve dinlenecek sıhhi yerler, hilesiz ve nefis gıda maddeleri temin eylemek, bazı yerlerde ihtikârla fili ve muvaffakiyetli mücadelede bulunmak gibi hizmetleri de zikre şayandır. Bünyelerinin metanetini ve muvaffakiyetlerinin temelini teşkil eden geniş çalışma ve ticari esaslar dâhilinde idare edildikleri ve memleketin diğer mıntıkalarında da mamulleri tesis edildiği takdirde, tecrübelerini müspet iş sahasından alan bu müesseselerin, ziraat usullerini düzeltme, istihaslatı artırma ve köyleri kalkındırma yolunda devletçe alınan ve alınacak olan tedbirlerin hükmü intihap ve inkişafına çok müsait birer amil ve mesnet olacaklarına kani bulunuyorum. Ve bu kanaatle, tasarrufum altındaki bu çiftlikleri bütün tesisat, hayvanat, demirbaşlarıyla beraber hazineye hediye ediyorum. 11.06.1937 (İmza) Kemâl Atatürk"

Atatürk bu mektubu Trabzon'da 12.06.1937 tarihinde halkın huzurunda okutmuş ve Atatürk'ün bu davranışından dolayı halk Atatürk'e tezahüratta bulunması Atatürk'ü çok duygulandırmıştır[92]. Bu olaydan sonra Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, Başvekil İsmet İnönü'ye Trabzon'dan telgraf çekerek bu mektubu tüm halkın duyacağı şekilde neşredilmesini ve tüm halka duyurulmasının Atatürk'ü çok mutlu edeceğini iletmiştir[93].

90 "Atatürk Çiftlikleri", **a.g.e.**, s.21.

91 https://www.aoc.gov.tr/Portal/KategoriIcerik/tarihce/49

92 https://www.aoc.gov.tr/Portal/KategoriIcerik/tarihce/49

93 **BCA**, Fon Kodu: 300100, Kutu No: 2, Dosya Gömleği No: 12, Sıra No: 8, Tarih: 12.06.1937

Levent Şahverdi Arşivi

SONUÇ

Atatürk'ün Ankara, Yalova, Silifke, Tarsus, Dörtyol'da çiftlikleri bulunmaktaydı. Ankara'daki Atatürk Orman Çiftliği büyüklük ve ülke ekonomisine katkıları bakımından en büyüğü idi. Çiftliğin kurulduğu yıllarda tarım ülkesi olan memleketimizde; Atatürk yurt geneli çiftliklerin açılmasının tarım eğitimi ve endüstrileşmemiz için gerekli görmüştür.

Türkiye'de 1920'li yılarda nüfusumuzun %82'si tarımla uğraşmaktaydı. Dolayısıyla ülke kalkınması için; tarım, ticaret ve endüstri alanında kalkınma hamleleri oluşturulmalıydı. Başta Atatürk Orman Çiftliği olmak üzere tarımda çiftçinin eğitilmesi, hayvansal ve tarımsal faaliyetlerde ivme kazanılması ve ticari alanda gelişme sağlanmalıydı. Bu bağlamda Atatürk Orman Çiftliği sıradan bir çiftlik olmayıp kuruluşunun üzerinden fazla bir yıl geçmeden sanayi ve tarımsal üretim faaliyetleriyle Ankara'ya modernleşme yolunda önemli mesafeler kat ettirmiştir.

Yabancı uzmanların Ankara'nın çorak bir kent olduğunu bu şehrin modernleşmesi için çok zaman alacağını ifade ederken Ankara Atatürk Orman Çiftliği gibi kuruluşlarla Avrupa başkentleri düzeyinde ilerleme sağlamıştır. Orman Çiftliği'nin misyonlarına baktığımız zaman 1925-1938 yıllarında; bataklıkların kurutulması, eğitim örnekleriyle tarım, ticaret alanlarındaki gelir artışı ve Ankara'nın modern mimariye kavuşmasında oldukça büyük katkı sağlamıştır.

Çitlik bir taraftan Ankara'nın %70 yoğurt ve süt ihtiyacını karşılarken diğer taraftan hem yurt içi hem yurt dışında ürettikleri bira ve şaraplarıyla meşhur olmuştur. Çiftlik aynı zamanda tüm yurtta tarım, ticaret ve endüstri, mimari yapılarda örnek olmuştur. Atatürk döneminde çiftlik sürekli gelirlerini artıran sanayi fabrikaları niteliğinde olmuştur. Kendi parasıyla kurduğu çiftliğini halkına hediye ederek çiftlik bünyesinde yapılan faaliyetlerin ülke menfaatleri için yapıldığını ortaya koymuştur.

Çiftliğin ülkeye model oluşturması da şu şekilde vurgulanabilir: Ankara 1923'te başkent yapıldığında şehirde sıtma hastalığı yaygındı. Başkent, 35 bin nüfuslu küçük bir şehirdi. 10 yıl gibi kısa zamanda şehirdeki eski caddeler düzeltilmiş, şehre güzel ve geniş bulvarlar açılmış ve bulvarlar metropol mağazalarla zenginleştirilmiştir. Ayrıca sinemalar, oteller, bankalar ile modern binalar yapılmıştır. Böylece medeniyete uygun modern bir şehir meydana gelmiştir. Şehre bu modernliği kazandıran yapıların içinde de Atatürk Orman

Levent Şahverdi Arşivi

Çiftliği'nin payı çok büyüktür. Çiftliğin başta sıtma hastalığıyla mücadelesi, bataklıkların tarıma kazandırılması, örnek tarım ve endüstri faaliyetleriyle beraber halka ekonomik gıdalar ve restoran hizmetleri, dinlenme yerleri gibi sosyal alanlar şehrin daha modern bir görünüm kazanmasında etkili olmuştur. Bu bağlamda Ankara'da başkent olmasından dolayı buradaki gelişmeler Türkiye'nin diğer yerleşim yerlerine de örnek teşkil etmiştir.

Başka bir ifadeyle çiftlik; çok önemli bir misyon üstlenmiştir. Bir taraftan modern tarıma ülkede önderlik oluştururken, diğer taraftan halka ucuz ve kaliteli gıda ürünleri sunuyor, halkın dinleneceği tesis haline geliyor, sağlık açısından dönemin sıtma hastalığıyla mücadele ediyor ve yeni devletin başkentini güzelleştirme misyonunu taşıyordu.

Günümüzde tarımsal alanda yapılan faaliyetler bağlamında çiftliğin Atatürk dönemi faaliyetlerinin izleri birçok etkenden dolayı kalmazken arazi varlığı da yine çeşitli nedenlerden dolayı azalmıştır.

Bu noktada çiftliğin Atatürk dönemi faaliyetleri ve ülkeye kazandırdıkları farklı boyutlarda projelendirilerek günümüzün tarımsal üretim, turizm, ticaret ve sanayileşmedeki sorunlarına çözüm olabilir.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

Arşivler

DAB

Süreli Yayınlar Gazeteler

Ulus Gazetesi (1935-1936-1937)

Kitaplar ve Makaleler

Alpagut, Leyla, "Atatürk Orman Çiftliği'nde Geleneksel Bir Yapı Bira Fabrikası Hamamı", CIV, İnternational Üniversity, **Forklör Edebiyat**, C 16, S 63, 2010/3

Alpagut, Leyla, "Atatürk Orman Çiftliği'nde Ernest Egli'nin İzleri; Planlama, Bira Fabrikası, Konutlar ve Geleneksel Bir Hamam", METU, **JFA**, 201/2.

Artam, Nurettin, "Bayraklaşan Ağaçlar", **Ulus**,1 Eylül 1936.

"Atatürk Çiftlikleri", **Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu Neşriyatından**, Ankara, 1939.

Atay, Turhan, "Türk Tohum Islahının Tarihçesi", **Tarım ve Mühendislik Dergisi**, S 78-79, 2006.

Bayar, Celal, "Ekonomide Kemalist Rejim", **Ulus Gazetesi**, 11 Şubat 1937.

Erdem, Ufuk, "İngiltere'nin Yeni Başkent Ankara'yı Kabüllen (emeye) işi ve İngiliz Büyük Elçilik Binasının İnşası", **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi,** C 6, S 5, 2017, s.2193-2227.

Özey, Yaşar, "Orman Çitliği On birinci Yılına Girdi", **Ulus Gazetesi**, 15 Mayıs 1935.

Öztoprak, İzzet, **Atatürk Orman Çiftliği'nin Tarihi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2006.

Sarıkoyuncu, Ali, Kayıran, Mehmet, "Atatürk, Cumhuriyet ve Türk Tarımı; Atatürk'ün Tarım Politikası ve Sonuçları", **ERDEM insan ve Toplum Bilimleri Dergisi 1998,** C 11, S 31, s.215-242.

Şeref Nuri, "Teknik ve Ekonomili Teknik", **Ulus**, 11 Temmuz 1935, **Ulus Gazetesi**.

Levent Şahverdi Arşivi

Tezler

Aykanat, Mehmet, **1923-1938 Döneminde Türk Tarım Politikası,** Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.

Açıksöz, Sebahat, **Ankara'da Kentsel Tarım Kapsamında Atatürk Orman Çiftliği'nin Günümüz Koşullarında Yeniden Değerlendirilmesi Üzerine Bir Araştırma**, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001.

Sarıoğlu, Mehmet, **Siyaset-Şehircilik İlişkileri Açısından Başkent Ankara (1919-1945)**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999.

İnternet Kaynakları

http://aocarastirmalari.arch.metu.edu.tr/devrim-tarim-modernlesme-2/ (Erişim:10.10.2018)

https://www.aoc.gov.tr/Portal/KategoriIcerik/tarihce/49 (Erişim:11.10.2018)

http://www.goethe.de/ins/tr/ank/prj/urs/arc/egl/trindex.ht (Erişim:31.07.2019)

http://www.kimkimdir.net.tr/kisiler/hermann-jansen (Erişim:31.07.2019)

Levent Şahverdi Arşivi

EKLER

EK-1:

Çiftlik Lokantasının Dış Görünüşü, Ulus Gazetesi, Orman Çiftliğinin Ankara'ya Yeni Bir Hizmeti, 3 Temmuz 1935

EK-2:

Orman Çiftliğinde Staj Gören Öğrenciler, Ulus Gazetesi, Orman Çiftliğinde Staj Gören Öğrenciler, 18 Ağustos 1935

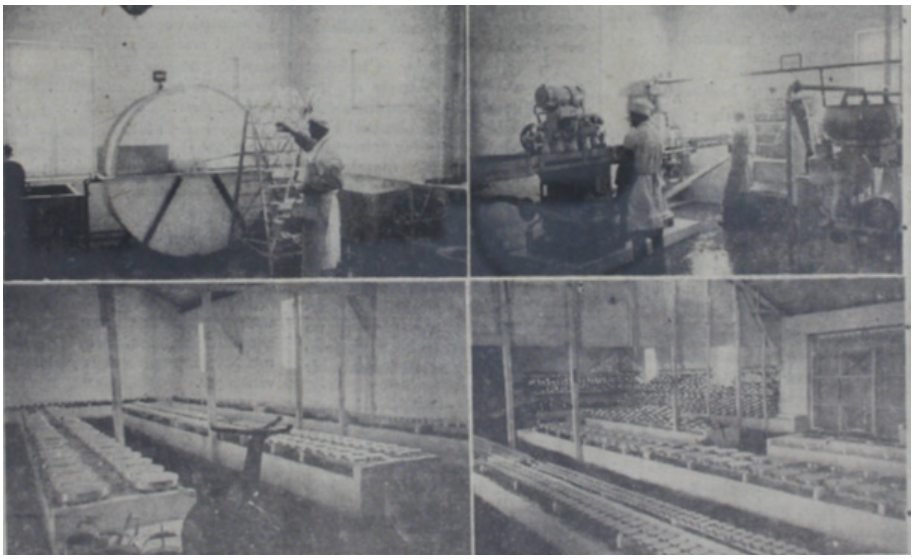
Levent Şahverdi Arşivi

EK-3:

Süt Fabrikası, Ulus Gazetesi, Orman Çiftliğinin Yeni Eseri, 30 Ağustos 1936

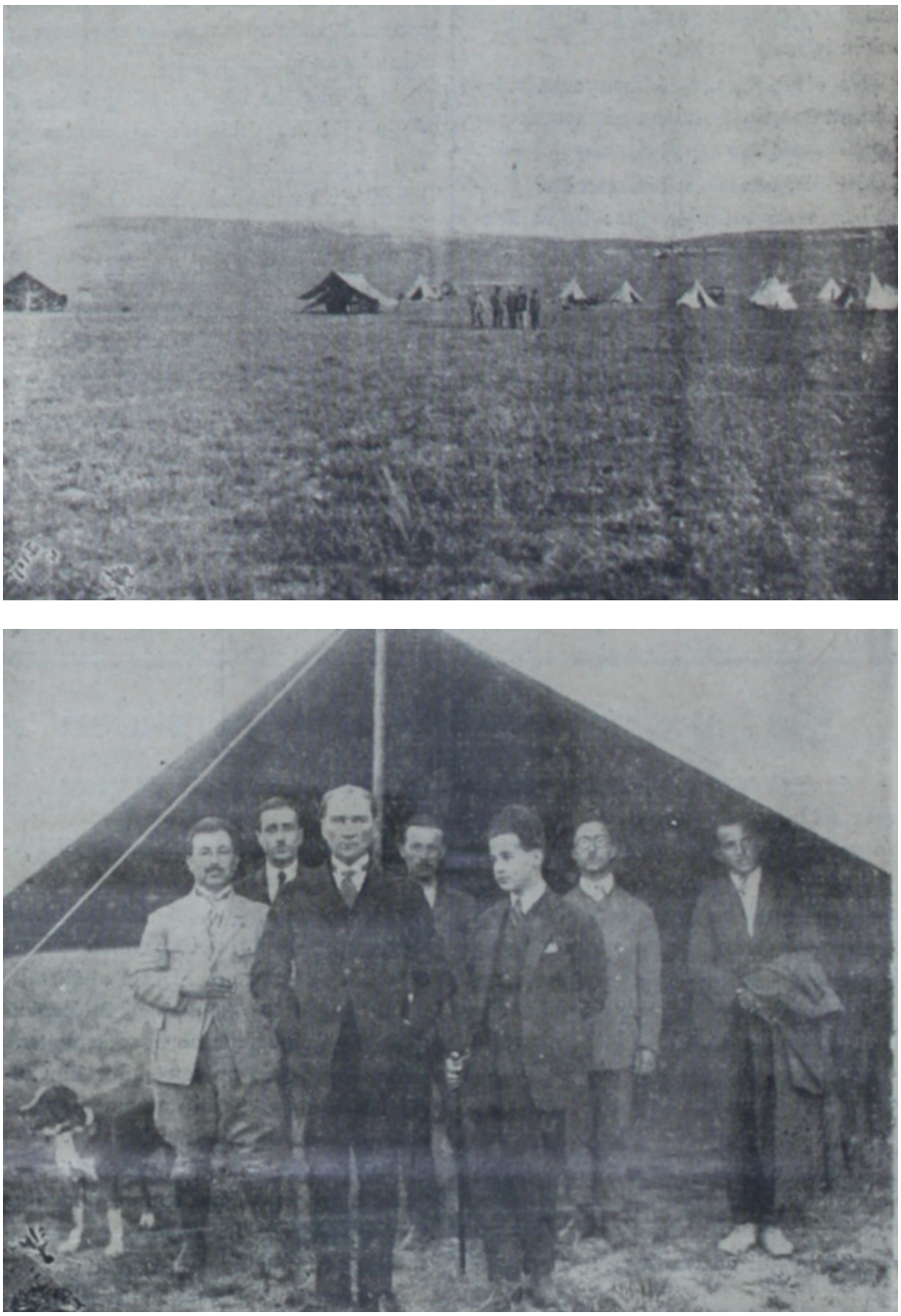
EK-4:

Çiftlik Kurulurken Çadırlar. Ulus Gazetesi, Orman Çiftliği On Birinci Yılına Girdi, 15 Mayıs 1935

Levent Şahverdi Arşivi

EK-5:

Çiftlikte Hiçbir Yapı Yokken Çadır Önünde Atatürk ve Birlikte Çalışanlar, Ulus Gazetesi, Orman Çiftliği On Birinci Yılına Girdi, 15 Mayıs 1935

Levent Şahverdi Arşivi

EK-6:

Atatürk Traktör Üzerinde Çalışıyor, Ulus Gazetesi, Orman Çiftliği On birinci Yılına Girdi, 15 Mayıs 1935

EK-7:

Araziler:

Ankara'da Orman, Yağmurbaba, Balgat, Macun, Güvercinlik, Tahar, Etimesgut, Çakırlar Çiftliklerinden oluşan Orman Çiftliği, Yalova Millet ve Baltacı Çiftlikleri, Silifke'de Tekir ve Şövalye Çiftlikleri, Dörtyol'da Portakal ve Karabasamak Çiftlikleri, Tarsus'ta Piloğlu Çiftliği. Bu çiftliklerde, 582 dönüm meyve bahçesi, 700 dönüm meyve fidanlığı, 400 dönüm Amerikan asma fidanlığı, 220 dönüm bağ, 370 dönüm sebze yetiştirmeye elverişli bahçe, 220 dönüm zeytinlik, 27 dönüm portakallık, 15 dönüm kuş konmazlık, 100 dönüm park ve bahçe, 2.650 dönüm çayır ve yoncalık, 1.450 dönüm orman, 148 bin dönümü de tarım alanı ve meralar olmak üzere toplam 154.729 dönüm arazi bulunmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

Demirbaşlar:

Fabrika ve imalathaneler: Buz Fabrikası (günde 4 ton buz kapasiteli), Bira Fabrikası ve Malt Fabrikası (yılda 7 bin hektolitre bira üretim kapasitesine sahip), Soda ve Gazoz Fabrikası (günde 3 bin şişe soda ve gazoz üretim kapasiteli), Deri Fabrikası, Ziraat Aletleri ve Demir Fabrikası, iki adet süt ve yağ fabrikası, iki adet yoğurt imalathanesi, iki adet peynir ve yağ imalathanesi, bir adet şarap imalathanesi, bir adet değirmen ve İstanbul'da bulunan bir çelik fabrikasının %40 hissesi.

Diğer birimler: Toplam 51 adet bina olmak üzere, tavuk çiftliği, Ankara ve İstanbul'da satış mağazaları, Yalova'da iskele ve liman tesisatı, mandıralar, lokanta, gazino, eğlence yerleri, lunaparklar, fırınlar, Çiftlik Müzesi, Hayvanat Bahçesi ve bunlara ait tesisat ve demirbaşlar.

Canlı demirbaşlar: 13.100 Baş koyun, 433 baş sığır, değişik ırklarda 69 binek atı, 58 çoban merkebi, 2.450 baş tavuk.

Araçlar: 16 Traktör, 13 biçer döver, 5 kamyon-kamyonet, 2 otomobil, 19 binek ve yük arabası, Yalova Çiftliği'nde 35 tonluk bir adet deniz motoru.[94]

Çiftliğin Bağışlandığı Tarihte Arazi Varlığı ve Demirbaşları

94 http://aocarastirmalari.arch.metu.edu.tr/devrim-tarim-modernlesme-2/

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE HAYVANCILIĞIN SANAYİYE TATBİKİNE BİR ÖRNEK: MERİNOS YETİŞTİRİCİLİĞİ

MEHMET GÖKHAN POLATOĞLU*

ÖZ

Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren bir ziraat ülkesi olan Türkiye'nin kalkınması için çalışmalar yapılmaya başlandı. Bu maksatla tarım ve hayvancılık konusuna ayrı bir önem verildi. Türkiye'deki hayvancılık faaliyetleri genel itibarıyla geleneksel yöntemlerle ve her ailenin geçimini temin edecek bir düzeyde yapılmaktaydı. Hayvancılıktaki ürün verimini ve kalitesini yükselterek refahı kişiden bölgeye ve bölgeden ülkeye yaymak için özellikle 1930'lu yıllardan itibaren devlet çeşitli yöntemler uygulamaya başladı. Bu noktada Türkiye'deki hayvancılığın gelişiminde merinos yetiştiriciliği öncü bir rol oynadı.

Almanya ve Macaristan'dan getirilen merinoslar ağırlıklı olarak Bursa, Balıkesir ve Çanakkale'de bulunan çiftliklerde ıslah edilerek melezleme yoluyla çoğaltıldı. Böylece yün ve et verimi yüksek "*Türk tipi merinos*" koyunu elde edildi. Bunlar Anadolu'nun iklim bakımından elverişli bölgelerine gönderildi. Zamanla sayılarında önemli bir artış meydana geldi. Bu durum ülke hayvancılığının gelişimine ve ekonomisinin ek kaynak elde etmesine önemli bir katkı sağlamaktaydı. Bu çalışma ile özellikle Türkiye'de gerçekleştirilen merinos yetiştirme faaliyetleri ve bunun ülke hayvancılığına, ekonomisine ve sanayisine yansıması ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Hayvancılık, Merinos, Sanayi, Fabrika.

* Dr, Erzurum, gokhanpolatoglu@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-3310-408X DOI: 10.33419/aamd.642459
Makale Gönderim Tarihi: 28.12.2018 Makale Kabul Tarihi: 28.06.2019

Levent Şahverdi Arşivi

A SAMPLE FOR APPLICABILITY OF ANIMAL BREEDING TO INDUSTRY DURING REPUBLIC PERIOD: MERINO BREEDING

ABSTRACT

From the outset of Republic, studies were carried out to develop Turkey, which was a country of agriculture. For this reason, agriculture and animal breeding were given a special importance. Animal breeding activities were carried out commonly with conventional methods and for the purpose of earning the living of a family. By means of increasing the product efficiency and quality, state started to apply various methods in order to spread the welfare from person to region and from the region to country especially beginning from 1930's. Merino breeding played a pioneering role in the development of animal breeding in Turkey.

The merino brought from Germany and Hungary were reproduced and improved by hybridization in the farms in Bursa, Balıkesir and Çanakkale. In this way, a "*Turkish type merino*" sheep with a high wool and meat productivity was obtained. These sheep were sent to different regions of Anatolia where the climate was suitable. An important increase in their number was achieved in time. This has made a significant contribution to the development of animal breeding and provided an additional resource for the country economy. In this study especially in Turkey merino breeding activities, its contributions to country's animal breeding, economy and industry were addressed.

Keywords: Turkey, animal breeding, merino, industry, factory.

Levent Şahverdi Arşivi

GİRİŞ

Eski Türkçe'de uzun, ince ve dayanıklı[1] anlamına gelen merinosun yapağısı beyaz altın olarak adlandırılmaktaydı.[2] Frigler M.Ö. 800'de Anadolu'da yapağısı iyi olan koyunlar yetiştirmişti. Bunların bir bölümü İtalya'ya ihraç edilirdi. Romalılar bu koyunları ıslah etti ve Yunanistan, Galya, Britanya'ya gönderdi.[3]

Ortaçağ'da Anadolu, Kuzey Afrika ve Ortadoğu'dan İspanya'ya getirilen koyunlar burada "*churros*" ırkı koyun ile birleştirildi.[4] Escorial, Elektoral, İnfantado, Negretti, Guadluope, Paul cinsi merinoslar yetiştirildi.[5] Piére d'Aragon[6] döneminde parlayan merinos yetiştiriciliği İspanya'da üst tabakanın bir spor eğlencesiydi. Prenslerin bir kısmı iyi yapağı çıkarmak için yarışırlardı. İspanyollar ülkesinin refah kaynaklarından biri olarak gördükleri merinosun yurt dışına çıkarılmaması için direndi.[7] Merinos ilk olarak 1659'da İspanya prensleri tarafından Fransa'ya hediye olarak gönderildi.[8]

Fransa'da İmparatoriçe Joséphine[9] merinos ile ilgilendi ve Malmaison'da bir merinos yetiştirme tesisi kurdurdu. Almanlar XVIII. yüzyıl sonlarında sağ getirebildikleri birkaç koyun ve koç ile modern merinosçuluğun temelini attı. Bu yüzyılda denizaşırı ülkelerdeki rekabete çok gelir getiren yapağı da eklendi. Merinos yetiştiriciliği XIX. yüzyılın sonlarına doğru tüm Avrupa'da en parlak dönemini yaşadı. Macaristan, Rusya, İtalya ve Avusturya gibi birçok ülke merinos yetiştiriciliği için çalışmalarda bulundu. Özellikle

1 Bursa Merinos Yetiştirme Müfettişliği, **Merinos Yetiştiricilerine Merinos Müfettişliğinin Öğütleri**, İl Basımevi, Bursa, 1937, s.3.

2 Salih Karabel, "X. Türk Merinos Yapağı Sergisi Münasebeti İle", **Ziraat Dünyası**, S 127-128, Ağustos-Eylül 1960, s.22.

3 Selâhattin Batu, **Koyunculuğun Esasları**, Ankara Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi Yayınları, Ankara, 1962, s.101.

4 Bursa Merinos Yetiştirme Müfettişliği, **a.g.e.**, s.3.

5 Batu, **a.g.e.**, s.101.

6 Aragon Krallığı, İspanya'nın kuzeydoğusunda XI. ve XII. yüzyılda hüküm sürmüş, ardından Castilla Krallığı ile birlikte İspanya Krallığı'na bağlanmıştır. **Türk Ansiklopedisi**, III, Millî Eğitim Basımevi, Ankara, 1953, s.214.

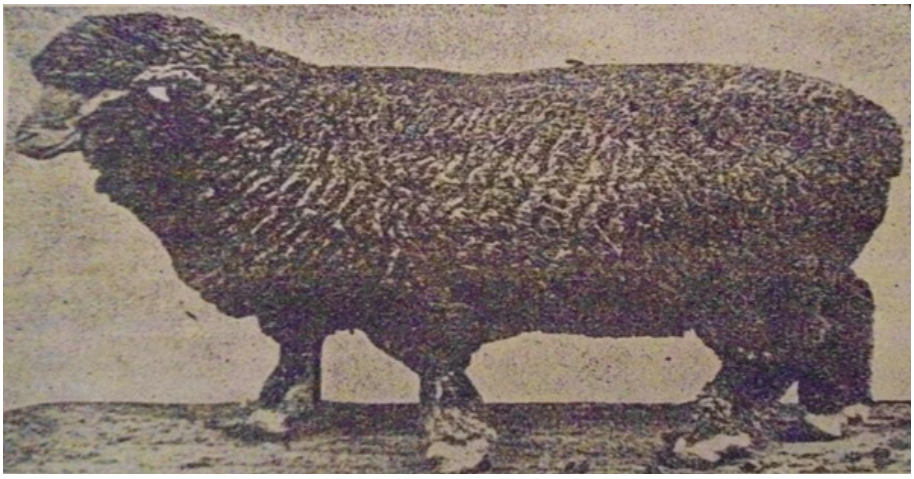
7 **Cumhuriyet**, 8 Şubat 1937, s.4.

8 Ahmet Nazım, **Merinos Yetiştirilmesi ve Takibi Lâzımgelen Usuller**, Hilal Matbaası, İstanbul, 1931, s.5.

9 İmparatoriçe Joséphine 1763'te Fransa'da dünyaya geldi. Napoléon Bonaparte ile 1796'da evlendi. 1814'te yaşamını yitirdi. **Türk Ansiklopedisi**, XXI, Millî Eğitim Basımevi, Ankara, 1971, s.52.

Levent Şahverdi Arşivi

Rusya'nın coğrafi koşulları koyunculuğa uygundu. Bundan dolayı merinos işi burada kısa bir sürede yayıldı. 1890'da Güney Rusya'daki Askanya-Nova çiftliğinde 160.000 ana damızlık merinos bulunmaktaydı.[10]

Fotoğraf: 1 Merinosun bir görüntüsü
Kaynak: Ziya Orhon, **Türkiye'de Merinos**, İstanbul, 1944.

Avrupa'da XIX. yüzyılda yünlü sanayide hammadde olarak özellikle merinos yapağısı tercih edilecekti. Buna bağlı olarak talep artışı olacak ve merinos koyunu yetiştiriciliğine önem verilecekti. Türkiye'de ise XIX. yüzyılda uygulamaya konulan merinos koyun yetiştiriciliği sonucu elde edilen yapağılar aynı dönemde endüstriyel dokumacılıkta kullanılmaya başladı.[11]

Sultan II. Mahmud Dönemi'nde (1808-1839) ordunun kıyafet ihtiyacını karşılamak üzere 1835'te Feshane Fabrikası kuruldu.[12] Burada üretilen fesler çok kalındı ve kullanışlı değildi. Bunun üzerine Sultan Abdülmecid Dönemi'nde (1839-1861) Harir Nazırı Ömer Lütfi Efendi'nin kaliteli fes üretimi için İspanyol koyunu yapağısından faydalanılması gerektiği önerisi sonrası İspanya'dan Hayrabolu'ya 1841'de merinos koyunu[13] ve 1843'te Mihalıç

10 **Cumhuriyet**, 8 Şubat 1937, s.4.

11 **15 Bursa**, Bursa İl Basımevi, Bursa, 1938, s.109.

12 Önder Küçükerman, **Türk Giyim Sanayii Tarihindeki Ünlü Fabrika Feshane Defterdar Fabrikası**, Sümerbank, Ankara, 1988, s.15.

13 Ahmet Yiğit, "Edirne'de Asâkir-i Mansûre İçin Fes Üretimi", **Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S 14, Sonbahar 2014, s.136, 137.

Levent Şahverdi Arşivi

çiftliği denilen Karacabey harasına merinos koçu getirildi.[14] Hükümet, merinos sayısını arttırmak için 1844'te Edirne, Selanik, Silistre, İstanköy, Vidin, Limni, Kıbrıs, Rodos, Midilli, Erdek ve Bozcaada bölgelerinden vergi almama kararı aldı.[15]

Sultan Abdülaziz Dönemi'nde (1861-1876) Edirne'deki Koruyu Hümayun ile Bursa'daki Karacabey Çiftliği Hümayuna merinos koç ve koyunu ithal edildi.[16] Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde (1876-1909) Uzunköprü Rauf Paşa Çiftliği için 1881'de Kafkasya'dan 3-4 merinos koçu alındı.[17] 1893 ve 1910[18] yıllarında Halkalı Ziraat Mektebi'ne[19] Fransa'dan "*Rambouillet*"[20] cinsi merinoslar getirildi.[21]

Tüm bu girişimler neticesinde merinos sürüsü 80-90.000 seviyesine çıkarıldı. Bakım ve besleme imkânlarının yetersizliği ve çobanların bu işe olumlu yaklaşmamaları gibi nedenlerden dolayı sürü miktarı 1887'de 25-30.000'e kadar düştü. II. Meşrutiyet Dönemi'nde (1908-1918) merinosculuk üzerine yapılan çalışmalar kapsamında 1912'de 10-15 merinos koyunu ve 90 merinos koçu alındı. Ancak bunların Rumeli'deki kıvırcık koçları ile melezlenmesinden yeteri kadar verimli bir sonuç elde edilemedi.[22]

Cumhuriyet dönemi ile birlikte merinos yetiştiriciliği tekrar ele alındı. Tarım ve hayvancılık üzerine kalkınma amacı doğrultusunda ülkede yünlü

14 Rezan Şahinkaya, **Türkiyenin Bursa-Balıkesir-Çanakkale Bölgesinde Yetiştirilen Saf ve Muhtelif Kan Dereceli Merinos X Kıvırcık Melezlerinde Vücut Ölçüleri ve Yapağı Özellikleri,** Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1957, s.5.

15 İbrahim Yarkın, **Koyunculuk**, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1953, s.79, 80

16 Şahinkaya, **a.g.e.**, s.5.

17 Selâhattin Batu, **Türkiye Koyun Irkları ve Koyun Yetiştirme Bilgisi**, Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Yayınları, Ankara, 1951, s.33.

18 **Cumhuriyet**, 2 Birincikânun 1938, s.5.

19 Halkalı Ziraat Mektebi 1891'de açıldı. Müdürlüğüne Baytar Kaymakamı Mehmet Ali Bey atandı. Mektep ilk mezunlarını 1894'te verdi. Bünyesinde 1914'te makinist mektebi açıldı. Halkalı Ziraat Mektebi 1918'de Sultan Ahmet Sanayi Mektebi'ne nakledildi. **Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış**, Devlet Basımevi, İstanbul, 1938, s.13.

20 İspanya'dan Fransa'ya getirilen merinos koyunları Fransa'daki Rambouillet devlet çiftliğinde ıslah edildi ve yeni bir merinos cinsi elde edildi. Buna, çiftliğin adına dayanarak Rambouillet denildi. Yapı itibarıyla yüksek yapılı, uzun ve geni vücutlu, kulakları kısa ve ince, ayakları kısa, canlı ağırlığı 50-80 kg arasında idi. Reşit Sönmez, **Koyunculuk ve Yapağı**, Ege Üniversitesi Matbaası, İzmir, 1966, s.41.; Kadri Bilgemre, **Koyunculuk**, Yüksek Ziraat Enstitüsü, Ankara, 1936, s.21, 22.

21 **Cumhuriyet**, 30 Mart 1937, s.8.

22 Şahinkaya, **a.g.e.**, s.5.

Levent Şahverdi Arşivi

dokuma sanayisini geliştirmek için bu atılması gereken bir adım olarak görüldü. Nitekim 1923'te İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nde ülkede her cins ehil hayvanın ıslahı ve çoğaltılması için çalışmalar yapılması gerektiği üzerine görüş beyan edilmişti.[23] Bu kapsamda merinos koyunu da ıslah ve çoğaltım kapsamına alındı. Bunda, Türkiye'deki koyun ırklarının yünlü dokuma sanayisine uygun nitelikte olmamasının etkisi büyüktü. Öyle ki ülkede yetiştirilen koyun cinslerinin yapağıları kalın ve az da olsa kaba idi. Bundan dolayı bu cins koyunların yünleri taranmış ince yün ipliklerin üretimi için elverişli değildi.[24] Bu yapağılar; halı, kilim, keçe ve kaba kumaş üretimine uygundu.[25] Bu nedenle ince ve sağlam kumaşlar üretmek için "*kamgarn*" adı verilen yüksek kalitede yün iplikler ithal edilmekteydi. Yünlü dokuma sanayisinin önemli bir bölümünü oluşturan bu ürünün yurt içinden elde edilmesi önemli bir hususdu.[26]

Bu maksatla Macaristan'dan Karacabey harasına 1928, 1929 ve 1930 yılında tarak yapağı[27] cinsi 914 merinos koçu ve 1.759 merinos koyunu getirildi.[28] Bu cins merinoslardan iyi yapağı elde edilmişti. Ancak et ve süt verimlerinin düşük olması, mıntıkadaki bakım ve yemleme koşullarına uyum sağlayamamaları, kış koşullarına karşı hassasiyetleri nedeniyle çoğunun telef olması, uyuz ve piroplazmoz hastalıklarına maruz kalmaları gibi nedenlerden dolayı tarak yapağı cinsi merinosların alınmasından vazgeçilmişti.[29]

Merinoslaştırma çalışmalarında Alman bilim adamlarından da yararlanıldı. Bunlar arasında Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü'nde 1934'te görev yapan Prof. Dr. W. Spöttel de yer almaktaydı. Kendisi, Alman yapağı et merinos koçları ile kıvırcık koyunlarını birleştirerek yeni melez bir ırk elde etmek üzere Karacabey harasında çalışmalarda bulunmuştu.[30] Prof. Dr. Spöttel'in

23 **Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir: Haberler Belgeler Yorumlar**, Haz.: Ahmet Gündüz Ökçün, Ankara, 1971, s.399.

24 **Cumhuriyet**, 28 İkincikânun 1938, s.7

25 **1938 Ziraat Kongresi İçin Veteriner İşleri Umum Müdürlüğünce Hazırlanan Koyunculuk (Merinos, Tiftik) Raporudur**, Ziraat Vekâleti, Ankara, 1938, s.3.

26 **Sümer Bank Bursa Merinos Fabrikası**, Ulus Basımevi, Ankara, 1952, s.2.

27 Tarak yapağı cinsi merinoslar; uzun lüleli, düz ve keçelenmeyen kumaş yapımı için kullanılmaktadır. Kılları sağlamdır ve kıvrımı azdır. Kolay taranır ve taramada kıl kaybı azdır. Yıllık kıl uzunluğu 5-6 cm seviyesine ulaşır. Sönmez, **a.g.e.,** s.39.

28 Nazım, **a.g.e.**, s.6.

29 Şahinkaya, **a.g.e.**, s.7.

30 Yücel Aşkın, "Cumhuriyet Döneminde Koyunculuk", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C 9, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.2438.

Levent Şahverdi Arşivi

kararı ile 1934'ten itibaren Alman yapağı-et merinosu ile kıvırcık koyununun melezlemesine başlandı. Bu maksatla Bursa, Balıkesir, Çanakkale mıntıkasına 500.000 kıvırcık koyunu getirildi.[31]

Çifteler harasında numune ağılı kuruldu. Melezleme çalışmaları kapsamında haraya 1939 yılında 130 karaman koyunu ve et merinos koçu alındı.[32] Buradan Karacabey harası ile Ankara, Bursa, İzmir, Eskişehir ve Malatya'daki devlet işletmeleri vasıtasıyla halka damızlık merinos dağıtıldı.[33] Aynı zamanda Hükümet'in merinosların dağıtımı konusunda 16 Haziran 1930'da çıkardığı 1703 Sayılı "*Merinos Koyunlarının Tevzii Hakkında Kanun*" ile İktisat Vekâleti tarafından alınan merinoslar, Vekâlet'in belirlediği bölgelerdeki yetiştiricilere bedelsiz verilebilecekti.[34]

Merinos yetiştiriciliği ve ıslahı üzerine incelemelerde bulunmak için Feshane Mensucat Türk Anonim Şirketi Müdürü Şükrü Bey, Almanya'ya ve Viyana'ya gönderildi.[35] Aynı zamanda koyunculuk üzerine eğitim vermek üzere Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü'nde yabancı bilim insanları da görev yaptı. Bunlar arasında; Ord. Prof. Dr. Richard Woltereck, Ord. Prof. Dr. Walter Gleisberg, Ord. Prof. Dr. Walter Spottel, Ord. Prof. Dr. Hans Richter, Ord. Prof. Dr. Rudolf W. Seuffert, Prof. Dr. Koegel, Prof. Dr. Beller, Prof. Dr. Gebhardt, Prof. Dr. Stetter, Prof. Dr. Sprehn, Prof. Dr. Lutz, Prof. Dr. Horn yer alacaktı.[36]

İktisat Vekili Şakir (Kesebir)[37] Bey 1930'da TBMM'deki görüşmelerde merinos yetiştiriciliği hakkında şunları söyledi:

---

31 Şahinkaya, **a.g.e.**, s.7.

32 Batu, **a.g.e.**, s.36.

33 Ömer Lütfi Sugan, "Merinos Koyunculuğumuz", **Feshane Aylık Mensucat Meslek Dergisi**, S 2, Şubat 1950, s.25.

34 **T.C. Resmî Gazete**, S 1524, 19 Haziran 1930, Ankara, 1930, s.9115.; **TBMM Kanunlar Dergisi**, XIII, Ankara, 1930, s.837.

35 **BCA**, Fon Kodu: 030.18.01.02-Kutu No: 66-Dosya No: 60-Sıra No: 1.

36 Cemalettin Yaşar Çiftçi, **Kuruluşunun 75. Yılında Yüksek Ziraat Enstitüsü (1933-1948)**, Ankara, 2008, s.230-32.

37 Şakir Kesebir Bey 1889'da Köprülü'de doğdu. 1910'da Mülkiye Mektebi'nde eğitimini tamamladı. İpsala, Keşan ve Akçaabat ilçelerinde kaymakamlık yaptı. 1923'te Çatalca Mebusu seçildi. Kâzım Öztürk, **Türk Parlamento Tarihi TBMM-II. Dönem (1923-1927)**, III, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara, 1995, s.207, 208; Daha sonraki yıllarda III. Dönem Edirne Mebusluğu, II. Dönem Muvâzene-i Maliye Encümeni Başkanlığı, III. Dönem Bütçe Encümeni Reisliği, V. Hükümet Dönemi İktisat Vekilliği görevlerinde bulundu. 6 Nisan 1966'da yaşamını yitirdi. **TBMM Albümü 1920-2010**, I, Gökçe Ofset Matbaacılık Limited Şirketi, Ankara, 2010,s.146.

Levent Şahverdi Arşivi

> "*Efendim, tecrübeler henüz büyük bir fayda tespitine müsait olacak kadar ilerlememiştir. Yalnız birkaç seneden beridir ki memleketimizde merinos ırkı üzerinde çalışılmaktadır. Yarış ve Islah Encümeni'nin şayanı teşekkür yardımı ile memleketimizde iki bin beş yüze yakın merinos koç ve koyunu tedarik edilmiş, müesseselere ve koyun yetiştiricilere tevzi olunmuştur. Merinosların en büyük kıymeti yün mensucatı noktasındandır ve bilhassa yün sanayimiz için hariçten ithal etmeye mecbur olduğumuz ince yünü merinos koyunları temin etmektedir. Bunları dâhilde yetiştirmek için birkaç senelik tecrübe çok ümit veren neticeler vermiştir. Bu mesaide devam edilmek suretiyle on sene zarfında memleketimizin ince yüne olan ihtiyacını karşılayacağımızı tahmin ediyoruz. Şimdiye kadar alınmış olanlar bilhassa Bursa havalisinde teksif edilmiştir. Bursa, Balıkesir, kısmen İzmir mıntıkasındadır. Bunun haricinde olarak Ankara, Eskişehir civarında ve Sultan suyu harasında tecrübelere devam olunuyor.*"[38]

Kars Mebusu Ahmet (Ağaoğlu) Bey'in merinosun doğu vilayetlerine gönderilip gönderilmeyeceği hakkındaki sorusuna İktisat Vekili Şakir (Kesebir) Bey: "… Şark *havalisinde tecrübe yapılmış değildir ve çok yüksek bir iklimde bu tecrübeyi yapmayı da mütehassıslar başlangıçta tavsiye etmemektedirler…*"[39] açıklamasında bulundu.

Bursa'da Koyunları Yetiştirme Cemiyeti tarafından 1931'de yapılan toplantıda merinos ve kıvırcık koyununun yetiştirilmesi konusunda bilgilendirilmelerde bulunuldu.[40] 5 Temmuz 1934'te çıkarılan 2582 Sayılı "*Merinos Koyunları Yetiştirilmesi ve Islah Edilmiş Pamuk Tohumu Üretilmesi Hakkında Kanun*" ile merinos koyununun ıslah ve yetiştirilmesi ile pamuk ıslahı ve tohum üretimi için 1935 bütçesinden itibaren yedi yıl boyunca Ziraat Vekâleti bütçesine 3.000.000 lira tahsis edilecekti. Bununla merinos yetiştirme çiftlikleri kurulacaktı. Çiftliklerde yetiştirilen damızlık merinoslar, Maliye ve Ziraat Vekâleti'nin belirleyeceği bir bedelle yetiştiricilere verilecekti.[41]

Merinos yetiştiriciliği konusunda 1935'ten itibaren yeni bir safhaya geçildi. Böylece ithal edilecek merinos ırkının ve merinos yetiştirme bölgesinin belirlenmesi ile merinos yetiştirme teşkilâtının kurulması için çalışmalara

38 **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi: TBMMZC,** XX/III, Ankara, 1930, s.161.

39 **TBMMZC,** XX/III, Ankara, 1930, s.161.

40 **Milliyet**, 16 Eylül 1931, s.2.

41 **T.C. Resmî Gazete**, S 2752, 15 Temmuz 1934, Ankara, 1930, s.4149.; **TBMM Kanunlar Dergisi**, XIII, Ankara, 1934, s.988.

Levent Şahverdi Arşivi

başlandı. 1928'de Macaristan'dan getirilen merinosların yapağılarının verimi az ve kalitesi düşüktü. Bu nedenle uzman heyetler ülkenin ekonomik şartlarına en uygun merinos cinsi üzerine 1934'ten itibaren araştırmalarda bulundu. Alman merinosunun özellikleri bakımından en uygun cins olduğu sonucuna ulaşıldı.[42] Buradan "*Prekos*"[43] cinsi merinos getirilmesi uygungörüldü.[44]

Merinos yetiştiriciliği için Bursa, Balıkesir ve Çanakkale'nin iklimi üzerine incelemeler yapıldı. Ortalama sıcaklığın 13-14 ^{0}C ve en sıcak, en soğuk ay arasındaki farkın 19.2-23.2 ^{0}C olduğu sonucuna ulaşıldı. Sıcaklığın sıfırın altına düştüğü gün yalnızca 67 idi. Yağmur miktarı Bursa ve Çanakkale'de 601-800 mm, Balıkesir'de 401-600 mm idi. Tüm bu koşullar merinos yetiştiriciliği için uygun bir ortam sağlamaktaydı. Bunun üzerine Bursa'nın Gemlik, İnegöl, İznik, Karacabey, Mudanya Mustafa Kemalpaşa, Orhaneli, Orhangazi, Yenişehir; Balıkesir'in Balya, Bandırma, Dursunbey, Erdek, Gönen, Sındırgı, Susurluk, Manyas; Çanakkale'nin Biga, Bozcaada, Eceabad, Ezine, Gelibolu, İmroz, Lapseki, Ayvacık, Yenice, Bayramiç mevkii merinos mıntıkası olarak belirlendi.[45]

Fotoğraf: 2 Merinos yetiştirme mıntıkasını gösteren bir harita
Kaynak: Selâhattin Batu, **Türkiye Koyun Irkları ve Koyun Yetiştirme Bilgisi**, Ankara, 1951.

42 Sugan, a.g.m., s.25.

43 Prekos merinosları yüksek et verimi elde etmek için Fransız Rambouillet tipi merinoslar ile İngiliz cinsi Leicester koyunların melezleştirilmesi ile üretildi. Batu, **a.g.e**., s.148 Tevfik Bulak, "Ziraat Vekâletinin Üzerinde Durduğu Bir Konu: Merinos Yetiştirilmesi", İktisadî Yürüyüş, S.100-104, (1 Nisan 1944), s.9.

44 Tevfik Bulak, "Ziraat Vekâletinin Üzerinde Durduğu Bir Konu: Merinos Yetiştirilmesi", **İktisadî Yürüyüş**, S 100-104, 1 Nisan 1944, s.9.

45 Ziya Orhon, **Türkiye'de Merinos**, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1944, s.23, 24.

Levent Şahverdi Arşivi

Almanya'dan Türkiye'ye 1934'te 360 koç ve 500 koyun getirtildi. Alman Koyun Yetiştirme Cemiyeti'nin yardımlarıyla Karacabey harasında 500 ana koyunluk bir "*elit sürü*" oluşturuldu. Harada 1935'ten itibaren merinosun çoğaltılması için çalışmalar yapıldı. Aynı zamanda da Bursa ve Balıkesir'deki koyun sürülerinin merinoslaştırılmasına başlandı. Merinos yetiştirme faaliyetlerinin etkili bir biçimde gerçekleştirilmesi için 1935'te merkezi Bursa'da olmak üzere "*Merinos Yetiştirme Müfettişliği*" kuruldu.[46] Bunun dışında merinos hakkında teknik eğitim almak için Bursa Karacabey Merinos Yetiştirme Çiftliği Asistanı Veteriner Hekim Cemal ile Bursa Merinos Yetiştirme Çiftliği Asistanı Hadi Bey'in Ziraat Vekâleti tarafından Almanya'ya gönderilmesine karar verildi.[47] Aynı zamanda Almanya'dan altı ve Avusturya'dan üç mütehassısın getirilmesi İcra Vekilleri Heyeti'nce 1937'de kabul edildi.[48]

Halkı, merinos konusunda bilinçlendirmek için 1942'den itibaren Beyşehir, Karacabey, Mustafa Kemalpaşa, Bandırma ve Balıkesir'de talî bölgeler oluşturuldu.[49] Bursa, Yenişehir, Mustafa Kemalpaşa ve Karacabey'deki 110 köyde 75.912 koyuna suni tohumlama yapıldı.[50] Bir kıvırcık koyunundan 1-1.5 kg yün alınırken, bir merinos koyunu 2-2.5 kg yün vermekteydi. Kıvırcık yapağısının kilosu 40-50 kuruş iken yarım kan merinosun yapağısı 105 kuruş ve safkan merinosun yapağısı 115 kuruş idi.[51] Merinosun et verimi kuzularda %55-%62 idi. Aynı zamanda günde ortalama 32-35 litre süt alınmaktaydı.[52]

Türkiye'de 1934 itibariyle 13.600.000 koyun vardı. Bunlardan genellikle et ve süt için yararlanılmaktaydı.[53] 1936-1941 döneminde elde edilen yapağı miktarı ortalama 31.150 ton idi.[54] Yerli koyun[55] yünlerinin elyafı kısa oldu-

46 Sugan, a.g.m., s. 26.

47 **BCA,** Fon No: 030.18.01.02-Kutu No: 72-Dosya No: 14-Sıra No:6.

48 **BCA,** Fon No: 030.18.01.02-Kutu No: 72-Dosya No: 19-Sıra No:1.

49 Sugan, a.g.m., s. 26.

50 Sedat Ataman, **Ekonomik ve Endüstriyel Bursa Cumhuriyet Bayramımızın 15 inci Yıldönümünde**, Yeni Basımevi, Bursa, 1938, s.25.

51 **Cumhuriyet**, 2 Mayıs 1939, s.8.

52 **Şehirlerarası Ticari Zirai Endüstri Bülteni**, İzmir, 1957, s.19.

53 Salâhattin Batu, "Türkiyede Hayvancılık", **Türk Coğrafya Dergisi**, S 3-4, 1943, s.314.

54 Ahmet Ardel, "Cumhuriyet Devrinde Endüstri", **Türk Coğrafya Dergisi**, S 3-4, 1943, s.332.

55 Türkiye'de bölgenin coğrafi yapısına ve kullanım amaçlarına göre çeşitli koyun cinsleri vardır. Bunlardan Kıvırcık Trakya ve Marmara bölgesinde, Sakız Çeşme'de; Karayaka Karadeniz'de; Akkaraman Orta Anadolu'da; Kızılkaraman kuzeydoğuda; Dağlıç Kastamonu, Eskişehir, Afyon ve İzmir'de; Tuj Kars'ta; İvesi Gaziantep, Şanlıurfa,

Levent Şahverdi Arşivi

ğu için dokuma fabrikaları 14 numaraya kadar iplik üretebilmekteydi. Yerli ipliklerden yapılan örgüler ise kabaydı. Bu nedenle fabrikalar dışarıdan yün ipliği almaktaydı. Avrupa'da yün sanayisinin kurulu olduğu ülkeler yün ihtiyacını İspanya ve Avusturalya'dan temin etmekteydi. Türkiye'deki dokuma fabrikaları ise İspanya'dan yün getirtmekteydi.[56] Türkiye, yün ipliği için 1931-1940 döneminde ortalama 1.1.00 lira döviz ödedi.[57]

Tablo 1. Türkiye'de yünlü dokuma ithalat ve ihracat miktarları (1923-1938)

Yıl	İthalat (ton)	İhracat (ton)
1923	1.340	400
1924	1.310	
1925	2.214	
1926	2.420	
1927	1.840	563
1928	1.600	596
1929	1.840	763
1930	1.080	928
1931	916	1.224
1932	542	1.694
1933	521	2.281
1934	460	2.480
1935	356	2.535
1936	373	2.600
1937	368	2.700
1938	640	3.028

Kaynak: **BCA,** Fon No: 490.0.0-Kutu No: 1015-Dosya No: 916-Sıra No: 2.

Merinos işi bir ana program dâhilinde 7-8 yıla bölündü. Buna göre programın ilk üç yılında her türlü altyapı hazırlıklarının tamamlanması, hastalıklarla mücadele ve eleman yetiştirme çalışmaları yer almaktaydı. Uygulama

Mardin ve Hatay'da yetiştirilir. **Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000)**, Der.: Şevket Pamuk, Zafer Toprak, Yurt Yayınları, İstanbul, 1988,s.76.

56 **Akşam**, 13 Mart 1934, s.5.

57 Ardel, a.g.m., s.333.

Levent Şahverdi Arşivi

aşamasında merkez Karacabey Harası ve Bursa Ziraat Mektebi olacaktı. Bilgi ve teknik işler, Yüksek Ziraat Enstitüsü tarafından gerçekleştirilecekti.[58]

Merinos sayısını kısa sürede artırmak için ilk dönemlerde suni tohumlama yapıldı.[59] Ülkedeki teknik şartların ve diğer koşulların buna uygun olmaması nedeniyle bu yöntem 1936-1941 döneminde uygulanmaya başlayacaktı. 1942'den itibaren halka merinos koçu verilmeye başladı.[60] Tarım Bakanlığı, merinos ihtiyacının yalnızca ülkenin batısında ve kıvırcık koyunu ile karşılanamayacağı sonucuna ulaştı.[61] Melezleme çalışmaları 1951'den itibaren Orta ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde de yapılmaya başladı. Bu maksatla merinos koçları ile akkaraman koyunları üzerine melezleme yapıldı.[62] Doğu Anadolu Bölgesi'nde koyunculuk ıslahı kapsamında ilk olarak 1952'de Karacabey harasından Erzurum Tohum Islah İstasyonu'na 50 Alman merinos koyunu ve 3 merinos koçu getirildi.[63]

Tablo 2. Türkiye'de devlete ait merinoslar ve sayıma dâhil olmayan bölgelerdeki merinos miktarları (1939-1944)

Yıl	Sayıma Dâhil Merinos Sayısı
1939	20.425
1940	39.241
1941	53.882
1942	71.572
1943	85.985
1944	102.656
1946	131.815

Kaynak: Tevfik Bulak, "Merinos Dâvamız ve Bu Yetiştirmenin İstikbali", **İktisadî Yürüyüş, Haralar Özel Sayısı**, (Ocak 1946).

58 **Anadolu**, 20 Ağustos 1934, s.2.

59 Dünyada suni tohumlama çalışmaları ilk kez 1780'de yapıldı. Türkiye'de ise Prof. Mihalof tarafından 1925'ten itibaren uygulanmaya başlandı. Bu yöntemle Atatürk Orman Çiftliği'nde Karagül koyunu yetiştirilmeye başlandı. Orhon, a.g.e., s.17, 18.

60 Sugan, a.g.m., s.26.

61 Sönmez, **a.g.e.,** s.252.

62 Meliha Özgirgin, "Cumhuriyetin 50. Yılında Türkiye Yünlü Sanayii", **Sümerbank Aylık Endüstri ve Kültür Dergisi**, S 136, s.32.

63 Saip Tellioğlu, **Merinos ve Morkaramanlarla Bunların F1 ve G1 Melezleri Arasında Yapağı Özellikleri Bakımından Mukayeseler**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 1975, s.16.

Levent Şahverdi Arşivi

Ülkedeki merinos yapağılarının yurt dışındakilerden farkını üreticilere ve üreticilerin elde ettikleri yapağılardan elde edilen ürünleri ilgililere tanıtmak için Türkiye'de ilk kez Bursa Merinos Fabrikası'nda 26 Haziran 1951'de bir "*Merinos Yapağı Sergisi*" açıldı.[64] Suni tohumlama işlemlerine 1960'da yeniden başlandı. Türkiye'deki melezlenmiş merinos sayısı 1972'de 925.740'a ulaştı.[65]

I- Merinos Yetiştiriciliği ve Kurulan Çiftlikler

Cumhuriyet dönemi ile birlikte hayvancılığı geliştirmek için ıslah çalışmaları ayrı bir yöntem olarak kullanılacaktı. Bu maksatla sığır, koyun, tiftik keçisi ve at üzerine ıslah faaliyetleri gerçekleştirilecekti.[66] Koyun ıslahında özellikle merinos ırkı ön plana çıkacaktı. Burada amaç Alman yapağı-et merinosu yetiştirmekten ziyade yapağı kalitesi merinos gibi veya yakın, vücut yapısı yerli koyun cinslerinden büyük ancak merinostan biraz küçük kıvırcık cinsi kadar süt veren, ülkenin mera ve iklim şartlarına uygun bir "*Türk tipi merinos*" ırkı oluşturmaktı.[67] Islah çalışmalarında merinos yetiştirme çiftlikleri başat faktör olacaktı.

Merinos yetiştiriciliği için kurulan devlet çiftliklerine başlangıçta hayvancılıkla uğraşan bir kısım çiftçinin karşı çıktığı görüldü. Buna karşı uzmanlar; merinos yetiştiriciliğinin teknik bir iş olduğunu, bunun işsiz köylüye yeni bir iş sahası açacağını, yeni bir yöntem olan merinos yetiştiriciliğinin bu çiftliklerde öğretilerek zamanla birçok yerde Türk çiftçisi tarafından modern koşullarda uygulanacağını, bunun ise zamanla önemli bir gelir kaynağı oluşturacağını[68] ve bu nedenle ilk dönemlerde devlet çiftliklerinin gerekli olduğunu belirttiler.[69]

Hükümet tarafından 1935'te merinos yetiştiriciliğinin gerçekleştirilmesi ve yünlü dokuma sanayisinin kurulması için 2.500.000 liralık bir bütçe tahsis edildi.[70] Merinos yetiştirme ve üretim işleri için 80 merinos koçunun

64 Ömer Özek, "Memlekette Açılan İlk Merinos Yapağı Sergisi", **Feshane Aylık Mensucat Meslek Dergisi**, S 7, Temmuz 1951, s.222.

65 Özgirgin, a.g.m., s.32.

66 **Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000)**, Der.: Şevket Pamuk, Zafer Toprak, Yurt Yayınları, İstanbul, 1988, s.73

67 Şahinkaya, **a.g.e.**, s.13.

68 Yerli koyun yünü 60-70 kuruş iken tam kan merinos yünü 120, yarım kan merinos yünü 110 kuruş idi. **Ulus**, 4 Temmuz 1939,s.6.

69 **Akşam**, 27 Kânunusani 1935,s.4.

70 **Cumhuriyet**, 26 Nisan 1935,s.6.

Levent Şahverdi Arşivi

pazarlıkla satın alınması 20 Nisan 1936'da İcra Vekilleri Heyeti tarafından onaylandı.[71] Almanya'dan ve Macaristan'dan damızlık merinos koçu satın almak için Zootekni Enstitüsü Doçenti Kadri, Karacabey Harası Müdür Yardımcısı Celal ve Pendik Bakteriyoloji Enstitüsü Müdürü Şefik Bey'den oluşan bir heyetin teşkili ve bu şahısların her birine 1.000 lira döviz ödenmesine 1936'da karar verildi.[72] Macaristan'dan 1937'de 300 damızlık merinos koyunu getirildi.[73]

Fotoğraf: 3 Almanya'dan getirilen merinos koçlarından bir kısmı
Kaynak: **Cumhuriyet**, 9 Temmuz 1935

Merinos koyunu çoğunlukla Çanakkale, Balıkesir ve Bursa'da yetiştirilmekteydi. Bunların yapağılarını ıslah için Ziraat Vekâleti tarafından 1934'te dokuz kişilik bir heyet görevlendirildi. Heyet Bursa, Balıkesir ve Çanakkale'de yirmi gün araştırma yapacak ve çalışmalarını bir rapor haline getirecekti.[74] Merinos koyununun otu için Yüksek Ziraat Enstitüsü Bitki Profesörü Kravze ve yardımcısı Rauf Bey, Uludağ ve Karacabey'de çayır bitkisi üzerine incelemelerde bulunacaktı.[75]

71 **BCA**, Fon No: 030.18.01.02-Kutu No: 64-Dosya No: 31-Sıra No: 20.

72 **BCA**, Fon No: 030.18.01.02-Kutu No: 63-Dosya No:28-Sıra No:9.

73 **Cumhuriyet**, 28 Nisan 1937, s.4.

74 **Akşam**, 26 Temmuz 1934, s.2.

75 **Cumhuriyet**, 5 Temmuz 1935, s.2.

Levent Şahverdi Arşivi

Tablo 3. Merinos yetiştiriciliği için ayrılan payların 1935 yılındaki bedelleri

Yer	Genel Masraf (TL)	Çalışan Ücretleri (TL)
Merkez	6.075	1.725
Bursa Mıntıkası	5.455	3.270
Karacabey Mıntıkası	60.120	5.900
Yabancı Uzmanlar	_____	5.250

Kaynak: **BCA**, Fon No: 030.18.01.02-Kutu No:214-Dosya No:148-Sıra No:1935

Merinos mıntıkası olarak kabul edilen Bursa, Balıkesir ve Çanakkale'deki suni tohumlama çalışmalarını Mütehassıs Fahri Aras başkanlığındaki on beş kişilik veteriner ekibi gerçekleştirecekti.[76] Merinos yetiştirme çalışmalarının başladığı 1935'te 18.000 yerli kıvırcık koyunu[77], merinos koçu ile aşılandı. Bu sayı 1936'da 50.000'e, 1937'de 130.000'e yükseldi. 1938'de ise 200.000 koyunun aşılanması planlandı.[78]

Merinoslaştırma işinin yılda %15-20 oranında olması amaçlandı. Devlet tarafından merinos yetiştiriciliğini teşvik etmek için çiftçiye yapağının kilo fiyatına ek olarak prim ödenecek, modern ağıllar kuranlara ödül verilecek, merinos sürü sahiplerine nakdi destek sağlanacak, sergiler düzenlenecek, merinos yetiştirme bölgelerinde yonca miktarını arttırmak için yonca tohumu bedelsiz olarak dağıtılacaktı. Bu doğrultuda 1943'e kadar 11.344 kg tohum dağıtıldı ve 2.274 dekar yoncalık alan oluşturuldu.[79] Modern ağıl kuranlara 600, gıda teminine 400, sürü bakımına 2.000, kesim işlerine 1.000 lira devlet desteği verildi.[80]

76 **Anadolu**, 28 Temmuz 1936, s.3.

77 Kıvırcık koyununun yapağısı D sınıfında olup 37-45 mikron inceliğindeydi. Bu bakımdan Türkiye'deki yerli cins koyunları arasında en ince yapağıya sahipti. Fikri Karaesmen, "Merinos Koyunculuğu ve Bursa Vilâyeti", **Uludağ Bursa Halkevi Mecmuası**, S 1, 2 inci Kânun 1935, s.37, 38.

78 **Son Posta**, 27 Mart 1938, s.5.; Aşılama sonucu elde edilen merinosların fiziki yapılarına bakıldığında; yükseklik 64-70 cm, uzunluk 69-73 cm, göğüs derinliği 29-31 cm, göğüs genişliği 20-23 cm, ön göğüs 16-19 cm, kürek uzunluğu 28-31 cm, göğüs çevresi 87-99 cm, baş uzunluğu 25-27 cm, genişliği 13 cm, alın uzunluğu 11- 13 cm, kulak uzunluğu 10-11 cm, genişliği 7 cm, ön incik çevresi 8-9 cm, arka incik çevresi 9-10.5 cm, canlı ağırlık 56-65 kg idi. Şahinkaya, **a.g.e.**,s.126.

79 Bulak, a.g.m., s.9.

80 Bursa Merinos Yetiştirme Müfettişliği, **a.g.e.**, s.9, 10.

Levent Şahverdi Arşivi

Fotoğraf: 4 Merinos melezi koyunlar
Kaynak: **Akşam**, 27 Nisan 1936.

Köylünün elinde 1938'de 4.715 dişi ve 317 erkek yarım kan merinos vardı. Merinos bölgesindeki diğer merinoslar ile bu sayı 11.719 dişi ve 2.122 erkek olmak üzere 13.841'e ulaşmaktaydı.[81] Aynı yıl Türkiye'deki toplam merinos koyun ve kuzu sayısı yaklaşık 50.000 idi.[82]

Ziraat Vekâleti 1939'da kırk beş yerde suni tohumlama istasyonu açtı. Bunların on dokuzu Bursa'da, diğerleri ise Bandırma ve Balıkesir'de yer almaktaydı. İstasyonlar, üreticinin faydalanması için 3 km mesafede kuruldu.[83] İstasyonlara bir mütehassıs veteriner ve bir hayvan sağlık memuru atandı.[84] Köylüler kurulan merinos yetiştirme çiftliklerinden alınan sonuçlardan oldukça memnun kaldı ve veterinerlere başvurarak: "*Aman! Koyunu aşılayın*" demeye başladı.[85]

81 **Son Posta**, 1 Mart 1938, s.10.
82 **Cumhuriyet**, 2 Mayıs 1939, s.8.
83 **İkdam**, 1 Ağustos 1939, s.7.
84 **Cumhuriyet**, 5 Temmuz 1938, s.4.
85 **Kurun**, 12 Mart 1937, s.4.

Levent Şahverdi Arşivi

Bursa Valisi Refik Koraltan[86] Bey köylünün merinosa olan alakası hakkında şu açıklamada bulundu:

> "*Köylü kâfi derecede vaziyeti anlamış ve bu işe sarılmıştır. Fakat birkaç kişi için dava aksayacak değil bilâkis daha büyük bir hızla daha kuvvetli bir hamle ile yürüyecektir. Bu işte çok kazanç olduğu anlaşıldıktan ve anlatıldıktan sonra kendiliğinden herkes buna koşacaktır. Devlet, bu işi bir süs olsun diye değil köylünün çok kazanmasını temin için yapıyor. Suni tohumlama yapılırken köylü ve halkın menfaati gözetilmektedir. Artık o da bunu tamamen müdriktir. Yerli cins koyun azamî 40 kilo et verirken bunun yanı başında merinosun 70-80 kilo verdiğini gören koyuncu elbette bunu tercih edecektir. Hastalığın sebebi teşrih edilmiştir. Bu gibileri merinosun faydasını bilmiyorlar. Öğretmek lâzım.*"[87]

Merinos sayısını arttırmak için çeşitli yöntemler uygulandı. Bunlar arasında; yününü fabrikaya getirenlere kilo başına 15-20 kuruş prim verilecekti. Kesimlik koyun ve en iyi ağıl yarışmaları düzenlenecekti. Ağıl yarışmasında birinci olanlardan Yenişehir'in Çardak köyünden İbrahim Süzen, Akçalar köyünden Mehmed Sarı ve Ayazma çiftliğinden Cemal Gökbayrak'a 100 lira ödül verildi. Sürü yarışmasında derece alanlardan üç kişiye 300, üç kişiye 150 ve üç kişiye 75 lira teşvik ödülü dağıtıldı.[88]

86 Refik Koraltan, 1889'da Sivas'ın Divriği ilçesinde doğdu. Divriği Rüştiyesi'nde, İstanbul'daki Mercan İdadisi'nde ve Hukuk Mektebi'nde eğitimini tamamladı. Bursa'da savcı yardımcılığı ile resmî göreve başladı. Daha sonra Gelibolu ve Karaman savcılığı vazifesinde bulundu. 1918'de Trabzon Polis Müdürlüğü'ne atandı. Millî Mücadele'ye katılmak için Konya'ya gitti. 1920'de Birinci TBMM Hükümeti'nde Konya Meb'usu olarak görevde bulundu. 1935 yılına kadar Meb'usluk vazifesine devam etti. 1935'te Çoruh, 1937'de Trabzon, 1939-1942 yılları arasında Bursa Valiliği yaptı. 1943'te Bursa Milletvekili seçildi. Celâl Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ile Demokrat Parti'yi kurdu. 1950'de Kocaeli Milletvekili olarak Meclis'e girdi. 1950-1960 döneminde TBMM Başkanlığı yaptı. 27 Mayıs 1960 ihtilalinin ardından tutuklandı ve Yassıada'ya gönderildi. Müebbet hapis cezası aldı. Bir süre sonra aftan yararlandı. 1974'te İstanbul'da yaşamını yitirdi. **Türkiye 1923-1973 Ansiklopedisi**, Kaynak Kitaplar, İstanbul, 1974, s.949.

87 **İkdam**, 1 Ağustos 1939, s.7.

88 **Cumhuriyet**, 2 Mayıs 1939, s.8.; Bursa ve Balıkesir merinos yetiştirme mıntıkasında açılan sergiler ile ağıl, sürü, kesim ve gıda kategorilerinde verilen ödül bedelleri; 1936'da 3.860, 1937'de 7.320, 1938'de 8.110, 1939'da 10.120, 1940'da 10.630, 1941'de 11.718, 1942'de 8.500, 1943'te 9.295, 1944'te 13.490, 1946'da 6.455, 1947'de 7.500, 1948'de 900, 1949'da 13.500, 1950'de 14.000, 1951'de 17.290,1952'de 11.360 lira idi Şahinkaya, **a.g.e.**, s.13.

Levent Şahverdi Arşivi

Fotoğraf: 5 Merinos koyun yetiştiriciliği yarışmasında ödül alanlar bir arada (1937)
Kaynak: **Cumhuriyet**, 29 Mart 1937

Tüm teşvik ve ödüllere karşın 1934'ten 1952'ye kadar geçen on sekiz yıl içinde merinos yetiştirme bölgesinde 133.343 ve Türkiye genelinde 149.944 merinos melezi seviyesine ulaşıldı. Bu miktar ülkenin yapağı ihtiyacını karşılayacak seviyede olmadığından dolayı merinos fabrikası için özellikle 1946-1948 yılları arasında yapağı ithali gerçekleştirildi.[89]

I.1. Karacabey Merinos Yetiştirme Çiftliği

Hereke ve yün-iş gibi dokuma fabrikaları yün ipliğini kendileri imal ederken diğer birçok dokuma fabrikası için gerekli olan yün ipliği yurt dışından alınmaktaydı. Bu ihtiyacı karşılamak için devlet tarafından Bursa'da 1938'de 2.500.000 lira değerinde bir merinos fabrikası inşa edildi. Merinos ile uzun elyaflı pamuk üretmek için 3.000.000 lira değerinde bir tahsisat yapıldı. Hazırlanan programla başlangıçta en kaliteli ve en ince[90] yapağıya sahip yerli

89 Şahinkaya,**a.g.e.**,s.8.;Merinos yünü ithalatı; 1923'te1.777, 1924'te 6.302, 1925'te 3.283, 1926'da 17.015, 1927'de 39.719, 1928'de 51.403, 1929'da 76.683, 1930'da 145.014, 1931'de 284.821, 1932'de 288.026, 1933'te 311.429, 1934'te 559.623, 1935'te 352.299, 1936'da 47.892, 1937'de 240.692, 1938'de 544.794, 1939'da 2.097.262, 1940'da 932.939, 1941'de 1.219.587, 1942'de 988.859, 1943'te 2.082.623, 1944'te 2.124.136, 1945'te 2.913.301, 1946'da 4.733.348, 1947'de 5.563.003, 1948'de 3.927.565, 1949'da 4.233.918, 1950'de 2.584.193, 1951'de 2.904.328 kg idi. Şahinkaya, **a.g.e.**, s.11.; Ülke genelinde elde edilen yapağı miktarı ise; 1941'de 134.705, 1942'de 178.930, 1943'te 216.942, 1944'te 265.640, 1945'te 290.425, 1946'da 282.014, 1947'de 303.822, 1948'de 257.892, 1949'da 218.450, 1950'de 190.512 kg idi. Şahinkaya, **a.g.e.**, s.10.

90 Yapağılar en inceden en kalına doğru; 24-26 mikron inceliğindeki A, 26-30 mikron inceliğindeki B, 30-37 mikron inceliğindeki C, 37-45 mikron inceliğindeki D, 45-60

Levent Şahverdi Arşivi

koyunlar ile yurt dışından getirilen merinos yapağısı kullanılarak %30 tiftik ve kısmen saf merinos işlenecekti. Ülkede merinos türü ve yünü yeterli bir seviyeye ulaştığı zaman ithalat durdurulacaktı. Bunun için yedi yıl içerisinde fabrikanın yün ihtiyacını tamamen yurt içinden karşılanması planlandı. Bu maksatla Bursa'daki merinos yetiştirme müfettişliği ile Karacabey'deki merinos yetiştirme çiftliğinde çalışmalar yapıldı.[91]

Karacabey Merinos Yetiştirme Çiftliği 1935'te faaliyete geçti.[92] Çiftlik Müdürü Ekrem Bey idi.[93] Burada Almanya'dan gelen Merinos Uzmanı Baron Von Cepte[94] ile Macaristan'dan gelen Mera Uzmanı Prof. Kolbay Karoly ve yardımcısı Dory Losos görevde bulundu.[95] Çiftlikte her yıl 15 Mayıs-15 Haziran tarihleri arasında açılacak suni tohumlama kursları vasıtasıyla otuz veteriner ve otuz sağlık memuru yetiştirilecekti. Bu kişiler faaliyete geçecek otuz istasyonda suni tohumlama üzerine çalışmalar gerçekleştirecekti.[96]

İstasyonda Almanya'dan her biri 500 liraya getirilen[97] damızlık merinos koçu ile yerli koyunlar suni yöntemle aşılanarak yerli merinos ırkı[98] elde edildi. Bu yöntemle Almanya'dan alınan yetmiş koç, 1936'da on bölgedeki suni tohumlama istasyonlarında yaklaşık on bin yerli koyun ile aşılandı. Doğal yöntemde bir koç, yirmi beş koyun ile suni yolla bir koç, bin koyun ile eşleştirilmekteydi. Böylece daha az masraf ve işçilik ile daha fazla verim alınmak-

mikron inceliğindeki E, 60 ve üzeri mikron inceliğindeki F yapağı olarak sınıflandırılır. Türkiye'deki koyunlarının yapağıları D, E, F sınıfında olup, kalın bir yapıya sahiptir. Fikri Karaesmen, "Merinos Koyunculuğu ve Bursa Vilâyeti", **Uludağ Bursa Halkevi Mecmuası**, S 1, 2 inci Kânun 1935, s.37.

91 Musa Ataş, "Sanayi Hayatımızda Yeni Bir Hamle: Merinos Yetiştiriciliği Sür'atle İlerleyen ve Memlekete Refah Getiren Bir Gelir Kaynağı Oluyor", **Açık Ses**, 27 Haziran 1936, s.1.

92 **Cumhuriyet**, 11 Ağustos 1935, s.4.

93 **Cumhuriyet**, 19 Temmuz 1939, s.6.

94 **Kurun**, 12 Mart 1937, s.4.

95 Seyfi Yıldırım, "Cumhuriyet Döneminde Türk-Macar İlişkileri Çerçevesinde İstihdam Edilen Macar Uzmanlar", **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S 15, Bahar 2012, s.131, 139.

96 **Kurun**, 12 Mart 1937, s.4.

97 **Akşam**, 27 Nisan 1936, s.5.

98 Karacabey merinos koyunu 50-60 kg, koçu 80-100 kg ağırlığa sahipti. Yapı itibarıyla beyaz vücutlu, başı yapağısız, karın ve bacakları yapağılı, kuyruğu ince ve uzun idi. Kirli yapağı ağırlığı 3-3.5 kg, süt verimi 30-35 kg idi. Kargas ağırlığı 25-40 kg, et randımanı %45-50 idi. **Hayvancılık Sektörü Raporu**, Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2014, s.32.

Levent Şahverdi Arşivi

taydı. Bu yöntem o dönem için dünyada yalnızca Sovyet Rusya'da ve bunun üzerine eğitim alan Türk veterinerler tarafından Türkiye'de uygulanmaktaydı.[99] Türkiye'nin her yerinden gelen veterinerler Karacabey'deki merinos kursunda eğitim almaktaydı.[100] Karacabey Merinos Yetiştirme Çiftliği'nde 2 Şubat 1938 tarihi itibariyle 1.480 dişi yarım kan merinos bulunmaktaydı.[101]

Tablo 4. Karacabey Merinos Yetiştirme Çiftliği'nde 1938 yılı itibarıyla personel sayısı, ücret miktarı ve çalışma süresi

Memuriyet Unvanı	Çalışan	Süre (Ay)	Ücret (TL)
Merinos Yetiştirme Asistanı	4	5	2.400
Merinos Hastalıkları Asistanı	2	5	1.200
Bakteriyolog	1	5	750
Mes'ul Muhasip	1	5	600
Ayniyat Memuru	1	5	350
Kâtip	1	5	300
Hademe	2	5	300

Kaynak: **BCA**, Fon No: 030.18.01.02-Kutu No: 83-Dosya No:60-Sıra No: 10

Araştırmacı-Yazar Hayrettin Ziya Taluy Bey 1943 yılında ziyaret ettiği Karacabey harasında merinoslar hakkındaki izlenimlerini şu cümlelerle aktarmaktaydı:

> "*… Bir uçtan öbür uca enine 18, boyuna 24 kilometre uzunluğunda ve 110.000 dönüm yüz ölçümündeki harada merinoslar kırpılıyor. Elektrikle çalışan sıra sıra tıraş makineleri altına çekmişler. Bu, görülecek bir sahnedir. Yüzlerce anne içeride bağrışıyor. Yüzlerce kuzu dışarıda meleşiyor. Kırkılma bitti. Kapılar açıldı. Kalın yünlü sırtlarıyla giren analar, kılsız çıktılar... Merinos koçlarının hususiyetine şaşkınlıkla bakıyoruz. Kıvır kıvır yünleri, çiğ renkli ve kanlı gözleri, iri başlarına rağmen ince ve uzun yüzleri, hele kat kat yağlı ve katları arasındaki kılları dökülmüş enseleri, bakışları çekiyor. Ne de büyük*

99 Ataş, a.g.m., s.1.

100 **Akşam**, 27 Nisan 1936, s.5.

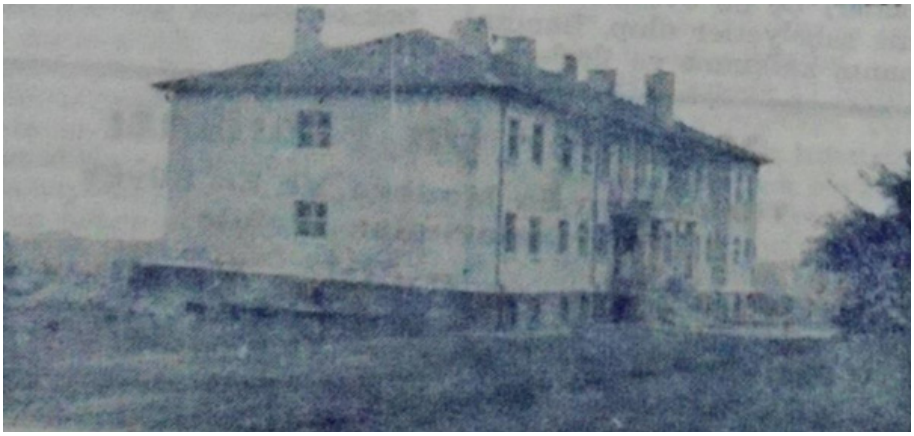
101 **Son Posta**,1 Mart 1938, s.10.; Karacabey Merinos Yetiştirme Çiftliği'nde 1952 yılı itibarıyla 1.463 elit ve 3.243 muhtelif kan dereceli melez olmak üzere toplam 4.706 merinos vardı. Şahinkaya, **a.g.e.**, s.8.

Levent Şahverdi Arşivi

koçlar. İçlerinden birinin 130 kilo sıkletinde olduğunu duyunca hayretimiz büsbütün artıyor…"[102]

I.2. Bandırma Merinos Yetiştirme Çiftliği

Bandırma Merinos Yetiştirme Çiftliği 1943'te kuruldu.[103] Bandırma'nın Edincik bölgesinde yer alan çiftlik 24.369 dekarlık bir arazide faaliyetlerini sürdürdü. Çiftlikte; 41 koç, 1.893 koyun, 14 erkek toklu, 477 dişi toklu, 341 erkek kuzu, 544 dişi kuzu, 1 boğa, 10 inek, 8 dana, 8 buzağı, 2.410 kümes hayvanı, hizmet hayvanı olarak 25 at ve 8 katır bulunmaktaydı.[104] Bandırma Merinos Şefliği müdürlüğünde Fahri Savruna Bey görev yapmaktaydı.[105]

Fotoğraf: 6 Bandırma Merinos Yetiştirme Çiftliği Binası
Kaynak: **Şehirlerarası Ticarî Zirai Endüstri Bülteni**, İzmir 1957.

Çiftlik; asgari on beş bin koyunun koç ihtiyacını karşılamak, üç yılda kırk bin koyunu aşılamak, damızlıkların verim ve kalitesini yükseltmek, her yıl yaklaşık iki yüz köylüye tane ve kaba yem desteği sağlamak, hayvan bakım, sağım, kırkım gibi bilgileri öğretmek, çayır ve meraları verimli bir hale getirmek gibi faaliyetlerde bulunulacaktı. Yetiştiricilere yılda ortalama beş yüz merinos koçunu ve iki yüz merinos koyununu 25 lira bedelle verecekti.[106]

---

102 Hayrettin Ziya Taluy, "Karacabey Harası", **Uludağ Bursa Halkevi Mecmuası**, S 63, 2nci Kânun-Şubat 1944, s.42, 43.

103 **Türkiye 1923-1973 Ansiklopedisi**, Kaynak Kitaplar, İstanbul, 1974, s.956.

104 **Şehirlerarası Ticari Zirai Endüstri Bülteni**, İzmir, 1957, s.18, 19.

105 **Cumhuriyet**, 17 Birinciteşrin 1937, s.5.

106 **Şehirlerarası Ticari Zirai Endüstri Bülteni**, s.18.

Levent Şahverdi Arşivi

Çiftlikteki damızlık koyun sayısı 3.310 olup suni yöntemle gerçekleştirilen aşılama sonucu %97.40 oranında bir gebelik seviyesine ulaşılmıştı.[107]Çiftlikte 1952 yılı itibarıyla 101 elit ve 3.993 muhtelif kan dereceli olmak üzere toplam 4.094 merinos bulunmaktaydı.[108]

I.3. Bursa Merinos Yetiştirme Çiftliği

Bursa mıntıkasındaki kıvırcık koyunlara 1 Haziran 1936'dan itibaren Almanya'dan getirilen merinos koçları ile suni tohumlama yapılmaya başlanacaktı.[109] Bursa'daki suni tohumlama işlerinin denetiminde Ziraat Vekâleti şube müdürlerinden Fahri Aras ve Fahri Savron beyler görev yapacaktı.[110] Merinos yetiştiriciliği için 1937'de Bursa'da Merinos Suni Tohumlama Laboratuvarı açıldı. Burası dönemi itibarıyla Sovyet Rusya'nın ardından dünyadaki en modern laboratuvar idi.[111]

Fotoğraf: 7 Merinos Suni Tohumlama Laboratuvarı'nın açılış töreninden bir görüntü (1937)
Kaynak: **Cumhuriyet**, 5 Nisan 1937.

Bursa Merinos Yetiştirme Çiftliği'nde 2 Şubat 1938 itibarıyla 1.721 dişi, 1.182 erkek safkan merinos ile 3.303 dişi ve 623 erkek yarım kan merinos bulunmaktaydı.[112]

107 **Şehirlerarası Ticari Zirai Endüstri Bülteni**, s.19.
108 Şahinkaya, **a.g.e.**, s.8.
109 **Yeni Ses**, 30 Mayıs 1936, s.1.; **Anadolu**, 23 Mayıs 1936, s.3.
110 **Cumhuriyet**, 5 Temmuz 1938, s.4.
111 **Cumhuriyet**, 5 Nisan 1937, s.4.
112 **Son Posta**, 1 Mart 1938, s.10.

Levent Şahverdi Arşivi

Tablo 5. Bursa Merinos Çiftliği'nde 1938'deki personel durumu, ücret miktarı ve çalışma süresi

Memuriyet Unvanı	Çalışan	Süre (Ay)	Ücret (TL)
Merinos Yetiştirme Uzmanı	1	5	750
Merinos Yetiştirme Asistanı	1	5	600
Merinos Hastalıkları Uzmanı	2	5	1.500
Hademe	1	5	125

Kaynak: **BCA**, Fon No: 030.18.01.02-Kutu No: 83-Dosya No:60-Sıra No:10.

Alman Koyunculuk Cemiyeti Birliği direktörlerinden Mütehassıs Lilyantal Harada, Bursa'daki incelemelerinin ardından merinos yetiştiriciliğinin geldiği noktayı şu ifadelerle açıkladı:

> "*Cumhuriyet hükümetinin merinos işine verdiği ehemmiyetin burada büyük kıymetini gördüm. Kuvvetle ümit ederim ki, çok yakın bir zamanda bu metodik merinos siyasetiniz emniyetle başarılmış olacaktır. Yenişehir mıntıkasında gördüğüm ilk merinos kuzuları bana bu iş hakkında çok büyük bir itimat ve kuvvet verdi. Bu münasebetle bu işte çalışan baytar ve ziraatçı arkadaşlarımı takdir ve tebrik ederim.*"[113]

II. Bursa Merinos Fabrikası

Türkiye'deki koyunların yapağıları genel olarak kalın ve kaba idi. Bunlar; keçe, kaba kumaş, halı ve kilim gibi ürünlerin imalinde tercih edilmekteydi.[114] Bu nedenle taranmış ince yün ipliği üretimi için uygun değildi. Bir yapağıda aranılan özellikler arasında; incelik, sağlamlık, esneklik, yumuşaklık, parlaklık, şeklini bozmaması dokuma açısından oldukça önemliydi. Merinos yapağısı bu özelliklerin tümünü taşımaktaydı.[115]

Yüksek kaliteli yün ipliği olarak adlandırılan "*kamgarn*" ise yalnızca merinos cinsi koyundan elde edilebilmekteydi. Ülkedeki yünlü dokuma sanayisinde kullanılan kamgarn iplikler Avrupa'dan getirilmekteydi.[116] Yapılan planlama ile

113 **Cumhuriyet**, 3 Mayıs 1937, s.2.

114 **1938 Ziraat Kongresi İçin Veteriner İşleri Umum Müdürlüğünce Hazırlanan Koyunculuk (Merinos, Tiftik) Raporudur**, s.3.

115 Karaesmen, a.g.m., s.37.

116 Selim Cavid, "Cumhuriyet Neslinin Elinde Hızla İlerleyen Bir Müessese Bursa Merinos Fabrikası", **İktisadî Yürüyüş**, S 10, 1 Mayıs 1940, s.18.

Levent Şahverdi Arşivi

Avusturalya'dan merinos yapağısı alınacak ve ilk olarak iplik, daha sonra yünlü kumaş imal edilecekti. İlerleyen dönemde ise merinos koyunu Bursa ve çevresinde yetiştirilecekti. Kurulacak bir kamgarn fabrikası ile ithalatın %7.5'ini oluşturan kamgarn ipliğini yurt içinde üretmek için merinosun yetiştirilmesi ve ihtiyaç duyulan ince yün dokumaların üretilmesi planlandı.[117]

Fabrika için en aşağı bir buçuk milyon merinos koyununa ihtiyaç vardı. Merinos sahası olarak kabul edilen yerler Bursa, Balıkesir ve Manisa idi. Mıntıkada merinosçuluk 1929'da başladı. 1929'dan 1934'e kadar yetiştiricilere ücretsiz olarak 204 safkan koç ve 110 dişi koyun dağıtıldı. Bunlarla şimdiye kadar yaklaşık 1.000 yarım kan merinos elde edildi. Yetiştiricilere 550 merinos koyunu dağıtılmak üzere hazırlandı.[118] Türkiye'de 1938'de suni yolla 29.000 merinos koyunu elde edildi. Böylece 60.000 koyun merinosa dönüştürüldü.[119]

Fabrika inşa edilmeden önce Bursa'nın merinos koyunu için uygun şartlara sahip olup olmadığı üzerine çalışmalarda bulunuldu. Bu doğrultuda öncelikle Karacabey'de tecrübeler yapıldı. 1934'te Bursa'ya gelen Ziraat Vekili Muhlis (Erkmen) Bey'in[120] başkanlığında; merinos koyunları üzerine Ziraat Vekili eski müsteşarı Yüksek Baytar Mektebi Zootekni Muallimi İhsan Abidin, Ziraat Vekâleti Zootekni Mütehassısı Nurettin, Yüksek Ziraat Enstitüsü Zootekni Profesörü Spotel, Hıfzıssıhha Enstitüsü Profesörü Beller, Bakteriyolog Süreyya, Tahsin, Kadri, Selahattin, Paraizitoglo, Nevzat ve Necati, Karacabey Harası Müdürü Şefik beylerden oluşan bir heyet Bursa, Balıkesir mıntıkasında incelemelerde bulundu.[121] Son tetkikatı İktisat Vekili Celâl Bayar[122], Sümerbank Genel Müdürü Nurullah Esat ve Hereke Fabrikası Müdürü

117 **Merinos**, Bursa Büyükşehir Belediyesi, Bursa, 2015, s.9.

118 **Akşam**, 2 Şubat 1934, s.6.

119 **Akşam**, 25 Eylül 1939, s.4.

120 Muhlis Erkmen 1891'de Bursa'da doğdu. İstanbul Halkalı Yüksek Ziraat Okulu'nda eğitim aldı. III. ve VIII. Dönem Bursa, IV., V., VI., VII. Dönem Kütahya milletvekilliği görevinde bulundu. VII., VIII., XI., XII. Hükümetleri dönemlerinde Ziraat Vekilliği yaptı. 1985'te yaşamını yitirdi. **TBMM Albümü 1920-2010, 1. Cilt: 1920-1950**, Ankara, 2010, s.457.

121 **Anadolu**, 20 Ağustos 1934, s.1.; **Türk Sözü**, 20 Ağustos 1934, s.1.

122 Celâl Bayar 1883'te Gemlik'te doğdu. Bursa'daki Fransız okulunda eğitim gördü. Gemlik Reji İdaresi, Ziraat Bankası ve Deutsche Bank Şubesi'nde memur olarak çalıştı. 1919'da İstiklâl Harbi'ne katıldı ve Akhisar Millî Kuvvetler Komutanı oldu. 1920'de Saruhan mebusu seçildi. 1921'de İktisat Vekilliği görevine atandı. 1924'teki II. İsmet (İnönü) Kabinesi'nde, mübadele, imar ve iskân vekilliği yaptı. Türkiye İş Bankası'nı 26 Ağustos 1924'te kurdu. 1931'deki IV. İsmet (İnönü) Kabinesi'nde İktisat Vekilliği yaptı. Celal

Levent Şahverdi Arşivi

Reşat beyler yaptı.[123] Şehrin, otlağı bol geniş ovalara sahip ve elverişli havası ile merinos için en uygun yer olduğu sonucuna ulaşıldı.[124]

Bursa'da Başvekil İsmet İnönü tarafından 28 Kasım 1935'te temeli atılan[125] Balkanların ve Orta Doğu'nun en büyük taranmış kamgarn iplik ve dokuma fabrikası[126] 2 Şubat 1938'de Mustafa Kemal Atatürk tarafından saat 16.25'te açıldı. Kendisini, Fabrika Müdürü Ömer Lütfi Sugan[127] karşıladı. 17.30'a kadar fabrika içinde incelemelerde bulunan Atatürk'e bu süre zarfında fabrikadaki üretim hakkında bilgiler verildi.[128] Mustafa Kemal Atatürk, incelemelerinin ardından fabrikanın hatıra defterine şunlarıyazdı:

> "*Sümer Bank Merinos Fabrikası, çok kıymetli bir eser olarak milli sevinci arttıracaktır. Bu eser, yurdun, hususiyle Bursa bölgesinin endüstri inkişafına ve büyük milli ihtiyacın giderilmesine yardım edecektir. Eserin başarılmasında Ekonomi Bakanlığı'nı tebrik ederim. SümerBank direktörlüğüne teşekkür ve fabrikayı gördüğüm gibi yüksek bilgi, tam düzenli idarede, direktörüne başarı te-menni ederim.*"[129]

Bayar 1937-1939 döneminde başvekillik görevinde bulundu. 1946'da Demokrat Parti'nin kurucuları arasında yer aldı. 1950-1960 döneminde Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin üçüncü cumhurbaşkanı olarak görev yaptı. 1986'da İstanbul'da öldü. Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi Millî Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923**, III, Ankara, 1994, s.831-836.

123 **Cumhuriyet**, 18 Teşrinisani 1934, s.3.

124 **15 Bursa**, s.109.

125 **Sümerbank X uncu Yıl**, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1943, s.66.; **Sümer Bank Bursa Merinos Fabrikası**, Ulus Basımevi, Ankara, 1952, s.1.; **Cumhuriyetin 50. Yılında Sümerbank 1933-1973**, Tisa Matbaacılık, Ankara, 1973, s.126.; **Cumhuriyetin 50. Yılında Bursa 1973 İl Yıllığı**, Bursa Valiliği, Bursa, 1973, s.233.

126 **Büyük Modern Türkiye**, Nisan-Mayıs 1962, S 17-18, s.6.

127 Bursa Merinos Fabrikası'nın ilk müdürü Sanayici Ömer Lütfi Sugan idi. Kendisinin 1938'de Türkiye Yün İpliği ve Dokuma Şirketi Müdürlüğü'ne tayin olması üzerine fabrika müdürlüğüne Sümerbank İplik Dokuma Müessesesi Müdür Muavini Nihat Alpar atandı. **Türkiye Ticaret Postası**, S.350-99, 9 Temmuz 1948, s.2.

128 **Son Posta**, 3 Şubat 1938, s.11.

129 **Bursa Merinos Fabrikası Hatıra Defteri**, Bursa, 1938.

Levent Şahverdi Arşivi

Fotoğraf: 8 Atatürk, Bursa Merinos Fabrikası'nda incelemelerde bulunurken (1938)
Kaynak: **Son Posta**, 4 Şubat 1938.

Başvekil Celâl Bayar 2 Şubat 1938'de Bursa Merinos Fabrikası'nın açılışı münasebetiyle yaptığı konuşmasında şu bilgileri paylaştı:

> *"… Merinos fabrikası, Hükümet'e 3.500.000 liraya mal olmuştur. Hammadde olarak kullanacağımız eşya ve maddenin toplamı 2.750.000 kilodur. Bu hammadde içinde henüz hiç kullanılmayan 150.000 kilo tiftik de yer almış bulunmaktadır. Fabrikanın başlıca tüketim maddesi merinos yünüdür. Merinos yünü de 2.000.000 kilodur. Fabrika üç ekiple çalışmak kudretine sahiptir. Bir ekiple beş yüz elli işçi çalışacaktır. Üç ekibe çıkınca bin altı yüz elli vatandaşa ekmek verecektir... Fabrikayı kurmak için planları üzerinde çalıştığımız zaman yarı mamul olarak hammaddesinin dışarıdan gelmesini düşünmüştük. Çünkü merinos memlekette yeterli derecede yetişmiyordu... Fakat üretici bundan zarar edecekti. Merinos bugün, memleketimizde dikkat çekici bir derecede az yetişmektedir. Fakat yılmadık, endişe etmedik fabrikayı burada kurduk. Çünkü bu muhiti Bursa'dan Çanakkale'ye uzatarak merinos mıntıkası yaptık... Merinos ikliminde Türk merinosu yetiştirdiğimiz zaman 2.000.000 servet bu memlekette kalmış olacaktır…"*[130]

Bursa Merinos Fabrikası'nın makineleri Almanya'nın Deutsche Spinnereimaschinenbau A. G. İngolstadt/Oberbayern[131], Siemens, Schulze, AEG

130 **Bursa**, 3 Şubat 1938, s.2.

131 **BCA**, Fon No: 030.18.01.02-Kutu No: 66-Dosya No: 60-Sıra No: 1.

Levent Şahverdi Arşivi

ve Benhard firmalarından alındı.[132] Fabrika 40.250 m^2'lik bir arazi üzerine kuruldu. 17.970 eğirme ve 7.040 çift büküm iğine sahipti. Bin iki yüz işçinin çalışacağı fabrikada iki ekip ile günde 1.140.000 kg iplik imal edilecekti.[133] Fabrika ülkenin yün iplik ihtiyacının yaklaşık %85'ini karşılayabilecek kapasitedeydi.[134]

Fabrika, iplik ve kumaş üretiminin yanı sıra bulunduğu çevreye çeşitli sosyal imkânlar sunmaktaydı. Bu bakımdan işletme bünyesinde dokuz kişilik bir sağlık ekibi vardı. Tedaviler; röntgen, elektrokardiyografi ve diş ünitesi olduğu beş yataklı bir revir ile ultraterm, diyaterm, sonostat, enfraruj ve ultraviyole cihazının bulunduğu bir fizik tedavi bölümünde yapılmaktaydı. Bunun dışında; kreş, sinema ve sosyal tesisler yer almaktaydı.[135]

Fotoğraf: 9 Bursa Merinos Fabrikası'nın ön cephesinden bir görüntü (1938)
Kaynak: **Son Posta**, 3 Şubat 1938.

Bursa'ya Mayıs 1938'de gelen Almanya Ziraat Vekâleti Koyunculuk Müşaviri ve Almanya Koyunculuk Birliği Başmüdürü Gumppemberg ile Almanya Zi-

132 Ataman, **a.g.e.**, s.30.; **Bursa Sesleri**, 10 Şubat 1937, s.1.; Fabrikadaki makinalar arasında; Rich Hartman marka fitil makinası, Hamel marka iplik buhar kazanı ve fantezi büküm makinası, J. G. Linder marka tops boyama kazanı ve çile boyama kazanı, Ingolstadt marka dört gözlü çekme makinası ve melanör makinası, Borsig marka su borulu buhar kazanı, Carl Hamel marka çile makinası, Rojer marka jakarlı dokuma tezgâhı vardı. **Sümer Holding A.Ş. Merinos Yünlü Sanayii İşletmesi Makine ve Teçhizat Listesi**, Bursa, 2000, s.1-9.

133 **Son Posta**, 2 Şubat 1938, s.11.

134 **Kurun**, 3 Şubat 1938, s.10.

135 İ. H. Koyçiç, "İdealistlerin Şaha Kaldırdığı Bir Tesis: Yünlü Sanayii Müessesi", **Türkiye İmar, Turizm ve Sanayi**, S 6, 1967, s.13, 14.

Levent Şahverdi Arşivi

raat Vekâleti Zootekni Şefi ve Almanya Yapağıcılık Mütehassısı, Karacabey'deki elli merinos sürüsü üzerinde incelemelerde bulundular. Daha sonra merinos fabrikasını gezdiler. Koyunculuk Mütehassısı Gumppemberg fabrika hakkındaki izlenimlerinin şu cümlelerle ifade etti: "*Dünyada birçok dokuma fabrikaları gezdim. Fakat Bursa'daki kadar teknik çalışan modern ve güzel bir müesseseye ilk defa rastladım. Bu işin Türkiye'deki istikbaline büyük bir emniyet getirdim*."[136]

Tablo 6. Bursa Merinos Fabrikası'nın 1945-1957 döneminde ürettiği yünlü dokuma miktarı

Yıl	Dokuma Üretimi (m)
1945	329.016
1951	480.070
1952	667.121
1955	974.155
1956	903.723
1957	1.485.212

Kaynak: **Büyük Modern Türkiye**, S.17-18, (Nisan-Mayıs 1962).

Fabrika aynı zamanda ülke ekonomisine önemli katkılarda bulundu. Böylece yurt dışına çıkan yaklaşık 4.500.000 liralık döviz yurt içinde kaldı. Bursa defterdarlığına yılda 600.000 lira ve Bursa pazarına 60.000-70.000 lira tahsis edildi. İşletmede 2.200-2.400 işçiye istihdam sağlandı.[137] Fabrika tarafından 1938-1950 yılları arasında işçi ve memura 27.000.000 lira maaş, devlete yaklaşık 29.000.000 lira vergi ödendi. Yine aynı dönemde 23.000.000 lira değerinde merinos yapağısı, 18.500.000 lira değerinde yerli yapağı kullanıldı. Bu hammaddeler ile 128.500.000 liralık 17.500.000 kg yün ipliği büküldü, 22.872.858 lira değerinde 2.109.202 m. merinos kumaşı dokundu.[138] Fabrikada imal edilen kumaşlar ABD ve Avrupa, iplikler ise İran tarafından tercih edilmekteydi.[139] Bursa'nın dış ticaret faaliyetlerinin artması sonucu 1926'da 6.277 lira olan ithalat miktarı 1938'de 334.785 liraya yükseldi.[140]

136 **Cumhuriyet**, 8 Mayıs 1938, s.6.

137 Selim Cavid, "Cumhuriyet Neslinin Elinde Hızla İlerleyen Bir Müessese Bursa Merinos Fabrikası", **İktisadî Yürüyüş**, S 10, 1 Mayıs 1940, s.19.

138 **Mensucat Meslek Dergisi**, IV, S 2, Şubat 1951, s.56.

139 **Merinos**, S 120-121-122, Ekim-Kasım-Aralık 1982, s.2.

140 **15 Bursa**, s.73.

Levent Şahverdi Arşivi

SONUÇ

Merinosun ıslahı ve çoğaltımı işi üzerine ilk çalışmalar XVII. yüzyılda Fransa'da kurulan merinos yetiştirme tesislerinde başlandı. Almanya'da XVIII. yüzyılda modern merinos yetiştiriciliği uygulamasının temeli atıldı. XIX. yüzyılda ise Avrupa'da yaygın bir duruma gelecekti. Bu süreçte Osmanlı Devleti idarecileri, dokumada özellikle fes yapımında merinos yapağısı kullanma gereği duydu. 1841'de İspanya'dan, 1893'te ve 1910'da Fransa'dan merinos koyunu getirildi. Ancak teknik personel ve bilgi eksikliği nedeniyle merinos yetiştiriciliğinden etkin bir sonuç elde edilemedi.

Yapağı özellikleri bakımından koyun cinsleri arasında ince kumaş dokumacılığına en uygun tür merinos idi. Türkiye'nin yünlü dokuma alanında ilerlemesi ve zamanla kendi kendine yeterli bir duruma gelebilmesi için yeterli sayıda merinosa sahip olması gerekiyordu. Bu nedenle merinos yetiştiriciliği çalışmaları Cumhuriyet döneminde yeniden ele alındı. Macaristan'dan 1928, 1929 ve 1930 yıllarında ve Almanya'dan 1934'te çok sayıdan merinos koyun ve koçu getirildi. Yapılan bilimsel araştırmalar sonucu Alman ve Macar cinsi merinosların yerli koyunlarla melezlenmesiyle "*Türk tipi merinos*" koyunu elde edildi. Böylece yünlü dokuma sanayisinin ihtiyaç duyduğu hammaddenin önemli bir kısmı üretilmeye başlandı.

Kontrollü ve modern yöntemler ile üretim yapmak, yetiştiricilere eğitim vermek, maddi ve teknik destekte bulunmak için 1935'te merkezi Bursa olmak üzere bir "*Merinos Yetiştirme Müfettişliği*" kuruldu. Bursa, Karacabey ve Bandırma'da merinos yetiştirme çiftlikleri açıldı. Merinos yetiştiriciliği, yün ve ipliği dışında ülke halkı ve ekonomisi için birçok faydalar sağladı. Yün, et, süt ve yavru bakımından diğer birçok koyun cinsine göre daha verimli olan merinos ırkı, kısa bir sürede ülkenin birçok yerinde rağbet görmeye başladı. Devlet üretme çiftliklerinden elde edilen merinoslar, Türkiye'nin birçok yerine dağıtıldı. Çiftliklerde verilen kurslar ile bunların yetiştirilmesi ve bakımı öğretilerek, modern hayvancılığın tanıtılması ve tatbiki sağlandı. Ülkenin boş otlakları değerlendirildi. Çayır, mera ve kaba yem yetiştiriciliğinde önemli bir aşama kaydedildi. Merinos sayısının artmasına bağlı olarak, bu alanında veteriner hekimlere ihtiyaç duyuldu ve çok sayıda veteriner hekim yetiştirildi. Et, süt ve yün koyunculuğu gibi alanlarda sektörel üretimin artmasına bağlı olarak ülke ekonomisine de katkıda bulunuldu.

Merinos yapağısını işleyerek mamul bir madde haline getirmek için Bursa'da 1938 yılında bir merinos fabrikası faaliyete geçti. Böylece yurt için-

Levent Şahverdi Arşivi

de yüksek kaliteli yün ipliği olarak adlandırılan "*kamgarn*" ipliği imal edilmeye başlandı. Aynı zamanda fabrikada 1945-1957 yılları arasında ortalama 800.000 m. kumaş üretildi. Böylece yün ithali için her yıl bütçeden ayrılan yaklaşık 4.500.000 lira yurt içinde kaldı. İki bin kişinin üzerinde işçinin istihdam edildiği fabrikanın kurulması ile şehirde ve çevre bölgelerde ticari bir hareketlilik meydana geldi. Buna bağlı olarak devlet bütçesine 1938-1950 döneminde ortalama iki buçuk milyon lira vergi girişi sağlandı.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, Fon No: 490.0.0-Kutu No: 1015-Dosya No: 916-Sıra No: 2

____, Fon No: 030.18.01.02-Kutu No: 64-Dosya No: 31-Sıra No:20

____, Fon No: 030.18.01.02-Kutu No: 63-Dosya No: 28-Sıra No:9

____, Fon No: 030.18.01.02-Kutu No: 214-Dosya No: 148-Sıra No:1935

____, Fon No: 030.18.01.02-Kutu No: 83-Dosya No:60-Sıra No:10

____, Fon No: 030.18.01.02-Kutu No: 72-Dosya No: 14-Sıra No:6

____, Fon No: 030.18.01.02-Kutu No: 72-Dosya No: 19-Sıra No:1

____, Fon No: 030.18.01.02- Kutu No: 66-Dosya No: 60-Sıra No:1

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi(TBMMZC)

Süreli yayınlar

A- Gazeteler

Açık Ses

Akşam

Anadolu

Bursa

Bursa Sesleri

Cumhuriyet

İkdam

Kurun

Milliyet

Son Posta

Türk Sözü

T.C. Resmî Gazete

Türkiye Ticaret Postası

Ulus

Yeni Ses

Levent Şahverdi Arşivi

Dergiler

Büyük Modern Türkiye

Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi

Feshane Aylık Mensucat Meslek Dergisi

İktisadî Yürüyüş

Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Merinos

Mensucat MeslekDergisi

Sümerbank Aylık Endüstri ve Kültür Dergisi

Şehirlerarası Ticari Zirai Endüstri Bülteni

TBMM Kanunlar Dergisi

Türk Coğrafya Dergisi

Türkiye İmar, Turizm ve Sanayi Dergisi

Uludağ Bursa Halkevi Mecmuası

Ziraat Dünyası

Kitaplar

Ataman, Sedat, **Ekonomik ve Endüstriyel Bursa Cumhuriyet Bayramımızın 15 inci Yıldönümünde**, Yeni Basımevi, Bursa, 1938.

Batu, Selâhattin, **Koyunculuğun Esasları**, Ankara Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi Yayınları, Ankara, 1962.

Batu, Selâhattin, **Türkiye Koyun Irkları ve Koyun Yetiştirme Bilgisi**, Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Yayınları, Ankara, 1951.

Bilgemre, Kadri, **Koyunculuk**, Yüksek Ziraat Enstitüsü, Ankara, 1936.

1938 Ziraat Kongresi İçin Veteriner İşleri Umum Müdürlüğünce Hazırlanan Koyunculuk (Merinos, Tiftik) Raporudur, Ziraat Vekâleti, Ankara, 1938.

Bursa Merinos Yetiştirme Müfettişliği Merinos Yetiştiricilerine Merinos Müfettişliğinin Öğütleri, İl Basımevi, Bursa,1937.

Levent Şahverdi Arşivi

Bursa Merinos Fabrikası Hatıra Defteri, Bursa, 1938.

Cumhuriyetin 50. Yılında Bursa 1973 İl Yıllığı, Bursa Valiliği, Bursa, 1973.

Cumhuriyetin 50. Yılında Sümerbank 1933-1973, Tisa Matbaacılık, Ankara, 1973.

Çiftçi, Cemalettin Yaşar, **Kuruluşunun 75. Yılında Yüksek Ziraat Enstitüsü (1933- 1948)**, Ankara, 2008.

Çoker, Fahri, **Türk Parlamento Tarihi Millî Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923**, III, Ankara, 1994.

Hayvancılık Sektörü Raporu, Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2014.

Küçükerman, Önder, **Türk Giyim Sanayii Tarihindeki Ünlü Fabrika Feshane Defterdar Fabrikası**, Sümerbank, Ankara, 1988.

Merinos, Bursa Büyükşehir Belediyesi, Bursa, 2015.

Nazım, Ahmet, **Merinos Yetiştirilmesi ve Takibi Lâzımgelen Usuller**, Hilal Matbaası, İstanbul, 1931.

15 Bursa, Bursa İl Basımevi, Bursa, 1938.

Orhon, Ziya, **Türkiye'de Merinos**, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1944.

Öztürk, Kâzım, **Türk Parlamento Tarihi TBMM-II. Dönem (1923-1927)**, III, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara,1995.

Sönmez, Reşit, **Koyunculuk ve Yapağı**, Ege Üniversitesi Matbaası, İzmir, 1966.

Sümer Holding A.Ş. Merinos Yünlü Sanayii İşletmesi Makine ve Teçhizat Listesi, Bursa, 2000, s.1-9.

Sümerbank X uncu Yıl, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1943.

Sümerbank Bursa Merinos Fabrikası, Ulus Basımevi, Ankara, 1952.

Şahinkaya, Rezan, **Türkiyenin Bursa-Balıkesir-Çanakkale Bölgesinde Yetiştirilen Saf ve Muhtelif Kan Dereceli Merinos X Kıvırcık Melezlerinde Vücut Ölçüleri ve Yapağı Özellikleri**, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1957.

Levent Şahverdi Arşivi

Tellioğlu, Saip, **Merinos ve Morkaramanlarla Bunların F1 ve G1 Melezleri Arasında Yapağı Özellikleri Bakımından Mukayeseler**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 1975.

Türk Ansiklopedisi, III, Millî Eğitim Basımevi, Ankara, 1953.

Türk Ansiklopedisi, XXI, Millî Eğitim Basımevi, Ankara, 1971.

Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış, Devlet Basımevi, İstanbul, 1938.

Türkiye 1923-1973 Ansiklopedisi, Kaynak Kitaplar, İstanbul, 1974.

Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir: Haberler Belgeler Yorumlar, Haz: Ahmet Gündüz Ökçün, Ankara, 1971

TBMM Albümü 1920-2010, 1. Cilt: 1920-1950, Ankara, 2010.

Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000), Der: Şevket Pamuk, Zafer Toprak, Yurt Yayınları, İstanbul, 1988.

Yarkın, İbrahim, **Koyunculuk**, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1953.

Makaleler

Ardel, Ahmet, "Cumhuriyet Devrinde Endüstri", **Türk Coğrafya Dergisi**, S 3-4, 1943, s.316-351.

Aşkın, Yücel, "Cumhuriyet Döneminde Koyunculuk", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C 9, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.2437-2440.

Ataş, Musa, "Sanayi Hayatımızda Yeni Bir Hamle: Merinos Yetiştiriciliği Sür'atle İlerleyen ve Memlekete Refah Getiren Bir Gelir Kaynağı Oluyor", **Açık Ses**, 27 Haziran 1936, s.1.

Batu, Salâhattin, "Türkiyede Hayvancılık", **Türk Coğrafya Dergisi**, S 3-4, 1943, s.309-315.

Bulak, Tevfik, "Merinos Dâvamız ve Bu Yetiştirmenin İstikbali", **İktisadî Yürüyüş, Haralar Özel Sayısı**, Ocak 1946, s.53-93.

Bulak, Tevfik, "Ziraat Vekâletinin Üzerinde Durduğu Bir Konu: Merinos Yetiştirilmesi", **İktisadî Yürüyüş**, S.100-104, 1 Nisan 1944, s.8-17.

Cavid, Selim, "Cumhuriyet Neslinin Elinde Hızla İlerleyen Bir Müessese Bursa Merinos Fabrikası", **İktisadî Yürüyüş**, S 10, 1 Mayıs 1940, s.18-19.

Levent Şahverdi Arşivi

Karabel, Salih "X. Türk Merinos Yapağı Sergisi Münasebeti İle", **Ziraat Dünyası**, S 127-128, Ağustos-Eylül 1960, s.21-23.

Karaesmen, Fikri, "Merinos Koyunculuğu ve Bursa Vilâyeti", **Uludağ Bursa Halkevi Mecmuası**, S 1, 2 inci kânun 1935, s.36-38.

Koyçiç, İ. H., "İdealistlerin Şaha Kaldırdığı Bir Tesis: Yünlü Sanayii Müessesi", **Türkiye İmar, Turizm ve Sanayi**, S 6, 1967, s.10-13.

Özek, Ömer, "Memlekette Açılan İlk Merinos Yapağı Sergisi", **Feshane Aylık Mensucat Meslek Dergisi**, S 7, Temmuz 1951, s.222-223.

Özgirgin, Meliha, "Cumhuriyetin 50. Yılında Türkiye Yünlü Sanayii", **Sümerbank Aylık Endüstri ve Kültür Dergisi**, S 136, s.31-37.

Sugan, Ömer Lütfi, "Merinos Koyunculuğumuz", **Feshane Aylık Mensucat Meslek Dergisi**, S 2, Şubat 1950, s.25-46.

Sugan, Ömer Lütfi "Merinosçuluğumuzun Gelişmesi İçin Yeni Çalışmalar", **Feshane Aylık Mensucat Meslek Dergisi**, S 3, Mart 1951, s.67-68.

Taluy, Hayrettin Ziya, "Karacabey Harası", **Uludağ Bursa Halkevi Mecmuası**, S 63, 2 ci Kânun-Şubat 1944, s.39-46.

Yıldırım, Seyfi, "Cumhuriyet Döneminde Türk-Macar İlişkileri Çerçevesinde İstihdam Edilen Macar Uzmanlar", **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S 15, Bahar 2012, s.121-150.

Yiğit, Ahmet, "Edirne'de Asâkir-i Mansûre İçin Fes Üretimi", **Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S 14, Sonbahar 2014, s.129-150.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

UŞAK'TA VATAN CEPHESİ (12 EKİM 1958-27 MAYIS 1960)

IŞIL TUNA*

ÖZ

1957 milletvekili seçimlerinden sonra, iktidar-muhalefet ilişkilerinde cepheleşme eğilimleri baş göstermiştir. Muhalefet partileri Güç Birliği adında siyasi bir yapılanma oluştururken Adnan Menderes, 12 Ekim 1958 tarihinde Manisa mitinginde yaptığı konuşmasında muhalefetin yıkıcı faaliyetlerine karşı tüm vatandaşları kapsayacak bir Vatan Cephesi kurulacağını belirtmiş ve herkesin Vatan Cephesi çatısı altında birleşmesini istemiştir. Bu açıklamanın ardından Uşak Demokrat Parti il ve ilçe teşkilatlarının etkili çalışmaları ve muhalefet partilerinin yönetim teşkilatlarından gelen istifalar ile Uşak'ta DP'ye 1958-1959 yılları arasında yoğun katılımlar meydana gelmiştir. Uşak'ta sadece muhalefet partileri değil aynı zamanda dernekler, esnaf teşkilatları, Uşak'ın önde gelen aileleri ve bireysel katılımlarla binlerce kişi Vatan Cephesi'nin birer üyesi haline gelmiştir. Özellikle DP'nin çalışmalarından duyulan memnuniyet ve Adnan Menderes'in şahsı katılımları olumlu yönde etkilemiştir. Vatan Cephesi ve DP'ye yönelik katılımların hepsi dönemin yerel basınında isim listesi halinde DP'ye iltihaklar başlığı altında yerini almıştır. 1960 yılında Uşak'ta Vatan Cephesi'ne katılımlarda belirgin bir düşüş yaşanmış ancak yeni ocaklar açılmaya devam etmiştir. Bu makalede 12 Ekim 1958 tarihinde oluşum süreci başlayan ve 27 Mayıs askerî müdahalesi ile sona eren Vatan Cephesi'nin Uşak'taki durumu, DP'ye katılımlarla ilgili Başbakan Adnan Menderes'e gönderilen telgraflar göz önünde bulundurularak başta T.C Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi'nden edindiğimiz belgeler olmak üzere dönemin yerel basınının ışığında detaylı bir şekilde incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Vatan Cephesi, Uşak, DP, İltihak, Muhalefet.

---

* Öğr. Gör. Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, isil.tuna@msgsu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-6238-1609 DOI: 10.33419/aamd.642480
Makale Gönderim Tarihi: 16.01.2019 Makale Kabul Tarihi: 09.10.2019

Levent Şahverdi Arşivi

THE FATHERLAND FRONT IN UŞAK (12 OCTOBER 1958 – 27 MAY 1960)

ABSTRACT

After the 1957 parliamentary elections, confrontation trends appeared in the power-opposition relationship. While the opposition parties created a Union of Forces Adnan Menderes, in his speech in the Manisa on 12 October 1958, stated that a Fatherland Front would be established to cover all citizens against the destrucive activities of the opposition and everyone wanted to fall under the Fatherland Front. Following this announcement, Uşak Democratic Party worked effectively with the provincial and district organizations and with the regisnation of the administrators and members coming from the management organizations of opposition parties, there were intense attendance at Uşak DP during 1958-1959. In Uşak, not only opposition parties, but also associations, artisan organizations, Uşak's prominent families and individual participation, thousands of people became members of the Fatherland Front. Particularly the satisfaction of the work of the DP and the personal participation of Adnan Menderes influenced positively. Participation in the Fatherland Front and the DP took place in the DP as a list of names in the local press. In 1960, there was a significant decline in participation in the Fatherland Front in Uşak, but new quarries continued to open. In this article, the status of Fatherland Front in Uşak, which started its formation process on October 12, 1958 and ended with the military intervention on May 27, is addressed based on the documents we obtained from the Prime Ministry Republic Archive especially considering the telegrams sent to Prime Minister Adnan Menderes about the DP participation in the light of the local press.

Keywords: Fatherland Fronts, Uşak, DP, Joining, Opposition.

Levent Şahverdi Arşivi

GİRİŞ

Cumhuriyetin ilk yıllarında başarısızlıkla sonuçlanan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TpCF) ve Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) çok partili hayat deneyimlerinden sonra Türkiye'de 7 Ocak 1946 tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) içerisinden çıkan kişiler tarafından Demokrat Parti'nin (DP) kurulması ile kesin bir şekilde çok partili hayat başlamıştır[1]. DP kurulduktan kısa bir süre sonra ülke genelinde büyük bir ilgi ile karşılanmıştır[2]. Bu ilginin bir sonucu olarak 14 Mayıs 1950 seçimleri ile 27 yıllık CHP iktidarı sona ermiş ve artık dünün iktidar partisi CHP muhalefette, muhalefet partisi DP ise iktidar koltuğuna oturmuştur[3].

Hem CHP hem de DP 1954 genel seçimlerine kadar ki süreçte yeni rollerine alışmaya çalışmışlardır. Bu süreç zarfında CHP'nin mallarına el konulması, Millet Partisi'nin (MP) mahkeme kararı ile kapatılması, Halkevlerinin kapatılması ve Köy Enstitülerinin köy okullarına dönüştürülmesi gibi uygulamalara rağmen DP ilk iktidar yılları olan 1950-54 döneminde iş başına gelir gelmez dinin toplumun en temel sosyo kültürel öğesi ve toplumsal yapıyı belirleyici rolünü göz önüne alarak Arapça Ezan serbestisini yeniden sağlamış, genel af çıkartmış, basın başta olmak üzere özgürlükler yelpazesini genişletmiş ve iktisadi alanda başarılar elde etmiştir[4]. Bu başarıların olumlu sonuçları, 1954 seçimlerinde DP'yi oy oranını arttırarak yeniden iktidara taşımıştır[5].

1 Demokrat Parti kurucularının isimleri şu şekildedir: Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü. Bu kişiler 7 Haziran 1945 tarihinde "Dörtlü Takrir" isimli CHP içerisinde yenileşme ve demokratikleşmeyi içeren bir beyanname yayınlamışlardır. CHP grubu tarafından Dörtlü Takrir'in reddedilmesi sonrasında takrir sahipleri düşüncelerini basın aracılığıyla kamuoyuna taşımışlardır. Adnan Menderes ve Fuat Köprülü 21 Eylül'de, Refik Koraltan 27 Kasım'da CHP'den ihraç edilmiş, Celal Bayar ise 1 Aralık'ta istifa ederek DP'nin kuruculuğunu üstlenmiştir. Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, Hil Yayınları, İstanbul 2010, s.30. Süreç ile alakalı detaylı bilgi için bkz. Işıl Tuna, "Verilişinin 70. Yılında Demokratikleşme Belgesi Olarak Türk Siyasal Hayatında Dörtlü Takrir", **ÇTTAD**, XV/30, ss.203-219.

2 Enis Şahin-Bilal Tunç, "Demokrat Parti'nin Kuruluş Süreci ve DP-CHP Siyasi Mücadelesi", **Siyasal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi**, C 1, S 2, Sakarya 2015, s.35. DP'nin kurulmasıyla birlikte çok sayıda CHP'li istifa ederek DP'ye kayıt yaptırmıştır. CHP'den istifalar o kadar fazladır ki bazı CHP teşkilatlarının yerine DP tabelası asılmaktaydı. Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul 1967, s.324.

3 Işıl Tuna, **Yassıada'da Yargılanan Demokrat Parti Kadın Milletvekilleri**, Libra Yayınları, İstanbul 2018, s. 12.

4 Işıl Tuna, **Türkiye'de İktidar-Muhalefet İlişkileri (1946-1960)**, Libra Yayınları, İstanbul 2018, s.143.

5 Zehra Aslan, "Trabzon'da Vatan Cephesi (12 Ekim 1958-27 Mayıs 1960)", **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, S 6, Kış 2013, s.130.

Levent Şahverdi Arşivi

DP'nin seçimlerde elde ettiği büyük zafer sonucunda, adeta muhalefetin silindiği bir meclis aritmetiği ortaya çıkmıştır[6]. Meclise peş peşe getirilen kanun tasarıları ve müzakerelerde yaşanan sert tartışmalar[7] akabinde 6-7 Eylül Olayları, basın özgürlüğünün zedelenmesi, hakimler üzerine baskılar oluşturulması gibi uygulamalar iktidar-muhalefet ilişkilerini gerginleştirdiği gibi iktidarın toplumsal desteğinin gittikçe erimesine de neden olmuştur[8].

1957 seçimleri yaklaşırken ilk cepheleşme girişimi 1956 yılının şubat ayında Hürriyet Partisi'nden (HP) gelmiştir. Nisan ayında da diğer muhalif partiler "iş birliğine" yönelik açıklamalarda bulunmuşlardır. Bu çerçevede Osman Bölükbaşı bir açıklama yaparak demokratik hak ve özgürlüklerin teminat altına alınmasının hayati bir dava olduğundan bahsetmiş, henüz iş birliği kararı almadıklarını da eklemiştir[9]. CHP de yayınladığı beyanname ile tüm muhalif partileri ortak hareket etmeye davet etmiş[10], HP ise ardından bir bildiri ile "iş birliği yapılmaması için ortada bir sebep olmadığını" belirterek bu konudaki desteğini açıklamıştır[11]. Hatta 19 Eylül 1957 tarihinde İsmet İnönü'nün Heybeliada Taşlık'taki evinde iş birliği görüşmeleri yapılmış[12] ancak İnönü'nün cumhurbaşkanlığına adaylık meselesinden dolayı anlaşmazlık yaşanmış ve akim kalmıştır[13].

6 2 Mayıs 1954 milletvekili seçim sonuçlarına göre DP 503, CHP 31, CMP 5, Bağımsızlar ise 2 milletvekili çıkartmıştır. http://www.ysk.gov.tr/tr/1950-1977-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3007 Erişim Tarihi: 16.05.2018.

7 Emeklilik Kanunu, Milletvekilleri Seçim Kanunu üzerindeki tadil ve bazı maddelerin kaldırılması ile Kırşehir'in ilçe haline getirilmesi tasarıları iktidar ve muhalefeti karşı karşıya getirmiştir.

8 Zehra Arslan, **Yassıada'da Yargılanan Trabzon Milletvekilleri I**, Libra Yayınları, İstanbul 2017, s.16.

9 **Milliyet**, 4 Nisan 1956.

10 Tebliğ'de "Bütün huzursuzlukların başı rejim buhranıdır. İş birliği iktidarı sağlarsa seçilen Meclis'in her şeyden evvel rejim meselelerini halletmesi ve demokratik sistemi sağlam teminata bağlaması başlıca şarttır" denilerek muhalefet partilerinin iş birliği ile amaçları belirlenmeye çalışılmıştır. **Ulus**, 9 Nisan 1956.

11 **Milliyet**, 15 Nisan 1956.

12 http://www.ismetinonu.org.tr/index.php/heybeliada-ismet-inonu-evi Erişim Tarihi: 16.05.2018. İsmet İnönü meşhur "ötekilerin delileriyle uğraşmaktan bıktım, bir de karşıma siz çıkmayın" sözünü bu toplantıda söylemiştir.

13 **Milliyet**, 20 Eylül 1957.

Levent Şahverdi Arşivi

1957 seçimlerinden sonra toplanan yeni mecliste aritmetik olarak daha güçlü bir şekilde temsil olanağına kavuşan muhalefet[14] hemen her konuda iktidara karşı birlikte hareket etme eğiliminde olmuştur. 14 Temmuz 1958'de Irak'ta bir devrim olması Türkiye'de iktidar-muhalefet ilişkisini yeni bir boyuta taşımıştır. CHP ve muhalif basın Irak'taki darbeden cesaret alarak Başbakan Adnan Menderes'in diktatörlüğe yöneldiğini ve Irak Başbakanı gibi devrilmesi gerektiği şeklinde propagandalar yapmıştır[15]. Başbakan ise muhalefetin "Irak hadiselerine imrenecek kadar kötü yolda olduğunu" dile getirmiştir[16].

Bu kez muhalefet partileri arasında iş birliği çabaları sonuç vermiş, Türkiye Köylü Partisi (TKP) Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP) ile 16 Ekim 1958'de birleşmiştir[17]. HP ise CHP'ye ilhak etmiştir. Böylece 24 Kasım 1958 tarihinde muhalefet tarafından oluşturulan adına "Millî Muhalefet Cephesi" de denen "Güç Birliği" tesis edilmiştir[18]. Muhalefet kanadındaki kaynaşmalar belli bir süre sonra iktidarı da harekete geçirmiştir. Başbakan 12 Ekim 1958 tarihinde muhalefetin oluşturmaya çalıştırdığı cepheyi "nifak cephesi" olarak değerlendirmiş ve ilk defa "Vatan Cephesi'nin" teşkil edilmesinin zaruri olduğunu ifade etmiştir[19]. CHP ise Vatan Cephesi'ni "İnşallah bu Vatan Cephesi de Vatan Caddesi'ne benzemesin. Zira orada boğulanlar oldu" şeklindeki sözlerle eleştirmiştir[20].

Vatan Cephesi, Başbakan Adnan Menderes'in Manisa'daki konuşmasında "kin ve husumet" cephesi olarak adlandırdığı muhalefete karşı başlattığı bir birlik oluşturma girişimidir[21]. Hükûmete göre halk "yıkıcı ve "bozguncu" olarak tanımlanan muhalefete karşı DP saflarında yer almalıydı[22]. Bu

14 27 Ekim 1957 tarihinde yapılan genel seçimler sonucunda DP 424, CHP 178, CMP 4 ve HP ise 4 milletvekili çıkarmıştır. http://www.ysk.gov.tr/tr/1950-1977-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3007 Erişim Tarihi: 16.05.2018.

15 Arslan, a.g.m., s.130.

16 **Milliyet**, 17 Ekim 1958.

17 **Milliyet**, 17 Ekim 1958.

18 **Milliyet**, 25 Kasım 1958.

19 **Milliyet**, 13 Ekim 1958.

20 **Milliyet**, 22 Ekim 1958.

21 "Politika ve ihtirastan vareste vatandaşların karşımızda kurulmuş olan kin ve husumet cephesine karşı vatanperverane gayretlerini birleştirip eserlerinin müdafaasını azmetmiş bir Vatan Cephesi'nin kurulması zarureti kendisini göstermiştir." **Zafer**, 13 Ekim 1958.

22 Hakkı Uyar, **Türk Siyasal Yaşamında Cepheleşmelere Bir Örnek Vatan Cephesi**, Boyut Yayınları, İstanbul 2012, s.37.

Levent Şahverdi Arşivi

sebeple Vatan Cepheleri DP bünyesinde kurulan adeta yan bir örgüt görünümü çizmekteydi. Başbakan'ın çağırısını müteakiben siyasetten uzak olan halkı seferber etmek amacıyla kurulan Vatan Cephesi Ocakları tüm yurda hızla yayılarak ülke genelinde cepheleşme rekabetine sebebiyet vermiştir[23]. İktidar ve muhalefet arasındaki cepheleşme rekabetinin en yoğun yansımaları şüphesiz basın üzerinde olmuştur. Vatan Cephesi'ne yeni iltihaklar başlığı altında her gün Vatan Cephesi'ne kaydolan kişilerin isimleri iktidara yakın gazetelerde yer almıştır[24]. Öyle ki sadece Vatan Cephesi'ne kayıt olanların isimlerinin yer aldığı özel gazeteler yayın hayatına girmiştir[25]. Bunun haricinde Devlet Radyosu'ndan her gün belirli aralıklarla Vatan Cephesi'ne giren kişilerin isimleri okunmuş ve kitleler halinde DP'ye kayıtların yapıldığı duyurulmuştur[26]. Bu durum hükûmetin kısa süre içinde radyoyu adeta bir propaganda aracı haline getirmesine neden olmuş[27] ve tepkileri de beraberinde getirmiştir. Birçok kentte "Radyoyu Dinlemeyenler Cemiyeti" kurulmuştur[28].

23 Yasemin Doğaner, **Türk Demokrasi Tarihinde Vatan Cephesi,** Siyasal Kitabevi, Ankara 2013, s.44.

24 "CHP'den ayrılan binlerce Vatandaş DP'ye kayıt oldu." **Zafer**, 13 Ekim 1958.

25 İzmir'de "Vatan Cephesi Sizindir", Afyon'da "Vatan Cephesi" ve Kahramanmaraş'ta "Vatan Cephesi'nde Maraş'ın Sesi" gazeteleri bu duruma en somut örneklerdir. Sinan Yıldırmaz, "Vatan Cephesi: Demokrat Parti'nin Politik Meşruiyet Krizi ve Toplumsal Muhalefeti Kontrol Altına Alma Çabası", **Türkiye'de Siyasal Muhalefet 1923-1980**, Ayşegül Komsuoğlu (der), Bengi Yayınları, İstanbul 2008, s.189.

26 1 Ekim 1958 tarihinde saat 19.00'da verilirken 26 Ocak 1960 tarihinden itibaren saat 14.00'da "Yurdun Dört Köşesinden Haberler" isimli programda yayınlanmaya başlamıştır. 16 Mart 1960 tarihinde ise yayının süresi 30 dakika ile sınırlandırılmıştır. Jülide Gülizar, "Türkiye Radyoları", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C 10, s.2742. Yassıada duruşmalarında Vatan Cephesi Davası'nda yapılan incelemede savcı radyodan 5.887 dakikalık yayın yapıldığını tespit etmiştir. Nevra Ersarı Gözübüyük, **The Democrat Party and the State Radio (1946-1960)**, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 1999, s.1461.

27 Doğaner, **a.g.e.**, s.44.

28 CHP Sivas Milletvekili Turhan Feyzioğlu, Urfa Milletvekili Atalay Akan, Kars Milletvekili Sırrı Atalay, Burdur Milletvekili Fethi Çelikbaş, Ankara Milletvekili Bülent Ecevit ve Ordu Milletvekili Münir Eşki de TBMM'de radyo ile ilgili Meclis Tahkikatı açılması hususunda önerge verdiler. Nevra Ersarı, "Ellili Yıllarda Radyo ve Siyaset", **Türkiye'nin 1950'li Yılları**, Haz. Mete Kaan Kaynar, İletişim Yayınları, İstanbul 2016, s.401. Gülizar, a.g.m., s.2742. Vatan Cephesine girenler arasında tiyatro ve opera sanatçıları da bulunmaktaydı. Devlet radyosundan sanatçıların isimlerinin yanı sıra Vatan Cephesi'ne girme sebepleri de açıklanmaktaydı. Çetin, Altan, "Hey Gidi Radyo Gazetesi", **Milliyet**, 9 Eylül 1959. DP Devlet radyosu çalışanlarını, TCDD çalışanlarını, Sağlık Bakanlığı bünyesinde çalışan doktorları Vatan Cephesi'ne sokmak için baskı uyguluyordu. Girmek istemeyenler tehdit ediliyordu. Uyar, **a.g.e.**, s.64.

Levent Şahverdi Arşivi

Öyle ki Vatan Cephesi'ne katılan vatandaşların isimlerinin radyoda zikredilmesi DP parti teşkilatı içinde ve tarafsız çevrelerce de hoş karşılanmamıştır[29]. Başbakan her gittiği yerde vatandaşları Vatan Cephesi'ne katılmak için davet etmiş, bu kez "Millî Muhalefet Cephesi" ve "Vatan Cephesi" çekişmesi altında iktidar da muhalefette üslubunu ağırlaştırmıştır. Türk siyasetinde benzerine az rastlanan bir siyasi aksiyon olan Vatan Cephesi bir propaganda aracı olarak başlamış ancak tahmin edildiğinden daha ağır sonuçlar doğurmuştur. Adnan Menderes'in muhalefetin kışkırtmalarına sert bir şekilde karşılık vermesi, siyasi tansiyonu düşürmek yerine muhalefet ile bağını koparması, Vatan Cephesi'ne katılanları bağrına basarken muhalefete yüklenmesi ve bu tavrın CHP'de karşılık bulması siyasi yapıyı kargaşaya sürüklemiştir. Soğukkanlılığını koruyamayan iktidar ve muhalefet demokrasi uğruna demokrasiden vaz geçilmesine katkı yapmışlardır[30].

12 Ekim 1958 – 1 Ocak 1959 Tarihleri Arasında Uşak'ta Vatan Cephesi

Başbakan Adnan Menderes'in, 12 Ekim 1958'de Manisa'daki mitinginde muhalefet partilerinin "yıkıcı" olarak adlandırdığı faaliyetlerine karşı Vatan Cephesi'nin kurulmasının zaruri olduğunu söylemesi ve tüm vatandaşları Vatan Cephesi etrafında birleşmeye davet etmesi ülke genelinde karşılık bulduğu gibi[31] ilk günden itibaren Uşak genelinde de yakın ilgi görmüştür. Bu süreçte başbakanın Uşak'a ziyarette bulunacağı haberleri de Uşaklıları heyecanlandırmış[32] ve pek çok Uşaklı Başbakan Adnan Menderes'e telgraf çekerek muhalefet partilerinden istifa edip DP'ye geçtiklerini bildirmişlerdir. Telgrafların pek çoğunda başbakanın şahsına yapılan uzun iltifatlar da yer almıştır[33].

29 Doğaner, **a.g.e.**, s.44.

30 Yasemin Doğaner, "Vatan Cephesi", **Türkiye'nin 1950'li Yılları**, Haz. Mete Kaan Kaynar, İletişim Yayınları, İstanbul 2016, s.191.

31 "Yurdun muhtelif yerlerinde muhalefet partileri tam bir çöküntü halinde. DP'ye geçen vatandaşlar Başvekil Menderes'e bağlılık telgrafı gönderiyorlar." **Milliyet**, 20 Ekim 1958.

32 Banaz Belediye Başkanı Ahmet Kılınç "Uşak'a gelmek sözünü verdiğinizden beri Banaz halkı hasretle yolunuzu beklemekteyiz". **BCA**, 010.09.217.674.3.10 19 Ekim 1958. DP Banaz Merkez Ocak Başkanı Ramazan Mozan "Isparta'yı ziyaretinizden beri bütün Banaz halkı nur yüzünüzü görmek için büyük ve küçük, gece ve gündüz bütün gün yollarda bekledik. Yalnız nur yüzünüzü göremedik. Ziyaretinizi dört gözle bütün Banaz halkı bekliyoruz". **BCA**, 010.09.217.674.3.10 19 Ekim 1958. DP İstasyon Ocak Heyeti adına Mehmet Oğuz "Banaz halkı hasretle yolunuzu beklemektedir". **BCA**, 010.09.217.674.3.10 22 Ekim 1958. "Menderes'in Uşak'ı Ziyaret Edeceği Haberi Büyük Sevinç Yarattı" **Zafer**, 18 Ekim 1958

33 Doğaner, **a.g.e.**, s.53.

Levent Şahverdi Arşivi

Uşaklıların beklediği ziyaret 19 Ekim'de gerçekleşmiş ve Başbakan Menderes Uşak'ta havanın yağışlı olmasına karşın büyük bir kalabalık tarafından karşılanmıştır[34]. Uşak'ta hizmete açılacak olan PTT santralinin önünde bir konuşma yapan Başbakan Adnan Menderes[35] "Uşak demokrasinin kurulduğu günlerde bu rejimin kalesi idi. Günler geçti serpilen nifak tohumlarının sebep olduğu kardeşi kardeşten ayıracak birtakım hadiseler cereyan etti. Fakat aradan geçen zaman içinde aklı selim galip geldi"[36] dedikten sonra sözü Vatan Cephesi'ne getirerek Uşak'ta Vatan Cephesi'nin kurulmasından duyduğu mutluluğu şu sözlerle dile getirmiştir: "Görüyorum ki el ele vermiş bulunuyorsunuz. Uşak'ta Vatan Cephesi'ni kurduk diye yazılar gördüm. Bunu tabii karşıladım. Elbette ki nifak cephesinde değil Vatan Cephesi'nde olacaksınız. Ben sizden bir parçayım, sizden biriyim."[37] Başbakan konuşmasında DP'den ayrılanların tekrar partiye dönemlerine de değinerek "Geçmişte bazı hadiseler cereyan etti. Başka bir parti kuruldu. İçimizden bazıları o gün ki halet-i ruhiye içinde saflarımızdan ayrıldı. Geçen zaman içinde vaktiyle başka türlü kararlar almış arkadaşlar, hadiseleri yeniden gözden geçirerek DP'nin doğru yolda bulunduğuna herhalde inanmışlardır. Buna eminim. Bütün geçmişe rağmen yine beraberiz"[38] demiş ve konuşmasını bu kişileri Vatan Cephesi'ne katılmaya çağırarak sonlandırmıştır. Menderes ardından Karahallı ve Sivaslı ilçelerine geçmiş, burada da halk ile temaslarda bulunmuş ve "biz vadeden ve vaatlerini tutan bir iktidarız" diyerek muhalefeti eleştirmiştir[39]. Uşak halkı da başbakana "Gayemiz Vatan Cephesi'nde Birleşmektir", "Eserleriniz Vatan Cephesi'nde Birleşir", "Kara Görüşe ve Nifaka Paydos!" şeklindeki dövizlerle desteklerini açıklamışlardır[40].

Başbakan Adnan Menderes daha önce 12 Ekim'de Manisa'da yaptığı konuşmasında da DP'den ayrılanları kastederek "…geçmişten hiçbir şey hatırlamadan onlara hasretle bağrımızı kollarımızı açacağız"[41] demiş ve muha-

34 Buğra İnal, **Cumhuriyet Döneminde Uşak'ta Siyaset ve Siyasetçiler (1923-1980)**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak 2011, s.206.

35 "Türk milleti yalanlarla aldatılamaz" **Zafer**, 21 Ekim 1958.

36 **Milliyet**, 21 Ekim 1958.

37 **Milliyet**, 21 Ekim 1958.

38 **Milliyet**, 21 Ekim 1958.

39 **Zafer**, 22 Ekim 1958.

40 **Demokrat Uşak**, 19 Ekim 1958.

41 **Milliyet**, 13 Ekim 1958.

Levent Şahverdi Arşivi

lefet partilerine geçen vatandaşların geri döndürülmelerini istemiştir. Ayrıca 25 Kasım 1958 tarihinde DP il başkanlıklarına bir tamim de göndererek diğer partilerden istifa edip DP'ye katılmak isteyen vatandaşlardan herhangi bir şart aranmamasını istemiştir[42]. Başbakan bu tavrı DP'nin azalan oy potansiyelini arttırmak için geliştirdiği gibi daha önce bir şekilde partiden ayrılmış olanları partiye yeniden kazandırması amacını da taşımıştır[43]. Bu çerçevede Uşak şehir merkezinden gelen Mehmet Malkoç, Mehmet Menteş ve otuz üç arkadaşının imzasını taşıyan telgrafta 1946 yılında DP'ye kayıt olduklarını, 1947 yılında "parti ihtiraslarına kapılarak" MP'ye geçtiklerini fakat başbakanın Ege'deki nutuklarında vatandaşlara yapmış olduğu davet üzerine CMP'den ayrılarak "yükselen Türkiye'nin daha yükselmesine vesile teşkil etmek ve muhalefetin şom ağızlarını kapamak için" yeniden DP'ye üye olduklarını belirtmişlerdir[44]. Ahmet Bayraktutan ve seksen arkadaşı ise"1946 yılının heyecanı ile baba ocağına dönmenin bahtiyarlığını ve sevinci içerisinde" olduklarını belirterek DP'ye ve Başbakan Adnan Menderes'e "derin bağlılıklarını" bildirmişlerdir[45]. DP'ye ve Vatan Cephesi'ne giren kişilerin telgraf metinlerinde kullanılan ifadeler birbirlerine oldukça benzemektedir. Adeta merkezden gelen bir talep üzerine benzer şekilde cümleler içeren yazılardır. Özellikle çoğunda başbakanı ve DP'yi övmenin yanı sıra önceden içinde bulunduğu partiyi yerme amacını taşımıştır[46].

Başbakanın Vatan Cephesi oluşumuna parti teşkilatı ve vatandaşları daveti yayımlanan tamimlerle desteklenince kısa sürede DP'ye katılımlarda artış yaşanmıştır. Bu oluşuma CHP, HP ve CMP'ye mensup kişilerin katılımları hedeflenmiştir[47]. Bu nedenle şüphesiz süreç içerisinde Vatan Cephesi ocaklarına ve DP teşkilatlarına en çok muhalif partilerden geçiş yaşanmıştır. Uşak'ta muhalefet partileri arasından ise geçişin Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi belgeleri ve dönemin yerel gazetesi ışığında tespit ettiğimiz ölçüde CMP'den yapıldığını söyleyebiliriz. CMP İlçe İdare Heyeti Başkanı Eşref Öğün 10 Ekim 1958'de başbakana gönderdiği telgrafta Uşak'ta Vatan Cephesi'nin açılması-

42 Rıfkı Salim Burçak, **On Yılın Anıları (1950-1960)**, Kişisel Yayınları, İstanbul 1998, s. 599.

43 Doğaner, **a.g.e.**, s. 338.

44 **BCA**, 010.09.217.674.3.65 9 Ekim 1958.

45 **BCA**, 010.09.217.674.3.64 10 Ekim 1958.

46 Doğaner, **a.g.e.**, s.58.

47 Doğaner, **a.g.e.**, s.53.

Levent Şahverdi Arşivi

nın "millet hayrına olacağını" belirterek DP'ye katılmıştır[48]. 18 Ekim'de ise Uşak'ta 235 seçmenli CMP Ocak Başkanı olduklarını belirten Ramazan Yektar ve Muhtar Osman Yıldırım başbakana çektikleri telgrafta "vatanın selametini Demokrat Parti saflarına katılmakla bulduklarını" ifade ederek partiden istifa ettiklerini belirtmişlerdir[49]. Uşak'ta muhalif partilerden istifalar devam ederken DP'ye geçen kişilerin kovuldukları hatta DP'liler tarafından dövüldüklerine dair haberler yerel basına yansımıştır. Ancak bu haberlerin asılsız olduğu yine gazetedeki haberlerde ifade edilmiştir[50].

HP'nin kendisini feshetmesi ve CHP'ye dahil olmasından sonra Uşak'taki HP'lilerin pek çoğunun CHP ile birleşmeye sıcak bakmamaları bu partiden ayrılıp DP'ye katılmalarına sebep olmuştur. Bu sebepten dolayı Uşak'ın Banaz ilçesi HP'nin kurucularından Arif Seyhan "şahsi emeller ve kurucularının şahsi gayeleri için kurulmuş bir parti olduğu idarecilerinin kendilerine mebusluk karşılığı Hürriyet Partisi'ni CHP'ye satmış olmaktadırlar" diyerek DP'ye geçmiştir[51]. HP Uşak İl Başkanı Nevzat Alpay, Demokrat Uşak gazetesine gönderdiği mektupta Başbakan Adnan Menderes'in Ege'deki nutuklarında Vatan Cephesi kurulumu davetlerini "emir telakki ederek" HP Eşme teşkilatını kapatıp 1.400 kişi ile birlikte Vatan Cephesi'nde DP saflarına katıldıklarını bildirmiştir[52]. Uşak'ın Banaz ilçesi Kızılhisar köyü CMP Ocak Başkanı Yusuf Demirci tüm üyelerle birlikte DP'ye katıldığını ifade ederken aynı köyden CHP Ocak Başkanı Mustafa Ünlü de 50 kişi ile birlikte CHP'nin siyasi tutumunu gerekçe göstererek DP'ye kayıt olmuştur[53].

Uşak ve ilçelerinden muhalefet partisine mensup kişilerin DP'ye katılmalarına yönelik başbakana çektikleri telgraflarda iktidar partisinin ülkeye hizmet için "samimiyetle çalıştığı inancı" vurgulanmıştır. Banaz'ın Derbent köyünden Yusuf Teker isimli vatandaş DP'nin ülkeye daha faydalı olduğunu tahlil ettikleri için 48 arkadaşıyla birlikte CMP'den istifa etmiştir[54]. Banaz'ın Kızılcasöğüt köyünden Köy İdare Heyeti Azası Rıza Özel "memlekete olan her türlü hizmetlerinizi takdir ettiğimizden" CHP'den istifa edip DP'ye geç-

48 **BCA**, 010.09. 217.674.3.60 15 Ekim 1958.

49 **BCA**, 010.09.217.674.3.59 18 Ekim 1958

50 **Demokrat Uşak**, 17 Kasım 1958.

51 **BCA**, 010.09.217.674.3.9 15 Aralık 1958.

52 **Demokrat Uşak**, 29 Ekim 1958.

53 **BCA**, 010.09.217.674.3.8 29 Aralık 1958.

54 **BCA**, 010.09.217.674.3.9 22 Aralık 1958.

Levent Şahverdi Arşivi

tiğini bildiriyordu[55]. Uşak merkez Ünalan mahallesinden Mevlut Yücel isimli vatandaş Adnan Menderes'e çektiği telgrafta "yapıcı siyasetinizle bütün dünyanın hayranı olmuş durumdasınız. Bu kanaatimi size 1957 seçimlerinden evvel de arz etmek isterdim… DP'nin ve sizlerin başımızda bulunmasını ve başlanan işlerin başarılmasını" temenni etmiş ve DP'ye katılımını ifade etmiştir[56]. Ali Habalık isimli vatandaş ise "milletim için yaptığın büyük fedakârlıkları görerek vicdanıma danışıp Cumhuriyetçi Millet Partisi'nden istifa edip Demokrat Parti'ye geçtim" diyordu[57].

Uşak'ta DP saflarına geçen vatandaşlar arasında Vatan Cephesi'nin muhalefetin "tezvir ve yalan kampanyasına karşı" kurulduğu fikriyatı da bulunmaktaydı. Nitekim Uşak'ın merkez ilçesine bağlı Karlık köyünden 147 CMP'li ile 37 CHP'li bu sebeple istifalarını verip DP'ye kayıt olmuşlardır[58]. Merkeze bağlı Mesudiye köyünden 80 CMP'li adına Ocak Başkanı Yusuf Ateş "tezviri durdurmak için" istifa ettiklerini Başbakan'a bildirmişlerdir[59].

Partilerden toplu istifalar olduğu gibi bireysel istifalarda yaşanmıştır. Uşak merkeze bağlı Paçacıoğlu köyü CHP Ocak Başkanı İbrahim Akdağ DP'ye geçiş yaptığını gazete sütunlarından tüm Uşaklılara duyurmuştur[60]. Uşak'ın Banaz ilçesi İstasyon mahallesinden Gültekin Bursalıoğlu CMP'den ayrıldığını belirten telgrafı[61] ve Banaz'ın Kızılcasöğüt köyünden Fevzi Çetin'in CHP'den istifa ettiğini belirten telgrafı bu duruma somut örneklerdir[62].

Vatan Cephesi'ne iltihaklar bir süre sonra Türk siyasal yaşamında partili olmanın bir gerekçesi olmuştur. Köylü için çeşme, cami, okul şehirdekiler için ise memuriyette yükselme iş adamı için kredi temini veya maddi çıkar elde etmek anlamına gelmekteydi. Bu sebeple çeşitli konularda menfaat temin etmek isteyenlerin de katıldığı bir yer haline gelmiştir[63]. Uşak'ta vatandaşlardan ve muhalif partililer dışında sendikalardan hatta derneklerden de Vatan

55 **BCA**, 010.09.217.674.3.9 22 Aralık 1958.

56 **BCA**, 010.09.217.674.3.58 19 Ekim 1958.

57 **BCA**, 010.09.217.674.3.55 30 Ekim 1958.

58 **BCA**, 010.09.217.674.3.50 25 Ekim 1958.

59 **BCA**, 010.09.217.674.3.56 19 Ekim 1958.

60 **Demokrat Uşak**, 17 Kasım 1958.

61 **BCA**, 010.09.217.674.3.8 29 Aralık 1958.

62 **BCA**, 010.09.217.674.3.8 29 Aralık 1958.

63 Bir örnek olarak İstanbul Etiler ve Ankara Gülveren semt ocakları rutin belediye hizmetlerinin sağlanmasında Vatan Cephesi üyeliği şartının aranması verilebilir. Doğaner, **a.g.e.**, s.339-340.

Levent Şahverdi Arşivi

Cephesi ocaklarına katılımlar mevcuttu. 16 Ekim 1958 tarihinde Gıda Maddeleri Derneği Başkanı Bahattin Yörük tarafından çekilen telgrafta dernek mensuplarının topluca Vatan Cephesi'ne kaydoldukları ve DP'ye geçtikleri yer almaktadır[64]. Uşak Kahveciler Derneği adına Dernek Başkanı Şükrü Özgören "Ege sahillerinden Vatan Cephesi'ne icap eden yüzbinlerce vatandaşa bizler de iştirak ediyoruz" diyerek 75 üye ile beraber Vatan Cephesi'ne katıldıklarını belirtmiştir[65]. Uşak Demir Yolları İşçileri Genel Başkanı Rasim Yılmaz ve Başkan Vekili Ulvi Kışlacıoğlu "Temiz bir vatan duygusu ile mübarek vatanımızın kalkınmasını aziz milletimizin iktisaden ileri milletler seviyesine erişmesi için sarf ettiğiniz azimli gayretlerinizle yurdumuzu her bakımdan mamur bir hale getirdiğiniz bu kalkınma sayesinde Türk işçisi de farklı bir refah seviyesine erişmiştir. Şükran ve minnet duygularımı arz eder Vatan Cephesi'nde sizinle beraber olduğumuzu hürmetlerimizle arz ederiz"[66] diyerek DP'ye ve Vatan Cephesi'ne katıldıklarını belirtmişlerdir. CMP İlçe İdare Heyeti Başkanı Eşref Öğün "Uşak'ta 1946 havasının teneffüs edildiğini" belirterek Tabaklar Derneği'nden 1500 kişi, Arabacılar Derneği'nden 750 kişi Gıda Maddeleri Derneği'nden 300 kişinin DP'ye geçtiğini telgrafla başbakana bildirmiştir[67].

Uşak'ta Vatan Cephesi ocaklarına ya da DP teşkilatına sadece muhalif partilerden, sendikalardan veya derneklerden değil hiçbir siyasi bağlantısı olmayan bağımsız vatandaşlar da katılmıştır. Bu katılımların ülke genelinde ve Uşak özelinde artmasında bizzat Adnan Menderes tarafından gönderilen tamimler etkili olmuştur. Uşak Merkez Kurtuluş mahallesinden Hulusi Kırhallı isimli vatandaş DP'ye kayıt olduğunu, bu parti için "yılmadan çalışacağını" belirten telgraflarını Başbakan Adnan Menderes'e göndermiştir[68]. Halil İbrahim Bintepe Dumlupınar'dan Uşak'a 74 akrabasıyla birlikte gelmiş ve DP'ye kayıt olmak için müracaatını yapmıştır[69].

Vatan Cephesi'ne üye olanların çoğu köylerdeki vatandaşlardı[70]. Bu çerçevede 1958 yılı içerisinde tespit ettiğimiz köylerden DP'ye yönelik katılımlar ise şu şekildedir: Uşak merkez ilçesine bağlı Ürün köyü CMP Ocak Baş-

64 **BCA**, 010.09.217.674.3.62 16 Ekim 1958.

65 **BCA**, 010.09.217.674.3.35 26 Aralık 1958.

66 **BCA**, 010.09.217.674.3.34 22 Aralık 1958.

67 **BCA**, 010.09.217.674.3.61 16 Ekim 1958.

68 **BCA**, 010.09.217.674.3.38 11 Kasım 1958.

69 **BCA**, 010.09.217.674.3.54 30 Ekim 1958.

70 Uyar, **a.g.e.**, s.54.

Levent Şahverdi Arşivi

kanı Mehmet Şanlı ve tüm ocak mensupları[71], Kayaağıl köyünden CHP Ocak Başkanı Ali Allı ve CHP'li 45[72], İlyaslı köyünden 342[73], Dağyenice köyünden CMP'li 65[74], Dağdemirler köyünden topluca köylüler[75], Karaağaç köyünden CMP'li 40 ve CHP' li 71[76], Bölme köyünden CHP'li 120 ve CMP'li 243[77], Yeşildere köyünden CMP'li 130 ve CHP'li 33[78], Çınar köyünden CHP'li 32[79], Beylerhan köyünden CMP'li 184[80], ve son olarak Altıntaş köyünden CMP'li 105 vatandaş Vatan Cephesi Ocağına ve DP teşkilatına geçiş yapmışlardır[81].

1 Ocak 1959- 1 Ocak 1960 Tarihleri Arasında Uşak'ta Vatan Cephesi

1958 yılında olduğu gibi 1959 yılında da Uşak il merkezi, ilçe ve köylerinden DP'ye ya da Vatan Cephesi'ne bağlı ocaklarla bucak teşkilatlarına çok sayıda gerek muhalefet partilerinden gerekse bağımsız kişilerce birçok iltihak yaşanmıştır. Belgelerden tespit ettiğimiz kadarıyla Uşak merkeze bağlı Çarık köyünden Ramazan Gökpınar 20 kişi ile birlikte CHP'den[82], Ünalan mahallesinden 20 hane halkı[83], Pınarbaşı köyünden 60 kişi[84], Eşme ilçesi Ahmetler köyünden 168 kişi[85], Kaplan köyünden 40 kişi CHP'den[86] Muharremşah köyünden CMKP'den 75 kişi[87] bu iltihakların en somut örneklerini oluşturmaktadır[88]. Ülkede herhangi bir seçim olmamasına rağmen ülkedeki siyasi

71 **BCA**, 010.09.217.674.3.49 25 Ekim 1958.
72 **BCA**, 010.09.217.674.3.52 24 Ekim 1958.
73 **BCA**, 010.09.217.674.3.53 24 Ekim 1958.
74 **BCA**, 010.09.217.674.3.41 7 Kasım 1958.
75 **BCA**, 010.09.217.674.3.42 7 Kasım 1958.
76 **BCA**, 010.09.217.674.3.47 27 Ekim 1958.
77 **BCA**, 010.09.217.674.3.44 1 Kasım 1958.
78 **BCA**, 010.09.217.674.3.45 1Kasım 1958.
79 **BCA**, 010.09.217.674.3.46 1 Kasım 1958.
80 **BCA**, 010.09.217.674.3.40 7 Kasım 1958.
81 **BCA**, 010.09.217.674.3.43 8 Kasım 1958.
82 **BCA**, 010.09.217.674.3.23 30 Mayıs 1959.
83 **BCA**, 010.09.217.674.3.31 26 Ocak 1959.
84 **BCA**, 010.09.217.674.3.33 3 Ocak 1959.
85 **BCA**, 010.09.217.674.3.27 28 Şubat 1959.
86 **BCA**, 010.09.217.674.3.6 12 Ocak 1959.
87 **BCA**, 010.09.217.674.3.26 15 Mart 1959.
88 DP Muharremşah Ocak Kongresi 13 Mart 1959 tarihinde gerçekleşmiştir. CMP'den 75 kişi kongre esnasında geçiş yapmıştır. **Demokrat Uşak**, 14 Mart 1959.

Levent Şahverdi Arşivi

gündem adeta partilerin propagandalarından meydana gelmekteydi[89]. Eşme ilçesinde 2.050 vatandaşın DP'ye geçiş yapmasının ardından DP Eşme İlçe Başkanı Nevzat Alpay'ın "CHP'nin kalesi ve küçük Malatya diye vasıflandırılan Eşme'de bu kale ve isimler yıkılmıştır" şeklindeki sözleri bu durumu kanıtlar niteliktedir[90].

İktidar-muhalefet ilişkilerindeki gerginlik 1957 seçimlerinden sonra kendisini cepheleşme eğilimlerine bırakmıştır. Bu çerçevede "Güç Birliği" ve "Vatan Cephesi" adı altında gerçekleşen iktidar ile muhalefet arasındaki kutuplaşma vatandaşlar arasında da meydana gelmiştir. Bu durumu Uşak'ta en somut olarak 1959 yılında yaşanan gelişmelerde görmekteyiz. 13 Mart 1959 tarihinde düzenlenen DP Muharremşah köyü ocak kongresi sonrasında CHP'liler ile DP'liler karşı karşıya gelmiştir. CHP'ye mensup kişiler kongrenin camide yapıldığı ve kapıların kilitlenerek vatandaşların dışarı çıkartılmadığı iddiasından yola çıkarak DP "dini siyasete alet ediyor" şeklinde söylemlerde bulunmuşlardır. Öyle ki bu iddia Vatan ve Ulus[91] gibi muhalif ulusal basında da yer almıştır. Yaşanan gelişmeler üzerine DP Uşak İl Başkanı İsmail Saraçoğlu bir basın açıklaması yaparak kongrenin Teravih namazından sonra muhtar odasında toplandığını ve asıl "CHP'lilerin dini siyasete alet ederek, dinî duyguları suistimal ettiğini" ileri sürmüştür[92].

Uşak'taki gergin siyasi hava 28 Nisan 1959 tarihinde Eşme DP Başkanı Nevzat Alpay'ın kimliği belirsiz kişi veya kişilerce vurulması ile daha da belirgin hale gelmiştir. Demokrat Uşak gazetesinde yer alan haberde olayın DP'ye iltihak eden vatandaşlarla ilgili olduğu ve siyasi bir mahiyet taşıdığı belirtilmiştir[93]. Eşme DP Başkanı Nevzat Alpay olay sonucunda hafif yaralanmış ancak olay Uşak'taki gergin siyasi ortamın varlığını iyice ortaya çıkarmıştır. Bu olay Yeni Asır gazetesinde CHP'li bir gencin Eşme DP Başkanı Nevzat Alpay'ı demirle dövdüğü ve Alpay'ın 15 gün iş göremez raporu aldığı şeklinde yer almıştır. Yine gazetenin iddiasına göre kavga çıkartılması için CHP'nin özel olarak Ankara'dan gençler getirdiği de belirtilmiştir[94]. 30 Haziran'da ise iki DP'linin evi CHP'li oldukları ileri sürülen kişilerce taşlanmıştır[95]. İsmet

89 Doğaner, **a.g.e.**, s. 44.

90 **Demokrat Uşak**, 13 Mart 1959.

91 **Ulus,** 18 Mart 1959, **Vatan**, 18 Mart 1959.

92 **Demokrat Uşak**, 19 Mart 1959.

93 **Demokrat Uşak**, 29 Nisan 1959.

94 **Yeni Asır**, 30 Nisan 1959.

95 **Zafer**, 1 Mayıs 1959.

Levent Şahverdi Arşivi

İnönü Ege Taarruzu ismini taşıyan yurt gezisinde 30 Nisan 1959'da Uşak şehir merkezine geldiğinde ise şehirde DP'liler ve Halk Partililer arasında gerginlik iyice tırmanmıştır. DP Uşak İl binası önünden geçen İnönü'ye yönelik "İsmet Paşa çok yaşa!" nidaları atılmıştır. DP ilçe başkanı Eşref Öğün bu sırada hiddetlenerek elindeki çay bardağını balkondan aşağıya fırlatmış ve bardak Akis dergisi muhabiri Hamdi Avcıoğlu'nun kafasına isabet etmiştir. Bu olay üzerine CHP'liler DP ilçe teşkilatını taşlayarak camlarını kırmışlardır[96]. İsmet İnönü Uşak'tan ayrılırken de hadiseler meydana gelmiştir. Uşak tren garında kalabalığın içinden atılan bir taş İnönü'nün başına isabet etmiş ve kalabalığın içinde sendeleyen İnönü yere düşmüş ve başının arkasında bir yara meydana gelmiştir. Bu olay şehirdeki siyasi atmosferi gerginleştirdiği gibi Uşak'ı ülke gündemine taşımıştır[97]. 22 Kasım 1959 tarihinde Tabak Gençlik Kurulu Ticaret Odası seçimlerine de DP ve muhalefet partileri arasındaki çekişme etkili olmuştur. Seçimler 54'e karşı 154 oy ile DP'lilerce kazanılmış ve Adnan Menderes'e çekilen telgrafta Tabak İdare Heyeti'nin topluca Vatan Cephesi'ne geçtiği belirtilmiştir[98]. Tüm bu olaylar Uşaktaki kutuplaşmanın ne derece büyük olduğunu gözler önüne sermektedir.

Uşak'ta 1959 yılı içerisinde takip ettiğimiz kadarıyla ailelerin topluca Vatan Cephesi'ne ve DP'ye geçişlerini içeren telgraflar çekilmiştir. Banaz'ın Banaç köyünden Mehmet Çetin isimli vatandaş "aile efradımla birlikte Vatan Cephesi'ne katılıyorum"[99] diyordu. Sivaslı ilçesi Pınarbaşı köyünden Mustafa Çetinkaya 60 kişilik aile efradı ile CHP ve CMP'den istifasını verdiğini belirtmiştir[100]. Karahallı ilçesine bağlı Karayakuplu köyünden Mehmet Şengüller ailesinden altı kişi ile birlikte, Azmi Altın iki kişi ile ve Ali Kaşık dört kişi ile birlikte Vatan Cephesi'ne kayıt yaptırdığını bildirmiştir[101]. Banaz'ın Paşacık köyünden Halil Erdoğan ve Cafer Erdemir de ailesiyle birlikte DP'ye kayıt yaptırmışlardır[102].

96 **Demokrat İzmir**, 1 Mayıs 1959.

97 **Kim**, 8 Mayıs 1959.

98 **BCA**, 010.09.217.674.3.18 23 Kasım 1959.

99 **BCA**, 010.09.217.674.3.7 4 Ocak 1959.

100 **BCA**, 010.09.217.674.3.33 3 Ocak 1959.

101 Kişi isimleri şu şekildedir: Mehmet Şengüller, Alime Şengüller, Selver Şengüller, Mustafa Şengüller, Azize Şengüller, İbrahim Şengüller, İsa Şengüller, Talip Altın, Azmi Altın, Fadime Altın, Ali Kaşık, Hatice Kaşık, Hasan Kaşık, Ümmü Kaşık. **BCA**, 010.09.217.674.3.69 9 Mart 1959.

102 **BCA**, 010.09.217.674.3.4 6 Temmuz 1959.

Levent Şahverdi Arşivi

1959 yılında Vatan Cephesi'ne ve DP'ye kayıt olan vatandaşların çektikleri telgrafların pek çoğunda "muhalefetin ülkeye zararının dokunduğu" düşüncesi vardır. Banaz ilçesi İslam mahallesinden Mehmet Özdemir başbakana iki ayrı telgraf çekmiştir. Telgrafın ilkinde muhalefetin yıkıcı zihniyetiyle ülkedeki çalışmalara engel olduğundan bahsetmiştir[103]. İkinci telgrafında ise "DP iktidarının memleketimize olan çok büyük hizmetlerini hiçe saymak suretiyle yıkıcı zihniyetle daha iyi çalışmalarını önlemeyi bir vazife sayan ve bunun da kendilerinin ileride menfaatlerine olacağını zanneden muhalefetin tutumunun hem memleket hem de biz vatandaşların zararına olduğunu"[104] gördüğü için CMP'den istifa ettiğini belirtmiştir. Uşak'ın Baltalı köyünden Ali Aydın ve arkadaşları "Vatan sathına serptiği büyük eserlerin ve kalkınmayı görmek istemeyen Halk Partisinin gidişi ve tezvirleri bizleri üzmüştür" diyerek 64 kişiyle birlikte Vatan Cephesi'ne geçmiştir[105]. Dumlupınar bucağından aile efradı ile birlikte "iktidarın abideleşmiş eserlerini yurdun her köşesinde görmekle gurur duyarak" CHP'den istifa etmiş ve DP'ye kayıt yaptırmıştır. Yusuf Düzgören de beş kişilik ailesiyle CHP'den istifa ettiğini bizzat başbakana çektiği telgrafla bildirmiştir[106].

Toplu olarak DP'ye ve Vatan Cephesi'ne geçişler olduğu gibi bireysel anlamda iltihaklar da 1959 yılında devam etmiştir. Banaz ilçesi Kızılcasöğüt köyünden Emin Saruhan[107], Kaplangı köyünden ise Arif Önder CKMP'den istifa etmiştir[108]. Çorum köyü CHP Başkanı Ali Erdoğan "siyasi tutumunu beğenmediği CHP'nin hem ocak başkanlığından hem de üyeliğinden istifa ettiğini"[109] Salih Aslan da DP'ye kaydolduğunu bildirmiştir[110]. Ali Kurt ve Mehmet Mıdık ise Karaboylu köyünden DP'ye kayıt yaptıranlar arasındadır[111]. Yusuf Keskin DP'nin takip ettiği yolun "Ata yolu" olduğu gerekçesiyle Vatan Cephesi'ne katılmıştır[112]. Uşak'ın tanınmış kişilerinin de DP'ye

103 **BCA**, 010.09.217.674.3. 10 Şubat 1959.

104 **BCA**, 010.09.217.674.3.7 20 Şubat 1959.

105 **BCA**, 010.09.217.674.3.30 3 Şubat 1959.

106 Ailedekilerin isimleri şu şekildedir: Yusuf Düzgören, Kadir Düzgören, Hasan Düzgören, Ümmü Düzgören, Halime Düzgören. **BCA**, 010.09.217.674.3.67 27 Şubat 1959.

107 **BCA**, 010.09.217.674.3.6 9 Ocak 1959.

108 **BCA**, 010.09.217.674.3.5 17 Nisan 1959.

109 **BCA**, 010.09.217.674.3.69 17 Nisan 1959.

110 **BCA**, 010.09.217.674.3.4 17 Nisan 1959.

111 **BCA**, 010.09.217.674.3.24 30 Mayıs 1959.

112 **BCA**, 010.09.217.674.3.20 2 Ekim 1959.

Levent Şahverdi Arşivi

geçiş yaptığı görülmektedir. Uşak'ın tanınmış doktorlarından Asım Barlas'ın CHP'den istifa ederek DP'ye geçmesi Uşak'ta yankı uyandırmıştır[113].

Muhalif partilerden DP'ye geçiş yapan kişilerden bazıları haberi olmadan muhalif partilere kaydının yapıldığını iddia etmiştir. Uşak'ta avukatlık yapan Hami Sunay'ın Demokrat Uşak gazetesine gönderdiği mektup bu olguya örnek teşkil etmektedir. Hami Sunay haberi olmadan 1946 yılında CHP'ye kaydının yapıldığını, istifasını o yıl vermesine rağmen isminin son kongrede okunduğunu ve haysiyet divanına seçildiğini belirtmiştir. Mektubun devamında "din bilgini olması sebebiyle" partiyle alakasının bulunmadığını belirtmiştir[114]. Mektuba CHP'den cevap gecikmemiştir. CHP İl İdare Kurulu Başkanı Dr. İbrahim Bulanalp, Hami Sunay'ın kongreye katıldığını, haysiyet divanına diğer delegelerden rica ederek kendisini seçtirttiğini söylemiş ve hâlâ partiden istifa etmediğini de eklemiştir[115].

1958 yılında açılmaya başlayan Vatan Cephesi ocaklarına zamanla yenileri eklenmiştir. 1959 yılında Uşak'ın Eşme ilçesine bağlı Ahmetler köyünde 28 Şubat 1959 tarihinde açılan Vatan Cephesi ocağı bunlardan birisidir. Ocağın açıldığı gün CHP'ye mensup 168 vatandaş istifasını vererek Vatan Cephesi ocağına kayıt yaptırmıştır. Uşaklılar bu haberi bizzat başbakana bir telgraf göndererek bildirmişlerdir[116]. 7 Temmuz 1959 yılında Uşak Merkez'e bağlı Ortaköy köyünde 355 seçmen tarafından Ortaköy Vatan Cephesi ocağı açılmıştır[117]. Aynı zamanda Uşak merkezde DP Kadınlar Kolu kurulmuş ve faaliyetine de başlamıştır[118]. Süreç içerisinde DP ocakları ve Vatan Cephesi ocakları arasındaki ayrım parti içinde bir takım rahatsızlıklara sebebiyet vermiş ve yeni kurulan ocakların imtiyazlı hale geldiği düşüncesinden hareketle parti içinde kıskançlık tohumları ektiği şeklinde eleştirilmiştir.[119].

113 **Demokrat Uşak**, 31 Aralık 1959.

114 **Demokrat Uşak**, 24 Mart 1959.

115 **Demokrat Uşak**, 1 Nisan 1959.

116 **Demokrat Uşak**, 2 Mart 1959.

117 **BCA**, 010.09.217.674.3.21 7 Temmuz 1959.

118 **BCA**, 010.09.217.674.3.25 27 Nisan 1959.

119 Doğaner, a.g.m., s.179.

Levent Şahverdi Arşivi

1 Ocak 1960- 27 Mayıs 1960 Tarihleri Arasında Uşak'ta Vatan Cephesi

Vatan Cephesi'ne katılımlar çoğunlukla DP teşkilatları aracılığıyla ve kişisel olarak Başbakan veya parti genel merkezine çekilen telgraflarla gerçekleşmekteydi[120]. 1958-1959 yılları arasında Uşak'ta Vatan Cephesi ve DP'ye yoğun katılımların olduğunu gösteren telgraflar olmasına karşın 1960 yılına gelindiğinde telgraflarda hızlı bir düşüş yaşanmıştır. Bu dönemde en göze çarpan katılım Uşak'ın Sivaslı ilçesinde bulunan Kadınlar Müteşebbis Heyeti'nden 18 kişinin Vatan Cephesi'ne iltihak etmesidir. DP'nin Vatan Cephesi hareketine halkı kazanmak için geliştirdiği söylemde CHP'nin 27 yıllık iktidarı yaşanan olumsuzlukların altının çizilmesi ve bu olumsuzlukların son verildiği vurgusu yapılmıştır[121]. Bu söylemin bir karşılığı olarak Sivaslı ilçesine mensup kadın girişimcilerden oluşan heyet Hatice Ertan başkanlığında çektikleri telgrafta "partinizin on yıldan beri memleket kalkınmasında göstermiş olduğu başarılı çalışmalarına ve memleketin göz kamaştırıcı ilerlemesini hararetle tasvip etmekte olduklarından" bu katılımı gerçekleştirdiklerini bildirmişlerdir[122]. Banaz Belediye Başkanı Hasan Baha Uşak içme suyu inşaatının bitişini belirten telgrafında "yıllarca hasretini çektiğimiz içme suyuna kavuştuk" demiş ve iktidara "şükranlarını" sunmuştur[123]. Bu ifadelerden anlaşılmaktadır ki söylem Uşak'ta da iltihak sebebi oluşturmuştur.

1960 yılında Vatan Cephesi ocaklarına katılımda düşüş yaşandığını belirtsek de hâlâ yeni Vatan Cephesi ocaklarının açıldığını görmekteyiz. 9 Ocak 1960 tarihinde Uşak'ın merkez Karaağaç mahallesinde açılan Vatan Cephesi ocağı bu duruma örnek olarak verilebilir. Bu ocağa kayıt yaptıran 44 vatandaş muhalefetin "ak denilene kara dediğini" ifade edip başbakana sonsuz bağlılıklarını bildirmişlerdir[124].

İktidar-muhalefet ilişkilerinde en büyük krizler şüphesiz 1960 yılında yaşanmıştır. İstanbul ve Ankara'da meydana gelen öğrenci olayları, İsmet İnönü'nün Kayseri'ye gidişinde yaşananalar ve nihayetinde Tahkikat Komisyonu'nun kurulması 27 Mayıs darbesinin koşar adımlarla gelişinin sebepleri arasındadır. Bu süreçte meydana gelen olaylara yönelik olarak

120 Doğaner, a.g.m., s.181.

121 Doğaner, **a.g.e.**, s.339.

122 **BCA**, 010.09.217.674.3.15 12 Mart 1960.

123 **BCA**, 010.09.217.674.3.3 8 Nisan 1960

124 **BCA**, 010.09.217.674.3.16 12 Ocak 1960.

Levent Şahverdi Arşivi

hükûmetin aldığı tedbirleri Uşak halkı içerisinde onaylamayanlar olduğu gibi destekleyenlerin olduğu da gelen telgraflardan anlaşılmaktadır. Uşak merkezde manifaturacılık yapan Hüseyin Kınlı isimli vatandaş 3 Mayıs'ta başbakana gönderdiği telgrafında hükûmetin aldığı "isabetli ve vakitli tedbirler sayesinde Türk milletinin refahının sağlanacağını" belirtiyordu[125]. Uşak'ta Zabıt Katipliği yapan Sami Bardakçı ise "vaktinde almış olduğunuz tedbirler sayesinde Türk milletinin unutmayacağı elim hadiseleri önlediğini" belirterek yaşanan olaylardan dolayı üzüntü ve keder içinde olduğunu söylemiştir[126].

125 **BCA**, 010.09.217.674.3.1 3 Mayıs 1960.

126 **BCA**, 010.09.217.674.3.3 1 Mayıs 1960.

Levent Şahverdi Arşivi

SONUÇ

Adnan Menderes'in Ege illerini kapsayan yurt gezilerinde muhalefetin yıkıcı faaliyetlerine karşı vatandaşları Vatan Cephesi çatısı altında birleştirmek istemesi ile yurt genelinde Vatan Cephesi ocaklarına ve Demokrat Parti'ye kitleler halinde katılım olmuştur. Uşaklı vatandaşlar 1958-1959 yılları arasında bu yapıya beklenen ilgiyi göstermişlerdir. DP il ve ilçe teşkilatlarının aktif ve etkili çalışmaları, muhalefet partilerinden gelen büyüklü küçüklü istifalar, Uşak'ın tanınmış kişilerinin parti değiştirmeleri ve önemli ailelerin topluca katılımları bu ilginin sebepleri arasındadır. Bunun dışında Başkan Adnan Menderes'in söylemleri ve gönderdiği tamimler DP ve Vatan Cephesi'ne katılımlarda Türkiye genelini etkilediği gibi Uşak özelinde de etkili olmuştur.

Partilerden istifa ederek Vatan Cephesi'ne kayıt yaptıran vatandaşlar bizzat bu durumu Başbakan Adnan Menderes'e telgraf çekerek bildirmişlerdir. Uşak'tan başbakana gönderilen telgrafların üslubu incelendiğinde hemen hemen hepsinde benzer ifadeler dikkat çekmektedir. Özellikle başbakanın muhalefet partileri için yaptığı "yıkıcı", "bozguncu", nifak" gibi tanımlamalar üzerinden muhalefet partileri eleştirilirken, hükûmetin uygulamalarına uzun methiyeler dizilmiştir. Telgraflarda muhalefet partileri arasında en çok eleştiri CHP'ye yöneltilmiştir.

Telgrafların içeriğine baktığımızda ise Uşak genelinde en çok Vatan Cephesi ve DP'ye CMP'den geçişlerin yaşandığı görülmektedir. Genel olarak değerlendirirsek muhalefet partileri içinde CHP ve CMP'den geçiş yapan vatandaşlarda "muhalefetin yıkıcı faaliyetleri" etkili olduğu ifade edilirken, HP'den gelen istifalarda ise CHP ile birleşmesine duyulan tepki yer almıştır. Siyasi olarak hiçbir partiye mensup bulunmayan vatandaşlar arasında ise başta daha çok başbakan olmak üzere DP'nin ülkeye yaptığı hizmetlerin etkisinin büyüklüğünden bahsedilmiştir.

Dönem içerisinde Uşak'ta vakıf ve derneklerden de Vatan Cephesi ocaklarına destek telgrafları çekilmiştir. Dernek başkanları aracılığıyla dernek üyelerinin tek tek isimleri telgraflarda yerini almıştır. Uşak'ta Vatan Cephesi ve DP'ye geçişler en çok merkez, Banaz ve Eşme ilçeleri ile bunlara bağlı köylerden yaşanmıştır. Süreç içerisinde özellikle köylerde bulunan muhalefet partisine bağlı ocakların kapatılıp yerine DP tabelasının asılması Uşak'ta çok yaşanan bir durum olmuştur.1960 yılında Vatan Cephesi'ne "bağlılık" telgraflarında belirgin bir düşüş yaşanmıştır. Bu duruma özellikle Uşak hadiseleri ve sonrasında yaşanan siyasi gelişmeler büyük oranda etki etmiştir. Ancak az

Levent Şahverdi Arşivi

da olsa yaşanan olaylara yönelik hükûmetin aldığı tedbirleri yerinde bulan ve desteklediği için DP'ye geçen Uşaklılar da bu dönemde bulunmaktaydı.

Sonuç olarak iktidar ve muhalefet arasında yaşanan gerginlik Vatan Cephesi ocakları ile yerini siyasi kutuplaşmaya bırakmıştır. Uşak ili özelinde de vatandaşları dönem içerisinde Vatan Cephesi'ne kayıt olanlar-olmayanlar şeklinde ikiye bölmüştür. Özellikle ülke genelinde olduğu gibi 1959 yılında Uşak özelinde yaşanan müessif hadiseler de kutuplaşmanın ne denli arttığının bir göstergesidir. Denilebilir ki Vatan Cephesi 27 Mayıs askerî müdahalesine giden süreçteki yolun taşlarından birisini oluşturmuştur. Aynı zamanda Vatan Cephesi girişimi sonuçları bakımından ülkede kutuplaşmayı arttırdığı gibi DP'nin kendisine de zarar veren bir oluşumdur. Nitekim 27 Mayıs 1960 yılında meydana gelen askerî müdahale sonrasında DP Hükûmeti Vatan Cephesi girişimi nedeniyle halkı ikiye bölmek, muhalefeti yok ederek dikta rejimi kurmaya çalışmakla suçlanmış ve Yassıada mahkemesinde Vatan Cephesi Davası kapsamında yargılanmışlardır[127].

127 Vatan Cephesi yargılamalarına ilişkin detaylı bilgi için bkz. Zehra Aslan, "Vatan Cephesi Davası (Kararname, Savunmalar ve Karar), **History Studies,** C 4, s.2, 2012, ss.1-37.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

T.C Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, 010.09.217.674.3.65 9 Ekim 1958.

BCA, 010.09.217.674.3.64 10 Ekim 1958.

BCA, 010.09. 217.674.3.60 15 Ekim 1958.

BCA, 010.09.217.674.3.62 16 Ekim 1958.

BCA, 010.09.217.674.3.61 16 Ekim 1958.

BCA, 010.09.217.674.3.59 18 Ekim 1958

BCA, 010.09.217.674.3.58 19 Ekim 1958.

BCA, 010.09.217.674.3.10 19 Ekim 1958.

BCA, 010.09.217.674.3.10 19 Ekim 1958.

BCA, 010.09.217.674.3.56 19 Ekim 1958.

BCA, 010.09.217.674.3.10 22 Ekim 1958.

BCA, 010.09.217.674.3.52 24 Ekim 1958.

BCA, 010.09.217.674.3.53 24 Ekim 1958.

BCA, 010.09.217.674.3.49 25 Ekim 1958.

BCA, 010.09.217.674.3.50 25 Ekim 1958.

BCA, 010.09.217.674.3.47 27 Ekim 1958.

BCA, 010.09.217.674.3.54 30 Ekim 1958.

BCA, 010.09.217.674.3.55 30 Ekim 1958.

BCA, 010.09.217.674.3.44 1 Kasım 1958.

BCA, 010.09.217.674.3.45 1 Kasım 1958.

BCA, 010.09.217.674.3.46 1 Kasım 1958.

BCA, 010.09.217.674.3.40 7 Kasım 1958.

BCA, 010.09.217.674.3.41 7 Kasım 1958.

BCA, 010.09.217.674.3.42 7 Kasım 1958.

BCA, 010.09.217.674.3.43 8 Kasım 1958.

Levent Şahverdi Arşivi

BCA, 010.09.217.674.3.38 11 Kasım 1958.
BCA, 010.09.217.674.3.9 15 Aralık 1958.
BCA, 010.09.217.674.3.9 22 Aralık 1958.
BCA, 010.09.217.674.3.34 22 Aralık 1958.
BCA, 010.09.217.674.3.35 26 Aralık 1958.
BCA, 010.09.217.674.3.8 29 Aralık 1958.
BCA, 010.09.217.674.3.33 3 Ocak 1959.
BCA, 010.09.217.674.3.7 4 Ocak 1959.
BCA, 010.09.217.674.3.6 9 Ocak 1959.
BCA, 010.09.217.674.3.6 12 Ocak 1959.
BCA, 010.09.217.674.3.31 26 Ocak 1959.
BCA, 010.09.217.674.3.30 3 Şubat 1959.
BCA, 010.09.217.674.3. 10 Şubat 1959.
BCA, 010.09.217.674.3.7 20 Şubat 1959.
BCA, 010.09.217.674.3.67 27 Şubat 1959.
BCA, 010.09.217.674.3.27 28 Şubat 1959.
BCA, 010.09.217.674.3.69 9 Mart 1959.
BCA, 010.09.217.674.3.26 15 Mart 1959.
BCA, 010.09.217.674.3.5 17 Nisan 1959.
BCA, 010.09.217.674.3.69 17 Nisan 1959.
BCA, 010.09.217.674.3.4 17 Nisan 1959.
BCA, 010.09.217.674.3.25 27 Nisan 1959.
BCA, 010.09.217.674.3.23 30 Mayıs 1959.
BCA, 010.09.217.674.3.24 30 Mayıs 1959.
BCA, 010.09.217.674.3.4 6 Temmuz 1959.
BCA, 010.09.217.674.3.21 7 Temmuz 1959.
BCA, 010.09.217.674.3.20 2 Ekim 1959.
BCA, 010.09.217.674.3.18 23 Kasım 1959.
BCA, 010.09.217.674.3.16 12 Ocak 1960.

Levent Şahverdi Arşivi

BCA, 010.09.217.674.3.15 12 Mart 1960.

BCA, 010.09.217.674.3.3 1 Mayıs 1960.

BCA, 010.09.217.674.3.3 8 Nisan 1960.

BCA, 010.09.217.674.3.1 3 Mayıs 1960.

Gazete ve Dergiler

Demokrat İzmir

Demokrat Uşak

Kim

Milliyet

Ulus

Yeni Asır

Zafer

Telif &Tetkik Eserler

Aslan, Zehra, "Trabzon'da Vatan Cephesi (12 Ekim 1958-27 Mayıs 1960)", **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, S 36, Kış 2013.

Aslan, Zehra, **Yassıada'da Yargılanan Trabzon Milletvekilleri I**, Libra Yayınları, İstanbul 2017.

Aslan, Zehra, "Vatan Cephesi Davası (Kararname, Savunmalar ve Karar), **History Studies,** C 4, s.2, 2012, ss.1-37.

Burçak, Rıfkı Salim, **On Yılın Anıları (1950-1960)**, Kişisel Yayınları, İstanbul 1998.

Doğaner, Yasemin, **Türk Demokrasi Tarihinde Vatan Cephesi**, Siyasal Kitabevi, Ankara 2013.

Doğaner, Yasemin, "Vatan Cephesi", **Türkiye'nin 1950'li Yılları**, haz. Mete Kaan Kaynar, İletişim Yayınları, İstanbul 2016, ss.177-191.

Ersarı, Nevra, "Ellili Yıllarda Radyo ve Siyaset", **Türkiye'nin 1950'li Yılları**, haz. Mete Kaan Kaynar, İletişim Yayınları, İstanbul 2016, ss.393-422.

Levent Şahverdi Arşivi

Gülizar, Jülide, "Türkiye Radyoları", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C 10, İletişim Yayınları, İstanbul, ss.2738-2747.

Karpat, Kemal, **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul 1967.

Şahin, Enis-Tunç, Bilal "Demokrat Parti'nin Kuruluş Süreci ve DP-CHP Siyasi Mücadelesi", **Siyasal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi**, C 1, S 2, Sakarya 2015.

Tuna, Işıl, "Verilişinin 70. Yılında Demokratikleşme Belgesi Olarak Türk Siyasal Hayatında Dörtlü Takrir", **ÇTTAD**, XV/30, İzmir 2015, ss. 203-219.

Tuna, Işıl, **Yassıada'da Yargılanan Demokrat Parti Kadın Milletvekilleri**, Libra Yayınları, İstanbul 2018.

Tuna, Işıl, **Türkiye'de İktidar-Muhalefet İlişkileri (1946-1960)**, Libra Yayınları, İstanbul 2018.

Uyar, Hakkı, **Türk Siyasal Yaşamında Cepheleşmelere Bir Örnek Vatan Cephesi**, Boyut Yayınları, İstanbul 2012.

Yıldırmaz, Sinan, "Vatan Cephesi: Demokrat Parti'nin Politik Meşruiyet Krizi ve Toplumsal Muhalefeti Kontrol Altına Alma Çabası", **Türkiye'de Siyasal Muhalefet 1923-1980**, Ayşegül Komsuoğlu (der), Bengi Yayınları, İstanbul 2008.

Tezler

Ersarı Gözübüyük, Nevra, **The Democrat Party and the State Radio (1946-1960)**, Boğaziçi Üniversitesi Yayımlanmamış Doktora Tezi, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul 1999.

İnal, Buğra, **Cumhuriyet Döneminde Uşak'ta Siyaset ve Siyasetçiler (1923-1980)**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak 2011.

İnternet Sitesi

http://www.ismetinonu.org.tr/index.php/heybeliada-ismet-inonu-evi Erişim Tarihi: 16.05.2018.

http://www.ysk.gov.tr/tr/1950-1977-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3007 Erişim Tarihi: 16.05.2018.

http://www.ysk.gov.tr/tr/1950-1977-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3007 Erişim Tarihi: 16.05.2018.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ YAYIN İLKELERİ

Yayın hayatına Kasım 1984 yılında başlayan Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, güz ve bahar olmak üzere yılda iki sayı yayımlanır.

Derginin Yayın Amacı

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türk ve dünya tarihi kapsamındaki konular çerçevesinde, Türkiye Tarihi, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'ne ilişkin bilgi ve belgelerle ilgili bilimsel araştırma ve çalışmaları yayımlayarak ulusal ve uluslararası düzeyde bilim dünyasıyla paylaşmaktır.

Derginin Konusu

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türk ve dünya tarihi kapsamındaki konular çerçevesinde, Türkiye Tarihi, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'ne ilişkin konuları ele alan yakın dönem tarih dergisidir. Derginin konusu, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'nin içine doğduğu siyasi, sosyo-ekonomik ve kültürel boyutlu ulusal ve küresel ortamı; beşerî ve sosyal bilimler bağlamında bilimsel ölçütlere göre inceleyen araştırmaları, değerlendirmeleri ve çalışmaları içermektedir.

Derginin İçeriğinde Yer Alacak Çalışmalar

- Alanında boşluğu dolduracak, araştırmaya dayalı özgün makaleler;

- İncelenen konuları zengin bir kaynakçaya dayanarak değerlendiren, eleştiren ve bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan araştırma, inceleme ve derleme yazıları;

- XIX. yüzyıldan günümüze değin Türkiye Tarihi, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ile ilgili konularda hazırlanan proje kapsamında geliştirilmiş araştırmalar;

- Millî Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti ile ilgili eser, şahsiyet ve ilmî faaliyetleri tanıtan yazılar olmalıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

Gönderilecek yazıların, daha önce bir başka yayın organında yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bir bilimsel kongrede sunulmuş bildiriler, yeni bilgi, belge ve yorum ilave edilmek kaydıyla ve yeni haliyle çalışmanın özgün olduğunun belirtilmesi koşuluyla yayımlanabilir.

Makalelerin Değerlendirilmesi

Gelen yazılar, yayın ilkelerine uygunluğu bakımından Yayın Kurulunca incelendikten sonra, alanında uzman iki hakeme gönderilir. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde, yazı üçüncü bir hakeme gönderilebilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır.

Yazar(lar), hakemlerin ve Yayın Kurulunun eleştiri, öneri ve düzeltmelerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa, gerekçelerini bildirme hakkına sahiptirler. Yayıma kabul edilen ve edilmeyen makale/yazıların yazar(lar)ına bilgi verilir ancak makale/yazı metinleri iade edilmez.

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde yayımlanan yazıların telif hakkı Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığına devredilmiş sayılır. Telif hakkı, yazılı, görsel ve sanal ortamda yayımlanmayı da kapsar.

Yayımlanan makale/yazılardaki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflardan kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Yayımlanması kararlaştırılan makale/yazıların yazar(lar)ına ve hakemlerine, telif ve inceleme ücreti yayın tarihinden itibaren iki ay içerisinde ödenir. Ücret miktarı Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu ile Bağlı Kuruluşları Telif Hakkı, Yayın ve Satış Yönetmeliği'ne göre tespit edilir.

Yayınlanacak makalelerde araştırma ve yayın etiğine uyulması zorunludur.

Yazım Dili

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nin yazım dili Türkçe ve İngilizce'dir. Ancak her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek şekilde, diğer dillerde yazılmış makalelere de -Yayın Kurulu kararıyla- yer verilebilir.

Yayımlanacak makalelerin Türkçe ve İngilizce özetleri de, yazarları tarafından tespit edilen anahtar kelimeler ile birlikte verilir.

Levent Şahverdi Arşivi

Yazım Kuralları

Makalenin Yapısı

Makalenin genel olarak aşağıda belirtilen düzene göre sunulmasına özen gösterilmelidir:

1- Başlık, koyu karakterde büyük harflerle yazılmalıdır.

2- Yazar ad(lar)ı ve adres(ler)i (Latin/Türk harfleriyle); yazar ad(lar)ı, soyad(lar)ı büyük olmak üzere normal karakterde ortalanarak yazılmalı, yazarların görev yaptığı kurum ve e-posta adresleri dipnotta verilmelidir.

3- Özet (anahtar kelimeler eklenerek)

4- İngilizce başlık ve İngilizce özet (anahtar kelimeler eklenerek)

5- Makale, amaç, kapsam ve çalışma yöntemlerini belirten bir Giriş, ana metin bölümleri, Sonuç ve Bibliyografyayı içerecek şekilde düzenlenmelidir.

Özet

75 kelimeden az, 200 kelimeden fazla olmayacak şekilde Türkçe ve İngilizce olarak ayrı ayrı yazılmalıdır. Özet, makalenin ana fikrini ve katkısını yansıtacak nitelikte olmalıdır. Özetin altında bir satır boşluk bırakılarak en az 4, en çok 8 anahtar kelime verilmelidir.

Ana Metin

Makale, A4 boyutunda kâğıtların üzerine bilgisayarda 1.5 satır aralıkla ve 12 punto Times New Roman yazı karakteri ile MS Word programında yazılmalıdır. Yazılar ortalama 3000-7000 kelimeden oluşmalıdır.

Bölüm Başlıkları

Makalenin yapısını belirlemek ve ana metinde düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere, yazıda ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir.

Ana başlıklar büyük harflerle; ara ve alt başlıklar ise ilk harfleri büyük olmak üzere küçük harflerle ve koyu (bold) yazılmalıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

Şekil, Çizelge ve Resimler

Şekiller, çizelgeler ve resimler birden başlayarak numaralandırılmalı ve açıklayıcı dipnotlara hemen altlarında yer verilmelidir. Şekil, çizelge ve resimler toplam 10 sayfayı aşmamalıdır.

Alıntılar

Alıntılar tırnak içinde verilmelidir. Beş satırı geçen alıntılar metnin sağından ve solundan 1,5 cm içeride ve 11 punto ile yazılmalıdır.

Kaynak Gösterme

Kaynaklar dipnot şeklinde yazılmalı, 10 punto ve tek aralık olmalıdır.

a- Kitap: Baş harfleri büyük olmak üzere önce yazarın adı, soyadı, kitabın adı **(koyu karakterde)**, (varsa) Cilt, yayınevi, yayın yeri ve tarihi ve sayfa numarası verilmelidir.

Örnek 1:

Mehmet Saray, **Türk-İran İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1999, s.18.

b- Makale: Baş harfleri büyük olmak üzere; yazarın adı, soyadı, makalenin adı (tırnak içinde), içinde yer aldığı yayının adı **(koyu karakterde)**, Cilt, Sayı, yayın tarihi (varsa), yayın yeri ve yılı, sayfa numarası verilmelidir.

Örnek 2:

Abdurrahman Bozkurt, "Gelibolu Yarımadası'nda İtilaf Bloğuna Ait Harp Mezarlıklarının İnşası ve Statüsü", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S 84, Ankara 2013, s.57.

Çok yazarlı kitap ya da makalelere atıf yapılırken, ilk yazar adı belirtilmeli, diğerleri için vd. harfleri kullanılmalıdır. Ancak bibliyografyada bütün yazarların isimleri yer almalıdır.

Örnek 3:

İkiden fazla yazarlı: Durmuş Yalçın vd., **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, C I, 7. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2010, s.511.

Levent Şahverdi Arşivi

Mülakat ve röportaj tarzı görüşmeler, metin içinde ad-soyad ve tarih belirtilerek değinilmeli, ayrıca bibliyografyada da gösterilmelidir.

Tekrarlanan atıflarda; soyadı, eser kitap ise **a.g.e.**, makale ise a.g.m., yazılmalı ve sayfa numarası eklenmelidir.

Saray, **a.g.e.**, s.82.

Bozkurt, a.g.m., s.5.

Kaynakça

Yazar soyadlarına göre ve alfabetik olarak sırayla yazılmalıdır.

a- Kitap: Yazar(lar)ın soyadı, adı, kitabın adı (Koyu Karakterde), yayınevi, yayın yeri ve tarihi.

Örnek 4:

Bayındır Uluskan, Seda, **Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006.

b- Süreli Yayın: Yazar(lar)ın soyadı, adı, makalenin başlığı (tırnak içinde), süreli yayının tam adı **(koyu karakterde)**, Cilt, Sayı, yayın yeri ve tarihi, sayfa aralığı.

Örnek 5:

Tokluoğlu, Ceylan, "Ziya Gökalp: Turancılıktan Türkçülüğe", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** C XXVIII, S 84, Ankara, 2013, s.103-142.

c- Bildiri: Yazar(lar)ın soyadı, adı, bildirinin başlığı (tırnak içinde), sempozyumun veya kongrenin adı, düzenlendiği yerin adı, düzenlenme tarihi, **Bildiriler,** varsa editör(ler)in adı, Cilt, basımevi/yayınevi, yayın yeri ve tarihi, sayfa aralığı.

Örnek 6:

Şimşir, Bilal N., "Atatürk ve Avusturalya", **Altıncı Uluslararası Atatürk Kongresi,** Ankara, 12-16 Kasım 2007, **Bildiriler,** C I, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2010, s.35-73.

Levent Şahverdi Arşivi

Yazıların Gönderilmesi

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde yayımlanmak üzere yayın ilkelerine uygun olarak hazırlanmış yazıların başvuruları, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumunun web sayfası üzerinde yer alan https://yaysis.ayk.gov.tr uzantılı Yayım Takip Sistemi (YAYSİS) üzerinden yapılacaktır. Yazarlar Yayın Kurulu'nca, esasa yönelik olmayan küçük düzeltmeler yapılabileceğini kabul etmiş sayılırlar.

YAZIŞMA ADRESİ

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı

Ziyabey Cad. No:19 Balgat – Çankaya / ANKARA

Tel: (0 312) 285 65 11 – 285 55 12 – 284 34 18

Belgegeçer: (0 312) 285 65 73

E-mail: dergi@atam.gov.tr • **Web:** http://www.atam.gov.tr

http://yaysis.ayk.gov.tr/BasimYayin/

Levent Şahverdi Arşivi

PUBLICATION PRINCIPLES OF THE JOURNAL OF ATATÜRK RESEARCH CENTER

The Journal of Atatürk Research Center which began publishing in November, 1984 is published in two issues per year in Spring and Autumn.

Publication Purpose of the Journal

Within the frame of topics as part of Turkish and world history since the second half of the 19th century, the aim is to share the scientific researches and studies about the information and documents relating to Turkish History, Atatürk and Republic of Turkey with science world by publishing on both national and international levels.

Topics of the Journal

Journal of Atatürk Research Center, within the frame of topics as part of Turkish and world history since the second half of the 19th century, is a contemporary history journal in which a wide range of topics relating to "Turkish History", "Atatürk" and "Republic of Turkey" are handled. The Journal includes the researches, evaluations and studies which inspect the political, socio-economic and cultural dimensional national and global atmosphere which Atatürk and the Republic of Turkey were born into according to scientific criteria in terms of humanities and social sciences.

Studies to Take Place in the Context of the Journal

They should be:

- Original articles, filling the gap in their field, based on research

- Research, review and compilation articles which evaluate and criticize the reviewed subjects according to a rich bibliography and put forward new and noteworthy opinions.

- Developed researches within the scope of projects about Turkish History, Atatürk and Republic of Turkey History since the 19th century.

Levent Şahverdi Arşivi

- Articles promoting the works, personage and scientific events about National Struggle and Republic of Turkey

Articles which will be sent should not be published elsewhere previously or accepted for publication. Papers presented in a scientific congress previously can be issued providing they are added new information, document and review, and stated as original with their new edition.

Evaluation of articles

After looking for the eligibility of the principles of the Editorial Board, incoming articles are sent to two referees expert in their field. In case of one of the reports is positive and another negative, the article can be sent to a third referee. Names of the referees are kept confidential and reports are kept for five years. The author(s) takes into account the corrections and suggestions of the referees and the Editorial Board. If they disagree, they have right for justification report. They give information to the author of articles / writings shall be accepted or not for publication, but the article / writing texts will not be refunded.

The copyright of the published articles in the Journal of Atatürk Research Center shall be turned over Department of Atatürk Research Center. The copyright also includes to be published in the written, visual and virtual environment.

Responsibility of the published articles/writings belongs to their authors. Text and photos can be cited by stating the source.

Copyright and investigation fees are paid within two months from the date of publication to author(s) and referees of the articles/writings agreed for publication. The amount of the fees is fixed according to the Copyright, Publishing and Sales Regulations of "Atatürk Supreme Council for Culture, Language and History" and related institution.

It is compulsory to abide by research and publication ethics in papers to be published.

Official Language

The official language of Journal's Atatürk Research Center is English and Turkish. However, articles written in other languages can be allowed by the decision of the Editorial Board providing that they do not exceed one-third of each issue of the journal.

Levent Şahverdi Arşivi

English and Turkish summary of the published articles can be given with the keywords determined by their authors.

Spelling Rules

Structure of the article

In general, the article must be taken into the order specified below:

1. The title should be written in bold capital letters.

2. Author name(s) and address(es) should be written by the Latin/Turkish Alphabet ; author's name(s) and surname(s) should be written in normal character and set in the midst; authors' institution and e-mail address should be given in the footnote.

3. Abstract (with keywords)

4. English title and abstract in English (with keywords)

5. An introduction should indicate article, purpose, scope and methods of work and sections of the main texts should be arranged to include Conclusion and Bibliography.

Abstract

The abstract should have no more than 200 words or less than 75 words and it should be written separately in Turkish and English. The abstract should reflect the contribution and the main idea of the article. Minimum 4 and maximum 8 keywords should be given by leaving one blank line below the summary.

Main text

The article should be written in MS Word Program with an A4 size sheets with 1.5 line spacing and 12pt Times New Roman font. Article length should be 3000-7000 words.

Levent Şahverdi Arşivi

Section Headings

The main heading, headings and sub-headings can be used to determine the structure and to ensure an orderly transfer of information in the main text.

The main heading should be written in capital letters; the first letters of headings and sub-headings should be in capital letters and bold.

Figures, Tables and Pictures

Figures, tables and pictures should be numerated beginning with one and the footnotes should be given beneath them. Figures, tables and pictures should not exceed 10 pages.

Citations

Citations should be in quotes. The citations passing five-line should be formatted left and right 1.5 cm and written in 11 pt.

References

References should be written in the form of a footnote, and should be 10 pt. with one line space.

a-Book: Author's name and surname should be written in capital letters; title in bold, (if any) Volume, publisher, date and place of publication and page numbers of the book should be given.

Abdurahman Çaycı, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk (The Leader of National Independence and Modernization)**, Atatürk Research Center Publication's, Ankara 2002, p.130.

b-Article: Author's name and surname should be written in capital letters; title of article should be in quotes; name in bold , Volume, Number, publisher, date(if any), place, year and page numbers of the publication should be given.

Mehmet Ali Beyhan, "The Literature of Reforms and Depressions: The Era of Selim III and Mahmut II", **Literature Journal of Research on Turkey**, Volume I, Issue II, Istanbul 2003, p.57.

Levent Şahverdi Arşivi

In the repeated references : surname should be written; if work is a book, you should write **ibid** but if work is an article you should write **ibid**; page number should be added.

Çaycı, **ibid,** p.11.

Beyhan, **ibid,** p.60.

Bibliography

Bibliography should be put in alphabetical order by last names of authors.

a- Book: Author's (s') surname, name, the book's title, publisher, place and date of publication.

Abdurahman Çaycı, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk (The Leader of National Independence and Modernization)**, Atatürk Research Center Publication's, Ankara 2002.

b- Periodical: Author's (s') surname, name, title of article (in quotes), periodical's full name, Volume, Number, place and date of publication, page range.

Mehmet Ali Beyhan, "The Literature of Reforms and Depressions: The Era of Selim III and Mahmut II", **Literature Journal of Research on Turkey**, Volume I, Issue II, Istanbul 2003, p.57-99.

c- Report: Author's (s') surname, name, title of declaration (in quotes), symposium's or congress' name, name of organization place, date of issue, **Declarations**, (if any) editors' name, Volume, printing house/publishing house, place and date of publication, page range.

Beyhan, Mehmet Ali, "Ziya Gökalp's Understanding of History and His Work Entitled History of Turkish Civilization", Istanbul University Faculty of Letters Department of Sociology, Commemoration Meeting of Ziya Gökalp on His 130th Birthday March 23, 2006, **Istanbul University Faculty of Letters Journal of Sociology,** Istanbul 2007, p.47-61.

Levent Şahverdi Arşivi

Submission of Writings

The applications of the articles to be puslished in the Journal of Atatürk Research Center, prepared in accordance with the publication principles, are to be made via YAYSIS (Publication Tracking System) which can be reached at https://yaysis.ayk.gov.tr on the website of Atatürk Supreme Council for Cultere, Language and History, Authors are deemed to have accepted that minor corrections which do not target the essence may be made by the Editorial Board.

CONTACT INFORMATION

Department of Atatürk Research Center

Ziyabey Caddesi No:19 Balgat - Çankaya / ANKARA

Tel: (0 312) 285 65 11 - 285 55 12 - 284 34 18

Fax: (0 312) 285 65 73

e-mail: dergi@atam.gov.tr • **web:** http://www.atam.gov.tr

http://yaysis.ayk.gov.tr/BasimYayin/

Levent Şahverdi Arşivi

ISSN 1011-727X

Fiyat: 48,00 ₺

Levent Şahverdi Arşivi